પ્રતિમા-પૂજન

"जिनपूजनसत्कारयोः करणलालसः
खल्वाद्यो देशविरतिपरिणामः ।"

—भगवान् हरिभद्रसूरिः ।

નિશ્ચયે કરીને દેશવિરતિ-શ્રાવકધર્મનો આદ્ય પરિણામ કોઈ પણ હોય, તો તે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા અને સત્કાર કરવાની લાલસા છે: અર્થાત્-જેને શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા અને સત્કાર કરવાની લાલસા નથી, તેને સર્વજ્ઞોક્ત પંચમ-ગુણસ્થાનક-સ્વરૂપ દેશવિરતિ-શ્રાવકપણાનો આદિ પરિણામ પણ પ્રાપ્ત થયો નથી, એમ સમજવું.

લેખક અને સંગ્રાહક

પૂ. પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ય

પ્રકાશક
શ્રી મહાવીર તત્ત્વપ્રચારક મંડળ
શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામી જિનાલય, મુ. અંજાર (કચ્છ)

પ્રાપ્તિસ્થાન
૧ ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીમાર્ગ ફુવારા સામે, અમદાવાદ-૧
૨ સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, રતનપોળ હાથીખાના, અમદાવાદ-૧
૩ સોમચંદ ડી. શાહ, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)
૪ સેવન્તીલાલ વી જૈન, ૨૦ મહાજન ગલી, ઝવેરી બજાર મુંબઈ-૨
૫ પાનાચંદ ભાઈ
ભારત મેડિકલ સ્ટોર્સ
જુના નાગરદાસ રોડ કેદારનાથ ભવન
અંધેરી ઇસ્ટ મુંબઈ-૪૦૦૦૬૯

પહેલી આવૃત્તિ : વિ. સં. ૨૦૩૪
બીજી આવૃત્તિ : વિ. સ. ૧૯૯૭
કિંમત ૮-૦૦

મુદ્રક
કેનિમેક પ્રિન્ટરી
ભાસુનાયકની પોળ
ગાંધીરોડ
અમદાવાદ

પ્રતિમા–પૂજન

ઉપોદ્‌ઘાત

સમર્થ શાસ્ત્રકાર–મહર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિજી અને તેમની પણ પહેલાંના મહાન્ પૂર્વાચાર્ય–મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે–

"चैत्यवन्दनतः सम्यक् शुभो भावः प्रजायते।
तस्मात् कर्मक्षयः सर्वं, ततः कल्याणमश्नुते ॥१॥"

ચૈત્ય એટલે શ્રી જિનમંદિર અથવા શ્રી જિનબિંબને સમ્યગ્ રીતિએ વન્દન કરવાથી પ્રકૃષ્ટ શુભ ભાવ પેદા થાય છે. શુભ ભાવથી કર્મનો ક્ષય થાય છે અને કર્મના ક્ષયથી સર્વ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

'ચૈત્યવન્દન'નો જ બીજો અર્થ 'પ્રતિમા–પૂજન' છે. 'મન–વચન–કાયાની પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ'નું નામ 'વન્દન' છે. મનથી ધ્યાન કરવું, વચનથી સ્તુતિ કરવી તથા કાયાથી પૂજાદિ કરવાં, તેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં વન્દનક્રિયા કહેવાય છે. શ્રી અરિહંતનાં ચૈત્યોને મન–વચન–કાયા વડે વન્દન કરવુ, સુગન્ધી પુષ્પમાલાદિ વડે તેમનું પૂજન કરવુ, પ્રવર વસ્ત્રાલંકારો વડે તેમનો સત્કાર કરવો અને ગુણસ્તુત્યાદિ વડે તેમનું સન્માન કરવુ, એ જન્મોજન્મ શ્રી જિનધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવનાર થાય છે: અને અંતે જન્મ–જરા–મૃત્યુ આદિનાં દુઃખોનો સ્પર્શ પણ જ્યાં નથી, એવા 'નિરૂપસર્ગ' મોક્ષપદને અર્પનાર થાય છે, એમ સૂત્રકાર-ભગવતો મૂલ–સૂત્રોમાં જ ફરમાવે છે.

'ચૈત્યવન્દન'નો અર્થ 'અરિહંતોની પ્રતિમાઓનુ પૂજન' કેવી રીતે થાય છે એ સંબંધમા શબ્દશાસ્ત્ર–વિશારદો ફરમાવે છે કે–

"चित्तम् अन्तःकरणं, तस्य भावःकर्म्म वा, प्रतिमालक्षणम् अर्हच्चैत्यम्। अर्हतां प्रतिमा. प्रशस्तसमाधि-चित्तोत्पादकत्वात् चैत्यानि भण्यन्ते।"

ચિત્ત એટલે અંતઃકરણ, અંતકરણનો ભાવ અથવા અંતઃકરણની ક્રિયા, તેનુ નામ ચૈત્ય છે. અરિહંતોની પ્રતિમાઓ અંતઃકરણની પ્રશસ્ત સમાધિને પેદા કરનાર હોવાથી, 'ચૈત્ય" કહેવાય છે.

ચૈત્ય શબ્દનો બીજો અર્થ–

"चैत्यं जिनौकस्तद्बिंबम् ।"

'શ્રી જિનગૃહ અથવા શ્રી જિનબિંબ'

–એવો પણ કોષકારોએ કરેલો છે. તે ચૈત્યને વન્દન આદિ કરવાથી શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે, શુભ ભાવની વૃદ્ધિથી ઉત્તરોત્તર સમ્યગ્દર્શનાદિ વિશુદ્ધ ધર્મોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એથી પરંપરાએ સર્વ કર્મની મુક્તિ આદિ મહત્ કાર્યો પણ સિદ્ધ થાય છે.

અર્હત્ચૈત્યો યાને શ્રી અરિહંતોની પ્રતિમાઓને વંદન–પૂજનાદિ કરવાથી, સમ્યગ્દર્શનાદિ આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ અને કર્મક્ષયની સિદ્ધિ થાય છે–એમ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ મ૦ આદિ સૂરિપુંગવોએ જ ફરમાવ્યું છે એમ નથી. પણ તે પૂર્વેના પૂર્વધર–ભગવાન શ્રી જિનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણજી, દશ પૂર્વધર–ભગવાન શ્રી ઉમાસ્વાતિજી અને ચૌદ પૂર્વધર, શ્રુતકેવલિ–ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી આદિ અનેક સૂરિપુરંદરોએ પણ મહાભાષ્ય. પૂજા પ્રકરણ, આવશ્યક નિર્યુક્તિ આદિ મહાશાસ્ત્રોમા તેમ જ ફરમાવેલ છે. એટલું જ નહિ, પણ મૂલ આવશ્ક સૂત્રકાર ગણધર ભગવાન શ્રી સુધર્માસ્વામિજી મહારાજે, કાયોત્સર્ગ આવશ્યક અને તેના આલાવાઓમા પણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવેલ છે.

પ્રતિમા–પૂજનની સિદ્ધિ અને શ્રેય સાધકતા માટે, આથી વધારે પ્રાચીન અને પ્રબળ પૂરાવાઓ બીજા ભાગ્યે જ હોઈ શકે. પ્રતિમા–પૂજન. એ કોઈ અજ્ઞાન, સ્વાર્થસાધુ કે ધૂર્તપુરુષોએ ઉપજાવી કાઢેલી નિરર્થક ક્રિયા નથી, કિન્તુ સર્વોત્તમ જ્ઞાનને વરેલા, નિઃસ્વાર્થ અને શુદ્ધ પુરુષોએ સ્વ–પર–શ્રેયને માટે દર્શાવેલી અજોડ અને અનુપમ સફળ ધર્મક્રિયા છે. એ માટેના અનેક પ્રમાણો આ પુસ્તકમાં સ્થળે સ્થળે આપવાનો પ્રયાસ થયો છે. એને ધ્યાનપૂર્વક વાંચનાર કોઈ પણ સમદૃષ્ટિ વાચકને, સ્પષ્ટ થયા સિવાય નહિ રહે કે–' પ્રતિમા–પૂજન, એ અજ્ઞાન કે અવિવેકમાંથી જન્મેલ નથી, પણ એનું ખંડન જ ઘોર અજ્ઞાન અને કારમા અવિવેકમાંથી જન્મેલું છે.'

પ્રતિમા-પૂજન જેવી સર્વોચ્ચ આત્મકલ્યાણકર પ્રવૃત્તિ સામે કટાક્ષ ધારણ કરનાર વર્ગના બે વિભાગ પડી જાય છે. એક પ્રાચીન વિચારશ્રેણિનો અને બીજો અર્વાચીન વિચારશ્રેણિનો. પ્રાચીન વિચાર-શ્રેણિનો વર્ગ પ્રતિમા-પૂજનમા હિંસા અને અધર્મ મનાવવા મથે છે અને અર્વાચીન વિચારશ્રેણિનો વર્ગ પ્રતિમા-પૂજનમાં બુદ્ધિની જડતા અને અંધ અનુસરણ મનાવવા માગે છે! એ બંને વિચારશ્રેણિઓ અજ્ઞાનમૂલક છે. પ્રતિમા-પૂજનથી હિંસા નહિ, પણ અહિંસા વધે છે તથા પૂજન કરનારને અધર્મ નહિ પણ પરમ ધર્મ સધાય છે. એ જ રીતે પ્રતિમા-પૂજનથી બુદ્ધિની જડતા વધતી નથી, કિન્તુ નિર્મળતા સધાય છે તથા અંધ અનુસરણને બદલે સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનીઓએ બતાવેલ જ્ઞાનમાર્ગનું અનુસરણ થાય છે.

આ આખાએ પુસ્તકમાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન-ઉભય શ્રેણિના વિચારોનુ પ્રતિમા-પૂજન સંબંધી વિરોધવાળું મન્તવ્ય કેટલું ભૂલભર્યું છે, તે સમજાવવાનો શક્ય પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે અને પ્રતિમા-પૂજનથી થનારા ઉત્તરોત્તર ફાયદાઓનુ યુક્તિ, અનુભવ અને શાસ્ત્રાધારે થઈ શકે તેટલુ સત્ય સમર્થન કરવામાં આવ્યુ છે. પ્રતિમા-પૂજનના મંડન સંબંધી આજ સુધી ઘણુએ શાસ્ત્રાનુસારી સાહિત્ય બહાર પડી ચૂક્યું છે. આ ગ્રન્થમા એની એ જ વાતને જૂદો આકાર આપવામાં આવ્યો છે.

શ્રી જિન-પ્રતિમા-પૂજન, એ એક એવો વિષય છે કે-તેના ઉપર અનેક મહાપુરુષોએ અનેક પ્રકારના વિચારો કર્યા છે અને તેના ફાયદાઓ શોધવા માટે જીવનોના જીવનો પસાર કર્યા છે. તેના હાર્દમાં તેઓ જેમ જેમ ઊંડા ઉતરતા ગયા છે, તેમ તેમ નવું નવું અનુભવ-દર્શન પ્રાપ્ત કરતા ગયા છે. તેનાથી થતા સંપૂર્ણ ફાયદાઓનો અંત શોધવો, મોટા યોગીપુરુષોને પણ અગમ્ય થઈ પડ્યો છે. એવા એક ગહન, અત્યંત ઉપયોગી અને સર્વ કોઈનું એકાંત કલ્યાણ કરનાર વિષય ઉપર જેટલા પ્રકારે અધિક વિચારણા કરવામાં આવે અને તેના ફાયદાઓ શોધવા માટે જેટલી અધિક સૂક્ષ્મ મતિ દોડાવવામાં આવે, તેટલી ઓછી જ છે.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં જે કાંઈ વિચારણા રજૂ કરવામાં આવી છે, તે આજ સુધી પ્રગટ થયેલા શાસ્ત્રાનુસારી સાહિત્યને અનુસરીને જ કરવામાં આવી છે. પ્રતિમા–પૂજન, એ સાધુઓ ગૃહસ્થો–ઉભય માટેનો સામાન્ય અને નિત્ય–ધર્મ છે. એ નિત્ય–ધર્મમાં જેટલી શ્રદ્ધા અને સમજની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ થતી રહે, તેટલી કરવાની આજના જમાનામા પ્રધાન અગત્ય છે.

વર્તમાન જમાનો ધર્મની બાબતમાં એક અપેક્ષાએ બહુ ઓછો વિચાર કરનારો છે. થોડાક જ એવા આત્માઓ મળી આવે છે, કે જેઓ ધર્મની બાબતમાં ઊંડા ઉતરવા પ્રયાસ કરતા હોય એવી સ્થિતિમા ધર્મના નામે ખોટી પણ વસ્તુઓ જીવનમાં આવી જવી અને સાચી વસ્તુઓ ચાલી જવી, એ તદ્દન સહજ છે. શ્રી જિન–પ્રતિમા–પૂજન એક સર્વોત્તમ ધર્માનુષ્ઠાન છે. તેની કોટિનું ધર્માનુષ્ઠાન બીજુ જડવું, એ ત્રિભુવનમાં પણ અસંભવિત છે. તેની સામે અજ્ઞાનતા, પૂર્વગ્રહ, કુશિક્ષણ, જડવાદ, ઉપેક્ષા અને ધર્મ–બેદરકારી આદિ અનેક અનિષ્ટો ડોકિયા કરીને ઊભેલા છે. તે બધાથી સ્વયં બચવા અને અન્યને બચાવવા કટિબદ્ધ થવાની જરૂર છે. આવા સમયે શ્રી જિન–પ્રતિમા–પૂજનની શ્રેષ્ઠતા સાબિત કરનારૂં આટલું જ નહિ, કિન્તુ અનેક પ્રકારનું સાહિત્ય બહાર પડવાની જરૂર છે. તે કાર્યનો એક અંશ આ પુસ્તક દ્વારાએ સધાય, તો પણ આ પ્રયાસ સફળ થયો જ લેખાશે.

આ પુસ્તકમા આપવામાં આવેલી પ્રશ્નોત્તરી આજથી ઘણાં વર્ષો પૂર્વે છપાયેલ 'મૂર્તિ–મંડન–પ્રશ્નોત્તર' નામક ગ્રન્થના આધારે તૈયાર કરવામાં આવી છે. તેમાં જે સ્ખલનાઓ રહી જવા પામી હોય, તો તે બદલ 'મિચ્છામિ દુક્કડં' દેવા સાથે, સુજ્ઞોને તે સ્ખલનાઓ ગીતાર્થ ગુરુઓ પાસે સુધારી લેવા તથા લેખકને પણ તે સંબંધીની જાણ કરવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે. જેથી હવે પછીની આવૃત્તિમાં તેનો પરિપૂર્ણ સુધારો કરી શકાય.

કરમચંદ જૈન હોલ :
અંધેરી : સં. ૧૯૯૭–પોષ શુ ૮.
તા ૬–૧–૧૯૪૧

મુનિ ભદ્રંકરવિજય.

આ ગ્રંથના ચોથા પ્રકરણ 'પ્રશ્નોત્તરી વિભાગ'ના

પ્રશ્નોની અનુક્રમણિકા

શ્રી નમસ્કાર-મહામંત્ર.

નમો અરિહંતાણું.

નમો સિદ્ધાણું.

નમો આયરિયાણું.

નમો ઉવજ્ઝાયાણું.

નમો લોએ સવ્વસાહૂણું.

એસો પંચ નમુક્કારો.

સવ્વ પાવપ્પણાસણો.

મંગલાણું ચ સવ્વેસિં.

પઢમં હવઈ મંગલં.

પ્રતિમા-પૂજન

અનુક્રમણિકા

પૂજ્ય પંન્યાસજી મહારાજ કૃત પુસ્તકોની યાદી:

૧	જૈન માર્ગની પીછાણ	રૂ. ૩-૫૦
૨	અનુપ્રેક્ષા કિરણ ૧-૨-૩	રૂ. ૬-૫૦
૩	જિનભક્તિ	રૂ. ૩-૦૦
૪	પ્રાર્થના	છપાય છે
૫	ધર્મશ્રદ્ધા	,,
૬	નમસ્કાર મીમાંસા	,,
૭	પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર અને સાધના	અપ્રાપ્ય
૮	નમસ્કાર મહામંત્ર	,,
૯	આસ્તિકતાનો આદર્શ	,,
૧૦	નાસ્તિક મતવાદનું નિરસન	,,
૧૧	આરાધનાનો માર્ગ	,,
૧૨	મહાવીર દેવનું જીવન	,,
૧૩	દેવદર્શન	,,
૧૪	પ્રતિક્રમણની પવિત્રતા (પ્રકાશક જૈન સાહિત્ય વિકાસમંડળ મુંબઈ)	રૂ. ૧-૫૦

પ્રતિમા-પૂજન

શ્રી જિન-દર્શન-મહિમા

'यास्याम्यायतनं जिनस्य लभते, ध्यायंश्चतुर्थं फलम्।
षष्ठं चोत्थित उद्यतोऽष्टममथो, गन्तुं प्रवृत्तोऽध्वनि॥
श्रद्धालुर्दशमं बहिर्जिनगृहात्-प्राप्तस्ततो द्वादशं।
मध्ये पाक्षिकमीक्षिते जिनपतौ, मासोपवासं फलम्॥१॥'

શ્રદ્ધાળુ આત્મા—
શ્રી જિનમન્દિરે જવાનું ચિન્તવન કરતાં એક ઉપવાસના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરે જવાને માટે ઊભો થયે એક છટ્ઠ તપના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરે જવાની પ્રવૃત્તિ કરતે એક અટ્ઠમ તપના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરની નજદિકમા આવતા ચાર ઉપવાસના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરમા પ્રવેશ કરતી વેળાએ પાચ ઉપવાસના ફળને,
શ્રી જિનમન્દિરના મધ્યભાગે પહોંચતાં પંદર ઉપવાસના ફળને

—અને—

શ્રી જિનમન્દિરમા પ્રભુદર્શન કરતાં એક માસોપવાસના ફળને

—પ્રાપ્ત કરે છે.

ભગવન્તના યથાર્થ ગુણોને વિષે બહુમાનયુક્ત બનેલા આત્માને એકાગ્ર ચિત્તે શ્રી જિનદર્શન કરતાં ઉપરે જણાવેલ ફળ મળે છે, એ તો એક વ્યાવહારિક વચન છે. નિશ્ચયથી તો જેમ જેમ ભાવની વિશેષતા ભળતી જાય છે, તેમ તેમ ફળની વિશેષતાનું કાંઈ માપ જ રહેતું નથી. ભાવપૂર્ણ ભક્તને તો યાવત્ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પણ સુલભ બને છે.

પ્રતિમા – પૂજન ૧

પ્રતિમા–પૂજનની પારમાર્થિક શ્રેયઃસાધકતા

અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય અને કુયુક્તિઓનું પ્રાબલ્ય :

આ દુનિયામાં જ્ઞાની જેટલો ઉપકાર કરી શકે છે, તેના કરતાં અજ્ઞાની અધિક અપકાર કરી શકે છે. સુયુક્તિઓની સંખ્યા કરતાં કુયુક્તિઓની સંખ્યા વધારે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ કરતાં મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓ અનંતગણા છે. આ વાત જેટલી સત્ય છે, તેટલી જ સત્ય વાત એ પણ છે કે–જ્ઞાનીઓનો જ્ઞાનસૂર્ય અને તેનાં જાજ્વલ્યમાન કિરણો જ્યા પથરાય છે, ત્યાં ગમે તેવો ગાઢ અજ્ઞાન રૂપ અંધકાર હોય તોપણ તે એક ક્ષણવારમા ભેદાયા સિવાય રહી શકતો નથી.

'શ્રી વીતરાગની મૂર્તિને પૂજવી કે નહિ ?'

એ વિષયને પણ કેટલાકોએ ચર્ચાસ્પદ બનાવી દીધો છે. સિદ્ધાન્ત-વેદી સમગ્ર મહાપુરુષોએ એકી મતે અને એકી અવાજે એમ ફરમાવ્યું છે કે 'શ્રી વીતરાગદેવની આરાધના મુખ્યતયા તેમની મૂર્તિ દ્વારા જ થઈ શકે છે : એ સિવાય અન્ય કોટિ ઉપાયોથી પણ તે સુશક્ય નથી' ત્યારે અજ્ઞાની અને મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓએ તેની સામે અનેક કુયુક્તિઓ ઊભી કરી, જ્ઞાની પુરુષોએ દર્શાવેલા પવિત્ર રાહને ઉથલાવી પાડવાનો પ્રયાસ કરવામાં પણ કાંઈ બાકી રાખી નથી.

જ્ઞાન કરતા અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય જગતમાં વિશેષ વ્યાપેલું છે, તેથી કુયુક્તિઓની અસર અજ્ઞાન અને ભદ્રિક વર્ગ ઉપર થયા સિવાય રહેતી પણ નથી. એક તો સ્વભાવત. અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય અને બીજી

બાજુ કુયુક્તિઓનુ પ્રબળ જોર,–ઉભયનો મેળાપ થવાથી, શ્રી વીતરાગ-દેવની પવિત્ર મૂર્તિ અને તેની પરમ કલ્યાણકારી ઉપાસના ઉપરથી પણ અજ્ઞાન અને ભદ્રિક આત્માઓનુ મન ચલાયમાન થયા સિવાય રહે નહિ એ સહજ છે.

નાસ્તિક કરતાં ય પરમાર્થ થી નાસ્તિક—
એવા આસ્તિક દ્વારા વિશેષ અનર્થ થાય છે.

મૂર્તિ નહિ માનવાના મતની ઉત્પત્તિ જેમ ભયંકર અજ્ઞાનમાંથી જ થયેલી છે, તેમ મૂર્તિની ઉપાસનાને એક હિંસાકારી કર્તવ્ય તરીકે ઓળખવાની કે ઓળખાવવાની કુબુદ્ધિ પણ કારમા મિથ્યાત્વમાથી જન્મેલી છે. સામાન્ય આત્માઓ પોતાની મેળે એ મતની ભયંકર અજ્ઞાનતાને અને કારમી હિતઘાતકતાને સમજી શકે, તેવી સ્થિતિ હોતી નથી અને એથી જ્ઞાની પુરુષોએ એ સમજાવવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે.

આત્મા અને પરલોક વગેરે વિદ્યમાન અને પ્રમાણસિદ્ધ પદાર્થોને નહિ માનનાર નાસ્તિક જેટલો અનર્થ કરે છે. તેટલો–બલ્કે ક્વચિત્ તેથી પણ વિશેષ અનર્થ, આત્મા આદિને માનવા છતા તેના એકાદ સ્વરૂપને નહિ માનવાથી કે વિપરીત રીતે માનવાથી આસ્તિક વડે જ થાય છે. એટલા માટે શ્રી જૈનદર્શનમા તેવા આત્માઓ વ્યવહારથી આસ્તિકની ગણત્રીમા જ ગણાવા છતા, પરમાર્થથી નાસ્તિકની ગણત્રીમાં જ ગણાયા છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં સત્ય વચનોને, તેના તે સ્વરૂપે નહી સદ્દહતાં વિપરીત રીતિએ સદ્દહવાં, તેને પણ શ્રી જિનશાસનમાં આસ્તિક્યનો ભંગ અર્થાત્ એક પ્રકારની નાસ્તિકતા જ કહેલી છે. પ્રગટ નાસ્તિકતા જે નુકશાન કરે છે, પ્રચ્છન્ન નાસ્તિકતા તેનાથી અધિક નુકશાન કરનારી બની જાય છે. પ્રગટ નાસ્તિકને માટે સુસંયોગવશાત્ આસ્તિક બનવાનો જેટલો સુસંભવ છે, તેટલો સુસંભવ પ્રચ્છન્ન નાસ્તિકને માટે પ્રાયઃ નથી. કારણ કે–તે વાસ્તવિક પ્રકારના આસ્તિક નહિ હોવા છતા પણ, મોટે ભાગે આસ્તિકપણાના ખોટા અભિમાનમાં રાચી. સમસ્ત જીવનને બરબાદ કરનારો હોય છે.

નામ અને આકારના આલંબનની જરૂર :

શ્રી જિનેશ્વર દેવ, તેમના માર્ગે ચાલનારા નિર્ગ્રંથ ગુરુઓ અને તેમણે પ્રતિપાદન કરેલો ધર્મ,–આ ત્રણેયને માનવા છતાં પણ, આ ત્રણેયની સાધના જેટલી જેટલી રીતિએ થાય છે, તેટલી સઘળી રીતિઓને નહિ માનનાર આત્મા શ્રી જિનશાસનના પરમાર્થ આસ્તિક તરીકે ટકી શકતો નથી.

"શ્રી જિનેશ્વરદેવની સાધના જેમ તેમના નામસ્મરણથી થાય છે, તેમના ગુણસ્મરણથી થાય છે, તેમના પૂર્વાપરના ચરિત્રોના શ્રવણથી થાય છે, તેમની ભક્તિથી થાય છે, તેમની આજ્ઞાઓના પાલનથી થાય છે, તેમ તેમના આકાર, મૂર્તિ કે પ્રતિબિંબની ભક્તિથી પણ થાય જ છે" આ સત્યનો જ્યાં સુધી સ્વીકાર કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી શ્રી જિનેશ્વર દેવની કરાતી ઉપાસના પણ અધુરી જ રહે છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમાની પૂજા કોઈ કલ્પિત વસ્તુ નથી કે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે કોઈ ધૂર્ત પુરુષોએ ઉપજાવી કાઢેલી વસ્તુ નથી. એ તો, ભક્ત આત્માઓના હૃદયના ઊંડા ભક્તિભાવમાંથી નીકળેલી એક તદ્દન સાહજિક અને અનિવાર્ય વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ છે.

જગતના તમામ પ્રાણીઓની ચિત્તવૃત્તિ પોતપોતાને ઇષ્ટ એવા પદાર્થોના ગુણ–ધર્મની જેમ રૂપ–રંગ પ્રત્યે કુદરતી રીતે ઢળેલી હોય છે. એટલું જ નહિ, પણ છદ્મસ્થ આત્માઓ વસ્તુના ગુણધર્મની પીછાન મોટે ભાગે તેના રૂપ–રંગ આદિ ઉપરથી જ કરી શકે છે મૂર્ત પદાર્થોના ગુણ–ધર્મ પણ ઘણાખરા અમૂર્ત (ઇન્દ્રિય–અગોચર) હોય છે, તો પછી અમૂર્ત પદાર્થોના ગુણ–ધર્મ તો સઘળા જ અમૂર્ત હોય તેમાં શી નવાઈ? અમૂર્ત પદાર્થોના અમૂર્ત ગુણ–ધર્મોનું સ્વરૂપ, તેમના નામ અને આકારને છોડીને અન્ય રીતિએ જાણી શકાય એવો ઉપાય આ જગતના હજુ સુધી શોધાયો નથી. અમૂર્ત કે મૂર્ત–એમાંથી એક પણ પદાર્થના સઘળા ગુણ–ધર્મો અને તેના સ્વરૂપનો બોધ, છદ્મસ્થ આત્માઓને તેમના નામ અને આકારના આલંબન વિના એક અંશમાત્ર પણ થઈ

શકતા નથી. આમ છતા પણ, 'તેની ભક્તિ કે ઉપાસના, તેના નામ કે આકારનું આલંબન લીધા વિના જ થઈ શકે' એમ માનવું, એ ભયંકર ભૂલ ભરેલ છે.

'નામ'ની ભક્તિ સ્વીકારનારથી—
આકારની ભક્તિનો ઇન્કાર કરી શકાય નહિ :

નામની ભક્તિ સ્વીકાર્યા બાદ આકારની ભક્તિની અવગણના, એ તો વળી વધારે ભયાનક ભૂલ છે. ઉપાસ્યનું નામ, એ ઉપાસ્યના ગુણોને ઉદ્દેશીને હોતુ નથી, પરંતુ ઉપાસ્યના દેહાકારને ઉદ્દેશીને હોય છે. કેવળ ગુણને ઉદ્દેશીને જ ઉપાસ્યનાં નામો હોત, તો પ્રત્યેક ઉપાસ્યના જુદા જુદા નામોની આવશ્યકતા રહેત જ નહિ. પ્રત્યેક ઉપાસ્યના ગુણો એક સરખા હોવા છતા, તેમના દેહાકાર વગેરે એક સરખા હોતા નથી અને એ કારણે જ પ્રત્યેકના નામ જુદા જુદાં પડેલાં હોય છે. દેહાકારના નામની ભક્તિનુ ફળ માનવા છતા, સાક્ષાત્ દેહાકારની ભક્તિને નિષ્ફળ માનવી, એ બુદ્ધિની બાલિશતા સિવાય બીજુ કાંઈ નથી.

નામ કે નામની સ્થાપના, એ શબ્દાત્મક જડ પુદ્ગલોથી બનેલ છે, તેમ દેહાકાર કે તેની સ્થાપના પણ આકારાત્મક જડ પુદ્ગલોથી બનેલ છે. શબ્દાત્મક સ્વરૂપ પણ જડ પુદ્ગલોની ભક્તિને ફળવતી માનવી અને એ જ શબ્દને ઉત્પન્ન થવાના અસાધારણ નિમિત્ત-સ્વરૂપ આકારાત્મક વિશાળકાય બનેલ જડ પુદ્ગલોની ભક્તિને નિષ્ફળ યાને પાપવર્ધક માનવી, એ તો તેમ માનનારની ટૂંકી બુદ્ધિનું જ પરિણામ કહી શકાય.

નામ જો કલ્યાણકર છે, તો એ નામ જે આકારનું છે તે આકાર અધિક કલ્યાણકર છે—એમા કોઈ પણ સમજદારના બે મત હોઈ શકે જ નહિ.

સાવદ્ય-નિરવદ્યનો વિચાર :

'નામની ભક્તિ નિરવદ્ય છે અને આકારની ભક્તિ સાવદ્ય છે.' —એવો તર્ક કરનારાઓ સાવદ્ય-નિરવદ્યના ભેદને સમજી શક્યા નથી.

ભક્તિ કે ગુણપ્રાપ્તિના કોઈ પણ કાર્યને સાવદ્ય કહેવુ, એ શ્રી જૈન શાસનને સમ્મત નથી: એટલું જ નહિ, પરંતુ કોઈ પણ શિષ્ટજનનેય એ કથન સમ્મત થઈ શકે તેમ નથી. અધિક સાવદ્યથી અટકવા માટે અલ્પ સાવદ્યનું સેવન—એને પણ જો સાવદ્યનુ કાર્ય માનવામાં આવે, તો તો આ જગતમાં કોઈ પણ નિરવદ્ય કાર્ય રહેશે જ નહિ અથવા એક જ રહેશે, કે જેની અંદર હાથ-પગ હલાવ્યા સિવાય શૂન્યપણે બેસી કે સૂઈ રહેવાનુ હોય. બીજા શબ્દોમાં એક મૃતાવસ્થા જ નિરવદ્ય તરીકે બાકી રહેશે. જીવત અવસ્થા માત્ર સાવદ્ય છે. એ દશાનો આરોપ ભક્તિ કે ગુણપ્રાપ્તિના કાર્યમા કરી નાખવા તૈયાર થવું, એ તો ભક્તિશૂન્ય અને ગુણશૂન્ય રહેવા અને રાખવાનો જ એક રાજમાર્ગ છે.

બાળક અજ્ઞાન અને રમત-ગમત કરવાના સ્વભાવવાળો હોય છે. એને જ્ઞાની બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં, એના રમવાના સ્વભાવને લીધે એ શીઘ્ર જ્ઞાની ન બની શકે. તોપણ તેટલા માત્રથી બાળકને અજ્ઞાની બનાવવાનો આરોપ, ભણાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર શિક્ષક ઉપર મૂકી શકાય નહિ. શિક્ષક ઉપર તેવો આરોપ મૂકી દેવો એ જેટલો અઘટિત છે, તેટલો જ અઘટિત સદા સાવદ્ય જીવનને જ ધારણ કરનાર ભક્તિમાન આત્માની ભક્તિની ક્રિયાને સાવદ્ય કહેવામા છે.

માસભોજી આત્માની માસભોજનની ટેવ છોડાવવાને માટે, કોઈ ઉપકારી તેને જો વનસ્પતિ-આહાર લેવાની સલાહ આપે, તો તેટલા માત્રથી વનસ્પતિ ખાનાર કે ખાવાની સલાહ આપનાર હિંસક છે કે હિંસક બની જાય છે—એવી માન્યતા (દિવાના સિવાય બીજા) કોઈને ન હોઇ શકે! અથવા વારાંગના સ્રી પતિવ્રતા બનવા પ્રયાસ કરે કે ચોરીનો ધંધો છોડવા માટે કોઈ આદમી ધધે ચઢવા પ્રયાસ કરે, તેથી તે પાપી કે હિંસક બની જાય છે, એમ કહેવુ જેટલું સમજણ વિનાનું તથા ઉપહસનીય છે, તેટલુ જ ઉપહાસને પાત્ર એમ કહેવામા છે કે ત્રસજીવનિકાયની હિંસાની અપેક્ષાએ અત્યલ્પ હિંસા જેમા રહેલી છે એવા પદાર્થો વડે ઉપાસ્યની ભક્તિ કરે તથા સર્વવિરતિ-સ્વરૂપ મહાન ગુણની

પ્રાપ્તિને નિકટ લાવવા માટે ઉદ્યમ કરે, તે કાર્ય હિંસાનું છે કે તેથી તે સાવદ્યને આચરે છે

ઉપાસ્યના આકારની ભક્તિ માટે ઉપાસક જે હિંસા કરે છે, તે હિંસા ભક્તિ-નિમિત્તક નથી, પરંતુ ઉપાસકના સ્વાભાવિક હિંસક જીવનને જ આભારી છે. ઉપાસકના સ્વાભાવિક જીવનમા જ હિંસા ભરેલી છે, તેથી ભક્તિના કાર્યમાં ઉપાસક જેટલો વખત જોડાય છે, તેટલો કાળ તે પોતાની સ્વાભાવિક હિંસાથી પણ ઘણા અંશે નિવૃત્ત થાય છે. એટલુ જ નહિ, પરંતુ સર્વથા અહિંસકપણું પ્રાપ્ત કરવાને અહિંસાધર્મની ટોચે પહોચેલા પરમ અહિંસક પરમાત્માની એ ભક્તિ કરે છે કે એના પરિણામે ભવિષ્યમા તે સાવદ્યથી અટકીને નિરવદ્યતાને વધારેને વધારે પામે છે. પોતાના જીવનની સ્વાભાવિક સાવદ્યતાનો આરોપ ભક્તિ કે ગુણપ્રાપ્તિના કાર્યો ઉપર કરનાર અજ્ઞાની આત્મા, ઉપર બતાવેલ સર્વલાભોથી સર્વથા વંચિત રહી જાય છે. એટલું જ નહિ, પણ પરમોપાસ્યની ભક્તિના એકના એક રાજમાર્ગને સ્વયં ચૂકી જવા સાથે, અન્યોને પણ ચૂકાવી દે છે.

આકારને નહિ માનવાની વાતો—
કેવળ અજ્ઞાનજન્ય જ છે :

નામ-ભક્તિ કે આકાર-ભક્તિને છોડી કોરી ગુણ-ભક્તિની વાતો કરનાર આત્માઓ કે નામ-ભક્તિને માનીને આકાર-ભક્તિને છોડી દેનાર આત્માઓ, ઉપાસ્યની ભક્તિ કરી શકે છે-એમ માનવું, એ કેવળ આત્મવંચના છે. નામ અને આકાર વિના અરૂપી ઉપાસ્ય કે તેમના ગુણોનુ ગ્રહણ સર્વથા અસંભવિત છે.

નામ એ આકારનો બોધ કરાવવા દ્વારા ઉપાસ્યના ગુણોનું સ્મરણ કરાવે છે. જ્યારે આકાર, એ નામના પણ અવલંબન વિના સાક્ષાત્ ગુણોનું સ્મરણ કરાવે છે. નામ અને આકારમય જગતમા વસીને નામ અને આકારને નહિ માનવાની વાતો કરવી, એ બુદ્ધિનો દ્રોહ છે. પોતાના ઈષ્ટના સાક્ષાત્ આકારની ભક્તિને નહિ માનવાની વાતો કરનાર

આત્માઓને પણ, સીધી નહિ તો આડકતરી રીતે, પોતાના ઈષ્ટની સાથે સંબંધ ધરાવતી વસ્તુઓના આકારની ભક્તિને માન્ય રાખવી જ પડે છે.

જેમ એક મુસ્લિમ પોતાના ઈષ્ટની મૂર્તિને સીધી રીતિએ માનવાનો ઈન્કાર કરે છે, તો પણ એક નાનીશી મૂર્તિ અને તેના અવયવોની ભક્તિને બદલે તેના ગળામા આખી મસ્જિદ, મસ્જિદનો સમસ્ત આકાર અને તેના એક એક અવયવની ભક્તિ આવી પડે છે. મૂર્તિ નહિ માનનાર ચૂસ્ત મુસ્લિમ મસ્જિદની ઈટે ઈટને મૂર્તિ જેટલી જ પવિત્રતાની નજરથી જુએ છે અને તેના રક્ષણ ખાતર પોતાના પ્રાણને પણ તુચ્છ સમજે છે. મૂર્તિની નહિ તો મસ્જિદની પવિત્રતા ઉપર પણ તેને એટલો વિશ્વાસ બેસી જાય છે કે તેની ખાતર પોતાના પ્રાણને દેવા કે અન્યના પ્રાણ લેવા તે તૈયાર થઈ જાય છે. મૂર્તિના અપમાનના બદલે મસ્જિદનુ અપમાન તેને લાગી આવે છે.

મસ્જિદ, એ પણ એક આકારવાળી સ્થૂળ વસ્તુ જ છે. એવી વસ્તુ પોતાના ઈષ્ટનો સાક્ષાત્ બોધ કરાવવાના બદલે, પરંપરાએ તેમજ મુશ્કેલીથી બોધ કરાવે છે, જ્યારે ઈષ્ટની મૂર્તિ તો સાક્ષાત્ બોધ કરાવે છે અને ઈષ્ટના જેટલો જ પવિત્ર ભાવ પેદા કરે છે.

મુસ્લિમ બહારથી મૂર્તિપૂજક નહિ હોવા છતા જેમ હૃદયથી ઈષ્ટની મૂર્તિઓનો પૂજક છે, તેમ એક આર્યસમાજી, બ્રહ્મસમાજી કે પ્રાર્થનાસમાજી. કબીરપંથી, નાનકપંથી કે તેરાપંથીનુ હૃદય પણ ઈષ્ટની મૂર્તિની ભક્તિને અવગણી શકતું નથી. પોતાના ઈષ્ટ અને આરાધ્યના આકારના કે ચિત્રના અપમાનને તેમાંનો કોઈ પણ સહન કરી શકતો નથી. મૂર્તિપૂજક કે અપૂજક–બન્નેને તેવા પ્રસંગે એક સરખી આન્તરિક વેદના થાય છે, છતા જ્યારે આકારને નહિ માનવાની વાતો થાય છે, ત્યારે એમ જ લાગે છે કે તેવી વાતો કેવળ અજ્ઞાનજન્ય જ છે વિશ્વના પદાર્થોની વાસ્તવિક વ્યવસ્થાના અજ્ઞાનમાથી જ એવી વાતો જન્મેલી હોય છે.

પદાર્થમાત્રની ચાર સ્થિતિ :

વિશ્વના પદાર્થની માત્ર ઓછામાં ઓછી ચાર સ્થિતિ હોય છે. નામ, આકાર, પિંડ અને વર્તમાન અવસ્થા. વસ્તુની વર્તમાન ભાવ-અવસ્થા જેમ વસ્તુનો બોધ કરાવે છે, તેમ તે જ વસ્તુની ભૂત અને ભાવિ અવસ્થા, તે વસ્તુના આકાર અને તે વસ્તુનું નામ પણ, વસ્તુનો જ બોધ કરાવે છે.

કાર્ય-કારણ આદિ સંબંધ :

આ દુનિયામા પ્રત્યેક વસ્તુને અન્ય વસ્તુ સાથે કોઈને કોઈ પ્રકારનો સબધ હોય જ છે. એ સંબંધ અનેક પ્રકારના હોય છે. કોઈ સંબધ કાર્ય-કારણ રૂપ હોય છે, તો કોઈ જન્ય-જનક રૂપ હોય છે. કોઈ સ્વ-સ્વામિત્વ રૂપ હોય છે, તો કોઈ તાદાત્મ્ય અને તદુપત્તિ રૂપ પણ હોય છે.

વહ્નિ અને ધૂમનો કાર્ય-કારણ રૂપ સબધ છે તથા કુંભાર અને ઘડાનો જન્ય-જનક રૂપ સબધ છે. શેઠ અને નોકરનો સ્વ-સ્વામિત્વ રૂપ. ઘડો અને ઘડાના સ્વરૂપનો તાદાત્મ્ય રૂપ તથા ઘડો અને માટીનો તદુત્પત્તિ રૂપ સબધ હોય છે. એ જ રીતે શબ્દ અને અર્થનો તથા સ્થાપના અને સ્થાપ્યનો પણ પરસ્પર સબંધ છે અને અનુક્રમે વાચ્ય-વાચક તથા સ્થાપ્ય-સ્થાપક સબધ કહેવાય છે.

જેમ ધૂમના જ્ઞાનની સાથે તેના કારણ રૂપ અગ્નિનુ જ્ઞાન પણ જ્ઞાતાને થાય છે, પરંતુ તેના કારણ તરીકે અગ્નિ સિવાય અન્ય વસ્તુનુ જ્ઞાન થતું નથી. અથવા ઘડાને જોતાની સાથે તેના ઉત્પાદક તરીકે કુંભારનુ જ્ઞાન થાય છે, પણ અન્યનુ જ્ઞાન થતું નથી. અગર તો તેના ઉપાદાન તરીકે માટીનુ જ જ્ઞાન થાય છે, પરંતુ તંતુ આદિનુ જ્ઞાન થતુ નથી. તેમ-અગ્નિ કે ઘડો શબ્દ સાભળતાની સાથે દરેકને અગ્નિ અને ઘડાનો જ નિશ્ચિત બોધ થાય છે. પરંતુ તે સિવાયના પદાર્થોનો બોધ થતો નથી. અથવા અગ્નિ કે ઘડાનું ચિત્ર જોતા જોનારને અગ્નિ અને ઘડાનુ જ સ્મરણ થઈ આવે છે. પરંતુ અન્ય પદાર્થોનું સ્મરણ થતું નથી।

એ વાત નિશ્ચિતપણે એમ જણાવે છે કે–' કાર્ય–કારણાદિ સંબંધ-ની જેમ વસ્તુના વાચ્ય–વાચક અને સ્થાપ્ય–સ્થાપક આદિ સંબંધ પણ વિદ્યમાન જ છે.' કાર્ય–કારણાદિ સંબંધને માનવા અને વાચ્ય–વાચકાદિ સંબંધને ન માનવા, એ અજ્ઞાનતા છે. વાચક શબ્દ જેમ વાચ્યનો બોધ કરાવે જ છે. એટલે એ સંબંધનો ઇન્કાર કોઈ પણ બુદ્ધિશાળીથી થઈ શકે તેમ નથી.

નામ–સ્થાપનાના બે બે પ્રકારો :

નામ બે પ્રકારનાં હોય છે, તેમ સ્થાપના પણ બે પ્રકારની હોય છે. ઘટ પદાર્થનું 'ઘડો' એવુ નામ અને ઘડા પદાર્થ સિવાયના શરીરાદિ અન્ય પદાર્થનું 'ઘટ' એવુ નામ–એ જ રીતે ઘડા પદાર્થનો આકાર તે પણ સ્થાપના અને ઘડાકારનું ચિત્રામણાદિમાં આલેખન તે પણ ઘડાની સ્થાપના.

મૂળ વસ્તુના આકારમા કે મૂળ આકારવાળી ભિન્ન વસ્તુના આકારમા તફાવત હોતો નથી, તેથી બંનેને એક જ નામથી સંબોધવામાં આવે છે અને બંને પોતાના સ્થાપ્યનો એક સરખો બોધ કરાવે છે. હાથી–ઘોડાના પ્રત્યક્ષ આકારો કે તેના ચિત્રો, રાજા–રાણીના પ્રત્યક્ષ આકારો કે તેમના ચિત્રિત આકારો, હાથી–ઘોડા કે રાજા–રાણીનું જ ભાન કરાવે છે, પણ અન્ય પદાર્થોનું નહિ. મૂળ વસ્તુ પણ જેમ સ્થાપનાથી જ ઓળખાય છે, તેમ સ્થાપના વસ્તુ પણ આકારથી જ ઓળખાય છે. બંનેની ઓળખાણ આકારથી થતી હોવાને લીધે, બંનેથી એક સરખુ જ બોધક કાર્ય થાય છે.

ઉપાસ્ય દેવ અને તેમની સ્થાપના, એ બંને વસ્તુઓ આકારથી જ ઓળખાય છે, તેથી તે બંને એક સરખું જ બોધ કરાવવાનુ કાર્ય કરે છે,–એમ માનવુ એ સર્વથા યોગ્ય છે. ઓળખાણ, સ્મરણ કે ભક્તિ કરવા માટે ભાવપદાર્થમા રહેલો આકાર અથવા ભિન્ન પદાર્થમા રહેલો આકાર એક સરખું જ કાર્ય કરે છે. શ્રી તીર્થંકરો, શ્રી ગણધરો અને બીજા પણ ઇષ્ટ અને આરાધ્યતમ પુરુષો પોતપોતાના કાળમા

પણ પોતપોતાના આકાર વડે જ ઓળખાતા હતા : કારણ કે અવધિ-મનઃપર્યવ આદિ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનોને ધારણ કરનાર મહર્ષિઓ પણ, શ્રી તીર્થંકરો આદિના અરૂપી આત્મા કે તેના ગુણોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કરવાને અસમર્થ હતા. તેઓ પણ તે મહર્ષિઓને તેમના ઔદારિક દેહ રૂપી પિંડ અને તેના આકારથી જ ઓળખાતા હતા. તો પછી અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી રહિત એવા બીજા છદ્મસ્થ આત્માઓ તેમને તેમના પિંડ અને આકાર વડે જ ઓળખે—એમા નવાઈ જ શી ?

ઉપાસ્યને ઓળખવા—ઓળખાવવાનુ કાર્ય જેમ ઉપાસ્યના મુખ્ય આકારથી થાય છે, તેમ અન્ય વસ્તુમા સ્થાપિત કરેલા ઉપાસ્યના આકારથી પણ તે કાર્ય સિદ્ધ થાય જ છે. તેથી ઉપાસ્યની આકારમય સ્થાપના પણ, ઉપાસકને ઉપાસ્ય જેટલી જ માનનીય, પૂજનીય અને વંદનીય બને છે તેમા લેશ માત્ર વિવાદને સ્થાન નથી.

પથ્થરની ગાય દૂધ ન દે, પણ—
પ્રતિમા-પૂજનથી તો ગુણો પ્રગટાવી શકાય :

અહી કેટલાક એવો તર્ક કરે છે કે—

"પથ્થરની ગાય વગેરે તે તે વસ્તુઓને ઓળખવા માટે ભલે ઉપયોગી નીવડતી હોય, પરન્તુ દૂધ દેવા માટે તો તે નિરર્થક જ નીવડે છે. તેમ ઉપાસ્યની સ્થાપના ઉપાસ્યની ઓળખ કરાવવાનુ કાર્ય ભલે કરી આપતી હોય, પણ સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મની પ્રાપ્તિ સ્થાપનાથી કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ? તે માટે મૂળ ગાયને દોહવી જેમ જરૂરની છે. તેમ મૂળ ઉપાસ્યની ઉપાસના જ કાર્યકર નીવડે."

તેઓનો આ તર્ક અજ્ઞાનજન્ય છે. એમા દૃષ્ટાંત—દાર્ષ્ટાન્તિકનું વૈષમ્ય છે દૂધ એ દ્રવ્ય છે, જ્યારે સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મ એ ગુણ છે. દૂધ રૂપી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ ગાય પાસેથી કરવાની છે, જ્યારે સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મની પ્રાપ્તિ ઉપાસ્ય પાસેથી જ કરવાની છે એમ નથી, પરંતુ ઉપાસકે પોતાના આત્મામાથી જ તે પ્રગટાવવાની છે એ પ્રગટાવવામાં ઉપાસ્ય તો માત્ર નિમિત્ત રૂપ છે.

જેમ ઉપાસ્યનો મૂળ પિંડ અને તેનો આકાર તેવા નિમિત્ત રૂપ બને છે, તેમ ઉપાસ્યની સ્થાપના પણ તેવા નિમિત્ત રૂપ બની જ શકે છે. ઉપાસક જેમ ઉપાસ્યની વિદ્યમાન અવસ્થામા તેમના મૂળ આકારની સેવા–ભક્તિથી સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોને આવરણ કરનારાં આવરણોને ખસેડી શકે છે અને આવરણો ખસવાથી જેમ પોતાના આત્મગુણોને પ્રગટાવી શકે છે, તેમ ઉપાસ્યની અવિદ્યમાન અવસ્થામાં ઉપાસ્યની સ્થાપનાની સેવા–ભક્તિ દ્વારા પણ ઉપાસક સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોને આવરનારાં આવરણોને હઠાવી આત્મગુણોને અવશ્ય પ્રગટાવી શકે છે.

કારીગરને મકાન પૂજનીય નથી,

પણ આપણને દેવ પૂજનીય છે .

ઉપાસ્યની સ્થાપના, એ ઉપાસ્યની ગેરહાજરીમા ઉપાસકના માટે એક મકાનના પ્લાન અને નકશાની ગરજ સારે છે. મકાનની અવિદ્યમાન અવસ્થામાં કુશળ કારીગર તેના પ્લાનને વારવાર જોઈને જ મકાન બાધવાનું કામ સંપૂર્ણ કરી શકે છે. એ સપૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધી, તે કારીગરને તે પ્લાન હંમેશા અને હરઘડીએ દૃષ્ટિ સન્મુખ રાખવો પડે છે. તેમ–ઉપાસક આત્માને પણ, પોતાના આત્માને ઉપાસ્ય સમાન બનાવવા માટે, જ્યા સુધી ઉપાસ્યની સમાન નિર્મળતા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી, ઉપાસ્યની સ્થાપનાને હરઘડી સન્મુખ રાખવી જ પડે અને એક પળ પણ તેને દૂર કરી શકાય નહિ, એ તદ્દન સહજ છે.

અહીં કેટલાક એવો પણ તર્ક ઉઠાવે છે કે–

“કારીગરને મકાનના પ્લાનને માત્ર નજર સન્મુખ રાખવાની જરુર છે, નહિ કે તેની પૂજા કરવાની . તેમ ઉપાસક ઉપાસ્ય સમાન બનવા માટે ઉપાસ્યની મૂર્તિને ભલે નજર સન્મુખ રાખે, પરંતુ તેને પૂજવાથી શું ? કારીગર પ્લાનની પૂજા કરે એ જેટલું અઘટિત અને હાસ્યાસ્પદ છે, તેટલુ જ અઘટિત અને હાસ્યાસ્પદ જડ સ્થાપનાનું પૂજન–સેવન વગેરે કરવામાં છે. એમ માનવામા ખોટું પણ શું છે ?”

આ તર્ક ઉપલક દૃષ્ટિએ જરા આકર્ષક લાગે છે, પરન્તુ જરા ઊંડા ઉતરીને વિચારતા તેની પણ પોકળતા સ્પષ્ટ તરી આવે છે. કારીગરને જે મકાનનો પ્લાન નિરંતર જોવા લાયક છે, તે મકાન કાંઈ ઉપાસના કરવા લાયક નથી. જ્યારે ઉપાસક જેની સ્થાપનાને પૂજે છે, તે સ્થાપ્ય તેને વન્દનીય, પૂજનીય અને ઉપાસનીય છે. પ્લાનનુ સ્થાપ્ય (મકાન) જેમ અપૂજનીય છે, તેમ જેની સ્થાપના છે તે સ્થાપ્ય પણ જો અવન્દનીય, અપૂજનીય કે અનુપાસનીય હોત, તો તો અવશ્ય તે સ્થાપનાની પૂજા વગેરે હાસ્યાસ્પદ અને નિરર્થક ઠરત : પરન્તુ અહીં સ્થાપનાના વિષયમા સ્થાપ્ય તો પરમ ઉપાસ્ય છે.

સાક્ષાત્ સ્થાપ્યની ઉપાસના ઉપાસકના કાર્યની સિદ્ધિ જે રીતે કરી આપે છે, તે જ રીતે સ્થાપ્યની સ્થાપનાની ઉપાસના પણ ઉપાસકના કાર્યને સિદ્ધ કરી આપે છે.

જે મૂળ વસ્તુ પૂજનીય હોય છે, તેનુ નામ પણ જો પૂજનીય બને છે, તો પછી તેનો આકાર વગેરે પણ પૂજનીય બને, તેમાં આશ્ચર્ય જ શુ ?

પૂજાનું ફળ પૂજકના પરિણામના આધારે :

અહીં એટલું સમજી લેવું જોઈએ કે શ્રી જૈનશાસનમાં ઉપાસ્યની ભાવઅવસ્થાની પૂજા પણ ઉપાસકના શુભ પરિણામના આધારે ફળ આપે છે, નહિ કે ઉપાસ્યની પ્રસન્નતા કે અન્ય વસ્તુના આધારે, કારણ કે શ્રી જૈનશાસનના ઉપાસ્ય તો વીતરાગ હોવાથી, તેઓ પ્રસન્ન કે અપ્રસન્ન થતા જ નથી. હા, વ્યવહારથી એમ પણ કહી શકાય કે તે તારકો હમેશા પ્રાણીમાત્ર ઉપર એક સરખા પ્રસન્ન રહેનારા તથા કૃપારસથી ભરેલા છે. આમ હોવાથી જ્યા સુધી ઉપાસક તેમના પ્રત્યે સન્મુખ વૃત્તિવાળો કે આરાધક મનોદશાવાળો બનતો નથી, ત્યાં સુધી તે કાંઈ પણ ફળ મેળવી શકતો નથી.

આરાધકના પોતાના શુભ પરિણામથી જ આરાધકને તરવાનું છે. એ શુભ પરિણામની જાગૃતિ માટે આરાધ્યનો સાક્ષાત્ દેહ અને

તેનો આકાર જેમ વંદન, પૂજન, નમસ્કારાદિ દ્વારા નિમિત્ત બને છે, તેમ આરાધ્યની સ્થાપના પણ તેની પૂજા વગેરે દ્વારા આરાધકના પરિણામની નિર્મળતા સાધી આપે છે.

શ્રી વીતરાગની સાક્ષાત્ ઉપાસના પણ જેમ શ્રી વીતરાગને લેશ માત્ર ઉપકાર કરનારી નથી, તેમ છતાં જેમ પૂજકને માટે તે ઉપકારક થાય છે, તેમ શ્રી વીતરાગની સ્થાપનાની ઉપાસના પણ શ્રી વીતરાગને કોઈ પણ લાભદાયક નહિ હોવા છતાં, ઉપાસકને તો અવશ્ય લાભ કરે છે. કારણ કે એ દ્વારા ઉપાસકને ગુણબહુમાન, કૃતજ્ઞતા, વિનય વગેરે ગુણોનું પાલન અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. દોષનિવારણ અને ગુણપ્રાપણ વગેરેની પ્રેરણા પણ અવશ્ય થાય છે. ગુણબહુમાન વગેરે એકેક કાર્ય પણ અનંતી કર્મનિર્જરાને સાધી આપનાર છે, તો પછી એ સઘળાં ઉત્તમ કાર્યો જ્યાં એકી સાથે સિદ્ધ થાય છે એવી શ્રી વીતરાગની (તેમની સ્થાપના દ્વારા થતી) ઉપાસના સુજ્ઞ પુરુષોને અત્યંત આદરણીય બને, એમા આશ્ચર્ય જ શું ?

ઇશ્વરને વિવિધ સ્વરૂપે માનનારાઓને પણ-
સ્થાપનાને સ્વીકાર્યા વિના ચાલે તેમ છે જ નહિ .

પોતાના ઈષ્ટ ઉપાસ્યને વીતરાગ માનનારાને જેમ ઇષ્ટની ઉપાસના માટે મૂર્તિ, સ્થાપના વગેરેની જરુર પડે છે, તેમ જેઓ પોતાના ઇષ્ટને વીતરાગ માનતા નથી કિન્તુ સરાગી માને છે, તેઓને પણ ઇષ્ટની ઉપાસના માટે તેની સ્થાપના વિના ચાલી શકતું નથી. પોતાના ઇષ્ટને જેઓએ રાગ-દ્વેષવાળા પણ સર્વજ્ઞ તરીકે સ્વીકારેલા છે, એમની પ્રતિમા દ્વારા થતી આરાધના કે વિરાધના, એમને અનુક્રમે રાજી અગર નારાજ કરનારી થાય તે સ્વાભાવિક છે. એવા રાગી અને દ્વેષી પરમેશ્વરનું નામ માત્ર જપવાથી પણ ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય છે-એવુ માનનારા તેમની પ્રતિમાની પૂજ્યતા, (કે જેમાં નામસ્મરણ અવશ્ય આવી જાય છે) તેને ન માને અથવા તેથી ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય છે એવું ન સ્વીકારે, એ બને જ કેમ ?

જેઓ પોતાના ઇષ્ટને સર્વજ્ઞ અને સર્વ-વ્યાપક માને છે, તેઓ કહે છે કે જેમ અતિશય મોટો હાથી કે પર્વત એક નાના કાચ કે દર્પણમા પ્રતિબિંબિત થઈ જાય છે અને તે વખતે તેનું પ્રમાણ જ માત્ર નાનું બને છે કિન્તુ તેના અંગોપાંગાદિ અવયવો તો જેવાં છે તેવાં ને તેવા જ રહે છે, તેમ વ્યાપક ઇશ્વરની (નાના આકારની સર્વ અવયવવાળી) મૂર્તિની આરાધના એ સાક્ષાત્ વ્યાપક ઇશ્વરની આરાધના જેટલી જ ફળદાયી છે.

સામાન્ય મનુષ્યોને વ્યાપક ઇશ્વરની કલ્પના અસંભાવ્ય છે. તે તો તેની મૂર્તિ દ્વારા જ સંભવિત બને છે અને તેની ઉપાસનામાં ઉપાસકનું ચિત્ત એકાગ્રતાથી લાગી શકે છે. વળી સર્વવ્યાપક ઇશ્વર તેની મૂર્તિમા પણ રહેલો જ છે, એટલે તે મૂર્તિ પણ પરમેશ્વરના અંશવાળી બને છે. તેથી પણ મૂર્તિની આરાધનાથી પરમેશ્વરની આરાધના અવશ્ય થાય છે. વળી વ્યાપક ઇશ્વર અવતારને પણ ધારણ કરે છે. તે વખતે નાના શરીરને ધારણ કરીને જ તે અવતાર ગ્રહણ કરે છે, તેથી તે અવસ્થાની પૂજ્યતાની ખાતર પણ મૂર્તિને માનવાની આવશ્યકતા રહે છે.

હવે જેઓ ગોખલા વગેરેની સ્થાપના કરીને પોતાના ઇષ્ટને વંદન-નમનાદિ કરે છે, તેઓને સ્થાપના તો માનવી જ પડે છે. કિન્તુ તે સ્થાપનામા આકાર આદિનું સાદૃશ્યપણું હોતું નથી, તેથી તેવાઓની દશા ઉભયથી ભ્રષ્ટ થવા જેવી થાય છે: પોતાનો મત મૂકવો પડે છે અને ફળ મળતું નથી. જેઓ સ્થાપનાને બિલકુલ માનતા નથી, તેઓ પોતાના મુખ કે દૃષ્ટિ સન્મુખ કોને રાખીને વંદન-નમસ્કારાદિ કરે છે?—તે અત્યંત વિચારણીય છે.

જો કોઈ પણ વસ્તુને સન્મુખ રાખ્યા વિના જ વંદન-નમનાદિ કરતા હોય, તો તેઓ વિચારશૂન્ય અને અયોગ્ય આચરણ કરનારા કહી શકાય. પોતાના ઇષ્ટની માનસિક મૂર્તિને કલ્પીને તેમની સન્મુખ વંદન-નમનાદિ કરતા હોય, તો તેવી અદૃશ્ય અને અસ્થિર મૂર્તિને કલ્પિત

રીતે નમવા વગેરેથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય, તેના કરતાં દૃશ્ય અને સ્થિર મૂર્તિની સન્મુખ સાક્ષાત્ વદન-નમનાદિ કરવાથી અધિક જ ફળ થાય, તેનો તેઓ કદી ઈન્કાર કરી શકે નહિ. તેવી માનસિક મૂર્તિ કલ્પવાનું સામર્થ્ય સામાન્ય મનુષ્યમાં સંભવી શકતુ નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે માનસિક મૂર્તિ કલ્પવાની શક્તિ પણ દૃશ્ય અને સ્થિર મૂર્તિને જોવાથી જ આવી શકે છે, એટલે તેને પણ વસ્તુત માનસિક મૂર્તિ કરતા દૃશ્ય મૂર્તિ જ ઉપકારક થાય છે, એમાં લેશ માત્ર સંદેહ નથી.

શ્રી જૈનશાસનને અનુસરનારાઓ ઉપાસ્ય અને ઈષ્ટ તરીકે સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ પરમાત્માને માને છે. એ પરમાત્મા મોક્ષે જવા પહેલાં થોડો યા ઘણો કાળ દેહધારી અવસ્થાને ધારણ કરનારા હોય છે, એમ પણ જૈનો માને છે અને તેથી તેઓને પોતાના ઈષ્ટની તે અવસ્થાનો આકાર અવશ્ય પૂજનીય છે. કદી પણ દેહને ધારણ નહિ કરનાર એવા પરમાત્મા શાસ્ત્રના નિરૂપક કદી પણ હોઈ શકે નહિ.

જેઓને, પોતાના ઈષ્ટ પરમાત્મા–'શાસ્ત્રના અને તત્ત્વના નિરૂપક છે'–એમ માનવું હશે, તેઓએ પોતાના ઈષ્ટનું દેહધારણ માનવું જ પડશે : કારણ કે–દેહધારણ વિના મુખનું હોવું અસંભવિત છે અને મુખ વિના ઉપદેશકપણું પણ અસંભવિત છે. પોતાના પરમેશ્વર સર્વથા અને સર્વદા અશરીરી છે, એવી માન્યતા ધરાવનારાઓએ પોતાનાં શાસ્ત્રોને ઈશ્વરનાં કહેલાં નહિ, પરંતુ ઈશ્વર સિવાય કોઈ અલ્પજ્ઞ અને અલ્પ શક્તિમાનનાં કહેલાં માનવા પડશે અને તેના શાસ્ત્રોનું પ્રામાણ્ય સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિમાન પરમાત્માના વચનો તુલ્ય કદી પણ બની શકે જ નહિ.

જૈનોની માન્યતા :

જૈનો અશરીરી સિદ્ધોને પૂજે છે, તોપણ એ અશરીરી સિદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવા માટે તે આત્માઓએ જે કાંઈ પ્રયોગો આચર્યા હોય છે, તે સાકાર અને સશરીરી અવસ્થામાં જ આચરેલા છે, તેથી તે અવસ્થાની પૂજનીયતા પણ જૈનોને અવશ્ય માનનીય છે.

જૈનો સાકાર અને નિરાકાર–ઉભય અવસ્થાવાળા પરમેશ્વરને માને છે. સાકાર પરમેશ્વરને વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ માનવા સાથે, શાસ્ત્ર અને તત્ત્વોના ઉપદેશક પણ માને છે. તેથી તેઓને નિરાકાર અને સાકાર પરમેશ્વરની તે તે અવસ્થાઓ વંદનીય, નમનીય અને પૂજનીય હોય, તેમા કશુ જ આશ્ચર્ય નથી. જો તેઓ ઉપકારીઓની તેવી ભાવદશાને પણ વંદનીય વગેરે ન માને, તો તેઓ ગુણસમુદાયથી ભરેલા સર્વગુણ-સંપન્નોનો પણ આદર કરનારા નહિ બને અને ઉપદેશ વગેરે દ્વારા પોતાના ઉપર થયેલા અપ્રતિમ ઉપકાર વગેરેને પણ નહિ જાણનારા બને. એવી સ્થિતિ નિષ્ઠુર અને કૃતઘ્ન સિવાય અન્યની સંભવે નહિ. વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને તત્ત્વોપદેશક પરમેશ્વરોની પૂજનીયતાદિ સ્વીકારવામા કોઈ પણ સજ્જનને લેશ પણ હરકત હોઈ શકે નહિ.

ગુણબહુમાન અને કૃતજ્ઞતાદિ ગુણોની કિંમત સમજનારાઓ તો તેવા સર્વશ્રેષ્ઠ, ઉપકારી અને સર્વોચ્ચ ગુણોથી ભરેલા મહાપુરુષોની સેવા, પૂજા, આદર, ભક્તિ, વંદન, સ્તુતિ વગેરે થાય તેટલાં ઓછા,– એવી જ માન્યતાવાળા હોય. એ સેવા–પૂજાદિથી તે મહાપુરુષોને કોઈ પણ જાતનો ઉપકાર નહિ થતો હોવા છતા, તેમા તલ્લીન રહેનાર આત્મા પોતાના શુભ પરિણામથી કર્મનિર્જરાદિ ઉત્તમ ફળોને પામ્યા સિવાય રહેતો નથી.

શ્રી જૈનશાસનમા પૂજાનું ફળ પામવા માટે, પૂજ્યની પ્રસન્નતાને બદલે, પૂજકની શુભભાવના જ કારણભૂત મનાયેલી છે. પૂજ્યની ભાવ-અવસ્થાનુ પૂજન પણ, પૂજકના ગુણબહુમાન તથા કૃતજ્ઞતાપણા વગેરેના આધારે જ ફળને આપનારુ છે. તો પછી એ જ ગુણબહુમાન અને કૃતજ્ઞતાના શુભ અધ્યવસાયથી તથા આત્મનિર્મળતા સાધવાના ઉત્તમ પરિણામથી મૂર્તિ દ્વારા પૂજ્યનું વંદન, ઉપાસન વગેરે થાય, તો તે કર્મનિર્જરાદિ ઉત્તમ ફળોને અવશ્ય આપે જ.

સ્થાપના દ્વારા આરાધના કરનારાઓની સાપેક્ષ મહત્તા :

'દેવ–ગુરુ વગેરેની આરાધનાથી થતી કર્મનિર્જરા આરાધ્યની

આપેલી હોતી નથી, કિન્તુ દેવ–ગુરુ આદિના આલંબનને કારણે આરાધકને થયેલા શુભ પરિણામને અધીન છે'–એ વાત આપણે ઉપર જોઈ ગયા. ભાવઅવસ્થાની આરાધના પણ જો આરાધકના શુભ પરિણામને આધારે જ ફળવતી છે, તો પછી મૂર્તિ અથવા સ્થાપના દ્વારા થતી આરાધનામાં આરાધકના શુભ અધ્યવસાય રહેલા જ છે. 'એ અધ્યવસાયો શુભ નથી પરંતુ મલિન છે' –એમ કોણ કહી શકશે? ભાવઅવસ્થાની આરાધના આરાધ્યના વિદ્યમાન કાળમા કરવાની હોય છે, તે વખતે આરાધ્યની ઉત્તમતા અને ઉપકારિતાદિને સાક્ષાત્ દેખવાથી ભક્તિ જાગવી સહજ છે.

જ્યારે આરાધ્યની સ્થાપના દ્વારા ભક્તિ, આરાધ્યના અવિદ્યમાન કાળમા કરવાની હોય છે અને આરાધ્યની ઉત્તમતા અને ભક્તિપાત્રતા, ઉપદેશ, શાસ્ત્ર અને પરપરાદિ વડે હૃદયમા બરાબર ઠસેલ હોય. ભાવાવસ્થાની આરાધના કરનારાઓ કરતા સ્થાપનાદ્વારા આરાધ્યની આરાધના કરનારાઓની ભક્તિ અને પૂજ્યતાની બુદ્ધિ એક અપેક્ષાએ વધારે સ્થિર થયેલી છે, એમ માનવુ જોઈએ

ઉપકારીની હયાતિમા ઉપકારીના ઉપકારનુ સ્મરણ વગેરે કરતા, ઉપકારીની બીનહયાતિમા ઉપકારીના ઉપકારોનું સ્મરણ વગેરે કરનાર, ઉપકારી પ્રત્યે ઓછા આદરવાળો છે એમ કહી શકાય જ નહિ, પરતુ એક અપેક્ષાએ અધિક આદરવાળો છે એમ કહીએ તોપણ ખોટુ નથી. વ્યક્તિની વિદ્યમાનતા કરતાં અવિદ્યમાનતામાં વ્યક્તિને યાદ કરનારા, તેના પ્રત્યે સાચો રાગ ધરાવનારા કહી શકાય, તેમજ પૂજ્યની વિદ્યમાન દશા કરતાં અવિદ્યમાન દશામાં પૂજ્યની ભક્તિ, સાચા અને અતરગ ભાવવાળા વિના બીજાથી બની શકે નહિ, એમ અપેક્ષાએ કબૂલ કરવુ જ પડે.

'હૃદયમા ભક્તિભાવ વિના પણ દેખાવ ખાતર સ્થાપનાની ભક્તિ કરનારા ઘણા દેખાય છે'–એવો તર્ક કરનારે સમજવુ જોઈએ કે 'એ સ્થિતિ જેમ સ્થાપના માટે હોય છે, તેમ ભાવઅવસ્થાની ભક્તિ

માટે પણ હોય જ છે.' ભાવઅવસ્થાની ભક્તિ કરનારા બધા અંતરંગ અને સાચા ભાવથી જ કરે છે એમ નથી, કિન્તુ દેખાદેખીથી, લોભ, લાલચ માયા કે બીજી અયોગ્ય ખરાબ બુદ્ધિથી કરનારા પણ હોય જ છે. સ્થાપના માટે પણ તેમ હોઈ શકે. પરન્તુ ભાવાવસ્થાની ભક્તિ કરનારાની માફક કેટલાક ખોટા હોય છે તેથી બધા જ તેવા હોય છે—એમ કોઈથી કહી શકાય તેમ નથી, તેમ સ્થાપનાની કેટલાક ભક્તિ કરનારામા પણ ખોટા હોય છે તેથી સર્વ કોઈ તેવા જ હોય છે—એમ કહી શકાય નહિ.

એ રીતે આરાધ્યની અવિદ્યમાનતામા આદરના પરિણામ થવામાં, સ્થિર અને સુદૃઢ ભક્તિની જરુર છે. ભક્તિની એ સ્થિરતા અને સુદૃઢતા આરાધકને અત્યંત શુભ ફળને આપનારી થાય, એમા લેશ માત્ર વિવાદને સ્થાન હોઈ શકે નહિ.

દેવભક્તિ માટે અલગ ચૈત્યાલયો જરૂરી છે ·

'સ્થાપનાની ભક્તિ અપેક્ષાએ પૂજકના અધિક આદરને સૂચવનારી છે'—એ વાત સિદ્ધ થયા પછી, સ્થાપનાની ભક્તિ માટે ચૈત્યાદિની કેટલી બધી જરુર છે—એ સમજવું અને સમજાવવું ખૂબ જ સુલભ થઈ પડે છે. કોઈ પણ શુભ પ્રવૃત્તિ, તેને માટેના અલગ સ્થાન વિના બદ્ધમૂલ થઈ શકતી નથી.

વિદ્યાભ્યાસ કે કળાહુન્નર વગેરે શીખવા માટે નિશાળો, કોલેજો અને યુનિવર્સિટિઓ વગેરેનાં સ્વતંત્ર મકાનોની આવશ્યકતા સૌથી પ્રથમ પડે છે. તેમ દેવભક્તિ, ગુરુભક્તિ કે ધર્મક્રિયા વગેરે કરવા માટે પણ અલગ સ્થાનોનું નિર્માણ થયા વિના તે ભક્તિ વગેરેની ક્રિયાઓ નિર્વિઘ્નપણે થઈ શકે નહિ.

જેઓ સ્કુલો, કોલેજો, યુનિવર્સિટિઓ, બોર્ડિંગ હાઉસો, વિદ્યાલયો, અનાથાશ્રમો, જ્ઞાનશાળાઓ, દાનશાળાઓ, ધર્મશાળાઓ, દવાખાનાઓ, સુવાવડખાનાઓ અને હૉસ્પિટલો વગેરે માટે સ્વતંત્ર મકાનોની હિમાયત કરે છે, તેઓ– 'દેવભક્તિ માટે સ્વતંત્ર મકાનની જરુર નથી'—એમ

કહી શકે નહિ, છતાં એમ કહેવા તૈયાર થાય, તો સમજવું જોઈએ કે તેવા આત્માઓને અન્ય પદાર્થો માટે જે લાગણી છે, તેટલી પણ લાગણી દેવભક્તિ માટે છે નહિ. 'બીજા બધાં કાર્યો જેમ જરુરી છે, તેમ દેવભક્તિ પણ જરૂરી છે અથવા તો બીજાં બધા કાર્યો કરતા દેવ-ભક્તિ અધિક જરૂરી છે'—એમ માનનાર વર્ગ અધિક સગવડપૂર્વક દેવભક્તિ થઈ શકે તેવાં મનોહર અને રમણીય ચૈત્યસ્થાનોની જરૂરિયાત સ્વીકાર્યા સિવાય રહી શકે નહિ.

દેવભક્તિ માટેનાં અલગ. વિશાળ અને મનોહર ચૈત્યો હોય, તો જ તેવા ક્ષેત્રોમા સુસાધુઓનું આવાગમન સુલભ અને સુશક્ય બને છે. સુસાધુઓને ગૃહસ્થોના વૈભવ અને ધનસમૃદ્ધિ સાથે કામ હોતુ નથી, તેથી જે–તે ક્ષેત્રોમા સુસાધુઓનો વિહાર હોતો નથી. સુસાધુઓનો વિહાર મોટે ભાગે તે જ ક્ષેત્રોમાં હોય છે, કે જ્યાં વિપુલ પ્રમાણમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ માટેના મનોહર ચૈત્યો વગેરે રહેલા હોય છે. કારણ કે તેવા જ ક્ષેત્રોમા સુશ્રાવકો અને અર્થી આત્માઓ વિશેષ હોવાનુ સુસભવિત છે. તેમજ એ કારણે ત્યા સયમની સુરક્ષા–વૃદ્ધિ વગેરે પણ સહેલાઈથી થઈ શકે છે,

એકદર સાધુસમાગમની સુલભતાનું કોઈ પ્રધાન સાધન હોય, તો તે શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ માટે નિર્મિત થયેલા મનોહર ચૈત્યોની વિપુલ સામગ્રી જ છે. ચૈત્યો વિના સાધુઓનુ આવવું પ્રાય અસભવિત બને છે અને સાધુસમાગમ વિના સુપાત્રદાન, શ્રી જિનવચનનું શ્રવણ તથા સસારનિસ્તાર માટે અત્યત ઉપયોગી સમ્યગ્દર્શન, દેશ-વિરતિ, સર્વવિરતિ વગેરે ગુણોના અમૂલ્ય લાભોથી વચિત રહેવાનું જ થાય છે, એટલુ જ નહિ, પરતુ સાધર્મિક બધુઓના દર્શન પણ દુર્લભ બને છે.

પરિણામે સાધર્મિકભક્તિ વગેરે સમ્યક્ત્વને નિર્મળ કરનારા આચારોનુ પાલન પણ અશક્ય બને છે.

ચૈત્ય હંમેશ લાભ જ કરે છે.

શ્રી જૈનશાસનમા સાધુઓને નિત્યવાસ નિષેધેલા છે, કારણકે- તેથી શ્રાવકો સાથેનુ મમત્વ વગેરે વધે છે અને રાગાદિની પરિણતિ પોષાય છે. પરિણામે ધર્મ-ભાવનાની વૃદ્ધિ થવાને બદલે હાનિ જ થાય છે. પરતુ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના પાવનકારી બિબથી અધિષ્ઠિત થયેલ ચૈત્યના સબધમા તેવું કાંઈ બનવા પામતું નથી. તે સ્થાને સર્વ કોઈ એક સરખા ભક્તિભાવથી હરહમેશ આવી શકે છે.

શ્રી જિનચૈત્ય કોઈ પણ એક વર્ગના પક્ષપાત કે રાગનું કારણ બનતુ નથી. તેથી સર્વદા સરખી રીતે સર્વની ભાવનાની અભિવૃદ્ધિનું સ્થાન બની રહે છે. સર્વગુણસંપન્ન પરમાત્માની અધ્યક્ષતાવાળું શ્રી જિનચૈત્ય. સર્વની ભાવનાની અભિવૃદ્ધિનું સ્થાન સદાને માટે બની શકે છે. એ વાતનો અનુભવ દરેક જિજ્ઞાસુને પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. એક, બે કે તેથી વધારે ચાતુર્માસ એક જ સ્થાને સાધુને રહેવાનું થાય છે, તો ત્યા અનેક પક્ષપાત વગેરે થવાના પ્રસંગો બની આવે છે જ્યારે શ્રી જિનેશ્વર મહારાજથી અધિષ્ઠિત ચૈત્ય સેકડો કે હજારો વર્ષો સુધી એક સરખી રીતે ધર્મવૃત્તિઓને પોષનારુ જ થાય છે તથા તેના આલંબનથી સૌ કોઈ સમાનધર્મીપણાની ભાવનાને ટકાવી રાખનારા બને છે.

શ્રી જૈન શાસ્ત્રોના કથન મુજબ શ્રી તીર્થંકરદેવોના વિદ્યમાન કાળમાં અર્થાત્ ચતુર્થ આરામાં પણ. ધર્માત્માઓના નિવાસવાળાં દરેક ગામો શ્રી જિનચૈત્યોની બહુલતાવાળા હતાં અને તેવા તારક ચૈત્યોના આલંબનથી જ તે વખતના મનુષ્યોને પણ અનેક પ્રકારના ધાર્મિક ફાયદાઓ થયા હતા.

ધનવ્યય માટેનાં ઉત્તમ સ્થાનો :

ધર્મભાવનાને ટકાવી રાખવાને માટે જેમ ચૈત્યોની જરુર છે, તેમ લોભ અને પરિગ્રહ સજ્ઞાના પાપે ઉપાર્જન થયેલ દ્રવ્યનો સદ્-વ્યય કરવા માટે પણ શ્રી જિનચૈત્યોની ખાસ જરુર છે. **ધર્મ માટે લક્ષ્મીનું ઉપાર્જન કરવાનું શ્રી જૈનશાસન વિધાન કરતું નથી, પરતુ પાપ સજ્ઞાઓના કારણે ઉપાર્જન થએલ દ્રવ્યનો સદુપયોગ**

કરવાનું તથા ઉત્તમ ધર્મક્ષેત્રોમાં વાવી તેનું ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરવાનું તો શ્રી જૈનશાસન અવશ્ય વિધાન કરે છે.

પરમાત્માના ઉપદેશ કે શાસનથી ધર્મ પામેલો આત્મા, પ્રાપ્ત થયેલા અસ્થિર અને વિનાશી દ્રવ્યનો ઉપયોગ પરમાત્માના ચૈત્યાદિ માટે ન કરે, તો તે રંક આત્મા સર્વ–સમર્પણ–બુદ્ધિથી પરમાત્માનું આરાધન કરવા માટે કદી પણ કેવી રીતે તત્પર બની શકશે? પરમાત્માનુ આરાધન કરવા માટે, પરિગ્રહની મમતા ઓછી કરવા માટે કે ગૃહસ્થપણામા ઔદાર્યાદિ સદ્ગુણોનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ મેળવવા માટે શ્રી જિનભક્તિ માટેના ચૈત્યો અને મૂર્તિઓ કરતા વધારે સુંદર સ્થાનો જગતભરમાં બીજાં ક્યા મળવાનાં હતા?

પરમાત્માના શાસનનો પોતાના ઉપર અતુલ ભાવોપકાર છે–એમ સમજી શકનાર પુણ્યાત્માઓ, પરમાત્મપરાયણ થવા માટે શ્રી જિન ચૈત્ય અને મૂર્તિ દ્વારા જેટલો ધનવ્યય થાય, તેને ઓછો જ માને અને તેથી વિપરીત પ્રકારના ધનવ્યયને અનર્થકર તથા સંસારમા ડૂબાવનાર તરીકે જ સમજે, એમા કશુ આશ્ચર્ય નથી. પ્રભુશાસનને પામેલા ગૃહસ્થો તો સમજે છે કે શ્રી જિનભક્તિ આદિમા નહિ વપરાયેલું દ્રવ્ય, પ્રાય પોતાની અને પોતાના વંશ–વારસની પરિગ્રહ સંજ્ઞાને પોષનારુ થાય છે: એટલુ જ નહિ, પણ પોતાને તથા પોતાની સંતતિને એશઆરામ અને મોજ–શોખના માર્ગે ચઢાવી દઈ અધોગતિમા ધકેલનાર થાય છે.

ચૈત્યાદિમાં કરેલા ધનવ્યયથી થતા લાભો :

વળી ચૈત્ય અને મૂર્તિ દ્વારા થયેલો ધનવ્યય. ધાર્મિક આત્માઓની સત્તાવાળો તથા સામુદાયિક વારસાવાળો થાય છે, જ્યારે પુત્ર–પૌત્રાદિકને આપેલો વારસો મોટે ભાગે ધર્મપરાયણ નહિ, એવાઓની માલિકીવાળો બને છે તથા તેના ઉપર સત્તા પણ તેવા વર્ગની જ થાય છે.

વળી ચૈત્ય કે મૂર્તિ દ્વારા થયેલો ધનવ્યય નષ્ટ થઈ જતો નથી, પરંતુ રૂપાંતરે ઊભો જ રહે છે જ્યારે ભોગોપભોગ, એશઆરામ

અને મોજશોખનાં સાધનોમાં થયેલો ધનવ્યય, ક્ષણિક ફળ આપી સર્વથા નાશ પામે છે તથા ભોક્તાને અનર્થ અને ઉન્માદની વૃદ્ધિનું કારણ થાય છે અને તે માર્ગે વપરાયેલ એક પૈસો પણ પરમાત્મા કે તેમના પવિત્ર શાસનની આરાધના માર્ગમા ઉપયોગી થઈ શકતો નથી.

અવિનાશી અને અવ્યાબાધ સુખથી ભરપૂર મોક્ષ અને તેની પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવનાર તથા આત્મ-તત્ત્વ અને અનાત્મ-તત્ત્વનો ભેદ સમજાવી, આત્મતત્ત્વના ઉપાસક બનાવનાર પરમાત્માના મનોહર મંદિરોમા અને એ તારકોની મનોજ્ઞ પ્રતિમાઓમા, સર્વસ્વનો ભોગ આપવાની બુદ્ધિ કૃતજ્ઞ આત્માઓને ન થાય, એ બને જ કેમ ? તેવી બુદ્ધિ કૃત્રિમ કે નિરર્થક હોતી નથી, પરંતુ સાહજિક અને સાર્થક હોય છે.

ધર્મદૃષ્ટિએ એ ધનવ્યય આત્માને પરમેશ્વરપરાયણ બનાવે છે, વ્યવહાર દૃષ્ટિએ એ ધનવ્યય મૂર્તિ અને મંદિર સ્વરૂપે આ જગતમાં કાયમ રહે છે અને દીર્ઘકાળ સુધી અનેકોને ઉપકાર કરતો ટકી રહે છે. જીવનમા પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થોનો ઊંચામાં ઊંચો સદુપયોગ કરાવનાર કોઈ પણ માર્ગ હોય, તો તે આ રીતે શ્રી જિનચૈત્ય અને શ્રી જિનમૂર્તિ વગેરેની ભક્તિમા થતો ધનવ્યય જ છે . ધનના સદ્વ્યયનો આના કરતા ચઢીયાતો માર્ગ બીજો કોઈ પણ શોધી શકાય તેમ છે જ નહિ. કારણ કે બીજો કોઈ પણ માર્ગ તથાપ્રકારના કલ્યાણને કરનારો હોય એ અસંભવિત છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને મન, એ સિવાયનો ધનવ્યય કૃત્રિમ અને નિરર્થક લાગે છે તથા એવી ઋદ્ધિ એ પુણ્યઋદ્ધિ નથી, પરંતુ પાપઋદ્ધિ છે-એમ તેઓનો અંતરાત્મા પોકારી ઉઠે છે.

શ્રી જિનપૂજા અને હિંસા :

'શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ માટે મૂર્તિ અને ચૈત્યો દ્વારા થતો ધનવ્યય નિરર્થક નથી, કિન્તુ સાર્થક છે'-એમ સ્વીકારવા છતા, કેટલાકને એક શંકા કાંટાની જેમ ખૂંચે છે અને તે એ છે કે-

"શ્રી જિનપૂજામાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વગેરેના જીવોનો વિનાશ થાય છે, તો તેવી પૂજા ઉપાદેય કેવી રીતે બની શકે? અહિંસક શાસનમાં હિંસક માર્ગે ધર્મ થાય છે–એવું પ્રતિપાદન કરવું, એ શું વદતોવ્યાઘાત જેવું નથી?"

આ શંકા–'જૈની અહિંસા શું વસ્તુ છે?'–તેની વાસ્તવિક સમજના અભાવમાંથી ઊભી થયેલી છે. 'જેમા જીવવધ થાય છે, તે સઘળી ક્રિયા હિંસક જ છે' અથવા 'જીવનો વધ થવો, તેનું જ નામ હિંસા છે'–એમ જૈનશાસ્ત્રે કદી કહ્યું જ નથી. જૈનશાસ્ત્ર મુજબ–'વિષય–કષાયાદિની પ્રવૃત્તિ કરતા અન્ય જીવોનો પ્રાણનાશ થાય' તેનું જ નામ હિંસા છે. વિષય–કષાયાદિની પ્રવૃત્તિ સિવાય થતા પ્રાણવ્યપરોપણ આદિને પણ જો હિંસા માનવામા આવે, તો દાનાદિ એક પણ ધર્મપ્રવૃત્તિ થઈ શકશે નહિ. કારણ કે તે દરેકમા પણ જીવવધ તો રહેલો જ છે.

શ્રી જિનપૂજાના કાર્યમા જીવવધ છે, તો ગુરુભક્તિ, શાસ્ત્રશ્રવણ, પ્રતિક્રમણ આદિ કાર્યોમા શું જીવવધ નથી? અવશ્ય છે, પરન્તુ તેમા હેતુ જીવવધનો નથી, પણ ગુરુભક્તિ વગેરેનો છે અને તેથી તેને હિંસાના કાર્યો કહી શકાતા નથી. એ જ પ્રમાણે શ્રી જિનપૂજામાં પણ હેતુ તો શ્રી જિનભક્તિનો છે, તેથી તેને હિંસક કાર્ય કેમ કહી શકાય? કેવળ જીવવધને જ હિંસા કહેવામા આવશે, તો નદી ઉતરનાર અને ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરનાર સાધુને પણ હિંસક જ કહેવા પડશે. લોચાદિ કષ્ટોને સહન કરનાર, ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓ વડે શરીરને શોષવનાર તથા મહાવ્રતોના સંરક્ષણાદિ માટે અવસરે પ્રાણના ભોગો આપનાર પણ હિંસાના કાર્યો કરનાર છે, એમ કહેવું પડશે.

આની સામે–'એ બધા કાર્યો માટે ભગવાને આજ્ઞા કરેલી છે'–એમ કહેવામા આવે, તો એ સાથે જ પ્રશ્ન પૂછવો પડશે કે 'હિંસાના કાર્યો માટે ભગવાન કદી આજ્ઞા કરે ખરા? શું ભગવાનને હિંસા કરવાની નહિ પણ કરાવવાની છૂટ હોય–એમ બની શકે ખરૂ?'

પણ નહિ. ભગવાન પણ ત્રિકરણ યોગે હિંસાના પરિહારી હોય છે. તે તે કાર્યોમા જો હિંસા જ હોત. તો ભગવાન કદી પણ તેવી આજ્ઞા આપત જ નહિ પરંતુ ' નદી ઉતરવી ' વગેરે કાર્યો સંયમરક્ષાર્થે છે; પૌદ્‌ગલિક હેતુસર નથી, તેથી તે તે પ્રવૃત્તિઓને હિંસક નહિ પણ અહિંસક પ્રવૃત્તિઓ જ ગણેલી છે.

સાધુઓ દ્રવ્યપૂજા કેમ કરતા નથી ?

અહીં એવો તર્ક થવો પણ સંભવિત છે કે–

" શ્રી જિનપૂજા એ ભક્તિસ્વરૂપ હોવાથી તેમાં થતી વિરાધના જો હિંસા રૂપ નથી, તો પછી પંચ મહાવ્રતના ધારક સાધુઓ પૂજા કેમ કરતા નથી ? "

તેનો જવાબ એ છે કે– સાધુઓ દ્રવ્યપૂજા નથી કરતા, તેમાં કારણ–' દ્રવ્યપૂજા એ હિંસાનુ કાર્ય છે '– એ નથી, પરંતુ–' સાધુઓ દ્રવ્યના ત્યાગી હોય છે ' –એ છે. અધિકારી વિશેષે જ ક્રિયા વિશેષ હોય છે. દ્રવ્યપૂજાના અધિકારી દ્રવ્યને ધારણ કરનારા હોય છે. વળી દ્રવ્યપૂજા માટે સ્નાન કરવુ જોઈએ અને તે નહિ કરવાની સાધુઓને પ્રતિજ્ઞા હોય છે, તેથી દ્રવ્યપૂજા કરવાનુ કાર્ય સાધુઓને માટે પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી પણ વિરુદ્ધ છે

ગૃહસ્થો સ્નાન કરનારા હોય છે દ્રવ્યના સંગી હોય છે, તેથી તેમણે દ્રવ્યપૂજા ભક્તિ–નિમિત્તે કરવી જ જોઈએ અને તેમાં પ્રમત્ત યોગ નહિ હોવાથી અનિવાર્યપણે થઈ જતુ પ્રાણવ્યપરોપણ હિંસા રૂપ નથી. ' ઔષધ રોગીને હિતકારી છે, તેથી નિરોગી એવા વૈદ્યે પણ તે લેવું જ જોઈએ.' –એવો નિયમ કરી શકાય નહિ. દ્રવ્યપૂજન, એ આરંભ અને પરિગ્રહના રોગથી રીબાતા આત્માઓને તે રોગથી મૂકાવવા માટે, અર્થાત્–આરંભ અને પરિગ્રહના વિચાર અને વર્તનથી દૂર રાખવા માટે વિહિત થયેલુ છે.

સાધુઓને આરંભ અને પરિગ્રહનો રોગ નથી તેથી તેઓને દ્રવ્યપૂજન રૂપ ઔષધ લેવાની આવશ્યકતા નથી.

શ્રી જિનપૂજા સાથે-
સર્વવિરતિના ધ્યેયની સુસંગતતા :

અહીં બીજો એવો તર્ક ઉઠવાનો પણ સંભવ છે કે-

"પૃથ્વીકાયાદિના આરંભમય દ્રવ્યપૂજનથી નિરારંભમય સર્વવિરતિનું ધ્યેય કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ?"

આનો સીધો અને સરળ જવાબ એ છે કે-એવો એક નિયમ છે કે જે ગુણો તરફ જે મનુષ્યનુ અત્યંત બહુમાન હોય છે, તે મનુષ્ય તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાના શુભ અધ્યવસાયવાળો હોય જ છે અને તેને તે શુભ અધ્યવસાય જ સમયે સમયે અનંતી નિર્જરા કરાવનાર થાય છે. તેવી નિર્જરાથી આત્મા નિર્મળતા પામી. પોતાના ક્ષાયોપશમિક કે ક્ષાયિક ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે.

ગુણપ્રાપ્તિ થવાથી ગુણવાનનાં વચનો તરફ શ્રદ્ધાની તીવ્રતા થાય છે. જેમ જેમ શ્રદ્ધા તીવ્રતર થતી જાય છે, તેમ તેમ ગુણવાનના વચનો અનુસાર વર્તન કરવાને આત્મામા તત્પરતા પ્રગટે છે અને એ વર્તનની તત્પરતામાંથી બાહ્ય-અભ્યંતર સર્વ સંયોગોનો ભોગ આપવાની તૈયારી થાય છે. તેનુ જ નામ સર્વવિરતિ છે. એ રીતે પરંપરાએ, પ્રભુમૂર્તિનું પૂજન સર્વવિરતિના ધ્યેયને પહોચવાનુ સાધન બની શકે છે. એટલુ અવશ્ય છે કે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાને પૂજનારા સર્વ મનુષ્યો તે જ ભવમા સર્વવિરતિના ધ્યેયને પહોચી જાય એ બને નહિ.

જેમ સર્વવિરતિ અંગીકાર કરનાર દરેકને તે જ ભવમા મોક્ષ મળતો નથી, તો પણ સર્વવિરતિની આરાધના નિષ્ફળ ગણાતી નથી. એમ ઘણા ભવો સુધી વિરાધનાનુ વર્જન અને આરાધનાનુ સંપાદન થયા બાદ જ સર્વવિરતિ ભવાંતરે મોક્ષ આપે છે. તેવી રીતે અવિધિ ટાળતો અને વિધિને સાધતો દ્રવ્યપૂજા કરનારો ભવાંતરે સહેલાઈથી સર્વવિરતિને પામી શકે છે કારણ કે-શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરનારો તેમના રાજવૈભવને કે સુખસમૃદ્ધિને આગળ કરીને પૂજતો

નથી, પરંતુ તેઓએ આરંભ-પરિગ્રહ અને વિષય-કષાયના સર્વથા ત્યાગપૂર્વક સેવેલા અનગારપણાની અને પ્રાપ્ત કરેલ અઢાર દોષો રહિતપણાની, પૂજા કરે છે. ભગવાનની મૂર્તિનુ પૂજન એ રીતે સર્વવિરતિ વગેરે ગુણો તરફ બહુમાન ધારણ કરીને થાય છે. તેથી તે સર્વવિરતિને અપાવનાર થાય જ છે.

'પ્રભુ પૂજાના અર્થી હતા'-
એમ કહી શકાય જ નહિ :

એવો તર્ક સંભવિત છે કે-

"શ્રી જિનેશ્વરદેવો હિંસાનો ત્યાગ કરવા માટે સાધુઓને સંસારનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે. તીવ્ર કષ્ટો સહવાનું ને છેવટે પ્રાણત્યાગ પર્યંતનું કહે અને પોતાની પૂજા માટે હિંસાદિક થાય તો પણ એનું નિર્જરાદિ ફળ બતાવે, તે શું યોગ્ય છે?"

આનો જવાબ એ છે કે-બીજા મતોની પેઠે શ્રી જૈનમતમાં શ્રી જિનેશ્વર એવી કોઈ એક વ્યક્તિ નથી, તેવી વ્યક્તિઓ અનંતી થઈ છે અને અનંતી થવાની છે. તે સર્વ વ્યક્તિની પૂજ્યતાનું નિરૂપણ કરવું, એમા વ્યક્તિગત પૂજાવાના હેતુની કલ્પના કરવી, તે સર્વથા વિરુદ્ધ છે. સમુદાયની ભક્તિની નિરૂપણામા વ્યક્તિગત પૂજાનુ પ્રવર્તકપણું કલ્પવુ, એ ભયંકર દોષદૃષ્ટિ જ છે.

કોઈ સજ્જન દુર્જનના સંસર્ગથી થતા ગેરફાયદા બતાવે અને સજ્જના સંસર્ગથી થતા ફાયદા બતાવે, તેથી-'તે પોતાની મહત્તા બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે'-એમ કહી શકાય નહિ તેમ સુપાત્રદાનનો ઉપદેશ કરનાર સાધુ સ્વાર્થી છે, એમ કહી શકાય નહિ.

કોઈ સાધુ ઉપદેશ દે, ને તેમાં જણાવે કે 'સાધુ મહાત્માનાં નામ-ગોત્રને શ્રવણ કરવા માત્રથી પણ ઘણું જ ફળ છે અને તેના કરતા તેમના સામા જવુ, વંદન-નમન કરવું, સુખશાતા પૃછવી. તેમની અનેક પ્રકારે પર્યુપાસના કરવી, તેમા અનહદ લાભ છે.'

આ ઉપદેશ કોઈ એક વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને નથી, તેથી તે ઉપદેશ આપનાર પોતાની પૂજા વગેરેનો અર્થી છે—એમ કહી શકાય નહિ. તથા 'સાધુના સામા જવુ' વગેરેમા થતા જીવવિરાધના પાપનો ભાગી તે ઉપદેશક થાય છે, એમ પણ કહી શકાય નહિ.

ઉપદેશકનો ઈરાદો શ્રોતાના આત્મકલ્યાણનો છે, નહિ કે જીવ-વિનાશનો. શ્રી જિનેશ્વરદેવો તો ક્ષીણમોહી અને વીતરાગ છે. તેમની ઉપર પોતાની પૂજાના અર્થીપણાનો આરોપ મૂકવો, એ તો સદંતર સમજણ વિનાનું જ કાર્ય છે.

પૂજામાં હિંસાની વાતો કરનારની દશા :

ચૌદ રાજલોકના સર્વ જીવોને અભયદાન દેવા રૂપ સર્વવિરતિ, છે. એની પ્રાપ્તિ માટે એકેન્દ્રિય જીવોની સ્વરૂપહિંસાવાળું પૂજન ન્યાય-યુક્ત અને અધિક લાભના નિયમવાળું છે. એ પૂજન દ્વારા એકેન્દ્રિયથી ચઢીયાતો બેઇન્દ્રિયાદિકનો વર્ગ રક્ષ્ય છે અને પરંપરાએ એકેન્દ્રિય વર્ગ પણ રક્ષ્ય છે. પશુવધની પૂજામાં તેમ નથી : કારણ કે પંચેન્દ્રિયથી ચઢીયાતો કોઈ જીવનો વર્ગ છે જ નહિ અને પોતાના ભલાના નામે થતા પંચેન્દ્રિયના વધવાળા કાર્યને ધર્મકાર્ય ગણી પણ શકાય નહિ : કારણ કે તે માણસાઈથી પણ વિરુદ્ધ છે.

અહિંસાથી ચારિત્રાવરણીય કર્મ જેમ નાશ પામે છે, તેમ સર્વ-વિરતિના ધ્યેયથી થતું પૂજન પણ ચારિત્રમોહનીયાદિ દુષ્ટ કર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે. ઉભયથી એક જ કાર્ય સિદ્ધ થતું હોવાથી, અહિંસા અને શ્રી જિનપૂજન ઉત્સર્ગ—અપવાદ રૂપ બની શકે છે, પરંતુ સ્વર્ગાદિની સમૃદ્ધિ માટે પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ કરીને પૂજન કરવું, તેમાં હિંસા અને પરિગ્રહ ઉભય પાપોનું પોષણ થાય છે, તેથી ઉત્સર્ગ—અપવાદરૂપ બની શકે નહિ. પ્રાપ્ત થયેલા સંયમને ટકાવવા વગેરેને માટે નદી ઉતરવામાં લાભ થાય છે, તો પછી અપ્રાપ્ત સંયમની પ્રાપ્તિ માટે દેવપૂજાદિમાં પ્રવર્તનારને પણ લાભ કેમ થાય નહિ? અવશ્ય થાય.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના પૂજનની પાછળ ગુણપ્રાપ્તિ, વૈરાગ્ય, માર્ગાનુસારિતા, દુઃખક્ષય અને કર્મક્ષયાદિ આત્મકલ્યાણકર વસ્તુઓનું જ ધ્યેય છે. એવા ઉત્તમ ધ્યેયથી પૂજન કરનારો હિંસાના ફળને પામે, તો પછી અહિંસાના ફળને કોણ પામી શકે ? તે શોધી કાઢવુ એ અત્યંત અશક્ય જ છે. શ્રાવક દ્રવ્યપૂજન કરે છે, તે પોતાના વ્રત-નિયમોનો ભગ કરીને તો નહિ જ.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના પૂજનમા પશુ વગેરેનું કે અભક્ષ્ય પદાર્થોનું નૈવેદ્ય ધરવાનુ હોતું નથી કે અપેય વસ્તુઓ વગેરેથી પ્રક્ષાલન કરવાનું હોતુ નથી. મોટાં જૂઠ કે મોટી ચોરીઓ કરીને પણ પૂજન કરવાનું હોતુ નથી. ઓછામા ઓછુ દેશવિરતિ ધર્મની ભૂમિકાથી નીચું પાડનાર એક પણ કૃત્ય શ્રી જિનપૂજામાં આચરવાનું હોતું નથી.

સચિત્ત પાણી, વાયુવીંઝન, અગ્નિસમારંભ, વનસ્પતિભક્ષણ, કાચી માટી અને કાચું મીઠું જેણે છોડયુ હોય છે. તેને પૂજનના વિધાનમાં પ્રવર્તવાનું છે નહિ ! આમ છતા, જેઓ અર્થઉપાર્જન કે શરીરશુશ્રૂષાદિ માટે લેશ પણ દયાના વિચાર વિનાના છે, અભક્ષ્ય અને અનંતકાય પર્યંતના પદાર્થોનો ભોગોપભોગ પણ જેમણે છોડયો નથી, તેવા આત્માઓ માત્ર જિનપૂજા માટે વપરાતા જલપુષ્પાદિની વિરાધનાને જ જો મોટું રૂપ આપી દેવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય, તો તેઓ મિથ્યાત્વથી ગ્રસ્ત અને કારમા દુરાગ્રહથી પીડિત છે, એમ જ સમજવું જોઈએ.

પૃથ્વી. પાણી, વાયુ, અગ્નિ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ : બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય . પચેદ્રિય, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવતા અને નારકી ' વગેરે સ્થાનોમા રહેલા જેટલા જીવો છે, તેના કરતાં પણ અનતગુણા જીવો સોયના અગ્રભાગ જેટલા અનતકાયમા છે. તેનો ઉપભોગ કરતા પણ જેઓને સકોચ નથી, તેઓ પૃથ્વી વગેરેના અનંત ભાગના જીવોથી થતી સ્વરૂપ-હિસાની વાતને આગળ કરી શ્રી જિનપૂજા જેવા પરમોચ્ચ કર્તવ્યને ધિક્કારે છે, તે જ બતાવે છે કે તેઓની દશા તો અત્યંત શોચનીય-અને અવિવેકીપણાની પરાકાષ્ઠાએ પહોચેલી છે. પોતાના પતિ

સાથે વાત કરતી સતીને દેખી, કોઈ ગણિકા તેની હાસી કરે અગર તેનો તિરસ્કાર કરે, તેના જેટલું જ કે તેનાથી પણ વધારે અસમજણનું કાર્ય છે.

દ્રવ્ય અને ભાવ દયા :

શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં મનોહર ચૈત્યો, તેમાં પ્રતિષ્ઠિત કરેલી રમણીય તથા મનોજ્ઞ મૂર્તિઓ અને તેનું સુંદર તથા આહ્‌લાદક પૂજન વગેરે જોઈને **લઘુકર્મી** ભવ્યાત્માઓ સમ્યગ્દર્શનાદિ આત્મગુણોને પ્રાપ્ત કરનારા થાય છે અને પરંપરાએ તેઓ દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ વગેરે ઉચ્ચ કક્ષાઓ પામી, સર્વ–કર્મ–રહિત બની, અનંતકાળ સુધી સર્વ લોકના સર્વ જીવોને સર્વ પ્રકારે અભયદાન દેનારા થાય છે. આથી સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવ ધર્મોની પ્રાપ્તિનાં સાધનોને શ્રી જૈનશાસને પરમ ઉપકારક લેખ્યા છે.

જગતમાં દયા બે પ્રકારની છે. એક દ્રવ્યદયા અને બીજી ભાવ-દયા. દ્રવ્યદયા કરતા ભાવદયા અનંતગણી શ્રેષ્ઠ છે. દ્રવ્યદયા કેવળ દ્રવ્ય–પ્રાણોને ઉદ્દેશીને છે. ભાવદયા ભાવ–પ્રાણોને ઉદ્દેશીને છે. દ્રવ્યપ્રાણો સ્વલ્પકાળ ટકવાવાળા હોય છે. ભાવ–પ્રાણોની સ્થિતિ અનંતકાળ સુધીની છે. દ્રવ્ય–પ્રાણોના ધારણ–પોષણથી થનારૂં સુખ અલ્પ અને ક્ષણસ્થિતિ-વાળું છે. ભાવ–પ્રાણોના આવિર્ભાવથી થનારૂં સુખ નિરવધિ અને ચિરસ્થાયી છે.

દ્રવ્યદયા કરનારો માત્ર કેટલાક પ્રાણીઓનાં કેટલાક દુઃખો થોડો સમય દૂર કરી શકે છે, જ્યારે ભાવદયા કરનારો સર્વ જીવોનાં સર્વ કાળના દુઃખોને દૂર કરનારો અર્થાત્ તેઓને દુઃખ દેવામાંથી હમેશને માટે મુક્ત કરનારો હોય છે. સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવગુણોની પ્રાપ્તિ ઉપરાત મોક્ષનાં બીજાં પણ કારણો, જેવા કે–સત્સાધુસમાગમ, તેમના મુખકમલથી જગદુદ્ધારક અકલંક શ્રી જિનવચનનું શ્રવણ, સર્વ-વિરતિમય શુદ્ધ જીવનનું આસેવન અને પરંપરાએ અવ્યાબાધ શાશ્વત્-

પદની પ્રાપ્તિ વગેરે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા અને ભક્તિ વગેરેથી અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે,

શ્રી જિનપૂજામાં દાનાદિ ધર્મોની આરાધના :

શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા વખતે પુણ્યબંધ રૂપ અને કર્મક્ષય રૂપ –ઉભય પ્રકારના ધર્મની એક સાથે આરાધના થાય છે, તે નીચેની વિગતોથી સમજી શકાશે –

શ્રી પૂજન સમયે અક્ષતાદિ ચઢાવવા તે **દાનધર્મ છે.**

" " વિષયવિકારને ત્યાગવા તે **શીલધર્મ છે.**

" " અશનપાનાદિનો ત્યાગ તે **તપોધર્મ છે.**

પૂજન સમયે–શ્રી જિનેશ્વરદેવના ગુણગાન વગેરે કરવાં તે **ભાવધર્મ છે.**

શ્રી જિનપૂજાથી થતો કર્મક્ષય :

એ જ પ્રમાણે પૂજન સમયે–

ચૈત્યવંદનાદિ વડે ગુણસ્તુત્યાદિ કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય છે,

પ્રભુમૂર્તિના દર્શનાદિ કરવાથી દર્શનાવરણીયકર્મનો ક્ષય થાય છે,

યતના અને જીવદયાની શુભ ભાવનાથી અસાતાદિ વેદનીય કર્મનો ક્ષય થાય છે.

શ્રી અરિહંત પરમાત્મા તથા શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માના ગુણસ્મરણથી અનુક્રમે દર્શનમોહનીય તથા ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય થાય છે.

પ્રભુપૂજનના શુભ અધ્યવસાયની તીવ્રતાથી આયુષ્યકર્મનો ક્ષય થાય છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના નામાદિ લેવાથી નામકર્મનો ક્ષય થાય છે,

શ્રી જિનેશ્વરદેવને વંદન–પૂજનાદિ કરવાથી નીચગોત્ર કર્મનો ક્ષય થાય છે, તથા–શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજામાં શક્તિ, સમય તથા અન્ય દ્રવ્યાદિનો સદુપયોગ કરવાથી વીર્યાંતરાયાદિ કર્મનો ક્ષય થાય છે.

જોડાઓ અને જોડો :

આ પ્રમાણે શ્રી જિનપૂજામાં પુણ્યબંધ, દેશથી યા સર્વથી કર્મ-નિર્જરા અને પરંપરાએ શાશ્વત્ સુખસ્વરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ પર્યંતનાં સઘળાં કાર્યો એકી સાથે સધાય છે. શ્રી જિનપૂજા જેવું સહેલામાં સહેલું, આબાલવૃદ્ધ સર્વ કોઈથી આચરી શકાય તેવુ અને અનુપમ લાભને આપનારૂં અન્ય કોઈ કૃત્ય, લોક–લોકોત્તર માર્ગની અંદર બીજું કાંઈ જડી શકે તેમ નથી. તેની સામે સ્હેજ પણ વક્ર દૃષ્ટિ ધારણ કરવી. તે સ્વકલ્યાણ પ્રત્યે જ વક્રદૃષ્ટિ ધારણ કરવા બરાબર છે. સ્વપર શ્રેયના અભિલાષી આત્માઓએ શ્રી જિનપૂજાદિ અનુષ્ઠાનમા પોતે જોડાઈ અન્યને જોડવા અને સ્વપરનું પારમાર્થિક કલ્યાણ સાધવું, એ જ સાચી ઉન્નતિનો ઉત્તમ માર્ગ છે.

પ્રતિમા-પૂજન

પ્રતિમા-પૂજનની પ્રાચીનતા

અનાદિકાલીન અવતાર :

સમસ્ત વિશ્વ, એ મૂર્તિમાન પદાર્થોના સમૂહ રૂપ છે. જેટલી પ્રાચીનતા વિશ્વના અસ્તિત્વની છે, તેટલી જ પ્રાચીનતા મૂર્તિ, આકાર અને તેની પૂજા વગેરેની છે. જૈન સિદ્ધાત મુજબ સમસ્ત લોક ષડ્ દ્રવ્યથી ભરેલુ છે. એ છ દ્રવ્યોમા પાચ દ્રવ્યો અમૂર્ત છે અને એક મૂર્ત છે. એ અમૂર્ત દ્રવ્યોને પણ અમુક આકારને ધારણ કરનારાં માનવામા આવ્યા છે. યાવત્ અલોકાકાશ. કે જ્યાં કેવળ એક આકાશ દ્રવ્ય જ છે, તેનો પણ છિદ્રવાળા ગોળા જેવો આકાર સ્વીકારવામા આવ્યો છે.

અમૂર્ત દ્રવ્યોનો જેમ આકાર માનેલો છે, તેમ એ અમૂર્ત દ્રવ્યોના જ્ઞાનને પણ આકારયુક્ત માનવામાં આવેલુ છે. અમૂર્ત દ્રવ્યોનુ જ્ઞાન પણ મૂર્ત દ્રવ્યો દ્વારા જ થાય છે. આ રીતે આકાર અને મૂર્તિને માનવાનો ઇતિહાસ કોઈ અમુક કાળનો નથી, પરતુ વિશ્વની હયાતિ સુધીના સર્વ કાળના માટે સર્જાયેલો છે.

મૂર્તિનો વિશ્વવ્યાપક સિદ્ધાંત :

મૂર્તિ, આકૃતિ, પ્રતિમા, પ્રતિબિંબ, આકાર, પ્લાન, નકશો, ચિત્ર, ફોટો,—એ સઘળા એક જ અર્થને કહેનારા શબ્દો છે. કોઈ ને કોઈ પ્રકારે એ આકારાદિને આદર આપ્યા વિના કોઈને પણ ચાલતુ નથી. એક બાળકથી માડીને મોટા જ્ઞાની પર્યંત સૌ કોઈને પોતાના અભીષ્ટની સિદ્ધિ માટે, સર્વ પ્રથમ મૂર્તિની જ આવશ્યકતા પડે છે, ધાર્મિક, વ્યાવહારિક કે વૈજ્ઞાનિક—કોઈ પણ ક્ષેત્રમા, મૂર્તિને કે આકારને

માન્યા સિવાય ચાલતું નથી. મૂર્તિ કે આકારને માનવાનો સિદ્ધાંત વિશ્વવ્યાપક છે.

સુવર્ણ અને તેમાં રહેલી પીળાશ તથા રત્ન અને તેમાં રહેલી કાંતિ જેમ કદી જ અલગ થઈ શકતાં નથી, તેમ વિશ્વથી તેના આકારની મૂર્તિને પણ પૃથક્ કરી શકાય તેમ નથી, સમસ્ત વિશ્વની પ્રકૃતિ જ આ રીતે મૂર્તિ અને આકારને ધારણ કરનારી છે, તો પછી મૂર્તિને નહિ માનવી—એ એક રીતે વિશ્વની પ્રકૃતિનું જ ખૂન કરવા બરાબર છે.

મૂર્તિપૂજાની પરમ આવશ્યકતા :

મુમુક્ષુ માત્રનુ અતિમ ધ્યેય જન્મ, જરા અને મરણ વગેરેનાં દુ:ખોનો અંત કરી, અક્ષય સુખને પ્રાપ્ત કરવાનો છે. એ મહાન કાર્યની સિદ્ધિ માટે સૌથી પ્રથમ આવશ્યકતા, 'શુભાવહ નિમિત્ત–કારણોને મેળવવાની છે. ચંચળ ચિત્ત, ઉચ્છૃંખલ ઇંદ્રિયો, વિષમ વિષયો અને કટુ કષાયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થઈ શકે એવું ઉત્તમ નિમિત્ત, શુક્લ ધ્યાનમા સ્થિત અને શાત મુદ્રાએ યુક્ત શ્રી જિનેશ્વરપ્રભુની મનોહર મૂર્તિથી ચઢી જાય તેવું બીજુ એક પણ નથી. પછી એ મૂર્તિ ભલે પાષાણ, કાષ્ઠ, ધાતુ, મૃત્તિકા, (માટી) ગોમય, વાલુકા (રેતી) યા કોઈ પણ પદાર્થની બનેલી હો.

ઇશ્વરની ઉપાસના, એ જો ધર્મનું એક મુખ્ય અંગ હોય, તો તેની સિદ્ધિ માટે મૂર્તિની અગત્યતાનો કોઇથી પણ ઇન્કાર થઈ શકે તેમ નથી. કોઈ પણ નિરાકાર વસ્તુની ઉપાસના મૂર્તિ વિના અસંભવિત છે, એ સર્વ વાદીઓને સિદ્ધ છે. **તેથી ઇશ્વર પ્રત્યેની શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને તેના અસ્તિત્વનો વિશ્વાસ ટકાવી રાખવા માટે, મૂર્તિપૂજાની પરમ આવશ્યકતા છે.**

ગુણપૂજા માટે ય આકાર જરૂરી છે :

અહીં કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે એ સંભવિત છે કે—

"ઇશ્વરની ઉપાસના માટે જડ મૂર્તિનું આલંબન લેવા કરતાં, તેમના ખુદ ગુણોનું આલંબન લેવું શું ખોટું છે ?"

પરંતુ આ પ્રશ્ન ઊંડી સમજણ વિનાનો છે. ઈશ્વર એ જેમ નિરાકાર છે, તેમ ઈશ્વરના ગુણો પણ નિરાકાર છે. ઈશ્વર અને ઈશ્વરના ગુણોને જો આકાર નથી, તો તેની ઉપાસના અલ્પજ્ઞ જીવો કેવી રીતે કરી શકવાના? અલ્પજ્ઞ જીવોને ઉપાસનામા જોડવા માટે સાકાર, ઇન્દ્રિયગોચર અને દૃશ્ય પદાર્થોની જ આવશ્યકતા રહેવાની છે.

વળી કોઈ એમ પણ કહે એ સભવિત છે કે–

"અમે ઈશ્વર કે ઈશ્વરના નિરાકાર ગુણોની મનોમંદિરમા માનસિક કલ્પના કરીને ઉપાસના કરી લઈશું, તો પછી પાષાણમય મંદિર –મૂર્તિની શી જરૂર છે?" પણ આમ કહેવું, એ પણ એક અજ્ઞાન છે. મનોમંદિરમા નિરાકાર ઈશ્વરની કલ્પના સાકાર જ બનવાની. જેમ કે–અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યથી વિભૂષિત, કેવલજ્ઞાનાદિ અનંત ચતુષ્ટયથી યુક્ત, સમવસરણમાં બિરાજમાન ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજની ધર્મદેશના વખતની અવસ્થા. એ અવસ્થાની કલ્પના નિરાકાર નહિ પણ સાકાર છે.

મંદિર અને મૂર્તિને માનવાવાળા પણ, આ કલ્પનાને જ મૂર્ત સ્વરૂપ આપીને ઉપાસના કરે છે, કલ્પના કરીને કે સાક્ષાત્ મૂર્તિ બનાવીને ઉપાસના કરો–બંનેનું ધ્યેય એક જ છે. એટલું અંતર અવશ્ય છે કે–કાલ્પનિક મનોમંદિર ક્ષણવિધ્વંસી છે અને સાક્ષાત્ મંદિર તથા મૂર્તિ ચિરસ્થાયી છે. સર્વશ્રેષ્ઠ તો તે છે કે–ચિરસ્થાયી દૃશ્ય મંદિરોમાં જઈને ભગવાનની શાંત મુદ્રાએ યુક્ત મૂર્તિની ભક્તિભાવપૂર્વક પૂજા–અર્ચા કરીને આત્મકલ્યાણ કરવું, પરંતુ ક્ષણવિધ્વંસી કાલ્પનિક અને અદૃશ્ય મૂર્તિ માત્રથી સંતોષ માનવો નહિ: કારણ કે–એવા સંતોષમાં સ્પષ્ટપણે ભક્તિની ખામી જ રહેલી હોય છે.

મૂર્તિનું શુભાવહ આલંબન :

આટલા વિવેચનથી એ સ્પષ્ટ થશે કે–જેટલી પ્રાચીનતા સંસારના ઇતિહાસની છે, તેટલી જ પ્રાચીનતા મૂર્તિપૂજાની છે. તેથી જ સંસારના ઇતિહાસની સાથે જ સંસારી જીવોના કલ્યાણને માટે પરમ આવશ્યક

મૂર્તિપૂજાનો ઇતિહાસ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવોનું કલ્યાણ અને અને મૂર્તિની પૂજા,–એ બન્નેને આપસમાં ઘનિષ્ટ સંબંધ છે. પરમ પુરુષોની મૂર્તિઓના શુભાવહ આલંબનથી સંસારી આત્માઓની પાપવાસનાઓ મંદ પડે છે, વિષય–કષાયનું જોર ઘટે છે, આરંભ–પરિગ્રહના ત્યાગની ભાવના જન્મે છે, સન્માર્ગની અભિમુખતા કાયમી બને છે અને હંમેશા ઉચ્ચ ગુણોનો આદર્શ મળતો રહે છે.

મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો

મૂર્તિપૂજા પ્રાચીન તથા કલ્યાણકર હોવા છતાં, તેનો વિરોધ ક્યારથી અને કોનાથી અને ક્યા કારણથી ઉત્પન્ન થયો છે,–તેનો ઇતિહાસ જાણવો પણ જરૂરી છે. વિશ્વાસપાત્ર હકીકતોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–વિક્રમની ૭ મી શતાબ્દિ પહેલાં સમસ્ત સંસાર મૂર્તિ-પૂજાનો ઉપાસક હતો. સૌથી પ્રથમ લગભગ ૧૩૦૦ થી ૧૪૦૦ વર્ષ પહેલા મૂર્તિપૂજાની વિરુદ્ધ ઘોષણા **અરબસ્તાનમાં મહમ્મદ પયગમ્બરે** કરી હતી, કારણ કે તે દેશમા મૂર્તિપૂજાના નામે અત્યાચાર ઘણા વધી ગયા હતા. માથા ઉપર વાળ વધી જવાના કારણે માથાને જ કાપી નાખવાની ક્રિયા જેટલી અઘટિત છે, તેટલું જ અઘટિત અત્યાચારનો વિરોધ કરવાને બદલે મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરવો તે હતુ. પયગમ્બર મહમ્મદે તે વિરોધ કોઈ પણ પ્રમાણો દ્વારા નહિ, પણ તલવારના બળ ઉપર કર્યો.

કેવળ આર્યપ્રજામાં જ નહિ, પણ પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોમા પણ મૂર્તિપૂજાનો મોટો પ્રચાર હતો, એમ ઐતિહાસિક પુરાવાઓ સિદ્ધ કરે છે. ઓસ્ટ્રિયામાં ભગવાન મહાવીરની મૂર્તિ, અમેરિકામા તામ્રમય સિદ્ધચક્રનો ગટ્ટો, માંગોલિયા પ્રાંતમા અનેક ભગ્નમૂર્તિઓના અવશેષો અને મક્કા મદિનામા જૈન મદિર (જે હાલ ત્યાથી ફેરવવામા આવ્યુ છે) વગેરે મૂર્તિપૂજાના પૂરાવા છે.

વ્યક્તિગત કોઈ મૂર્તિપૂજા ન માને–એ વાત અલગ છે, પરંતુ પૃથ્વી–પર્યટન કરવાવાળાઓથી એ વાત અજાણી નથી કે–આજે પણ,

મૂર્તિપૂજાના પ્રચાર વિનાનો કોઈ પણ પ્રદેશ, જગતભરમાં શોધ્યો ય જડતો નથી.

મુસ્લિમ મતની ઉત્પત્તિ બાદ મુસલમાનોએ ભારતવર્ષ ઉપર અનેક આક્રમણો કર્યાં છે અને ધર્માંધતાના કારણે આર્યદેશના આદર્શ મંદિર-મૂર્તિઓને અને શિલ્પકળાઓને તોડી-ફોડી નાખી છે. તો પણ ૧૫ મી સદી સુધી ભારતવર્ષની આર્ય પ્રજા ઉપર મુસ્લિમ સંસ્કૃતિનો થોડો પણ પ્રભાવ પડ્યો નહોતો.

વિક્રમની ૧૩ મી શતાબ્દિમા દિલ્હી ઉપર મુસ્લિમ સત્તાની હકુમત થઈ. સત્તાના મદમા આવીને તેઓ અનેક ભદ્રિક અને અજ્ઞાન લોકોને હિંદુ ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવા લાગ્યા, તોપણ તેમને સંપૂર્ણ સફળતા મળી નહિ. થોડા-ઘણા જે વિધર્મી થયા, તે પણ અધિકાંશ સ્વાર્થી અને ધર્મથી અનભિજ્ઞ લોકો હતા. તેવા વિકટ સમયે પણ ભારતીય ધર્મવીરો ઉપર અનાર્ય સંસ્કૃતિનો કાંઈ પણ પ્રભાવ પડ્યો નહિ.

વિક્રમની ૧૪ મી સદીમાં દિલ્હી ઉપરાંત માલવા અને ગુજરાતની ભૂમિ ઉપર મુસ્લિમોની સત્તા કાયમી બની અને ત્યાંની શિલ્પકળા અને મંદિરોનો તેઓએ નાશ કર્યો, વિધર્મી નહિ બનનારાઓના ધનમાલ લૂટી લીધા અને તેમને દેહાત દંડની સજાઓ કરી. ત્યા સુધી પણ ધર્મવીરો ઉપર અનાર્ય સંસ્કૃતિની જરા પણ અસર થઈ નહિ. ઉલટું, પ્રતિસ્પર્ધાના કારણે ધર્મ અને મૂર્તિપૂજા ઉપરનો વિશ્વાસ અને ભક્તિભાવ વધતા ગયા.

શિલાલેખો પરથી એ માલમ પડે છે કે તેવા કટોકટીના સમયે પણ, પૂર્વ મંદિરો કરતાં નવીન મંદિરો અધિક સંખ્યામાં થયા. દાખલા તરીકે વિ. સં. ૧૩૬૯ માં મુસલમાનોએ શત્રુંજયનાં તમામ મંદિરોનો નાશ કર્યો અને ૧૩૭૧ મા શ્રેષ્ઠિ સમરસિંહે કરોડો દ્રવ્યોનો ખર્ચ કરીને ફરીથી પાછાં શત્રુંજય ઉપર સ્વર્ગવિમાન સમાન મંદિરો બંધાવી લીધાં.

વિક્રમની ૧૬ મી સદી ભારતવર્ષને માટે મહાદુઃખ અને ભયંકર

કલંક સમાન નીવડી. અનાર્ય સંસ્કૃતિની દોષિત અસર અનેક વ્યક્તિઓ ઉપર પડી ચૂકી હતી, અનેક અજ્ઞાન વ્યક્તિઓએ અનાર્ય સંસ્કૃતિનું અંધ અનુકરણ કરીને, કાંઈ પણ સમજ્યા અને વિચાર્યા વિના જ આર્ય મંદિર અને મૂર્તિઓ તરફ ક્રૂર દૃષ્ટિથી જોવું શરુ કર્યું હતું.

શ્વેતાંબર જૈનોમાં **લોંકાશા**, દિગમ્બર જૈનોમા **તારણસ્વામી**, શીખોમાં ગુરુ **નાનક**, જુલ્હાઓમાં **કબીર**, વૈષ્ણવોમાં **રામચરણ** અને અંગ્રેજોમાં **માર્ટિન લ્યૂથર** વગેરે વ્યક્તિઓએ, કાંઈ પણ સમજ્યા અને વિચાર્યા વિના જ, સંસ્કૃતિના આધારસ્તંભ રૂપ મંદિર અને મૂર્તિઓની વિરુદ્ધ ઘોષણાઓ શરૂ કરી દીધી હતી. 'ઈશ્વરની ઉપાસના માટે આ જડ પદાર્થોની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી.'—એમ જાહેર કરીને, મૂર્તિઓ દ્વારા પોતાના ઇષ્ટ દેવોની ઉપાસના કરનારાઓને તેઓએ આત્મકલ્યાણના માર્ગથી છોડાવી દીધા હતા.

પણ શ્વેતાંબર જૈનોને તો **લોંકાશા** સાથે સબંધ છે. **લોંકાશાના** જીવન માટે ભિન્ન ભિન્ન લેખકોના ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખો મળે છે. પરંતુ **લોંકાશાનુ** જૈન સાધુ દ્વારા અપમાન થયુ, એ વિષયમાં બધા સહમત છે. એક બાજુ એનું અપમાન અને બીજી બાજુ મુસ્લિમોનો સહયોગ. લોંકાશાને કર્તવ્યભ્રષ્ટ કરનારો થયો.

વિ. સં. ૧૫૪૪ ની આસપાસ થયેલા ઉપાધ્યાય શ્રી **કમળસયમી** સિદ્ધાત ચોપાઈમા લખે છે કે **પીરોજખાન** નામનો બાદશાહ દહેરાં અને પૌષધશાળાને પાડી નાખીને જિનમતને પીડા આપતો હતો. દુષમ કાળના પ્રભાવે **લોંકાશાને**, તાવની સાથે જેમ માથુ દુખવામાં આવે તેમ, તેનો સંયોગ મળી ગયો.

આવેશમા અંધ બનેલો મનુષ્ય કયું કયુ અકૃત્ય કરતો નથી? એ વિષયમા **જમાલિ** અને **ગોશાલાનુ** દૃષ્ટાત પ્રસિદ્ધ છે. ક્રોધાવેશમા આવેલો **લોંકાશા**, મુસલમાન **સૈયદોના** વચનો ઉપર વિશ્વાસ મૂકી, પોતાના ધર્મથી પતિત થયો. તે પહેલા **લોંકાશા** ત્રિકાલ શ્રી જિન-પૂજા કરતો હતો—એવા ઉલ્લેખો મળી આવે છે. પરંતુ સાધુઓ

દ્વારા અપમાનિત થયા પછી **સૈયદ**નો સંયોગ મળી ગયો અને અગ્નિમાં ઘી નાખવાની જેમ, **સૈયદે** તેની પાસેથી મંદિરો અને મૂર્તિઓ છોડાવી દીધા. ત્યારથી તે પૂજા કરવાની ક્રિયાને નિરર્થક માનવા લાગ્યો. **સૈયદે** તેને કહ્યુ કે-'ઈશ્વર તો મુક્તિમાં છે અને નાપાકીથી દૂર છે, તો તેને માટે મૂર્તિઓની, મદિરોની અને સ્નાન-વિલેપનની શી જરુર છે ?" **લોંકાશા**ને આ વાત સંપૂર્ણ સાચી લાગી.

મિથ્યાત્વના ઉદયથી આવી જુઠ્ઠી વાતો પણ કેટલીક વાર હૃદયમાં સ્થિર થઈ જાય છે અને પછી તેની આગળ અનેક યુક્તિ, આગમ કે ઇતિહાસ આદિના પ્રમાણો ધરવામાં આવે, તોપણ તે ઉખડતી નથી. અને એ જ કારણે, જેમ અનેક નવા પંથો અને મતો પણ નીકળે છે, તેમ **લોંકાશા**એ પણ પોતાનો મત ઊભો કર્યો.

લોંકાશાએ કેવળ એક મૂર્તિપૂજાનો જ વિરોધ કર્યો છે-એટલું જ નહિ, પણ જન આગમ, જૈન સંસ્કૃતિ, સામાયિક, પોસહ, પડિક્કમણ, દાન, દેવપૂજા અને પ્રત્યાખ્યાન વગેરેનો પણ વિરોધ કર્યો છે. અંતિમ અવસ્થામા તેને પોતાના દુષ્કૃત્યોનો પશ્ચાત્તાપ પણ થયો છે. એ વાતની સાબિતિ એ છે કે-જે બત્રીસ સૂત્રો તેણે માન્ય રાખ્યાં છે, તેમાં સામાયિક-પોસહ-પડિક્કમણ વગેરેની વાત નહિ હોવા છતાં, એ ક્રિયાઓને તેણે સાદર સ્થાન આપ્યુ છે અને દાન દેવાની પણ પછીથી છૂટ આપી છે. તથા તેની પછી **મેઘજી ઋષિ** વગેરેએ તે મતનો સદંતર ત્યાગ કરી ફરીથી જૈનદીક્ષા સ્વીકારી છે અને તેઓ મૂર્તિપૂજાના સમર્થક અને પ્રચારક બન્યા છે. **લોંકાગચ્છીય** આચાર્યોએ મંદિર અને મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે તથા પોતાના ઉપાશ્રયમા પણ પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરીને મૂર્તિઓની ઉપાસના કરી છે.

લોંકાગચ્છનો એક પણ ઉપાશ્રય એવો ન હતો, કે જ્યાં શ્રી વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિ ન હોય. પરંતુ વિક્રમની ૧૮મી સદીમાં યતિ **ધર્મસિંહ** અને **લવજી ઋષિ**-એ બેએ **લોંકાગચ્છ**થી અલગ થઈને, ફરી મૂર્તિ સામે બળવો ઉઠાવ્યો. **લોંકાગચ્છ**ના શ્રી પૂજ્યોએ તે બન્નેને

ગચ્છ બહાર પણ કરી દીધા. પરંતુ તે બન્નેએ પ્રચારવા માંડેલો મત ચાલ્યો. તે બન્નેએ ફેલાવેલા નવા મતને "ઢુંઢક મત"નું ઉપનામ મળ્યું. એ સંપ્રદાયનું બીજું નામ "સાધુમાર્ગી" અથવા "સ્થાનક-વાસી" પડ્યું. આ ઢૂંઢીયા અને લોકાશાના અનુયાયીઓમાં ક્રિયા અને શ્રદ્ધામાં દિન–રાત જેવું અંતર છે. સ્થાનકમાર્ગીઓ યાને ઢૂંઢીયાઓ **લવજી** ઋષિના અનુયાયી છે.

સ્થાનકવાસી સમાજની ઉત્પત્તિનો આ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ છે. આજે તેઓમાના પણ ઘણાઓ, મૂર્તિપૂજાની આવશ્યકતાને અને હિતકારિતાને કબૂલ કરવા લાગ્યા છે.

આ રીતે મૂર્તિપૂજાનું અસ્તિત્વ સનાતન કાળનું છે. સઘળા સુવિહિત આચાર્યોએ તે વિધાનને આદર આપી જૈનસમાજ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

મૂર્તિપૂજાના વિરોધીઓ પણ-
મૂર્તિપૂજાને માને છે તેના દાખલા

મૂર્તિપૂજાનો સૌથી પ્રથમ વિરોધી **મહમ્મદ** છે, પરંતુ તેના અનુયાયીઓ પણ પોતાની મસ્જિદોમાં **પીરોની** આકૃતિઓ બનાવી પુષ્પ–ધૂપાદિથી પૂજે છે, તાજીયા બનાવી તેની સામે રોવા–પીટવાનું કામ કરે છે તથા યાત્રાર્થે **મક્કા મદીના** જઈને, ત્યાં એક કાળા પથ્થરને ચૂંબન કરે છે અને તેથી પાપનો નાશ થયો એમ માને છે.

મૂર્તિપૂજા નહિ માનવાવાળા **ઇસાઇઓ** શૂલી પર લટકતી **ઇમામસિંહ**(જીસસ ક્રાઇસ્ટ)ની મૂર્તિ અને + (ક્રોસ) સ્થાપિત કરી, પોતાના ચર્ચમાં તેને પૂજ્યભાવથી જુએ છે, દ્રવ્યભાવથી પૂજા કરે છે અને પુષ્પહાર ચઢાવે છે.

કબીર, નાનક, રામચરણ વગેરે મૂર્તિવિરોધીઓના અનુયાયીઓ પોતપોતાના પૂજ્ય પુરુષોની સમાધિઓ બનાવીને પૂજે છે. સમાધિઓના દર્શન માટે ભક્ત વર્ગ દૂર–દૂરથી આવે છે અને પુષ્પાદિ

પદાર્થો ચઢાવીને પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરે છે.

સ્થાનકવાસી વર્ગ પોતાના પૂજ્યોની સમાધિ, પાદુકા, મૂર્તિ, ચિત્ર, ફોટાઓ બનાવીને ઉપાસના કરે છે. દર્શન માટે દૂર-દૂરથી આવે છે અને દર્શન વગેરે કરી પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે.

કોઈ પણ પંથ, મત, સંપ્રદાય, જાતિ, ધર્મ, વ્યક્તિ, મૂર્તિ-પૂજાથી વંચિત નથી. મૂર્તિપૂજકોએ સંસાર પર જેટલો ઉપકાર કર્યો છે, તેટલો વિરોધકોએ અપકાર કર્યો છે. મૂર્તિ આત્મકલ્યાણકારક હોઈને સંસારના સમગ્ર જીવોની સાચી ઉન્નતિનું તે સાધન છે. તેનો વિરોધ આત્મ-અહિતનું અને સમસ્ત સંસારના અધ:પતનનું પ્રધાન કારણ છે.

પ્રતિમા-પૂજન 3

પ્રતિમા-પૂજનની શાશ્વતતા

આત્મકલ્યાણનું અગત્યનું અંગ :

" नामाकृतिद्रव्यभावैः पुनतस्त्रिजगज्जनम् ।
क्षेत्रे काले च सर्वस्मि-न्नर्हतः समुपास्महे ॥१॥ "

આ સુરમ્ય પદ્યરત્નમાં પરમ ઉપકારી, કલિકાલ સર્વજ્ઞ, આચાર્ય-ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

" સર્વ કાલમાં અને સર્વ ક્ષેત્રમાં 'નામ, આકૃતિ, દ્રવ્ય અને ભાવ'-એ ચારે સ્વરૂપ વડે ત્રણે જગતના જનોને પવિત્ર કરનારા શ્રી અરિહંતોની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ."

ઉપર્યુક્ત પદ્યમાંથી એ ભાવ નીકળે છે કે-શ્રી અરિહંત ભગવંતોની મૂર્તિઓ અને તેની પૂજા આજ-કાલની નથી, પરંતુ સદાની છે. શ્રી અરિહંતોના ચારે નિક્ષેપાઓ ઉપાસ્ય છે. આ ચારમાથી એક પણ નિક્ષેપાની અવગણના, એ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિને રોકનાર અને પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વનો નાશ કરનાર છે.

કોઈ પણ કાળ એવો નથી, કે જેમા મૂર્તિપૂજાનું અસ્તિત્વ ન હોય અને કોઈ પણ ક્ષેત્ર એવું નથી, કે જેમા શ્રી અરિહંતદેવોની મૂર્તિઓ તેના ઉપાસકોને પવિત્ર કરતી ન હોય. મૂર્તિપૂજા આત્મ-કલ્યાણનુ એક અગત્યનુ અગ છે. અધિકાર અને યોગ્યતા પ્રમાણે, સાધુઓ તેમજ શ્રાવકો માટે શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓની ભાવપૂજા તથા દ્રવ્યપૂજા નિરંતર આવશ્યક છે. એનો અમલ નહિ કરનાર સાધુ તથા શ્રાવકને શાસ્ત્રકારોએ પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગીદાર જણાવેલ છે.

તીર્થ હોય ત્યાં પૂજા હોય જ :

ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમા દરેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળમાં એકેક ચોવીસી થાય છે. દરેક ચોવીસીમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે. એવી અનંતી ચોવીસીઓ અતીત કાળે થઈ ગઈ અને અનાગત કાળે થશે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તો શ્રી તીર્થંકરોનો વિરહ જ નથી. એટલે જ્યારે જ્યારે અને જ્યા જ્યાં તે પરમોપકારી તીર્થપતિઓનુ તારક તીર્થ પ્રવર્તતું હોય, ત્યારે ત્યારે અને ત્યા ત્યા શ્રી જિનનાં મંદિરો અને શ્રી જિનની મૂર્તિઓ અને તેની ઉપાસનાનું અસ્તિત્વ કાયમનું જ છે . કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના પવિત્ર માર્ગમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવોની પૂજા, એ સમ્યક્ત્વશુદ્ધિનું એક પરમ અંગ અને આત્મોન્નતિનું અદ્વિતીય સાધન મનાયેલુ છે.

શ્રી તીર્થંકરદેવોના ઉપકાર :

શ્રી તીર્થંકરદેવોનો જગત ઉપર અનહદ ઉપકાર છે. સમસ્ત વિશ્વનુ ભલું કરવાની સર્વોત્તમ ભાવનામાથી શ્રી તીર્થંકરપદનો જન્મ થયેલો હોય છે. તે માટે તેઓએ અનેક ભવોથી શુભ પ્રયત્ન કરી ત્રીજા ભવમા જિન-નામકર્મની નિકાચના કરી હોય છે. છેલ્લા ભવમાં તે વિશ્વવંદ્ય પુણ્યકર્મનો ઉપભોગ કરતી વખતે, વિશ્વના સમસ્ત જંતુઓને હિતકારી ધર્મતીર્થની તેઓ સ્થાપના કરે છે.

એ તીર્થના પ્રભાવે સમસ્ત ધર્મકર્મની સુવ્યવસ્થા વિશ્વમા પ્રવર્તે છે. સંસારસાગરથી ભવ્ય આત્માઓને તારવાને માટે એ તીર્થ સમર્થ હોય છે. મહા સત્ત્વશાળી પ્રાજ્ઞ પુરુષોનું તે આશ્રયસ્થાન હોય છે. અવિસંવાદી, અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત છે અને તેનો જે કોઈ આશ્રય લે તેને આ ભયાનક ભવોદધિથી તારવાને સમર્થ છે. દ્વાદશાંગી, તેનો આધાર ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ અને તેના આદ્ય રચયિતા શ્રી ગણધરદેવો, એ ત્રણે તીર્થ કહેવાય છે. એ તીર્થના આદ્ય પ્રકાશક અને આદ્ય સ્થાપક શ્રી તીર્થંકરદેવો છે. જૈન ધર્મની પ્રતિષ્ઠા જગતમાં વિસ્તરેલી છે, તો તેમાં મૂળ કારણભૂત શ્રી તીર્થંકરદેવો અને તેમના જીવનની વિશિષ્ટતા જ છે.

વસ્તુતઃ તો, શ્રી તીર્થંકરદેવોનું સર્વોચ્ચ જીવન, એ જ જૈન ધર્મની મહાન સંપત્તિ છે. જૈન ધર્મના ટકાવની મજબૂત જડ કોઈ પણ હોય, તો તે પણ તે જ છે. ક્યારેક સર્વનાશ જેવું થઈ જાય, તો પણ તે શ્રી તીર્થંકરદેવોના સર્વોચ્ચ જીવનનો આદર્શ જ્યાં સુધી જગતમાં રહેલ છે, ત્યા સુધી ફરીથી ધર્મજાગૃતિ આવતાં વાર લાગતી નથી. જૈન ધર્મની સર્વોપરિતા અને દૃઢમૂલતા થવાનુ મુખ્ય કારણ શ્રી તીર્થંકરદેવોનાં સર્વોચ્ચ જીવન જ છે અને એ જ કારણે જૈનો પોતાની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમા શ્રી તીર્થંકરદેવોના જીવનને જ વધારે અને ઉચ્ચ સ્થાન આપે છે.

શ્રી તીર્થંકરોની પૂજ્યતા—તેમની વિદ્વતા, રાજ્યસત્તા કે રૂપ-રંગાદિને આભારી નથી, પરંતુ તેમના શ્રી તીર્થંકરપણાને આભારી છે: અને એટલા જ માટે જૈન શાસ્ત્રકારોએ શ્રી તીર્થંકરોની લગ્ન, રાજ્ય, યુદ્ધ, લીલા કે ક્રીડાદિ ઘટનાઓને ઉપાદેય તરીકે આગળ કરી નથી: પરંતુ ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા કેવળ અને મોક્ષ અવસ્થાઓને આગળ કરી તેની જ ઉપાસના ફરમાવી છે.

મહિમાવંતું જીવન :

જગતમાં એકથી ચઢીયાતો બીજો મનુષ્ય મળી જ રહે છે. કોઈ રૂપમા, કોઈ ગુણમાં, કોઈ જાતિ કે કોઈ કુળમાં, કોઈ બુદ્ધિ કે શાસ્ત્રમાં, કોઈ કળા કે કૌશલ્યમાં, કોઈ ઋદ્ધિ કે સમૃદ્ધિમાં અને કોઈ લાભ કે ખ્યાતિમાં—તે સર્વનો ગર્વ, મદ, અહંકાર કે અભિમાન ઉતારનાર કોઈ પણ હોય, તો તે શ્રી તીર્થંકરદેવોનું જીવન જ છે. ક્રોધ, રોષ, ઇર્ષ્યા કે અદેખાઈ, માયા કે દંભ, અનીતિ કે અનાચારાદિ દોષોને રોકવાની આ જગતમાં સત્ય પ્રેરણા કોઈ પણ સ્થાનેથી મેળવી શકાતી હોય, તો તે પણ શ્રી તીર્થંકરદેવોનાં જીવનમાંથી જ મેળવી શકાય છે. શ્રી તીર્થંકરદેવોનું આદર્શ જીવન બીજાઓમા રહેલા એ સઘળા દોષો અને વિકારોને ખૂલ્લા પાડે છે ને યોગ્ય આત્માઓના તે દોષોને વધતા અટકાવે છે તથા શમાવી પણ દે છે.

આ જગતમા જે કાંઈ સારભાગ, ઉજ્જવળતા કે પવિત્રતાદિ દેખાય છે, તે સર્વ પ્રતાપ સીધી રીતિએ કે આડકતરી રીતિએ શ્રી તીર્થંકરદેવોના અતિ ઉજ્જવળ અને પવિત્ર જીવનનો જ છે. તે તારકોના જીવનની ભવ્યતા, અસંખ્ય આત્માઓને પોતપોતાના વિકાસ-સ્થાન પરથી આગળ વધવામાં, અનાયાસે પણ સબળ નિમિત્ત રૂપ થયા સિવાય રહેતી નથી.

ગુણજ્ઞ ભક્તોની ભાવના :

સર્વ જીવોના વિકાસમા સર્વકાળે એક સરખી રીતે ઉપકારક શ્રી તીર્થંકરદેવોનો ઉપકાર સ્મૃતિપટ પર તાજો રહ્યા કરે, વિસરાઈ ન જાય, એ કારણે તેઓશ્રીની વિદ્યમાનતામા કે અવિદ્યમાનતામાં, તેઓશ્રી પ્રત્યેની સન્મુખવૃત્તિ ટકાવી રાખવા માટે, પ્રતિમા અને ચૈત્યો દ્વારા ભક્તિ કરવાની પ્રથા વિવેકી વર્ગમાં સદાકાળ હોય, એમાં લેશ માત્ર નવાઈ નથી.

જગત ઉપરના તેઓના મહાન ઉપકારો સમજદાર આત્માઓને સહજ તેમ કરવા પ્રેરે છે. એ ઉપકારને સમજનારાઓ તેમની પ્રતિમાના દર્શન કર્યા વિના અન્ન કે જળને પણ લેતા નથી. આખો દિવસ દર્શન ન થાય તો ઉપવાસ કરે છે. હમેશાં ત્રિકાળ દર્શન અને સાત વાર ચૈત્યવંદન કરવા ફરજિયાત પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરે છે. શ્રી તીર્થંકરો તરફની આ મહતી પૂજ્યભાવનાના બળના પરિણામે ઠેર ઠેર મોટા મોટા મંદિરો સ્થાપિત થાય છે અને તેમાં સંખ્યાબંધ મૂર્તિઓ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. મોટાં શહેરો, કલ્યાણક સ્થળો અને બીજા પણ મહત્ત્વના કે સામાન્ય સ્થળોમા સંખ્યાબંધ મંદિરો અને પ્રતિમાઓ અસ્તિત્વમા આવે છે. વિવેકી આત્માઓ સમસ્ત પૃથ્વી શ્રી જિનમંદિરોથી મંડિત થઈ જાય, એવી સુભગ પળની હૃદયમા હમેશાં ઝંખના કર્યા કરે છે.

આધુનિક સંસ્કૃતિના પૂજકને દુનિયાના પ્રત્યેક સ્થળે અને ગામડે ગામડે હાઇસ્કૂલ, હોસ્પિટલ કે પોસ્ટ ઓફિસ વગેરે સ્થાપવાની અને

દાખલ કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે. તેના કરતાં અનેક ગણી મહત્ત્વાકાંક્ષા, શ્રી તીર્થંકરદેવોના સર્વોચ્ચ ગુણોને પીછાણનાર આત્માઓને, તેઓશ્રીની સ્મૃતિ તાજી રાખનાર મંદિરો અને મૂર્ત્તિઓનું સર્વત્ર પ્રતિષ્ઠાપન કરવાની હોય છે.

માનનુ વલણ જાગૃત કરવા

શ્રી તીર્થંકરના દર્શનથી પ્રજા વંચિત ન રહે, એ માટે મોટાં મોટાં તીર્થો બાંધવામા આવે છે, મોટા મોટા યાત્રાગમનો, સમારંભો, ચૈત્યો, રથોત્સવો, મહાપૂજાઓ અને એવી બીજી ઘણી ઉત્સાહજનક પ્રવૃત્તિઓ કરવામા આવે છે અને એ કરીને પોતાનુ તથા પ્રજાનું શ્રી તીર્થંકરો તરફના માનનુ વલણ જાગ્રત કરવા તથા સતત ચાલુ રાખવા પ્રયત્નો કરવામા આવે છે.

શ્રી તીર્થંકરોના ગુણોના જ્ઞાતાઓથી આમ કર્યા સિવાય રહી શકાતું જ નથી. ગમે તેવી પ્રવૃત્તિમાં પડેલો માણસ પણ, એ વાજિંત્રોના પડઘાઓમાંથી માથુ ઊંચુ કર્યા સિવાય રહી શકતો નથી. સૌની જાણ્યે-અજાણ્યે પણ આત્મિક ઉન્નતિને લાયકના બીજારોપણો તેના આત્મામા પડી જાય છે. તે બીજ પલ્લવિત થઈને આગળ ઉપર મોટું સ્વરૂપ પકડી લે છે.

શ્રી જિનમંદિરોની કલ્યાણકરતા :

શ્રી જિનમંદિરો, મૂર્તિઓ અને તેની પૂજાના મહોત્સવો આત્મોન્નતિ અને આત્મવિકાસના અનન્ય સાધનો છે, ધાર્મિક જીવનના લક્ષ્યબિંદુઓ છે, અને ત્રિકાળ બીનહરિફ ઉત્તમોત્તમ કર્તવ્યો છે : કારણ કે નાની કે મોટી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ, સીધી કે આડકતરી રીતિએ ત્યાથી જ ઉદ્ભવે છે. શ્રી જિનમંદિરનો મહિમા વર્ણવતાં, એક વિદ્વાન પંડિતે ખરૂં જ કહ્યુ છે કે—

"શ્રી જિનમંદિરો, એ વિકાસમાર્ગને અનભિમુખ પ્રાણીને અભિમુખ બનવા માટે અગમ્ય ઉપદેશવાણી ઉચ્ચારતાં મૂગાં પુસ્તકો છે : ભૂલા પડેલા ભવાટવીના મુસાફરોને માર્ગ બતાવવા માટે દીવા-

દાંડીઓ છે · આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ તાપથી બળ્યા-ઝળ્યા આત્માઓને વિશ્રાંતિ લેવાનાં આશ્રયસ્થાનો છે : કર્મ અને મોહના હુમલાઓથી ઘવાયેલાં દિલોને રૂઝ લાવવા માટે સંરોહિણી ઔષધિઓ છે · આપત્તિ રૂપી પહાડી ભેખડો અને ભાંખરાંઓમાં ઘટાદાર છાયા-તરૂઓ છે. દુઃખ રૂપી સળગતા દાવાનળમાં શીતળ હિમકૂટો છે : ભવ-રૂપી ખારા સાગરમાં મીઠી વીરડીઓ છે : સંતોના જીવન-પ્રાણ છે : દુર્જનોને અમોઘ શાસન છે · ભૂતકાળની પવિત્ર યાદ છે : વર્તમાન-કાળના આત્મિક વિલાસભુવનો છે · ભાવિકાળનાં ભાથાં છે : સ્વર્ગની સીડીઓ છે. મોક્ષના સ્થંભો છે : નરકના માર્ગમા દુર્ગમ પહાડો છે : અને તિર્યંચગતિના દ્વારોની આડે મજબૂત અર્ગલાઓ (આગળાઓ) છે."

ભક્તિ પાછળ રહસ્ય :

જૈનોની તીર્થંકરો પરત્વેની ભક્તિ ગાડી-ઘેલી નથી, પરંતુ સહેતુક, સપ્રમાણ અને સમ્યગ્જ્ઞાને યુક્ત છે. તેની પાછળ ઊંડામાં ઊંડાં આધ્યાત્મિક રહસ્યો. માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અને સર્વોચ્ચ નીતિ-નિયમોનું પાલન રહેલુ છે. તે બધાના વિસ્તૃત વિવેચનો, આગમશાસ્ત્રો અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા અન્ય વિશાળકાય સાહિત્યમાં, બુદ્ધિ-ગમ્ય થાય તે રીતે વર્ણવેલા છે.

અજ્ઞાનવશ વિરોધ :

મહાન ઉપકારી વિશ્વવંદ્ય શ્રી વીતરાગદેવની નિર્વિકાર, શાન્ત, ધ્યાનાવસ્થિત મુદ્રા જગત્પૂજ્ય છે, સર્વ દુઃખોનો નાશ કરનારી છે તથા સર્વ સુખોની પ્રાપ્તિનુ પરમ નિમિત્ત છે, તો પણ આ જગતમાં તેનો જ વિરોધ કરનાર, તેની સામે જેમ તેમ બડબડાટ કરનાર અને પૂજાનાં મૂળ ઉખેડવામાં જ પોતાના જન્મની સાર્થકતા સમજનાર વર્ગ પણ હોય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ.

એક વિદ્વાને ખરૂં જ કહ્યું છે કે-

"આ જગતમાં જ્ઞાની જેટલો ઉપકાર કરી શકે છે, તેના કરતાં અજ્ઞાની અધિક અપકાર કરી શકે છે. અજ્ઞાન, એ એક ભયંકર વસ્તુ

છે. અજ્ઞાનના યોગે આ જગતમાં જેટલા અનર્થ થાય છે, તેટલા હિંસાદિ ક્રૂર પાપકર્મોથી પણ થઈ શકતા નથી. અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય સમસ્ત જગત પર છવાયેલું છે. તેની છાયા તળે રહેલ આત્મા શ્રી જિનપ્રતિમા અને તેની પૂજાનો વિરોધ ન કરે, એ બનવા જોગ નથી.”

જગતમાં જ્ઞાન કરતાં અજ્ઞાન વિશેષ છે, સુયુક્તિઓ કરતાં કુયુક્તિઓ અધિક પ્રમાણમાં છે તેમજ સમ્યગ્દષ્ટિ અને નિરાગ્રહી આત્માઓ કરતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને દુરાગ્રહી આત્માઓ સવિશેષ છે—એ વાતની પ્રતીતિ શ્રી જિન પ્રતિમા અને તેની પૂજાના વિરોધી પ્રચારકાર્યથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. શ્રી જિનની પ્રતિમા, તેની પૂજા કરનારાઓને પ્રગટપણે અનેક લાભોને આપી રહેલ છે તથા સર્વ સિદ્ધાન્તવેદી સજ્જન પુરુષોએ તેને ખરા અંતઃકરણથી ટેકો આપેલ છે, છતાં અજ્ઞાન કુવાસનાથી ગ્રસ્ત તથા આગ્રહના યોગે મતાંધ બનેલા આત્માઓએ તેનુ ખંડન કરવા માટે પણ કાંઈ બાકી રાખેલ નથી.

પ્રતિમા અને તેની પૂજાના નિષેધકોની મુખ્ય દલીલો બે છે: એક—તો પ્રતિમા જડ છે અને બીજી—તેની પૂજામાં હિંસા રહેલી છે. આ બંને પ્રકારની દલીલોનો સુયુક્તિપૂર્ણ અને હૃદયંગમ જવાબ આ પુસ્તકની સાથે જોડેલી પ્રશ્નોત્તરીમાથી મળી રહે છે.

આગમ માનનારે—
પંચાંગીને પણ માન્ય કરવી જ જોઈએ.

પ્રતિમાને નહિ માનનાર ‘ સ્થાનકવાસી ’ તરીકે ઓળખાતો વર્ગ પણ, અમુક રીતિએ આગમને તો માને જ છે. પ્રતિમા, એ શ્રી વીતરાગના રૂપી આકારની સ્થાપના છે, પરંતુ આગમ એ તો શ્રી વીતરાગના અરૂપી જ્ઞાનની અક્ષરાકારે સ્થાપના છે. શ્રી વીતરાગના સાક્ષાત્ આકારની સ્થાપનાને નહિ માનવાની હિંમત કરી શકનાર પણ, શ્રી વીતરાગના અરૂપી જ્ઞાનની અક્ષરાકાર—સ્થાપના—સ્વરૂપ આગમને નહિ માનવાની હિંમત કરી શકેલ નથી, એ વસ્તુ પણ સ્થાપનાના અપ્રતિહત પ્રભાવને જ સૂચવે છે.

સ્થાનકવાસી વર્ગ પીસ્તાલીસ આગમમાંથી પોતાને ઈષ્ટ એવાં બત્રીસ આગમો અને તે પણ મૂળ માત્ર જ માને છે. તેમ માનવા છતાં, એ બત્રીસ આગમોમાં પણ સ્થાપના-નિક્ષેપની કેટલી પ્રબળ વ્યાપકતા રહેલી છે એ સમજાવવા માટે પરોપકારી શાસ્ત્રકાર-મહર્ષિઓએ ઓછો પ્રયાસ કર્યો નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ, શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાના પાલનમાં રહેલો છે. નહિ કે-માત્ર કલ્પિત દયાના કલ્પિત પ્રકારના પાલનમાં !

જ્યાં દયા ત્યાં જિનધર્મ, એવી વ્યાખ્યા જો નિરપેક્ષ હોય તો તે અધુરી અને અસત્ય છે. જ્યાં શ્રી જિનની આજ્ઞા ત્યાં શ્રી જિનનો ધર્મ, એ સંપૂર્ણ અને સત્ય વ્યાખ્યા છે. શ્રી જિનની આજ્ઞા આગમોમાં નિબદ્ધ છે અને આગમોના અર્થ પંચાંગીયુક્ત શાસ્ત્રોમાં ગૂંથાયેલા છે. સૂત્ર, નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણિ, ભાષ્ય અને ટીકા-એ પંચાંગી છે. એમાંના એક પણ અંગને નહિ માનનારા વસ્તુત આગમોને જ અમાન્ય ઠરાવનારા છે. સૂત્રના રચનાર શ્રી ગણધર ભગવંતો છે અને અર્થ કહેનાર શ્રી અરિહંતદેવો છે. શ્રી ગણધર ભગવંતોના વચનોને માન્ય રાખવાં અને શ્રી અરિહંતભગવંતોના કથનને અવગણવું, એ બુદ્ધિમત્તાનું કાર્ય નથી.

સૂત્ર માત્ર સૂચના રૂપ હોય છે. સૂત્રે સૂચવેલાં સૂચનો જેમાં વિસ્તારેલા છે, તેને જ નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય અને ચૂર્ણિ વગેરે માનેલ છે. તેના રચયિતા શ્રુતકેવલીઓ, પૂર્વધરો અને અન્ય બહુશ્રુત ભવભીરૂ મહર્ષિઓ છે તેઓ અસાધારણ ગીતાર્થો, વિદ્વાનો અને પંડિતો છે. તેમના વચનોને માન્ય કરવામાં બુદ્ધિની સાર્થકતા છે.

પ્રતિમાની વંદનીયતાના પુરાવા :

પ્રતિમાનિષેધકોએ માનેલ બત્રીસ સૂત્રો અથવા આગમોના નામ નીચે મુજબ છે :-

અગીયાર અંગ, બાર ઉપાંગ, નંદી, અનુયોગ, આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, બૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર, નિશીથ અને દશાશ્રુતસ્કંધ.

એ બત્રીસ સૂત્રોમાં પણ ઠેર ઠેર સ્થાપના-નિક્ષેપાની સત્યતા, માનનીયતા અને વંદનીયતા દર્શાવેલી છે. તેની ટૂંક હકીકત નીચે મુજબ છે –

શ્રી **અનુયોગદ્વાર** સૂત્રમાં પ્રત્યેક પદાર્થના ઓછામાં ઓછા 'નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ' એ ચાર નિક્ષેપા કરવાનું ફરમાન કરેલુ છે.

શ્રી ઠાણાંગ **સૂત્રમાં** ચાર તથા દશ સત્યોનુ નિરુપણ કરવામાં આવ્યુ છે અને તેમાં સ્થાપનાનો પણ સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવેલ છે.

શ્રી આવશ્યક **સૂત્રમા** ચારે નિક્ષેપાથી શ્રી અરિહંતનુ ધ્યાન કરવા ફરમાવેલુ છે, તેમાં ચતુર્વિંશતિસ્તવથી નામ અને દ્રવ્ય નિક્ષેપે તથા ચૈત્યસ્તવથી સ્થાપના નિક્ષેપે, શ્રી જિનની આરાધના દર્શાવી છે.

શ્રી ભગવતી **સૂત્રની** શરૂઆતમા જ્ઞાનની સ્થાપના તરીકે શ્રી બ્રાહ્મી લિપિને શ્રી ગણધરદેવોએ નમસ્કાર કર્યો છે.

શ્રી દશવૈકાલિક **સૂત્રમાં** સ્ત્રીનુ ચિત્રામણ જોવાની સાધુને મનાઈ કરીને, સ્થાપનાની શુભાશુભ અસરનુ સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરેલુ છે.

શ્રી ભગવતીસૂત્રના વીસમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામા લબ્ધિધર ચારણ મુનિઓએ શાશ્વત અને અશાશ્વત એવી શ્રી જિનપ્રતિમાઓની કરેલી વંદનાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે.

શ્રી સમવાયાંગ **સૂત્રમા** ચારણ મુનિ શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપે ચૈત્ય-વંદના માટે જાય છે, ત્યારે સત્તર હજાર યોજન ઉર્ધ્વપણે ગતિ કરે છે, તેવું સ્પષ્ટ વર્ણન છે.

પ્રતિમાની પૂજનીયતાના પુરાવા :

શ્રી જિનપ્રતિમા જેમ વંદનીય છે તેમ પૂજનીય પણ છે, એ માટે એ જ બત્રીસ સૂત્રોમા નીચે પ્રમાણેના પ્રમાણો મૌજુદ છે :

શ્રી રાયપસેણી **સૂત્રમાં** શ્રી સૂર્યાભ દેવે કરેલી પૂજાનુ વિસ્તૃત વર્ણન છે. શ્રી સૂર્યાભ દેવતા પરમ સમ્યગ્દષ્ટિ, પરિત્તસંસારી, સુલભ-

બોધિ અને પરમ આરાધક ઇત્યાદિ છે, એમ ભગવાને સ્વમુખે કહેલું છે.

શ્રી **જ્ઞાતા સૂત્ર**મા ભવનપતિ નિકાયની દેવીઓની જિનભક્તિનાં વખાણ કરેલાં છે.

શ્રી **ભગવતી સૂત્ર**મા ઇન્દ્રાદિકે પ્રભુ સન્મુખ કરેલાં નાટકોને પ્રશંસેલા છે.

શ્રી **જીવાભિગમ સૂત્ર**માં શ્રી વિજય દેવે કરેલા નાટકની પ્રશંસા કરેલી છે.

શ્રી **ઠાણાંગ સૂત્ર**ના ચોથા ઠાણામાં શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપ પર ઘણાં દેવદેવીઓએ પૂજા-ભક્તિ કર્યાનાં વર્ણનો છે.

શ્રી **જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ**માં શ્રી જિનેશ્વરદેવની દાઢાઓ અને અસ્થિ, દંત પ્રમુખ અવયવો દેવતાઓ ભક્તિપૂર્વક પોતાના સ્થાને લઈ જઈને પૂજે છે તથા અગ્નિદાહના સ્થાને સ્તૂપ પ્રમુખની રચના કરે છે, તેનું પ્રગટ વર્ણન છે.

શ્રી **ભગવતી સૂત્ર**ના દશમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં ઇન્દ્રો પોતાની સુધર્મસભામાં શ્રી જિનદાઢાઓની આશાતનાને વર્જે છે, તેવું વર્ણન છે.

શ્રી **દશવૈકાલિક સૂત્ર**મા દેવતાઓને મનુષ્યો કરતાં અધિક વિવેકી વર્ણવેલા છે તથા તે દેવતાઓના જીવ પૂર્વભવમા તપસ્યા અને શ્રુતની આરાધના કરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે તેથી તેમની કરણી અત્યંત માનનીય છે, એવું પ્રતિપાદન કરેલું છે.

શ્રાવકોને પણ પ્રતિમાની
પૂજનીયતાનાં પ્રમાણો :

બત્રીસ સૂત્રોમાં જેમ દેવતાઓએ શ્રી જિનપ્રતિમાની પૂજા કર્યાના ઉલ્લેખો છે. તેમ એ જ બત્રીસ સૂત્રોમા મનુષ્યોએ કરેલી પ્રતિમાપૂજાના પણ અનેક ઉલ્લેખો મળી આવે છે. જેમાંના કેટલાક નીચે મુજબ છે :-

શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમાં અંબડ પરિવ્રાજક અને તેના ૭૦૦ શિષ્યોએ શ્રી વીતરાગને નમવાની અને તેમની પ્રતિમાને છોડી અન્યને નહિ

નમવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી, એવું જણાવ્યુ છે.

શ્રી **ઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં** આણંદ શ્રાવકે અન્યતીર્થી કે અન્યદેવ દેવતા અને તેમની પ્રતિમાઓને વંદન–નમસ્કાર વગેરે નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, એમ જણાવ્યુ છે.

શ્રી **ભગવતી સૂત્રમા** અસુરકુમાર દેવો સૌધર્મદેવલોક સુધી જાય છે. તે વખતે શ્રી અરિહંત, તેમનાં ચૈત્ય અને અણગાર મુનિ–એમ ત્રણના શરણ અંગીકાર કરે છે, એવુ વર્ણન કરેલું છે.

શ્રી **સમવાયાંગ સૂત્રમાં** આણંદાદિ દશ શ્રાવકોનાં ચૈત્યો વગેરેનું વર્ણન કરેલું છે.

શ્રી **પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રમાં** શ્રી જિનપ્રતિમાનુ વૈયાવચ્ચ વગેરે કરવાનુ ફરમાવેલુ છે. (અહીં પ્રતિમાનું વૈયાવચ્ચ એટલે તેના અવર્ણવાદ, હીલના, વિરાધના વગેરે ટાળવુ તે છે.)

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં શ્રી સિદ્ધાર્થરાજાએ અનેક યાગ એટલે શ્રી જિન-પ્રતિમાની પૂજાઓ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. (શ્રી સિદ્ધાર્થરાજા પરમ સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક હતા. તેઓ પશુહિંસાના યજ્ઞો કરાવે એ સંભવિત નથી. શ્રી ભગવતી વગેરે સિદ્ધાંતોમાં જ્યાં રાજા શ્રેણિક અને મહાબલ-કુમાર પ્રમુખના અધિકારો આવે છે, ત્યા "ण्हाया कय वलिकम्मा" એવા જે ઉલ્લેખ કરેલા છે, તે બલિકર્મનો અર્થ પણ શ્રી જિનપૂજા જ સમજવાનો છે.)

શ્રી **જ્ઞાતાસૂત્રમાં** દ્રૌપદીની પૂજાનો વિસ્તૃત અધિકાર છે. (દ્રૌપદી પરમ સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવિકા હતી. શાસનપ્રભાવના, એ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારમાંનો એક આચાર છે. શ્રી જિનપ્રતિમાની મહોત્સવપૂર્વક પૂજા, એ પણ શાસનપ્રભાવનાનું અને શાસન–ઉન્નતિનું અનેક પરમ અંગો પૈકીનું એક પરમ અંગ છે, એમ શ્રી **ઉત્તરાધ્યયન** વગેરે સૂત્રોમાં વર્ણવેલુ છે.)

શ્રી જિનપૂજામાં હિંસા કે અધર્મ નથી :

'શ્રી જિનપૂજામાં હિંસા થાય છે'–એમ કહીને જેઓ તેનો

નિષેધ કરે છે, તેઓ માટે પણ તેમને માન્ય બત્રીસ સૂત્રોના આધારે નીચે મુજબ હિતશિક્ષા છે :–

જે જે ક્રિયામાં હિંસા હોય, તે તે ક્રિયા જો ત્યાજ્ય જ હોય, –તો સુપાત્રદાન, મુનિવિહાર, સાધર્મિક–વાત્સલ્ય અને દીક્ષા–મહોત્સવાદિ સઘળાં ધર્મકાર્યો પણ ત્યાજ્ય ઠરશે : પરંતુ શ્રી **આવશ્યક સૂત્ર**, શ્રી **ભગવતી સૂત્ર**, શ્રી **આચારાંગ સૂત્ર** અને શ્રી **જ્ઞાતાસૂત્ર** વગેરે આગમોમાં મુનિદાન, સાધુવિહાર અને સાધર્મિક–વાત્સલ્ય વગેરે ધર્મકાર્યો કરવાનું સાધુ તથા શ્રાવક–બન્નેને માટે ફરમાન કરેલુ છે.

શ્રી **ઉવવાઈ સૂત્ર**માં રાજા કોણિકે કરેલા પ્રભુના વંદનમહોત્સવનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

શ્રી **ભગવતી સૂત્ર**માં ઉદાયન રાજાએ કરેલા ભગવાનનાં સામૈયાંઓનુ તથા તુંગીયા નગરીના શ્રાવકોએ કરેલ શ્રી જિનપૂજાદિનું વર્ણન છે.

શ્રી **વિપાક સૂત્ર**માં સુબાહુકુમારનુ વર્ણન છે. તેમાં મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે રહેલા પણ તે સુબાહુકુમારે કરેલ સુપાત્રદાનથી પણ, પુણ્યબંધ તથા પરિત્ત–સંસાર થયાનુ કહ્યુ છે. જો હિંસાના યોગથી કેવળ અધર્મ જ હોત, તો સુબાહુકુમારને પુણ્યબંધની પ્રાપ્તિ તેમજ પરિત્ત–સંસારિતાની પ્રાપ્તિ થઈ, તે કેવી રીતે બની શકત ? પણ ખરી વાત એ છે કે–જેમ દાન, તેમ શ્રી જિનપૂજા પણ પરિત્ત–સંસાર તથા પુણ્યબંધનું કારણ થાય છે.

શ્રી જિનપૂજા તથા સુપાત્રદાનાદિ ધર્મકાર્યોમા આરંભ થાય છે, તો પણ તે સદારંભ છે અને તેના યોગે સંસારના બીજા અસદારંભથી નિવૃત્ત થવાય છે એ મોટો લાભ છે. જેઓ ઘરબાર, પૈસા–ટકા, કુટુંબ–કબીલા વગેરે અસદારંભોથી નિવૃત્ત થયા નથી, તેઓ માટે દાન, દેવપૂજા, સ્વામિવાત્સલ્ય આદિ સદારંભો હિત કરનારા અને કરણીય છે. શ્રી **રાયપસેણી સૂત્ર**મા શ્રી કેશી નામના ગણધર ભગવંતે પ્રદેશી રાજાને અસદારંભ ત્યજવાનું કહ્યુ છે પણ સદારંભને ત્યજવાનું કહ્યુ

નથી સદારંભમા બે ગુણો છે : જ્યાં સુધી સદારભમાં પ્રવર્તે ત્યાં સુધી અસદારભ થઈ શકે નહિ અને સદારંભમાં જે દ્રવ્યવ્યય થાય, તે દ્રવ્યથી અસદારંભનું સેવન થાય નહિ.

હિંસાના ત્રણ પ્રકારો :

સાધુ કે શ્રાવકનાં જેટલાં ઉત્તમ કાર્યો છે–તેમાં હિસા રહેલી જ છે, પરન્તુ એ હિસા કર્મબધનુ કારણ નથી. કારણ કે–હિસા ત્રણ પ્રકારની કહી છે : હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબધ. સસારનાં કાર્યોની સિદ્ધિને માટે થતી હિંસા, તે હેતુ–હિંસા છે, ધર્મકાર્યો માટે થતી અનિવાર્ય હિંસા, તે સ્વરૂપ–હિસા છે અને મિથ્યાદષ્ટિ આત્માથી થતી હિસા તે અનુબધ–હિસા છે. તેમાં સ્વરૂપ–હિસા કર્મબધનું કારણ નથી.

ધર્મકાર્ય વખતે પ્રાણીનો ઘાત કરવાની બુદ્ધિ નથી, રક્ષા કરવાની બુદ્ધિ છે, છતાં અનિવાર્ય રીતિએ હિસા થઈ જાય, તે સ્વરૂપ–હિસા છે. સ્વરૂપ–હિસા ત્રયોદશ ગુણસ્થાનક પર્યંત ટળી શકતી નથી, પરંતુ તેને કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિમા પ્રતિબધક માનેલ નથી.

હેતુ–હિસા અને અનુબધ–હિસા ત્યાજ્ય છે . કારણ કે–તે સસારનાં હેતુભૂત ક્લિષ્ટ કર્મોના ઉપાર્જનમાં હેતુભૂત છે. શ્રી આચારાંગાદિ સિદ્ધાન્તોમાં અપવાદ પદે હિસાદિકનુ સેવન કરનારા મુનિવરોને તથા સમુદ્રના જલમાં અપકાયાદિની વિરાધના થવા છતાં શુભધ્યાનારૂઢ મુનિવરોને કેવલજ્ઞાન અને મુક્તિ પ્રાપ્ત થયાના દાખલાઓ છે. સયમશુદ્ધિ માટે જરૂરી સાધુવિહારાદિની જેમ શ્રી જિનભક્તિ આદિમાં થતી હિસાને શ્રી જિનઆગમોએ કર્મબંધ કરાવનારી માનેલ નથી. એકલી દયાની નિરપેક્ષ પ્રધાનતા, એ લૌકિક માર્ગ છે. લોકોત્તર માર્ગ શ્રી જિનાજ્ઞાની પ્રધાનતામા રહેલો છે-

શ્રી જિનશાસન સ્યાદ્વાદગર્ભિત છે. સુવિવેક પૂર્વકના આશયભેદથી હિસા પણ અહિસા બની જાય છે અને વિવેકહીનની અહિંસા પણ હિસા બની જાય છે. આત્મભાવ હણાય તે હિસા છે, પણ જેનાથી આત્મભાવ ન હણાય તે હિસા નથી. દાન, દેવપૂજા, પ્રતિક્રમણ,

પૌષધ, સાધુવિહાર અને સાધર્મિક વાત્સલ્ય વગેરે આત્મભાવને નહિ હણનારી ક્રિયાઓ છે અને એથી પર પરાએ તે સંપૂર્ણ અહિંસા છે, અને તે મુક્તિને પમાડે છે, 'મુક્તિના સાધનોનું સેવન કરતાં થઈ જતી અનિવાર્ય હિંસા આત્મભાવને હણનારી થતી નથી.'—એ સમજણ જેઓને આવી નથી, તેઓ ધર્મબુદ્ધિએ જ અધર્મનું સેવન કરનાર બને કે અધર્મના સેવનને જ ધર્મનુ કારણ માનનારા થાય, તો તેમાં નવાઈ જવુ નથી.

શ્રી જિનપૂજા, એ દાનાદિ શુભ કાર્યોની જેમ જ આત્મભાવને વિકસાવનાર છે, તેથી હિંસાના નામે તેનાથી દૂર ખસવું કે અન્યોને દૂર ખસેડવા, તે કારમી અજ્ઞાનતાભર્યું આત્મઘાતક પગલું છે.

મૂર્તિને નહિ માનવાથી થતાં નુકશાનો :

મૂર્તિને નહિ માનવાથી નીચેના નુકશાનો સ્પષ્ટ છે :

૧—મૂર્તિને નહિ માનવાના કારણે ૩૨ ઉપરાંતનાં આગમોથી, પૂર્વધરોએ બનાવેલ નિર્યુક્તિ વગેરે જ્ઞાનના સમુદ્ર સમાન મહાશાસ્ત્રોથી અને તેના ઉત્તમોત્તમ સદ્બોધોથી વંચિત રહેવું પડે છે તથા આગમોના સૂત્રોને અને ગ્રંથકર્તા પ્રામાણિક મહાપુરુષોને અપ્રામાણિક કહી. જ્ઞાન અને જ્ઞાનીઓની આશાતનાનુ ઘોર પાપકર્મ ઉપાર્જન કરવાનુ થાય છે.

૨—બત્રીસ આગમોની પણ નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય અને ચૂર્ણિ વગેરેને નહિ માનતા, તેથી વિરુદ્ધ સ્વકપોલકલ્પિત ટીકા અને ટબ્બાઓ વગેરે બનાવી, સ્વપરને અનર્થના ભયંકર ખાડામા ડૂબાવવાનું થાય છે.

૩—અન્ય ચરિત્રાદિ ગ્રન્થોમાથી પણ મૂર્તિ વિષયક પાઠો ઉડાવી દઈ, તેની જગ્યાએ સ્વકલ્પિત પાઠો ઉમેરી, સેંકડો ગ્રન્થોમા મૂળ ગ્રન્થકર્તાના અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ ઉથલપાથલ અને ચોરીઓ કરવી પડે છે અને તેથી પણ મહા કર્મબન્ધન થાય છે.

૪—મૂર્તિને નહિ માનવાથી યાત્રાર્થે તીર્થભૂમિઓમા ગમન કરવું વગેરે આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે, તેથી તીર્થભૂમિઓમા યાત્રા

નિમિત્તે જવાથી જે ફાયદાઓ થાય છે તે પણ આપોઆપ નાશ પામે છે. તીર્થભૂમિએ જવાથી તેટલો વખત ગૃહકાર્ય, વ્યાપાર, આરંભ, પરિગ્રહાદિથી સ્વાભાવિક નિવૃત્તિ થાય છે અને બ્રહ્મચર્યપાલન તથા શુભ ક્ષેત્રોમાં દ્રવ્યવ્યયાદિ વડે જે પુણ્યોપાર્જન વગેરે થતું હતુ, તે અટકી જાય છે.

૫–મૂર્તિને નહિ માનવાથી શ્રી જિનેશ્વરદેવની દ્રવ્યપૂજા છૂટી જાય છે, તેથી દ્રવ્યપૂજા નિમિત્તે પણ જે શુભ દ્રવ્યવ્યય થતો હતો તથા ભગવાનની સમક્ષ સ્તુતિ સ્તોત્ર ચૈત્યવંદનાદિ થતા હતા તે બંધ પડી જાય છે અને શ્રી જિનમંદિરે જઈને પ્રભુભક્તિ નિમિત્તે પોતાના સમય અને દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરનારા પુણ્યવાન આત્માઓની ટીકા અને નિન્દા કરવાનું બાકી રહે છે. તેથી કિલષ્ટ કર્મની ઉપાર્જના અને બોધિદુર્લભતાદિ મહાન દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૬–મૂર્તિને નહિ માનવાથી શ્રી જૈનસંઘના ઐક્યને મોટો ફટકો પડે છે. અને એક જ ધર્મને માનનાર વ્યક્તિઓમા ધર્મનિમિત્તે કુસંપનાં ઝેરી બીજ વવાય છે, તેથી ઈતરોમા પણ જૈનધર્મની હાંસીનાનમ થાય છે. પ્રવચનની મલિનતા કરાવવી–એ મહાન દોષ છે, એટલુ જ નહિ, પણ એથી જૈનધર્મ પ્રત્યે જૈનેતરોનુ જે આકર્ષણ હોય છે, તે કુદરતી રીતે ઘટી જાય છે.

પ્રતિમાપૂજાથી થતા ફાયદા

હવે શ્રી જિનપ્રતિમાની પૂજાથી થતા ફાયદાઓની પણ થોડીક ગણત્રી કરી લઈએ

૧– હમેશાં પૂજા કરવાવાળો આત્મા પાપથી ભીરૂ બને છે તથા પરદારાસેવન વગેરે અનીતિભર્યાં અપકૃત્યો કરવાના સંસ્કારો આત્મામાંથી ધીમે ધીમે નાબૂદ થાય છે.

૨–નિરંતર થોડો સમય પ્રભુના ગુણગાન કરવાનો અવસર મળે છે અને તેથી થોડી–ઘણી પણ અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ થાય છે.

૩–હંમેશા પૂજા કરનારનું થોડું–ઘણું દ્રવ્ય પણ રોજ શુભ ક્ષેત્રમાં ખરચાય છે અને તેથી પુણ્યબંધ થાય છે.

૪–અનીતિ, અન્યાય અને આરંભથી ઉપાર્જન થએલુ દ્રવ્ય પણ, જો અનીતિના ત્યાગની ભાવનાપૂર્વક અને પશ્ચાત્તાપાદિ પૂર્વક મંદિરાદિ બંધાવવામાં વપરાય, તો તેથી દુર્ગતિ અટકે છે. મંદિરાદિ બંધવવાથી લાખો મનુષ્યો તેનો લાભ લે છે. ધનનો લાભ તથા વ્યય–ઉભય કર્મબંધનુ કારણ હોવા છતાં, મંદિરાદિ બંધાવવામાં તેનો ઉપયોગ થવાથી, કર્મનિર્જરાનું કારણ બની જાય છે.

૫–હમેશાં પ્રતિમા પૂજવાથી તીર્થયાત્રા કરવાની શુભ ભાવના રહે છે. તીર્થયાત્રા કરવાથી ચિત્તની નિર્મળતા, શરીરની નિરોગીતા અને દાન, શીલ તથા તપની વૃદ્ધિ–વગેરે મહાન લાભો પ્રાપ્ત થાય છે.

૬–માંદગી વગેરેના કારણે સેવા–પૂજા ન થાય ત્યારે પણ, ભાવના સેવાપૂજાની જ રહે છે અને તેથી કદાચિત્ મરણ પણ થાય, તો પણ જીવની શુભ ગતિ થાય છે.

૭–ગૃહસ્થોના આત્મકલ્યાણ માટે મંદિર અને મૂર્તિ મુખ્ય સાધન છે. સુવિહિતશિરોમણિ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–'આરંભમા આસક્ત થએલા, છ કાય જીવના વધથી નહિ બચેલા અને ભવાટવીમા ભટકતા ગૃહસ્થોને નિશ્ચયપણે દ્રવ્યસ્તવ એ જ આલંબનભૂત છે.'

આ વગેરે લાભો વિચારી, અન્ય કાંઈ પણ ન બની શકે તોપણ, શ્રી જિનેશ્વરદેવોની પ્રતિમાના પૂજન માટે તો દરેકે દરેક કલ્યાણકાંક્ષી મનુષ્યે તત્પરતા કેળવવી જોઈએ. આ માનવજન્મમા, શ્રી જિનપૂજાની પવિત્ર અને કલ્યાણકર પ્રવૃત્તિની આચરણામા લેશમાત્ર પ્રમાદ કરવો, એ વિવેકી જનોને માટે ઉચિત નથી.

શ્રી જિનપ્રતિમા અને તેની પૂજાના અગણિત લાભોને સમજવા માટે શાસ્ત્રોમા ઘણું વિવેચન છે, તો પણ મંદબુદ્ધિવાળા આત્માઓને નીચના પ્રશ્નોત્તરાત્મક વિવેચનથી પણ ઘણો લાભ થવા સંભવ છે, તેથી તેને વારંવાર વાચવા અને વિચારવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

श्री पार्श्वनाथाय नमः

પ્રતિમા-પૂજન

પ્રશ્નોત્તરી વિભાગ

મંગલ – કામના

"नेत्रानन्दकरी भवोदधितरी श्रेयस्तरोर्मञ्जरी,

श्रीमद्धर्ममहानरेन्द्रनगरी, व्यापल्लताधूमरी ।

हर्षोत्कर्षशुभप्रभावलहरी, रागद्विषां जित्वरी,

मूर्तिः श्रीजिनपुङ्गवस्य भवतु, श्रेयस्करी देहिनाम् ॥१॥

શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ, કે જે—

ભક્તજનોના નેત્રોને આનંદ પમાડનારી છે, સંસાર રૂપ સમુદ્રને તરી જવા માટે નાવ સમાન છે, કલ્યાણ રૂપ વૃક્ષની મંજરી જેવી છે, ધર્મ રૂપ મહાનરેન્દ્રની નગરી તુલ્ય છે, અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ રૂપ લતાઓનો નાશ કરવાને માટે ધૂમરી–ધૂમસ જેવી છે, હર્ષના ઉત્કર્ષનો શુભ પ્રભાવ વિસ્તારવામા લહરીઓની ગરજ સારનારી છે, અને રાગ તથા દ્વેષ રૂપ શત્રુઓનો જય સાધનારી છે. તે—

શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ

જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરનારી થાઓ !

પ્રતિમા – પૂજન ૪

પ્રતિમા – પૂજનની

શાસ્ત્રીયતા, વૈજ્ઞાનિકતા અને બુદ્ધિગમ્યતાને સિદ્ધ કરનારી

પ્રશ્નોત્તરી

૧–પ્રશ્ન૦ ચાર નિક્ષેપાનાં નામ અને તેનુ સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર૦ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં શાસ્ત્રકાર–મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે–

" जत्थ य जं जाणेज्जा, निक्खेव निक्खिवे निरवसेसं ।
जत्थ वि य न जाणेज्जा, चउक्कगं निक्खिवे तत्थ ॥१॥ "

જ્યાં જે વસ્તુમાં જેટલા નિક્ષેપા જાણવામાં આવે, ત્યાં તે વસ્તુમાં તેટલા નિક્ષેપા કરવા. અને જ્યાં જે વસ્તુમાં અધિક નિક્ષેપા ન જાણી શકાય, ત્યાં તે વસ્તુમાં ઓછામાં ઓછા ચાર નિક્ષેપા તો અવશ્ય કરવા. તાત્પર્ય એ છે કે–જગતનાં તમામ દ્રવ્યો, નવે તત્ત્વો, પાંચે પરમેષ્ઠિઓ અને નવે પદો–આ દરેક વસ્તુઓમાં ઓછામાં ઓછા ચાર નિક્ષેપા તો અવશ્ય ઉતારી શકાય છે.

કોઈ પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવા માટે સામાન્યપણે ઓછામાં ઓછા ચાર નિક્ષેપા અવશ્ય કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે–

૧. **નામનિક્ષેપો**–વસ્તુના આકાર ને ગુણથી રહિત નામ, તે **નામનિક્ષેપો** કહેવાય છે.

૨. **સ્થાપનાનિક્ષેપો**–વસ્તુના નામ તથા આકાર સહિત, પરંતુ ગુણ-રહિત, તે **સ્થાપનાનિક્ષેપો** કહેવાય છે.

૩. દ્રવ્યનિક્ષેપો–વસ્તુના નામ અને આકાર તથા અતીત અને અનાગત ગુણસહિત, પરંતુ વર્તમાન ગુણરહિત, તે દ્રવ્યનિક્ષેપો કહેવાય છે.

૪. ભાવનિક્ષેપો–વસ્તુના નામ, આકાર અને વર્તમાન ગુણસહિત, તે ભાવનિક્ષેપો કહેવાય છે.

દાખલા તરીકે–શ્રી જિનેશ્વરદેવોનાં 'મહાવીર' વગેરે જે નામો, તે **નામજિન** . તે તારકોની પ્રતિમા, તે **સ્થાપનાજિન** . જિન–નામકર્મ બાંધ્યુ હોય એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવના જીવ, તે **દ્રવ્યજિન** · અને સમવસરણમા ધર્મોપદેશ આપવા માટે વિરાજમાન સાક્ષાત્ શ્રી જિનેશ્વરદેવ, તે **ભાવજિન** કહેવાય. એ રીતે શ્રી જિનેશ્વરદેવના ચાર નિક્ષેપા સમજવા.

આ ચાર નિક્ષેપાના અભાવે, કોઈ પણ વસ્તુનુ વસ્તુપણું સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. જગતમાં શશ–શૃંગ નથી, તો તેનો વાચક શુદ્ધ શબ્દ પણ નથી, કે જે શબ્દ વડે તેનો બોધ થઈ શકે. જેનું નામ ન હોય તેની આકૃતિ પણ કોઈ પ્રકારે બની શકે નહિ, કે જેને જોવાથી શશ–શૃંગનો બોધ થાય. જેનું નામ કે આકાર ઉભય હોય નહિ, તેની પૂર્વાપર અવસ્થા અને વર્તમાન અવસ્થા રૂપ પર્યાયના આધારભૂત દ્રવ્ય પણ હોય નહિ અને જ્યાં 'નામ, સ્થાપના કે દ્રવ્ય' ત્રણેનો અભાવ હોય, ત્યા વસ્તુનો ભાવ કે ગુણ તો હોય જ ક્યાંથી ? માટે નામાદિ નિક્ષેપા વિનાનો કોઈ પદાર્થ આ જગતમાં હયાતિ ધરાવતો જ નથી, એટલે દ્રવ્યાદિક ત્રણે નિક્ષેપાને માન્યા સિવાય કેવળ ભાવનિક્ષેપાને માનવાની વાત, એ શશ–શૃંગવત્ કલ્પિત છે. જેનુ નામ, તેની જ સ્થાપના. જેની સ્થાપના, તેનું જ દ્રવ્ય . અને જેનું દ્રવ્ય, તેનો જ ભાવ.–એમ પ્રત્યેક પદાર્થમા ચારે નિક્ષેપા એકી સાથે રહેલા છે,

૨–પ્રશ્ન૦ પ્રત્યેક નિક્ષેપાનું વિસ્તારપૂર્વક સ્વરૂપ શુ છે ?

ઉત્તર૦ કોઈ પણ વસ્તુની પ્રથમ પીછાણ કરવી હોય, ત્યારે સૌથી

પહેલા તેનું નામ જાણવાની જરૂર પડે છે, તે નામ નિક્ષેપો. નામ જાણ્યા પછી તે જ વસ્તુની વિશેષ પીછાણ કરવી હોય, ત્યારે તેની આકૃતિ, આકાર કે સ્થાપના જાણવાની જરૂર રહે છે, તે સ્થાપના નિક્ષેપો. તે જ વસ્તુ સંબંધી તેથી પણ વધારે જ્ઞાન મેળવવું હોય, તો તેના ગુણ–દોષને જણાવવાવાળી તેની આગલી–પાછલી અવસ્થાનું નિરીક્ષણ કરવું પડે છે, તેને દ્રવ્યનિક્ષેપો કહેવામાં આવે છે. અને એ ત્રણે નિક્ષેપાના સ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ બોધ કરાવનાર સાક્ષાત્ જે વસ્તુ, તેને ભાવનિક્ષેપો માનવામા આવે છે. ભાવનિક્ષેપાનું યથાર્થ જ્ઞાન થવા માટે, પ્રથમના ત્રણે નિક્ષેપાના જ્ઞાનની જરૂર રહે છે.

જંગલમાં અમૂલ્ય વનસ્પતિઓ હોવા છતાં, જે વનસ્પતિઓનાં નામ, આકારાદિકનું જ્ઞાન નથી, તેના ગુણની પણ ખબર પડી શકતી નથી. નામાદિ ત્રણે નિક્ષેપાના જ્ઞાન વિનાનો આત્મા, ભાવનિક્ષેપાને વિપરીતપણે ગ્રહણ કરે તેવો મોટો સંભવ છે. જે બાળકને સોમલ કે સર્પ વગેરે વિષમય વસ્તુનાં નામ, આકાર વગેરેની ખબર નથી, તેવો અજાન બાળક સાક્ષાત્ સોમલ કે સર્પ વગેરેથી બચી શકતો નથી. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–ભાવનુ સાક્ષાત્ ભાન કરાવનાર એકલો ભાવ નથી. પરંતુ તેનું નામ, આકાર અને પૂર્વાપર અવસ્થા–એ સઘળુ મળીને જ, કોઈ પણ પદાર્થના ભાવનો નિશ્ચિત બોધ કરાવે છે.

કેવળ ભાવનિક્ષેપાને માનીને જેઓ નામ વગેરે નિક્ષેપાને માનવાની ના પાડે છે, તેઓને કોઈ દુષ્ટ પુરુષ પોતાની પૂજ્ય યા પ્રિય વ્યક્તિનુ નામ લઈને નિંદા કરે, ગાળો આપે કે તિરસ્કાર કરે, તો શું ગુસ્સો થતો નથી? અથવા તે જ પૂજ્ય કે પ્રિયના નામથી તેમની તારીફ કે પ્રશંસા કરે, તો રાજી થતા નથી? અવશ્ય થાય છે. આથી નામ નિક્ષેપો નકામો છે, એમ કહેનાર ખોટો છે.

તે જ રીતે–પોતાના પૂજ્ય આદિની પ્રતિકૃતિ યા છબીને કોઈ દુષ્ટ આચારવાળી સ્ત્રી વગેરેની સાથે રાખી, તેના ઉપરથી કુચેષ્ટાવાળી છબી ઉતરાવી લઈ, કોઈ નાલાયક માણસ સ્થળે સ્થળે અવર્ણવાદ બોલે,

તો તેથી મૂર્તિ નહિ માનનારાઓને પણ શું ક્રોધ નહિ ચઢે ? અવશ્ય ચઢશે. માટે સ્થાપના નિક્ષેપો પણ નકામો છે એ વાત ખોટી છે.

નામ અને સ્થાપનાની જેમ પોતાના પૂજ્ય વગેરેની પૂર્વાપર અવસ્થાની બુરાઈ યા ભલાઈ સાભળવાથી રોષ યા આનંદ પેદા થાય છે અને પૂજ્યના સાક્ષાત્ અવર્ણવાદ અને અપશબ્દ સાભળવાથી પણ તેના રાગી લોક અવશ્ય દુ:ખ પામે છે તથા પ્રશંસા સાંભળવાથી સુખને પણ પામે છે. તેથી ચારે નિક્ષેપાઓમાં જુદી જુદી અસર નિપજાવવાની શક્તિ પ્રગટપણે રહેલી છે, એમ સ્પષ્ટ થાય છે.

(૧) – નામ નિક્ષેપો –

કોઈ પણ વસ્તુના સકેત કરેલા નામના ઉચ્ચારણથી તે વસ્તુનો બોધ કરાવવો તે પ્રથમ નામ નિક્ષેપાનો વિષય છે. શ્રી ઋષભાદિક ચોવીસ તીર્થંકરોના નામ, તેઓના માતાપિતાઓએ જન્મ વખતે પાડેલા હોય છે: તેમાં કારણ–તેમના ગુણો નથી, કિંતુ માત્ર ઓળખવાનો સકેત છે. નામ પાડવામા જો ગુણ એ જ કારણ હોય, તો બધા તીર્થંકરો સમાન ગુણવાળા હોવાથી બધાનું એક જ નામ પડવું જોઈતુ હતું.

સમાન ગુણવાળાનાં અનેક નામો તો જ પડી શકે, કે જો નામ પાડતી વખતે ગુણની અપેક્ષા ઉપરાંત આકાર વગેરેની ભિન્નતા ઉપર પણ લક્ષ્ય આપવામાં આવે. ચોવીસ તીર્થંકરોના ગુણ સમાન હોવા છતા, પ્રત્યેકના આકાર, પ્રત્યેકની પૂર્વાપર અવસ્થા વગેરે ભિન્ન ભિન્ન હતા. તે જ રીતે એક જ નામની અનેક વસ્તુઓ જ્યાં હોય છે, ત્યા પણ તે નામ વડે જે કોઈ અમુક વસ્તુનો બોધ થાય છે, તેનું કારણ પણ તે વસ્તુમા રહેલા ગુણ, આકાર વગેરેની ભિન્નતા છે. જેમ કે–'હરિ' એ બે અક્ષરનુ નામ છે, પણ તેનાથી અનેક વસ્તુનો સકેત થાય છે. 'હરિ' એવો શબ્દ કહેતાં,–'કૃષ્ણ. સૂર્ય, વાનર, સિંહ અને અશ્વ'–વગેરે અનેક વસ્તુઓનો બોધ થવો શક્ય હોવા છતાં, તેમ નહિ થતા માત્ર કૃષ્ણનો જ બોધ થાય છે, તેનું કારણ તે શબ્દ

બોલનારનો અભિપ્રાય કૃષ્ણને કહેવાનો છે. એ રીતે સૂર્યના મતલબથી 'હરિ' શબ્દ બોલતાં માત્ર સૂર્યનું જ્ઞાન થાય છે, પણ કૃષ્ણાદિ બીજી વસ્તુનું જ્ઞાન થતુ નથી.

તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે–અનેક સંકેતવાળું એક નામ જુદા જુદા સંકેતોનો બોધ કરાવવાની જે શક્તિ ધરાવે છે, તેનું કારણ એકલો નામ નિક્ષેપો નથી પણ તે નામોની સાથે બીજા બધા નિક્ષેપાનો થતો બોધ છે. બીજું દૃષ્ટાંત 'કોટ' શબ્દ લઈએ. 'કોટ' શબ્દથી પહેરવાનો ડગલો, શહેરને ફરતો ગઢ, શરીરની ગરદન–વગેરે અનેક અર્થોનો બોધ થાય છે: પરંતુ જ્યારે ડગલાના ઉદ્દેશથી 'કોટ' શબ્દ વાપરવામા આવે છે, ત્યારે પાછળના બે અર્થો નો બોધ થતો નથી. એ રીતે ગઢના હેતુથી 'કોટ' શબ્દ વાપરતા, ડગલા વગેરેનું જ્ઞાન થતું નથી અને ગરદનના ઉદ્દેશથી 'કોટ' શબ્દ વાપરતા, ગઢ વગેરેનું જ્ઞાન થતુ નથી. તેનું કારણ તે ત્રણે વસ્તુના ચાર ચાર જુદા નિક્ષેપાઓ સિવાય બીજું શું છે ?

અહી એટલું સમજી રાખવું જોઈએ કે–બાકીના ત્રણ નિપેક્ષા તેઓના જ વંદનીય અને પૂજનીય છે, કે જેઓનો ભાવ નિક્ષેપો વંદનીય અને પૂજનીય છે. અને એ જ કારણે **શ્રી ભગવતી, શ્રી ઉવવાઈ** અને **શ્રી રાયપસેણિ** વગેરે સૂત્રોમા શ્રી તીર્થંકરદેવો અને બીજા પણ જ્ઞાની મહર્ષિઓનો નામ નિક્ષેપો વંદનીય છે, એમ ફરમાવ્યુ છે.

તે તે સ્થળોએ ફરમાવ્યું છે કે—

"તથારૂપ શ્રી અરિહંત ભગવંતોનાં નામ–ગોત્ર પણ સાંભળવાથી ખરેખર, મહાફળ થાય છે."

નામ નિક્ષેપાનું મહત્ત્વ જણાવવા માટે શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રના ચોથા અને દસમા ઠાણામા પણ ફરમાવ્યુ છે કે–

"चउव्विहे सच्चे पन्नत्ते, तं जहा—नामसच्चे, ठवणसच्चे, दव्वसच्चे भावसच्चे । तथा दसविहे सच्चे पन्नत्ते, तं जहा—

"जणवयसम्मयठवणा, नामे रूवे पडुच्च सच्चे य ।
ववहारभावजोगे, दसमे उवम्मसच्चे अ ॥ १ ॥"

ચાર પ્રકારના સત્યો કહ્યા છે —નામસત્ય, સ્થાપનાસત્ય, દ્રવ્ય-સત્ય અને ભાવસત્ય તથા શ્રી તીર્થંકરદેવોએ દસ પ્રકારના સત્યો બતાવ્યા છે. જનપદસત્ય, સમ્મતસત્ય, સ્થાપનાસત્ય, નામસત્ય, રૂપ-સત્ય, પ્રતીત્યસત્ય, વ્યવહારસત્ય, ભાવસત્ય, યોગસત્ય અને ઉપમાસત્ય.

આ રીતે એ ચાર અક્ષરોના નામની સત્યતા અને તેનાથી પણ મહાન ફળની સિદ્ધિ થાય છે, એવું શાસ્ત્રકાર—મહાપુરુષોએ સ્થાને સ્થાને પ્રતિપાદન કરેલું છે. તો પછી શ્રી વીતરાગદેવના સ્વરૂપનું તાદૃશ્ય ભાન કરાવનાર શાન્ત આકારવાળી ભવ્ય મૂર્તિનું દર્શન—પૂજન વગેરેથી અનેક ગુણવાળુ અધિક ફળદાતા નીવડે, તેમા આશ્ચર્ય શું છે?

'જનપદ' સત્ય—પાણીને કોઈ દેશમા પય કહે છે, કોઈ દેશમાં પીચ્ચ કહે છે, કોઈ દેશમા ઉદક કહે છે અને કોઈ દેશમા જલ કહે છે, વગેરે જનપદ સત્ય છે.

'સમ્મત' સત્ય—કુમુદ, કુવલયાદિક પુષ્પો પણ પંકથી ઉત્પન્ન થાય છે, છતા પંકજ શબ્દ અરવિંદકુસુમને જ સમ્મત છે. તે સમ્મત સત્ય.

'સ્થાપના' સત્ય—લેપ્યાદિકને વિષે અરિહંતપ્રતિમા. એક આદિ અંક-વિન્યાસ અને કાર્ષાપણાદિકને વિષે મુદ્રાવિન્યાસાદિ, સર્વ સ્થાપના સત્ય છે.

'નામ' સત્ય—કુલની વૃદ્ધિ ન કરતો હોય તોપણ 'કુલવર્ધન' વગેરે નામ, તે નામ સત્ય.

'રૂપ' સત્ય—વ્રતના ગુણ ન કરતો હોય અને કેવળ લિંગ માત્રથી વ્રતી કહેવાય, તે રૂપ સત્ય.

'પ્રતીત્ય' સત્ય–અનામિકા અંગુલી કનિષ્ઠાના સંબંધથી દીર્ઘ કહેવાય અને મધ્યમાના સંબંધથી હ્રસ્વ કહેવાય, તે પ્રતીત્ય સત્ય.

'વ્યવહાર' સત્ય–પર્વત ઉપર તૃણાદિક બળતાં છતાં 'પર્વત બળે છે' એમ કહેવું, પાણી ઝમે, તોપણ કહેવું કે–'ઘડો ઝમે છે' અને ઉદર હોવા છતાં કહેવું કે–'અનુદરા કન્યા'–એ સર્વ વ્યવહાર સત્ય છે.

'ભાવ' સત્ય-બગલા ઉજળા છે અને ભમરા કાળા છે, એમ કહેવાય છે. પરંતુ બગલા અને ભમરામાં પાચે વર્ણો છે, છતા તે તે વર્ણોની ઉત્કટતાથી બગલા ઉજળા અને ભમરા કાળા કહેવાય છે, તે ભાવ સત્ય છે.

'યોગ' સત્ય–દંડના યોગે દંડી, છત્રના યોગે છત્રી વગેરે કથન તે યોગ સત્ય.

'ઉપમા' સત્ય–સમુદ્ર સરખું તળાવ–વગેરે કથન, એ ઉપમા સત્ય છે.

(૨) – સ્થાપના નિક્ષેપો –

જો વસ્તુનુ નામ માત્ર સાંભળવાથી વસ્તુનો બોધ અને ભક્તિ થવા સભવ છે, તો પછી વસ્તુની આકૃતિ કે જેમા નામ ઉપરાંત આકાર છે, તેનાથી અધિક બોધ અને ભક્તિ કેમ ન થાય? અને તે કરવા માટે કોણ ઇચ્છા ન રાખે? નામ નિક્ષેપો જેમ શાસ્ત્રસિદ્ધ છે, તેમ સ્થાપના નિક્ષેપો પણ અનેક શાસ્ત્રોથી સિદ્ધ છે.

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા દશ પ્રકારે સ્થાપનાનુ સ્થાપન કરવાનુ કહેલુ છે કાષ્ટમા, ચિત્રમા, પોથીમા, લેપકર્મમા, ગુંથનમા, વેષ્ટન ક્રિયામા, ધાતુના રસ પૂરવામા, અનેક મણિકાના સઘાતમા, શુભાકાર પાષાણમા, અને કોડામાં.

આ દશ પ્રકારોમાથી કોઈ પણ પ્રકારમા ક્રિયા તથા ક્રિયાવાળા પુરુષનો અભેદ માની, હાથ જોડેલા તથા ધ્યાન લગાવેલા આવશ્યક ક્રિયાસહિત સાધુની આકૃતિ રૂપે અથવા આકૃતિરહિત સ્થાપના કરવી અથવા આવશ્યક સૂત્રનો પાઠ લખવો, તે સ્થાપના આવશ્યક કહેવાય છે.

હાથ જોડેલ અને ધ્યાન લગાવેલ આવશ્યક ક્રિયા કરનારનું રૂપ -તે જો સદ્ભાવ સ્થાપના છે, તો પછી પદ્માસનયુક્ત, ધ્યાનારૂઢ. મૌનાકૃતિ, શ્રી જિનમુદ્રાસૂચક પ્રતિમા, સ્થાપનાજિન કેમ કહેવાય નહિ ? જો પ્રતિમા સ્થાપનાજિન નહિ, તો પૂર્વોક્તસ્વરૂપ આવશ્યક પણ સ્થાપના આવશ્યક કહેવાય નહિ અને એમ કરવા જતાં શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રના પાઠનો અપલાપ કેમ નહિ થાય ? સૂત્રના પાઠનો લોપ કે અપલાપ જેને નહિ કરવો હોય, તેને તો શ્રી જિનસ્વરૂપ પ્રતિમાને 'સ્થાપના-જિન' તરીકે નિઃસંશયપણે સ્વીકારવી જ પડશે.

જો સ્થાપનાને નિરર્થક ગણવામાં આવે, તો જૈનધર્મના તમામ સૂત્ર-સિદ્ધાન્તો પણ નકામા થઈ જાય, કારણ કે-તે પણ શ્રી વીતરાગદેવના અરૂપી-જ્ઞાનના અંશ રૂપી અક્ષરોની સ્થાપના જ છે અને જો સૂત્ર-સિદ્ધાન્તોનો લોપ થાય, તો પછી જૈન ધર્મનો પણ લોપ જ થઈ જાય. જેઓને ધર્મના લોપક ન બનવુ હોય. તેઓને સ્થાપનાની અવગણના કરવી કોઈ પણ પ્રકારે પાલવે તેમ નથી.

જેમ નામની સાથે ચારે નિક્ષેપા જોડાયેલા છે, તેમ સ્થાપનાની સાથે પણ ચારે નિક્ષેપા જોડાયેલા છે. જો એમ ન હોય, તો કૂતરાનું ચિત્ર જોતા બિલાડાનું જ્ઞાન થવું જોઈએ અને બિલાડાનું ચિત્ર જોતાં કૂતરાનું જ્ઞાન થવું જોઈએ : અથવા વાઘનું ચિત્ર જોવાથી બકરીનો ખ્યાલ આવવો જોઈએ અને બકરીનું ચિત્ર જોવાથી વાઘનો ખ્યાલ આવવો જોઈએ : પરંતુ કૂતરાનું ચિત્ર જોતાં કૂતરાનું જ જ્ઞાન થાય છે પણ બીજાનું નહિ, તેનું કારણ એ છે કે તે ચિત્ર જોતાંની સાથે જ કૂતરાના ચારે નિક્ષેપાનું ભાન થાય છે. જેનું ચિત્ર જોવામા આવે છે, તેના ચારે નિક્ષેપા મનની અંદર ખડા થઈ જાય છે.

જો તેમ ન થતું હોય, તો ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ સ્વામિની પ્રતિમા જોતાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું સ્મરણ થઈ જવું જોઈએ : કારણ કે-બન્નેનો ભાવ નિક્ષેપો એક સરખો છે. ભાવ નિક્ષેપો એક સરખો હોવા છતાં, એક તીર્થંકરની મૂર્તિ જોવાથી અન્ય તીર્થંકરનો

બોધ થતો નથી, તેમાં કારણ તરીકે–એ મૂર્તિની સાથે જોડાએલા અન્ય નિક્ષેપાઓ છે. નિક્ષેપાનો વિષય જો નકામો હોય, તો એક 'કુમુદચંદ્ર'નું નામ લેતા કે તેની મૂર્તિ જોતાં જેટલા 'કુમુદચંદ્ર' હોય, તેટલા બધાનું જ્ઞાન તે સમયે થવું જોઈએ, પણ તેમ નથી થતું અને માત્ર એકનું જ જ્ઞાન થાય છે. માટે એક નામ કે એક મૂર્તિવાળા જુદા જુદા પુરુષના ચાર ચાર નિક્ષેપા પણ જુદા જુદા છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

ધારો કે–કોઈના ગુરુનુ નામ શ્રી '**રામચંદ્ર**' છે અને તે નામના સસારમાં લાખો પુરુષો વિદ્યમાન છે. ગુરુના નામવાળા '**રામચંદ્ર**' એવા અક્ષરોમાં ગુરુના આકારનુ કોઈ પણ ચિહ્ન તો છે જ નહિ તો પછી નામ માત્રથી હજારો અને લાખો તે નામના પુરુષોમાથી કોનું સ્મરણ તથા કોને નમસ્કાર સિદ્ધ થશે ? જો કહેશો કે–'**રામચંદ્ર**' શબ્દથી માત્ર ગુરુનુ સ્મરણ અને ગુરુને જ નમસ્કાર થયો પણ બીજાને નહિ' તો કહેવું જ પડશે કે–'**રામચંદ્ર**' નામના બીજા બધા પુરુષોને નહિ નમસ્કાર કરવા માટે અને કેવળ શ્રી '**રામચંદ્ર**' નામના પોતાના ગુરુને જ નમસ્કાર કરવા માટે, ગુરુની આકૃતિ આદિને મનમાં સ્થાપન કરેલી જ હશે. આ રીતે પ્રત્યક્ષપણે કે પરોપક્ષપણે, સ્થાપના નિક્ષેપો સહજ પણ ગળામા આવી જ પડે છે.

અહી જો એવી શંકા થાય કે–'સ્થાપના નિર્જીવ હોવાથી કાર્યસાધક અને પૂજનીય કેમ બને?' તો તેનુ સમાધાન એ છે કે–નિર્જીવ વસ્તુમાત્ર જો નિરર્થક અને અપૂજનીય હોય, તો શ્રી **સમવાયાંગ**, શ્રી **દશાશ્રુતસ્કંધ** તથા શ્રી **દશવૈકાલિક** વગેરે સૂત્રોમાં ફરમાવ્યું છે કે– 'ગુરુના પાટ, પીઠ, સંથારો, વગેરે વસ્તુઓને પગની ઠોકર લાગી જાય, તો પણ શિષ્યને ગુરુની આશાતનાનો દોષ લાગે.' –એને માટે શુ કહેશો ? ગુરુની પાટ વગેરે નિર્જીવ તો છે જ.

પૂર્વોક્ત વસ્તુઓ અજીવ હોવા છતા, ગુરુઓની સ્થાપના હોવાના અંગે, તેનો અવિનય કરવાથી શિષ્યને આશાતના લાગે છે અને

વિનય કરવાથી ભક્તિ અને શુભ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે: તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ, એ શ્રી જિનેશ્વરદેવની જ સ્થાપના હોવાથી, તેની આશાતના કે તેનો વિનય કરવાથી શુભાશુભ ફળની પ્રાપ્તિ થાય, તેમાં પૂછવું જ શું ? વિનય જ શ્રી જૈન શાસનમાં મુખ્ય ગુણ મનાયો છે. તે ગુણના પાલનની ખાતર શ્રી જિનેશ્વરદેવની સ્થાપના-સ્વરૂપ મૂર્તિની ભક્તિ વગેરે કરવી, એ પણ શ્રી જૈનધર્મમાં મુખ્ય વસ્તુ ગણાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

વળી સાધુઓના વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, રજોહરણ અને મુહપત્તિ વગેરે ઉપકરણો અજીવ હોવા છતાં તે વડે જ ચારિત્ર ગુણની સાધના થઈ શકે છે. શાસ્ત્રોમાં એટલે સુધી કહ્યું છે કે-'લાકડીના ઘોડાથી ખેલતા બાળકને આઘો હઠાવવા કોઈ સાધુ તેને એમ કહે કે, 'હે બાળક, તારી લાકડી હઠાવ.' તો મુનિને અસત્ય બોલ્યાનો દોષ લાગે. એ દોષથી બચવા માટે સાધુએ એમ જ કહેવું જોઈએ કે-હે બાળક, તારો ઘોડો હઠાવ.' લાકડીમા કાંઈ સાક્ષાત્ ઘોડાપણું છે જ નહિ, માત્ર તેની અસદ્ભૂત સ્થાપના છે, તો પણ તેને માનવી જરૂરી છે, તો પછી શ્રી જિનપ્રતિમા, એ તો શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સદ્ભૂત સ્થાપના છે, તો તેને માન્યા વિના ચાલે જ નહિ.

વળી ખાંડના રમકડાં, જેવા કે-હાથી, ઘોડા. કૂતરા, બિલાડા, ગાય, મનુષ્ય વગેરે ખાવાથી પંચેન્દ્રિયની હત્યા કર્યાનું પાપ લાગે, એમ સૌ કોઈ દયાધર્મને સમજનાર માને છે. તે બધી જ વસ્તુઓ નિર્જીવ છે. તો પણ તેમાં જીવપણાની સ્થાપના હોવાથી જ ખાવાનો નિષેધ કરવામા આવેલ છે. તે સિવાય બીજું કોઈ પણ કારણ જણાતુ નથી.

વળી ભીંત ઉપર ચીતરેલી સ્ત્રીની આકૃતિ વિકારનો હેતુ હોવાથી સાધુએ તે ન જોવી જોઈએ. એવો જે નિષેધ કરવામા આવ્યો છે, તે પણ 'નિર્જીવ વસ્તુ અસર કરનારી છે,' એમ જણાવે છે.

સ્થાપના નિર્જીવ હોવા છતાં, તેની કેટલી જબ્બર અસર થાય છે–તે જાણવા માટે નીચેના દષ્ટાંતો જગજાહેર છે :—

૧. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પ્રાણેશની છબીને જોતાંની સાથે અત્યંત હર્ષ પામે છે, પરંતુ કદી પણ દ્વેષને પામતી જણાતી નથી.

૨. પ્રજાવત્સલ રાજાઓના પૂતળાંને જોવાથી વફાદાર રૈયત નારાજ નહિ થતા પ્રસન્ન જ થાય છે અને એ જ કારણે, તેવા રાજા મહારાજાઓનાં તથા મહાન પરાક્રમી પુરુષોના પૂતળાંઓ તેમના સ્મરણાર્થે ઊભા કરેલાં સ્થાને સ્થાને નજરે પડે છે.

૩. પરદેશવાસીઓ પોતાના સ્વજનાદિકના હસ્તાક્ષરના પત્રને જોવાથી પણ સ્વહિતૈષિઓ મળ્યા જેટલો સંતોષ અનુભવે છે.

૪. પોતાના વડિલો તથા ઇષ્ટમિત્રોની છબી જોતાં જ તેમના ઉપકાર અને ગુણોનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને હૃદય પ્રેમથી પ્રફુલ્લિત બને છે.

૫. કોકશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીપુરુષના વિષયસેવનના ચોરાશી આસનો વગેરેને જોવાથી, કામી જનોને તત્કાળ કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે.

૬. યોગાસનની વિચિત્રાકાર સ્થાપનાઓ જોવાથી, યોગી પુરુષોની મતિ યોગાભ્યાસમાં રતિને ધારણ કરનારી થાય છે.

૭. ભૂગોળના અભ્યાસીઓને નકશાઓ વગેરે જોવાથી, વિશ્વમા રહેલ અનેક વસ્તુઓનુ જ્ઞાન સહેલાઈથી થઈ શકે છે.

૮. શાસ્ત્રો સંબંધી અક્ષરોની સ્થાપનાથી, તે જોનાર મનુષ્યને તમામ શાસ્ત્રોનુ જ્ઞાન પણ થાય છે.

૯. ક્ષેત્રોમા પુરુષોની આકૃતિ ઊભી કરવાથી, તે આકૃતિ નિર્જીવ હોવા છતા તે વડે ક્ષેત્રની રક્ષા સારી રીતે થઈ શકે છે.

૧૦. લોકોમા કહેવાય છે કે–અશોકવૃક્ષની છાયા ચિંતાને દૂર કરે છે, ચંડાળ પુરુષોની કે ઋતુવંતી સ્ત્રીઓની છાયા અશુભ અસર ઉપજાવે છે અને ગર્ભવંતી સ્ત્રીની છાયાનું ઉલ્લઘન કરવાથી ભોગી પુરુષનો પુરુષાર્થ ક્ષય પામે છે. આ વિજ્ઞાન સિદ્ધ છે.

૧૧. સતી સ્ત્રીનો પતિ પરદેશ ગયો હોય, ત્યારે તે સ્ત્રી પોતાના પતિની છબીનું રોજ દર્શન કરી સંતોષ પામે છે. શ્રી રામચંદ્રજી વનવાસ ગયા, ત્યારે તેમના ભાઈ ભરત રાજા રામની પાદુકાની રામ પ્રમાણે પૂજા કરતા હતા. સીતાજી પણ રામની આંગળીની મુદ્રિકાનું આલિંગન કરી સાક્ષાત્ રામ મળ્યા જેટલો આનંદ અનુભવતા હતા. રામચંદ્રજી પણ હનુમાને લાવેલા સીતાના અલંકારને દેખવાથી અત્યંત સુખને પામ્યા હતા.

શ્રી પાંડવ ચરિત્રમા પણ કહ્યું છે કે–'દ્રોણાચાર્યની પ્રતિમા સ્થાપન કરી, તેની પાસેથી લવ્ય નામના ભીલે અર્જુનના જેવી ધનુષ્યવિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી.'

ઉપરનાં કેટલાંક દૃષ્ટાન્તો એવા છે. કે જેમા શરીરનો આકાર સરખો પણ રહેલો નથી, એવી નિર્જીવ વસ્તુઓથી પણ સંતોષનો અનુભવ મળી શકતો જો દેખી શકાય છે, તો પછી સાક્ષાત્ પરમાત્માના સ્વરૂપનો બોધ કરાવનારી મૂર્તિ, પૂર્ણાનંદ જે મોક્ષ તેનો હેતુ કેમ ન બને? શાંત મુદ્રાવાળી શ્રી વીતરાગપરમાત્માની પ્રતિમાની, તેમના નામગ્રહણપૂર્વકની પૂજા, જ્ઞાનવાન એવા પ્રભુને મોડા-વહેલા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે.

સેવક જેમ પોતાના સ્વામીની મૂર્તિ દ્વારા સ્વામીની પૂજા કરી તે વડે પોતાનું કાર્ય સાધી લે છે, તેમ પરમાત્માની મૂર્તિ દ્વારા પરમાત્માની પૂજા કરવાથી, પૂજક પણ મહાન લાભને અવશ્ય મેળવી શકે છે. એ જ કારણે–મહાપુરુષોએ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા વગેરેના ચારે નિક્ષેપાઓ સંસારી જીવોને પરમ ઉપકારી અને અત્યંત લાભદાયક બતાવ્યા છે. જે વસ્તુના ભાવનિક્ષેપા ઉપર મનુષ્યોને સંપૂર્ણ આદર હોય છે, તેના નામ, સ્થાપના તથા ગુણગ્રામના સ્મરણ, દર્શન કે શ્રવણથી જરૂર તે તે વસ્તુ પરના પ્રેમ અને આદરની વૃદ્ધિ થાય છે.

જેના ભાવ ઉપર પ્યાર છે, તેનાં નામ, મૂર્તિ કે ગુણને માન

આપ્યાથી તે સાક્ષાત્ વસ્તુને જ માન અને આદર આપ્યાનો અનુભવ થાય છે.

કોઈ શ્રીમંત પિતાએ પરદેશથી પોતાના પુત્રને પત્ર દ્વારા સૂચના કરી કે–'અમુક પુરુષને પાચ હજાર રૂપિયા આપજો' હવે તે પુત્ર તે પત્રને પોતાના પિતાના સાક્ષાત્ હુકમરૂપ માનીને તેનો અમલ કરે કે નહિ? કરે, એમ જો કહેશો, તો તે હુકમ કાગળમા સ્થાપના રૂપ હોવાથી, સ્થાપના માનવા લાયક સિદ્ધ થઈ ગઈ. જો કહેશો કે–'કાગળ માત્રથી અમલ ન કરવો' તો તેમ કરનાર પુત્રે પિતાની આજ્ઞાનુ પાલન કર્યું ગણાશે કે ઉલ્લંઘન કર્યું ગણાશે? પાલન નહિ, પણ અવશ્ય ઉલ્લંઘન કર્યું ગણાશે. એ ન્યાયે શ્રી તીર્થંકર–ગણધર–પ્રણિત સૂત્રોમા પ્રતિપાદન કરેલ સ્થાપના નિક્ષેપાને માન્ય રાખનાર ખૂદ ભગવાનનો જ આદર કરનારો બને અને માન્ય નહિં રાખનાર ખૂદ ભગવાનનુ જ અપમાન કરનાર બને, એમાં લેશ માત્ર આશ્ચર્ય નથી.

પોતાના વડિલની છબીઓ, તેમનાં ફોટાઓ, પેઈન્ટીગો, વડિલના આબેહૂબ સ્વરૂપનો બોધ કરાવનાર હોવાથી તેમના ભાવ નિક્ષેપા તરફ આકર્ષણ કરાવે, તેમાં નવાઈ નથી. પણ વડિલના આબેહૂબ સ્વરૂપનો બોધ નહિ કરાવનાર એવા તેમનાં વસ્ત્ર, આભૂષણ અને પોષાક વગેરે દેખવાથી પણ, તેમના ગુણ સાભરી આવે છે. જો અજીવ રૂપ સ્થાપના નિક્ષેપો સર્વથા નિરર્થક હોત, તો પૂર્વોક્ત કાર્યોમાં જે પ્રકારના જુદા જુદા ભાવ આવે છે, તે ન આવવા જોઈએ.

આ ઉપરથી વિચારવુ જોઈએ કે પરમ પૂજનીય, પરમોપકારી, આરાધ્યતમ, અનંતજ્ઞાની, દેવાધિદેવ શ્રી તીર્થંકરભગવાનની શાંત, નિર્વિકાર અને ધ્યાનરૂઢ ભવ્યમૂર્તિના દર્શનથી, શ્રી વીતરાગદેવના ગુણોનુ સ્મરણ અવશ્ય જ થાય, તથા તેમની તે મૂર્તિને માન આપ્યાથી, ખૂદ તેઓનો વિનય કર્યો–એમ અવશ્ય કહેવાય જ. એટલું જ નહિ, પણ તેમની મૂર્તિનાં વારંવાર દર્શન, પૂજન અને સેવનથી તેમના ભાવ

નિક્ષેપા ઉપરનો આદર અને પ્રેમ દિવસે દિવસે અધિક ને અધિક અવશ્ય વધતો જાય જ.

જે વસ્તુના ભાવ નિક્ષેપા ઉપર પ્યાર હોય છે, તેની સ્થાપના વગેરે ઉપર પણ પ્રેમ આવે છે. તેમ જેના ભાવ નિક્ષેપા પર દ્વેષ હોય તેના નામ, સ્થાપના વગેરે ચારે નિક્ષેપા પર દ્વેષબુદ્ધિ પણ આવે જ છે. સાક્ષાત્ શત્રુને જોઈને જેમ વૈરભાવ પેદા થાય છે, તેમ તેની મૂર્તિ જોવાથી કે નામ વગેરે સાંભળવાથી પણ દ્વેષ ભાવ અવશ્ય પ્રગટે છે.

જેઓ તીર્થંકરના ભાવ નિક્ષેપા પર ભક્તિ રાખે છે અને તેમની મૂર્તિ પર દ્વેષ ધરાવે છે, તેઓને પૂછવાનુ કે—તમારી માન્યતા પ્રમાણે તો તમારા મિત્ર વગેરેને સાક્ષાત્ જોતાં પ્રેમ થવો જોઈએ, પરંતુ તેમની મૂર્તિ તથા નામ વગેરે જોવા અને સાભળવાથી પ્રેમ ન થવો જોઈએ. પરંતુ ઉલટો દ્વેષ પેદા થવો જોઈએ, અથવા—સાક્ષાત્ શત્રુની મુલાકાત થતાં ચિત્તમાં ક્રોધાગ્નિ પ્રગટ થવો જોઈએ. પરંતુ તેની સ્થાપના તથા નામથી દ્વેષ ન ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. કિંતુ આનંદ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. પરંતુ આવો ઉલટો ક્રમ કોઈ પણ જગ્યાએ જોવામાં આવતો નથી.

કદાચ કહેવામા આવે કે—'શત્રુ અને મિત્ર ઉભયમાં સમભાવ રાખવો જોઈએ, કિંતુ રાગદ્વેષ ન કરવો જોઈએ' પરંતુ આ કથન માત્ર કહેવા પૂરતું છે. મોટા મોટા યોગીશ્વરો પણ જ્યાં સુધી ઘાતી કર્મોના યોગથી ન છૂટે, ત્યા સુધી રાગ—દ્વેષથી સર્વથા છૂટી શકતા નથી, તો સંસારની અનેક જંજાળના મોહમાં ફસી પડેલા ગૃહસ્થો રાગદ્વેષરહિત સમભાવવાળી અવસ્થામાં રહી શકે—એમ કહેવુ કે માનવુ, એ વંચના-માત્ર છે. એક તરફ શ્રી તીર્થંકરદેવના ભાવ નિક્ષેપા પર જ રાગ રાખવાની વાત કરવી અને બીજી તરફ સમભાવમા રહેવાની વાત કરવી, એમા પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદ છે. ભાવ નિક્ષેપા પર રાગ અને મૂર્તિ પર દ્વેષ, એ રાગ—દ્વેષ—રહિતપણાનુ લક્ષણ શી રીતે ગણાય? એક નિક્ષેપા પર દ્વેષ રાખવાથી, બીજા નિક્ષેપાઓ ઉપર પણ દ્વેષ સ્વતઃ સિદ્ધ થઈ જાય

છે. સ્થાપના નિક્ષેપા પર દ્વેષ ધારણ કરીને ભાવ નિક્ષેપા ઉપર રાગ હોવાનું બતાવવું, એમાં આત્મવચના સિવાય બીજુ કાંઈ નથી.

નિયમ તો તે છે કે–જે જીવ પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન ન હોય, તેના ઉપર શુદ્ધ ભાવ પેદા કરવા માટે તેની સ્થાપનાના સેવન સિવાય, તેના જેવો અન્ય કોઈ સરળ ઉપાય છે નહિ. વિના સ્થાપનાએ અવિદ્યમાન વસ્તુ પ્રત્યે શુદ્ધ ભાવ પ્રગટ કરી શકાતો જ નથી. ચારે નિક્ષેપા આ રીતે પરસ્પર સંબંધ ધરાવનારા છે. એક વિના બીજો નિક્ષેપો ટકી શકતો જ નથી.

સ્થાપનાનો અનાદર કરનારને પૂછવાનુ કે–‘ વર્તમાન સમયમાં જે નોટોનુ ચલણ છે. તેવી એક હજાર રૂપિયાની એક નોટ તમારી પાસે હોય, તેને તમે હજાર રૂપિયા માનો છો કે કાગળનો કટકો માનો છો ?’ જો કહેશો કે–‘ અમે તો તેને કાગળના કટકા તૂલ્ય માનીએ છીએ, તો તેને સાધારણ કાગળના કટકાની જેમ એકાદ પૈસામાં કે મફતમા બીજાને આપી કેમ દેતા નથી ?’ તેના ઉત્તરમા કહેશો કે–‘ એવો મૂર્ખ કોણ હોય કે હજાર રૂપિયાને એક પૈસામાં કે મફતમા આપી દે ?’ તો પછી જરા હૃદયચક્ષુને ખોલીને વિચારવું જોઈએ કે–જેમ એક હજાર રૂપિયાની ગેરહાજરીમાં તેટલી રકમનુ કામ એક નોટથી કાઢી શકાય છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની અનુપસ્થિતિમા તેમની મૂર્તિ દ્વારા પણ સાક્ષાત્ ભગવાનને પૂજવાનુ ફળ અવશ્ય મેળવી શકાય છે.

(3) – દ્રવ્ય નિક્ષેપો –

જે વસ્તુ ભૂતકાળમાં કે ભવિષ્યકાળમાં અમુક કાર્યના કારણ રૂપે નક્કી થઈ ચૂકી છે, તે કારણભૂત વસ્તુમાં કાર્યનુ આરોપણ કરવું, તેનુ નામ દ્રવ્ય નિક્ષેપો છે. જેમ મૃતક સાધુમા તથા કોઈ સાધુ થનાર હોય તેવા ગૃહસ્થમા વર્તમાન સમયે સાધુપણુ ન હોવા છતા, સાધુપણાનો આરોપ કરી સાધુ કહેવામાં આવે છે, તે દ્રવ્ય–નિક્ષેપાને આશ્રયીને ‘ સાધુપણુ ’ સમજવાનુ છે. અને એ જ કારણે સાધુ થયા પહેલાં

સાધુ થનારને દ્રવ્ય સાધુ માનીને તેની દીક્ષાનો મહોત્સવ મોટી ધામ ધૂમથી ઉજવવામાં આવે છે તથા સાધુના મૃત કલેવરને દહનક્રિયા વખતે પાલખીમાં બેસાડી, પૈસાને ઉછાળતા, ઠાઠમાઠથી લઈ જવામાં આવે છે અને લોકો પણ તેના દર્શન કરવા માટે દોડાદોડી કરે છે.

શ્રી તીર્થંકરદેવોને જન્મ તથા નિર્વાણ સમયે વંદન-નમસ્કાર કરવાનો પાઠ, શ્રી જંબૂદ્વિપ પ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે શાસ્ત્રોમાં છે, તો તે નમસ્કાર શ્રી તીર્થંકરદેવના દ્રવ્ય નિક્ષેપાને થયો ગણાય; નહિ કે-ભાવ નિક્ષેપાને થયો ગણાય. કારણ કે-જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન ન થાય, ત્યા સુધી ભાવ નિક્ષેપો કહેવાય નહિ. ભગવાન શ્રી **ઋષભદેવસ્વામિના** જન્મ વખતે **શક્રેન્દ્રે** નમસ્કાર કર્યાનો ઉલ્લેખ શ્રી **જંબૂદ્વિપ-પ્રજ્ઞપ્તિમાં** જણાવેલો છે તથા તે જ સૂત્રમાં કહ્યુ છે કે-**શક્રેન્દ્રે** શ્રી **હરીણગમેષી** દેવની મારફત હિતને માટે અને સુખને માટે, શ્રી તીર્થંકરદેવનો જન્મ-મહોત્સવ કરવાને માટે ત્યાં જવા પોતાનો અભિપ્રાય દેવતાઓને જણાવ્યો છે.

તે સાભળી મનમા હર્ષિત થઈ કેટલાક દેવતા વદન કરવા સારૂ, કેટલાક પૂજા કરવા સારૂ, કેટલાક સત્કાર કરવા સારૂ, કેટલાક સન્માન કરવા સારૂ, કેટલાક કૌતુક જોવા સારૂ, કેટલાક શ્રી જિનેશ્વરદેવના પ્રત્યે ભક્તિરાગ નિમિત્તે, કેટલાક **શક્રેન્દ્રના** વચનની ખાતર, કેટલાક મિત્રોની પ્રેરણાથી, કેટલાક દેવીઓના કહેવાથી કેટલાક પોતાનો આચાર સમજીને (જેમ કે-'સમ્યગ્દષ્ટિ દેવોએ શ્રી જિનેશ્વરદેવના જન્મમહોત્સવમા અવશ્ય ભાગ લેવો જોઈએ.')-એ વગેરે કારણોને સ્વચિત્તમા સ્થાપન કરી, ઘણાં દેવદેવીઓ **શક્રેન્દ્રના** પાસે હાજર થયા. જો દ્રવ્ય નિક્ષેપો અપૂજનીક કે નિરર્થક હોત, તો સૂત્રમાં 'સુખને માટે તથા ભક્તિ નિમિત્તે' વગેરે શબ્દો વંદનાના અધિકારમા કદાપિ ન આવત.

તથા શ્રી **ઋષભદેવસ્વામિના** નિર્વાણ સમયે પણ, **શક્રેન્દ્રનું** આસન કંપાયમાન થતા અવધિજ્ઞાનથી ભગવાનનો નિર્વાણસમય જાણી,

શક્રેન્દ્રે ભગવાનને વંદન–નમસ્કાર કર્યાં અને સર્વ સામગ્રી સહિત શ્રી અષ્ટાપદ તીર્થ પર જ્યાં ભગવાનનું શરીર હતુ, ત્યાં આવી ઉદાસીનતા પૂર્વક અશ્રુવાળી આંખો સહિત શ્રી તીર્થંકરદેવના શરીરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ, મૃતકને યોગ્ય સર્વ વિધિ કર્યાં,–વગેરે જણાવનારા જે પાઠો છે, તે પણ દ્રવ્ય નિક્ષેપાની વંદનીયતાને જ સિદ્ધ કરે છે.

એ સિવાય બીજી રીતે પણ દ્રવ્ય નિક્ષેપ અને તેની પૂજનીયતાની સિદ્ધિ થાય છે. શ્રી **ઋષભદેવસ્વામિ**ના વખતમા તથા વર્તમાનકાળમાં આવશ્યક ક્રિયા કરતી વખતે સાધુ–શ્રાવક તમામ **ચતુર્વિંશતિ સ્તવ** (યાને **લોગસ્સ** સૂત્ર)નો પાઠ બોલે છે.

શ્રી **ઋષભદેવ**સ્વામિના વખતમા બીજા ત્રેવીસ તીર્થંકરોના જીવ ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા ભટકતા હતા; તેથી તેમને તે વખતે કરેલો નમસ્કાર ભાવ નિક્ષેપથી થયો ગણી શકાય નહિ, કિંતુ દ્રવ્ય નિક્ષેપથી જ કર્યો ગણાય. વર્તમાનકાળમા તો તેઓમાંના એક પણ ભાવનિક્ષેપે નથી, કારણ કે–બધા સિદ્ધિગતિમાં ગયેલા હોવાથી, ભાવ નિક્ષેપે અરિહંત તરીકે નહિ પણ સિદ્ધ તરીકે વિરાજમાન છે. જો એક ભાવનિક્ષેપને માની બીજાં નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય નિક્ષેપાને માનવાના ન હોત, તો '**લોગસ્સ**' દ્વારા કોને નમસ્કાર થાય ?

'**લોગસ્સ**' ની અંદર પ્રગટપણે 'अरिहंते कित्तइस्स ।' અને '**चउवीसंपि केवली** ।' કહીને ચોવીસે તીર્થંકરોને યાદ કર્યા છે. તીર્થંકરોનું એ સ્મરણ ભાવનિક્ષેપે છે જ નહિ, પરંતુ નામ તથા દ્રવ્ય નિક્ષેપે જ માનવાનું છે. જેઓ એ બે નિક્ષેપાને માનવા તૈયાર નથી, તેઓના મતે '**લોગસ્સ**' ને માનવાનું રહેતુ નથી. અને '**લોગસ્સ**' નહિ માનવાથી આજ્ઞાભંગનો મહાદોષ લાગ્યા સિવાય પણ રહે નહિ.

વળી સાધુ–સાધ્વીના પ્રતિક્રમણસૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે–

શ્રી **ઋષભદેવ**સ્વામિથી શ્રી **મહાવીર**સ્વામી પર્યંત ચોવીસે તીર્થંકરોને નમસ્કાર થાઓ.

આમાં પણ તે નામના તીર્થંકરો ભાવનિક્ષેપે વર્તમાનમા કોઈ નથી, કિંતુ દ્રવ્ય નિક્ષેપે છે. દ્રવ્ય નિક્ષેપ નહિ માનનારને પ્રતિક્રમણ -આવશ્યક પણ માનવાનું રહેતું નથી અને એથી પણ આજ્ઞાભંગનો મહા દોષ લાગે છે.

ભાવ નિક્ષેપનો વિષય અમૂર્ત હોવાથી, અતિશયજ્ઞાનીઓ સિવાય બીજા કોઈથી પણ સાક્ષાત્ જાણી કે સમજી શકતો નથી. એ કારણે શ્રી જૈન સિદ્ધાતમા સઘળી ક્રિયાઓનું-'નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર'-એ ચાર દ્રવ્યપ્રધાન નયોની મુખ્યતાથી જ વર્ણન કરાયેલુ છે. દ્રવ્ય નિક્ષેપાના પ્રાધાન્યવાળી ક્રિયાઓને જો નકામી માનવામા આવે, તો જૈન મતનો લોપ જ થાય છે.

જૈન સિદ્ધાંતને માન્ય રાખનાર આત્માઓએ દ્રવ્યાર્થિક ચાર નયોને માન આપી દ્રવ્ય ક્રિયાનો આદર કરવો યોગ્ય છે. દ્રવ્ય નિક્ષેપાના પ્રાધાન્યવાળી ક્રિયાઓ પરિણામની ધારાને વધારનારી છે, તેથી ભાવનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થયા વિના પણ વ્રત-પચ્ચક્ખાણ વગેરે કરાવવાની રીતિ શ્રી જૈનશાસનમા ચાલી રહી છે. શ્રી અનુયોગદ્વાર, શ્રી ઠાણાંગ, શ્રી ભગવતીજી તથા શ્રી સૂત્રકૃતાંગ વગેરે અનેક સૂત્રોમાં દ્રવ્ય નિક્ષેપાની સિદ્ધિ કરેલી છે અને દ્રવ્ય વિના ભાવ કદાપિ ન સભવે, એમ સપ્રમાણ સાબિત કરી આપ્યુ છે.

પરમોપકારી મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાએ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સહિત રચેલા શ્રી 'પ્રતિમાશતક' મહા ગ્રન્થમા ફરમાવ્યુ છે કે-

"नामादित्रयमेव भावभगवत्ताद्रूप्यधीकारणम् ।
शास्त्रात्स्वानुभवाच्च शुद्धहृदयैरिष्टं च दृष्टं मुहुः ।
तेनार्हत्प्रतिमामनादृतवतां, भावं पुरस्कुर्वता,-
मन्धानामिव दर्पणे निजमुखालोकार्थिनां का मतिः ॥१॥"

ભાવ ભગવતના તદ્રુપપણાની બુદ્ધિનુ કારણ-'નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય'-એ ત્રણ જ છે. શુદ્ધ હૃદયવાળાઓને એ વાત શાસ્ત્ર-

પ્રામાણ્યથી તથા સ્વાનુભવના નિશ્ચયથી વારવાર પ્રતીત થયેલી છે. તે કારણે શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પ્રતિમાનો આદર કર્યા વિના જ, શ્રી અરિહંત પરમાત્માના ભાવને આગળ કરનારાઓની બુદ્ધિ, આંધળાઓ દર્પણમા પોતાના મુખને જોવાની ચેષ્ટા કરે, તેના જેવી હાસ્યાસ્પદ છે.

આથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે–ભગવાનની ભાવાવસ્થા અતીન્દ્રિય હોઈ, ઇન્દ્રિયો અને મનને અગોચર છે. તેને ઇન્દ્રિય અને માનસ-ગોચર કરવા માટે તેમના નામ, આકાર અને દ્રવ્યનું આલંબન, એ જ એક સાધન છે. નામ, આકાર અને દ્રવ્યની ભક્તિ છોડીને કેવળ ભાવની ભક્તિ કરવી કે થવી, એ અસંભવિત છે.

(૪) ભાવ નિક્ષેપો

જે જે નામવાળી વસ્તુમાં જે જે ક્રિયાઓ સિદ્ધ છે, તે તે ક્રિયાઓમા તે તે વસ્તુઓ વર્તે, તે ભાવ નિક્ષેપો છે જેમ કે– ઉપ-યોગસહિત આવશ્યક ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ કરી રહેલ સાધુ, એ ભાવ નિક્ષેપે આવશ્યક ગણાય છે. દરેક વસ્તુનુ સ્વરૂપ આ રીતે ચારે નિક્ષેપાથી જાણી શકાય છે. તેમાથી જો એક પણ નિક્ષેપો ન માનવામા આવે, તો તે વસ્તુ વસ્તુપણે ટકતી જ નથી.

જે વસ્તુને જેવા ભાવથી માનવામાં આવે છે, તેના ચારે નિક્ષેપા તેવા ભાવને જ પ્રગટ કરે છે. શત્રુભાવવાળી વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા શત્રુભાવને પ્રગટ કરે છે અને મિત્રભાવવાળી વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા મૈત્રીભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. કલ્યાણકારી વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા કલ્યાણ-ભાવને પેદા કરે છે અને અકલ્યાણકારી વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા અકલ્યાણ-ભાવને પેદા કરે છે.

આ સંસારમાં સામાન્ય રીતે તમામ વસ્તુઓ હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય–એ ત્રણે ભેદમાંથી કોઈ ને કોઈ એક ભેદની હોય છે. દાખલા તરીકે–સ્ત્રીસંગ. સાધુઓને સ્ત્રીઓના સાક્ષાત્ સંગનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે. સાક્ષાત્ સંગ એ હેય છે, તેથી સ્ત્રીઓના નામ, આકાર

અને દ્રવ્યનો પણ નિષેધ થઈ જાય છે. સાધુપુરુષોને સ્ત્રીઓનો ભાવ-નિક્ષેપો જેમ વર્જ્ય છે, તેમ નામ નિક્ષેપાથી સ્ત્રીકથાનો પણ નિષેધ છે, સ્થાપના નિક્ષેપાથી સ્ત્રીની ચીતરેલી મૂર્તિને જોવાનો પણ નિષેધ છે તથા દ્રવ્ય નિક્ષેપાથી સ્ત્રીની પૂર્વાપર બાલ્ય અવસ્થા તથા મૃતાવસ્થા વગેરેના સંઘટ્ટને પણ નિષેધ્યો છે. એ રીતે હેય રૂપ વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા હેય રૂપ બને છે. માત્ર ભાવ નિક્ષેપો માનનારાઓ સ્ત્રીના ભાવનિક્ષેપાને વર્જી, બાકીના ત્રણે નિક્ષેપાનો આદર કદી જ કરી શકશે નહિ.

એ રીતે જ્ઞેય વસ્તુનો ભાવ નિક્ષેપો જેમ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત બની શકે છે, તેમ ચારે નિક્ષેપા જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત બની શકે છે.

જંબૂદ્વીપ, ભરતક્ષેત્ર, મેરૂપર્વત, હાથી, ઘોડા વગેરે જ્ઞેય વસ્તુઓ છે. તેઓને જેમ, સાક્ષાત્ જોવાથી બોધ થાય છે, તેમ તેનાં નામ, આકાર વગેરે જોવા–સાંભળવાથી પણ તે વસ્તુઓનો બોધ થાય છે. હેય અને જ્ઞેયની જેમ ઉપાદેય વસ્તુ પણ ચારે નિક્ષેપાથી ઉપાદેય બને છે. શ્રી તીર્થંકરદેવ જગતમા પરમ ઉપાદેય હોવાથી, તેમના ચારે નિક્ષેપા પણ પરમ ઉપાદેય બને છે.

સમવસરણમા વિરાજેલ સાક્ષાત્ શ્રી તીર્થંકરદેવ ભાવ નિક્ષેપે પૂજનીક છે, માટે '**મહાવીર**' વગેરે તેમના નામને પણ લોકો પૂજે છે : વૈરાગ્ય મુદ્રાએ યુક્ત, ધ્યાનારૂઢ અવસ્થામાં રહેલી તેમની પ્રતિમાને પણ લોકો પૂજે છે : તથા દ્રવ્ય નિક્ષેપે તેમની બાલ્યપણાની પૂર્વ અવસ્થા તથા નિર્વાણદશાની ઉત્તર અવસ્થા, તેને પણ ઇંદ્રાદિક દેવો ભક્તિભાવથી નમે છે, પૂજે છે અને તેનો સત્કાર વગેરે કરે છે. આથી ઉલટું, અન્ય દેવોનો ભાવ નિક્ષેપા ત્યાજ્ય હોવાથી, તેઓના બાકીના ત્રણ નિક્ષેપા પણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને છોડવા લાયક બને છે અને એ જ કારણે **આનંદાદિક** દશ શ્રાવકોએ વિતરાગ સિવાય અન્ય દેવોને વંદન–નમસ્કાર નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તે વખતે વિતરાગ સિવાય અન્ય દેવો ભાવનિક્ષેપ વિદ્યમાન ન હતા. માત્ર તેમની

મૂર્તિઓ હતી, તેથી આનંદાદિક શ્રાવકોની નહિ નમવાની પ્રતિજ્ઞા તેઓની મૂર્તિને ઉદ્દેશીને હતી, એ આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે. એ જ રીતે વિતરાગ સિવાય અન્ય દેવોની મૂર્તિઓને નમવાનો નિષેધ, એ શ્રી જિનમૂર્તિને નમસ્કાર કરવાના વિધાનને પણ સ્વત સિદ્ધ કરી આપે છે. કોઈએ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવાનો નિયમ અંગીકાર કર્યો, એટલે દિવસે ભોજન કરવાની તેની વાત આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જ જાય છે. એ મુજબ ચારે નિક્ષેપાનો પરસ્પરનો સંબંધ સમજી લેવાનો છે. તેમાં વિશેષ એટલો છે કે-જેનો ભાવ નિક્ષેપો શુદ્ધ અને વંદનીય છે, તેના જ બાકીના નિક્ષેપા વંદનીય અને પૂજનીય છે, બીજાના નહિ.

તેથી કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે-'મરેલા બળદને જોઈને કોઈ પ્રતિબોધ પામે તેથી શું તે પૂજવા યોગ્ય બની જાય છે?' તો તેનો ઉત્તર સ્પષ્ટતયા મળી રહે છે. જેનો ભાવ નિક્ષેપો વંદન-પૂજન કરવા લાયક છે, તેના જ બાકીના ત્રણ નિક્ષેપા પૂજવા માટે શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે. સાક્ષાત્ બળદને કોઈએ પૂજવા લાયક માન્યો નથી, તેથી તેનાં નામાદિક પણ પૂજનીક ઠરતા નથી. રાજા કરકંડુ વગેરે પ્રત્યેક બુદ્ધ મહર્ષિઓ મરેલા બળદને જોઈને પ્રતિબોધ પામ્યા હતા, પણ ભાવ બળદ વંદનીય નહિ હોવાથી તેમના પ્રતિબોધમા કારણભૂત બળદનાં નામાદિક વંદન કરવા લાયક ગણાયાં નથી.

૩ પ્રશ્ન : સ્ત્રીના ચિત્રામણવાળા મકાનમાં સાધુ ન રહે, એવું ક્યા સૂત્રમા ફરમાન છે?

ઉત્તર૦ શ્રુતકેવલી આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ **શય્યંભવસૂરિ** મહારાજા વિરચિત શ્રી **દશવૈકાલિક** સૂત્રના આઠમા અધ્યાયનમાં ફરમાવ્યું છે કે-

જેમાં સ્ત્રીની મૂર્તિ હોય તેવી ચિત્રામણની ભીંત ન જોવી તેમજ અલંકારવાળી કે અલંકાર વિનાની સ્ત્રીને પણ ન જોવી. અકસ્માત્ દૃષ્ટિ પડી જાય, તો સૂર્યને જોઈને જેમ દૃષ્ટિ ખેંચી લઈએ છીએ

તેમ ખેંચી લેવી. સ્ત્રીનું ચિત્રામણ જોવાથી મોહ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેનો જેમ નિષેધ કરેલો છે; તેમ શ્રી વિતરાગ પરમાત્માની પ્રતિમાને દેખીને વિતરાગ દશાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તેથી વિતરાગ અવસ્થાની પ્રાપ્તિની અભિલાષાવાળાને શ્રી વિતરાગ પરમાત્માનાં હમેશાં દર્શન આદિ કરવાની જરૂરિયાત દર્શાવેલી છે.

૯ પ્રશ્ન૦ સ્ત્રીની મૂર્તિ જોવાથી પ્રત્યેકને કામવિકાર ઉત્પન્ન થતો દેખાય છે, પણ પ્રતિમા જોઈને વિરાગભાવ ઉત્પન્ન થતો બધાને દેખાતો નથી, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર૦ જેઓને મૂર્તિ પર દ્વેષ કે દુર્ભાવ છે, તેઓને વીતરાગની મૂર્તિ જોવા છતા શુભ ભાવ પ્રગટ થવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ જેઓ હળુકર્મી જીવો છે તેમને તો શ્રી વીતરાગદેવની શાંત મુદ્રાનાં દર્શન થવાની સાથે જ રોમેરોમ પ્રેમ ઉભરાયા સિવાય રહેતો નથી. કોઈ પાપી આત્માને મુનિની શાત મૂર્તિ દેખીને પણ જેમ મનમા ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન ન થાય, તેમ જેણે મૂર્તિ પ્રત્યે દ્વેષ કે દુર્ભાવ કેળવેલ હોય, તેવા આત્માને મૂર્તિના દર્શનથી પણ ભક્તિ ઉત્પન્ન ન થાય એ બનવાજોગ છે.

જગતનો સામાન્ય નિયમ તો એવો છે કે—ગુણવાનની મૂર્તિ દેખીને તેના જેવા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા સહેજે ઉત્કંઠા થયા સિવાય રહે નહિ છતા તેમાં પણ અપવાદ હોય છે.

શ્રી આચારાગ સૂત્રમા ફરમાવ્યું છે કે-

"जे आसवा ते परिसवा, जे परिसवा ते आसवा ।

અર્થાત્—પરિણામના વશથી જે આશ્રવનું કારણ હોય, તે સંવરનું કારણ બને છે અને જે સંવરનું કારણ હોય, તે આશ્રવનું કારણ બને છે.

ઈલાચિપુત્ર પાપના ઈરાદાથી ઘેરથી નીકળ્યા હતા, છતા પરિણામની વિશુદ્ધિથી વાંસના દોરડા ઉપર નાચ કરતાં કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જન

કરી લીધું હતુ. ભરતચક્રવર્તિનું આરીસા-ભુવનમાં રૂપ જોવા જવું તે આશ્રવનું કારણ હતું, પણ મુદ્રિકાના પડવાથી શુભ ભાવનામા આરૂઢ થતા તેમણે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું.

તે જ રીતે સાધુમુનિરાજો સંવર અને નિર્જરાનું કારણ છે, છતા તેમને દુ:ખ દેવાથી, તેમનું બુરૂં ચિંતવવાથી તથા તેમની નિંદા વગેરે કરવાથી જીવ અશુભ કર્મનો આશ્રવ કરે છે, પણ તેથી સાધુ મુનિરાજનુ પૂજનિકપણું નષ્ટ થઈ જતું નથી. સાક્ષાત્ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને જોઈને પણ, સંગમ દેવ અને ગોવાળીઆ વગેરેને અશુભ પરિણામ થયા. તેમા કારણ તેઓનો અશુભ ભાવ છે, એક કવિએ કહ્યુ છે કે-

'पत्रं नैव यदा करीरविटपे, दोषो वसंतस्य किम् ।
उल्लूको न विलोकते यदि दिवा, सूर्यस्य किं दूषणम् ।
वर्षा नैव पतन्ति चातकमुखे, मेघस्य किं दूषणम्,
यद् भाग्यविधिना ललाटलिखितं, दैवस्य किं दूषणम् ॥१॥'

કરીરના ઝાડ (કેરડા) ઉપર પાદડા ન આવે, તેમાં વસંત ઋતુનો શો દોષ? ઘુવડ પક્ષીને દિવસે ન દેખાય, તેમાં સૂર્યનો શો અપરાધ? જલની ધારા ચાતકપક્ષીના મુખમાં નથી પડતી, તેમા મેઘનો શો દોષ? અને એ જ પ્રકારે લલાટે લખાયેલ ભાગ્યાનુસાર ફળ ભોગવવું પડે, તેમાં દૈવનો પણ શો દોષ ગણાય?

એ જ રીતે શ્રી દેવાધિદેવની મૂર્તિ તો શુભ ભાવનુ જ કારણ છે, તથાપિ તેના દ્વેષી, દુષ્ટ-પરિણામી અને હીનભાગી જીવોને ભાવ પેદા ન થાય, તે ખરેખર તેમની જ કમનસીબી છે. સૂર્યની સામે કોઈ ધૂળ ફેંકે કે સુગંધી પુષ્પ ફેંકે, તો તે બને ફેંકનાર તરફ જ પાછાં ફરે છે. અથવા-વજ્રમયી દિવાલ પર કોઈ મણિ કે પથ્થર ફેંકે, તો તે વસ્તુઓ ફેંકનાર તરફ જ પાછી આવે છે; અથવા-ચક્રવર્તી

રાજાની કોઈ નિંદા કે સ્તુતિ કરે તેથી તેનું કાંઈ બગડતું કે સુધરતું નથી, પણ નિંદક આત્મા પોતે જ દુ:ખનો પાત્ર બને છે અને સ્તુતિ કરનાર પોતે જ ઉત્તમ ફળને મેળવે છે.

બીજી રીતે જોઈએ તો, જેમ પથ્ય આહાર કરવાથી ખાનાર મનુષ્યને સુખ મળે છે અને અપથ્ય ભોજન કરવાથી ભોજન કરનારને જ દુ:ખ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આહારમાં વપરાયેલી વસ્તુને કંઈ થતું નથી : તે જ પ્રમાણે પરમાત્મમૂર્તિની સ્તુતિ, ભક્તિ કે નિંદા-હીલના કરવાથી અલિપ્ત પરમાત્માને કાંઈ થતું નથી, પરંતુ નિંદક પોતે જ દુર્ગતિનુ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને પૂજક શુભ કર્મોપાર્જન કરી સ્વયમેવ સુગતિનું ભાજન બને છે.

બીજી વાત વિચારવાની એ છે કે-બ્રહ્મચારી મહાત્માઓને સ્રીની મૂર્તિ જોવાનો નિષેધ કર્યો, પરંતુ સાક્ષાત્ સ્ત્રીના હાથે આહાર-પાણી લેવાનો નિષેધ કર્યો નહિ : સ્ત્રીઓ દર્શન કરવા કે વંદન કરવા આવે, કલાકો સુધી વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેસી રહે, ધર્મચર્ચા સબંધી પૂછ-પરછ કે વાર્તાલાપ કરે-વગેરે કાર્યોમાં સ્ત્રીનો સાક્ષાત્ પરિચય હોવા છતાં નિષેધ ન કર્યો અને સ્ત્રીના ચિત્રામણવાળા મકાનમા વસવાનો નિષેધ કર્યો, તેનું શુ કારણ ?

ચિત્રામણની સ્રીની આકૃતિમાત્રથી કાંઈ આહાર-પાણી મળી શકતા નથી કે બોલવુ-ચાલવું થઈ શકતું નથી. ચિત્રામણની સ્ત્રી ઉઠીને સ્પર્શ કરી શકતી નથી. છતા શાસ્ત્રકારોએ તેનો નિષેધ કર્યો, કારણ એટલુ જ કે ચિત્ર કે મૂર્તિ તરફ જેવી ચિત્તની એકાગ્રતા થાય, મનમાં ખરાબ સંકલ્પ વિકલ્પ ઊઠે, ધર્મધ્યાનમાં બાધા પહોંચે તથા કર્મબંધન થવાના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય, તેવા ધર્મ નિમિત્તે સાક્ષાત્ પરિચયમાં આવનાર સ્ત્રીપ્રસંગમા સંભવતા નથી : કારણ કે-ત્યા અશુભ માર્ગે ચિત્તની એકાગ્રતા કરવાનો અવસર સાધુને ભાગ્યે જ મળે છે. જ્યારે મકાનમાં સ્ત્રીની મૂર્તિ હોય, તો તે તરફ વારંવાર ધારી-ધારીને નિહાળવાનું અને તેમાં ચિત્તની એકાગ્રતા તથા મનની

હીનતા થવાનું અવશ્ય બની આવે તથા પરિણામે દીલમા કામવિકારો જાગૃત થઈ આવે, એ વગેરે અનિષ્ટોનો પૂરેપૂરો ભય છે.

સૂત્રકાર–મહર્ષિઓની આજ્ઞા નિષ્પ્રયોજન કે વિના વિચારે હોઈ શકે નહિ. એ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે–મનને સ્થિર કરી શુભ ધ્યાનમાં લાવવા માટે, શુભ એવા સ્થિર આલંબનની ખાસ જરૂર છે. તેવુ સ્થિર અને શુભ આલંબન શ્રી જિનરાજની શાંત મૂર્તિ સિવાય બીજુ એક પણ નથી.

આથી બીજી વાત એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે–ઉત્તમ ધ્યાન અને મનની એકાગ્રતા કરવાની અપેક્ષાએ, શ્રી જિનમૂર્તિનો દરજ્જો સાક્ષાત્ જિનરાજ કરતાં પણ વધી જાય છે, અને એવા જ કારણે–શ્રી **રાયપસેણી** વગેરે શાસ્ત્રગ્રથોમાં સાક્ષાત્ તીર્થંકરદેવને વંદન–નમસ્કાર કરતી વેળા– 'देवय चेइय' વગેરે પાઠો છે. અર્થાત્ જેવી હું જિનપ્રતિમાની ભક્તિ કરૂં છુ તેવી જ અંતરંગ પ્રીતિથી આપની (સાક્ષાત્ અરિહંતની) ભક્તિ કરૂં છું. વળી સાક્ષાત્ ભગવાનને, નમસ્કાર કરતી વખતે–

'**सिद्धिगइ नामधेयं, ठाणं संपाविउ कामस्स।**'

અર્થાત્–સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને મેળવવાની ઈચ્છાવાળા, એમ બોલવામાં આવે છે અને શ્રી જિનપ્રતિમાની સામે–

'**सिद्धिगइ नामधेयं ठाणं संपत्ताणं।**'

અથાત્–સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈ ચૂકેલા, એમ કહેવામા આવે છે. એ વગેરે પાઠોનુ ખરૂં રહસ્ય સમજી, પૂર્વાચાર્યોએ અત્યંત બહુમાનપૂર્વક પ્રમાણિત કરેલ શ્રી જિનપ્રતિમાનો, અંતરંગ આદર કરવો જોઈએ.

૫ પ્રશ્ન૦ શું એવું કોઈ શાસ્ત્રીય પ્રમાણ છે કે–સ્થાપના સ્થાપન કર્યા સિવાય, કોઈ પણ ધર્મક્રિયા થઈ શકે જ નહિ?

ઉત્તર૦ શ્રી જૈનધર્મમા તમામ ધર્મક્રિયાઓ સ્થાપના સન્મુખ જ કરવી જોઈએ, એ માટે અનેક સૂત્રોના પ્રમાણો છે. જેમ દેવના

અભાવે દેવની મૂર્તિ જોઈએ, તેમ ગુરુના અભાવે ગુરુની સ્થાપના કરવી જોઈએ. દુષમ કાળમાં સૂર્ય સમાન પૂર્વધર આચાર્ય ભગવાન શ્રી જિનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજા, સ્વરચિત શ્રી વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્યમાં, ગુરુ-અભાવે ગુરુની સ્થાપના કરવા નીચેની ગાથા દ્વારા ફરમાવે છે-

"गुरुविरहंमि ठवणा गुरुवएसोवदंसणत्थं च ।
जिणविरहंमि जिणबिंबसेवणामंतणं सहलं ॥१॥"

શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં પણ દશ પ્રકારની સ્થાપના બતાવેલી છે. તેનુ સ્થાપન કરી, 'પંચિંદિય' સૂત્રથી તેમાં ગુરુમહારાજના ગુણોનું આરોપણ કરી, તેની સન્મુખ ધર્મકરણી કરવી યોગ્ય છે. સ્થાપનામાં મુખ્ય સ્થાપના 'અક્ષ' એટલે ગોળાકાર કોડાની કરવામાં આવે છે. તે ત્રણ, પાચ, સાત કે નવ આવર્ત્તવાળા હોય, તો ઉત્તમ ગણાય છે. તેનું ફળ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિકૃત 'સ્થાપના કુલક' માં વિસ્તારથી વર્ણવેલું છે. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાએ પણ 'સ્થાપનાની સજ્ઝાય' બતાવી છે. તેમાં પણ તેનું ફળ તથા વિધિ બતાવેલ છે.

પૂર્વોક્ત 'અક્ષ'નો યોગ ન બને, તો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનાં ઉપકરણો : જેવાં કે પુસ્તક, નવકારવાળી વગેરેની સ્થાપના કરવા, એવું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે.

આવશ્યક વગેરે ધર્મક્રિયાઓમાં સ્થાન સ્થાન પર ગુરુમહારાજની આજ્ઞા માગવી પડે છે, તો તે ક્રિયા કરતી વખતે સાક્ષાત્ ગુરુ ન હોય તેવી દશામાં, તેમની સ્થાપના વગર કેવી રીતે ચાલે?

શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રના બારમા સમવાયમાં ગુરુવંદનના પચીસ બોલ પૂરા કરવાનું ફરમાવ્યું છે. તેનો પાઠ નીચે મુજબ છે-

" दुवालसावत्ते किित्तिकम्मे पन्नते, तं जहा-

'दुओणयं जहाजायं, कित्तिकम्मं बारसावयं ।
चउसिरं तिगुत्तं, दुपवेसं एगनिक्खमणं ॥१॥"

અર્થાત્-વંદનક્રિયામાં બાર આવર્ત્ત ફરમાવ્યા છે, તે આ પ્રમાણે: બે અવનત એટલે બે વખત મસ્તક નમાવવું અને એક યથાજાત એટલે જન્મ તથા દીક્ષા ગ્રહણ કરવાના સમયની મુદ્રા ધારણ કરવી. બાર આવર્ત્ત એટલે પ્રથમના પ્રવેશમાં છ તથા બીજા પ્રવેશમાં છ. એ-

'अहो कायं कायसंफास ।'

ઇત્યાદિ પાઠથી કરવા. ચાર શિર એટલે પ્રથમના તથા બીજા પ્રવેશમાં બબ્બે વાર મસ્તક નમાવવું, ત્રણ ગુપ્ત એટલે મન-વચન-કાયા એ ત્રણેથી વંદના સિવાય બીજો વ્યાપાર ન કરવો, બે પ્રવેશ એટલે ગુરુમહારાજની હદમાં પ્રવેશ કરવો અને એક નિષ્ક્રમણ એટલે ગુરુમહારાજની હદમાં પ્રવેશ કરવા રૂપ અવગ્રહથી બહાર નીકળવું; એ રીતે કુલ પચ્ચીસ બોલ થયાં, તેમાં ગુરૂમહારાજની હદમાં બે વાર પ્રવેશ કરવો અને એકવાર નીકળવું એ પ્રત્યક્ષ ગુરુના અભાવે તેમની સ્થાપના વિના કેવી રીતે શક્ય બને છે ?

એ જ વંદનાના પાઠમાં ગુરુમહારાજની આજ્ઞા માગી અંદર પ્રવેશ કરવાનું સ્પષ્ટ ફરમાન છે. જેમકે-

"इच्छामि खमासमणो वंदिउं जावणिज्जाए निसीहिआए अणुजाणह मे मिउग्गहं निसीहि अहो कायं कायसंफासं खमणिज्जो मे किलामो ।"

વગેરે અર્થાત્-હું ઇચ્છું છું કે, હે ક્ષમાશ્રમણ ! વંદન કરવાને પાપવ્યાપારથી રહિત શરીરની શક્તિ વડે, મિત અવગ્રહ એટલે સાડા ત્રણ હાથ પ્રમાણ જે ક્ષેત્ર-તેમાં પ્રવેશ કરવાની મને આજ્ઞા આપો. તે વખતે ગુરુની આજ્ઞા લઈ શિષ્ય निसीहि' એટલે 'ગુરુવંદના સિવાય બીજી ક્રિયાનો નિષેધ' કરી, અવગ્રહમાં પેસે અને બે હાથ લલાટે લગાડી, ગુરુના ચરણે સ્પર્શ કરતાં-

'अहो कायं कायसंफासं ।'

વગેરે પાઠ કહે. જેનો અર્થ એવો છે કે-' હે ભગવંત ! આપની અધો-કાયા એટલે ચરણકમળને મારી ઉત્તમ કાયા એટલે મસ્તક વડે

સ્પર્શ કરતાં, આપને જે કાંઈ ખેદ ઉપજાવ્યો હોય, તેની ક્ષમા કરો !'

આ રીતે અનેક સ્થાને ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા માગીને ક્રિયા કરવાની હોય છે. તેમાં ગુરુના વિરહે ગુરુની સ્થાપના વિના કેવી રીતે ચાલી શકે ? જો કહેશો કે–'ગુરુ અવસ્થાની આકૃતિ મનમાં કલ્પીને આજ્ઞા વગેરે માગીશું'–ત્યારે તો સ્થાપના નિક્ષેપાનો સહજપણે સ્વીકાર થઈ ચૂક્યો. વળી કાળ કરીને અન્ય ગતિમા ચાલ્યા ગયેલા ગુરુઓને યાદ કરીને, તેમના ગુણગાન કરવામા આવે છે, તે ક્યા નિક્ષેપાને આશ્રયીને સમજવા ? ગુરુપણાનો ભાવ નિક્ષેપો તો તે વખતે હયાત છે નહિ. ભાવ-નિક્ષેપે ગુરુ અન્ય ગતિમાં છે. તેમ છતા પણ–'ગુરુપણાની પૂર્વ અવસ્થાને મનમાં કલ્પીને ગુણગાન વગેરે કરવામાં આવે છે'–એમ કહેવાથી, સ્થાપના નિક્ષેપો અને દ્રવ્ય નિક્ષેપો ઉભય માનવા લાયક સિદ્ધ થઈ જાય છે.

૬ પ્રશ્ન૦ શ્રી ઋષભદેવસ્વામિના વખતમા બાકીના ત્રેવીસ તીર્થકરોના જીવ સંસારમાં હતા, છતાં તે સમયે તેમને વંદન કરવામાં ધર્મ કેવી રીતે સંભવે ?

ઉત્તર૦ શ્રી ઋષભદેવસ્વામિના વખતમાં બાકીના ત્રેવીસ તીર્થકરોને વંદના કરવાનો વિષય દ્રવ્ય નિક્ષેપાને આશ્રયીને છે. દ્રવ્ય વગર ભાવ, સ્થાપના કે નામ કશુંયે ન હોઈ શકે. શ્રી ઋષભદેવભગવાને જે જીવોને મોક્ષગામી બતાવ્યા, તે સર્વે પૂજવા લાયક છે.

જેમ–કોઈ ધનાઢ્ય શાહુકારના હાથે લખાયેલી તેના સહી–સિક્કાવાળી અમુક મુદતની હુંડી હોય, તો તેની મુદત પૂરી થયા પહેલાં પણ રકમથી કામ કાઢી શકાય છે: તેવી રીતે મોક્ષગામી ભવ્ય જીવોની શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીજીએ આપેલી ખાતરી રૂપી હુંડીનો ક્યો વિચારવંત પુરુષ અસ્વીકાર કરશે ?

ભગવાનની ખાતરી રૂપ પ્રબળ કારણને લઈને, બાકીના ત્રેવીસ તીર્થંકરો તે સમયને આશ્રયીને વંદનીય હતા. વળી એ સંબંધમા શ્રી આવશ્યકસૂત્રમાં મૂળ પાઠ પણ છે કે—

चत्तारि-अट्ठ-दस-दोय, वंदिआ जिणवरा चउव्वीसं ।'

અર્થાત્—'ચારે દિશામાં અનુક્રમે ચાર, આઠ, દસ તથા બે, એમ ચોવીસે તીર્થંકરોના બિંબ શ્રી ભરત મહારાજાએ અષ્ટાપદ પર્વત પર સ્થાપન કરેલા છે.' એ બાબતમા નિર્યુક્તિકાર શ્રુતકેવલી આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજાએ ખૂલાસો કર્યો છે કે–'ભરત રાજાએ શ્રી ઋષભદેવસ્વામિને આ ચોવીસીમાં થનારા તીર્થંકરોનાં નામ, લછન, વર્ણ, શરીરનુ પ્રમાણ વગેરે પૂછીને, તે પ્રમાણે શ્રી અષ્ટાપદગિરિ ઉપર શ્રી જિનમંદિર બનાવી, સર્વ તીર્થંકરોની પ્રતિમા આબેહૂબ આકારની સ્થાપન કરી.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે–ત્રેવીસ તીર્થંકરો થયા પહેલાં પણ, તેમની પૂજા તથા મૂર્તિઓ–મંદિરો વગેરે દ્વારા ભક્તિ કરવાનો રિવાજ સનાતન કાળથી ચાલ્યો આવે છે; અને તેને મહાન જ્ઞાની પુરુષોએ પણ સ્વીકારેલો છે.

૭ પ્રશ્ન. 'सिद्धायतन' શબ્દનો શો અર્થ ?

ઉત્તર 'सिद्धायतन' એ ગુણનિષ્પન્ન નામ છે. તેનો અર્થ જિનમંદિર થાય છે. 'सिद्ध' એટલે સિદ્ધ ભગવાનની પ્રતિમા અને 'आयतन' એટલે ઘર. અર્થાત્–જિનઘર યા જિનમંદિર, એ 'સિદ્ધાયતન'નો અર્થ છે. વૈતાઢ્ય પર્વત, ચુલ્લહિમવંત પર્વત, મેરૂ પર્વત, શ્રી માનુષોત્તર પર્વત, શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપ, શ્રી રુચક દ્વીપ, વગેરે પર્વતો તથા દ્વીપો ઉપર સંખ્યાબંધ શાશ્વતી જિનમૂર્તિઓવાળાં સિદ્ધાયતનો વિદ્યમાન હોવાનું, શ્રી જીવાભિગમ તથા શ્રી ભગવતી વગેરે સૂત્રોમા સ્પષ્ટ ફરમાવેલુ છે, જે સૂત્રોને તમામ જૈનો માન્ય રાખે છે.

૮ પ્રશ્ન૦ કેટલાક શ્રી જિનપ્રતિમાથી જિનબિંબ નહિ લેતા, શ્રી વીતરાગદેવના નમૂના તુલ્ય સાધુને ગ્રહણ કરે છે, તે વ્યાજબી છે ?

ઉત્તર૦ તેમની તે માન્યતા મનકલ્પિત અને જૂઠી છે. સૂત્રોમાં સ્થળે સ્થળે શ્રી જિનપ્રતિમા શ્રી જિનવર તુલ્ય કહેલી છે. શ્રી જીવાભિગમ

વગેરે સૂત્રોમાં જ્યા જ્યાં શાશ્વતી પ્રતિમાનો અધિકાર છે, ત્યાં ત્યાં 'સિદ્ધાયતન' અર્થાત્ 'સિદ્ધ ભગવાનોનું મંદિર' એમ કહ્યું છે, પણ 'મૂર્તિ-આયતન' કે 'પ્રતિમા આયતન' કહ્યું નથી: તેથી પણ શ્રી સિદ્ધની પ્રતિમા સિદ્ધ સમાન છે, એમ સાબિત થાય છે.

શ્રી રાયપસેણી સૂત્ર તથા શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રમાં, શ્રી સૂર્યાભ-દેવતા તથા શ્રી વિજયપોલીઆની દ્રવ્ય પૂજાના અધિકારે "धूवं दाऊणं जिणवराणं અર્થાત્-'શ્રી જિનેશ્વરદેવને ધૂપ કરીને' એમ કહ્યું છે, તેથી પણ શ્રી જિનપ્રતિમાને જિનવર સમાન ગણેલ છે. એ વાત સાબિત થાય છે.

વળી શ્રી રાયપસેણી, શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધ અને શ્રી ઉવવાઈ વગેરે ઘણાં સૂત્રોમાં ભાવ તીર્થંકરને વંદના કરવા જતી વખતે શ્રાવકોનાં અધિકારે કહ્યુ છે કે-'देवयं चेइयं पज्जुवासामि' અથાત્-'દેવ સંબંધી ચૈત્ય એટલે શ્રી જિનપ્રતિમા, તેની પેઠે હું પર્યુપાસના કરીશ.' વગેરે અનેક સ્થળોએ ભાવ તીર્થંકર તથા સ્થાપના તીર્થંકરની એક સરખી પર્યુપાસના કરવાનો પાઠ છે, જેથી બંનેમાં કંઈ તફાવત નથી.

ભાવ કે સ્થાપના, બેમાંથી ગમે તેની ભક્તિ અને પૂજા જેવા જેવા ભાવથી કરવામા આવે છે, તે તે પ્રમાણે એક સરખું ફળ મળે છે.

શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં દ્રૌપદીના પૂજનના અધિકારે શ્રી 'જિનમંદિર'ને શ્રી 'જિનગૃહ' કહ્યું છે, પણ 'મૂર્તિગૃહ' કહ્યું નથી. તેથી પણ શ્રી જિનમૂર્તિને જ જિનની ઉપમા ઘટે છે, નહિ કે-સાધુને. સાધુ વસ્ત્ર, પાત્ર. રજોહરણ અને મુહપત્તિ વગેરે ઉપકરણો સહિત છે, જ્યારે ભગવાનને તેમાનું કશું હોતું નથી. ભગવાન રત્નજડિત સિંહાસન પર બેસે છે, બે બાજુ ચામરો વીંજાય છે, પાછળ ભામંડળ રહે છે, આગળ દેવદુંદુભિ વાગે છે, દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે, વગેરે અતિશયોથી સહિત ભગવાન હોય છે. સાધુને આમાંનું કશું હોતુ નથી. તો, પછી સાધુ તેવા શ્રી વીતરાગની બરાબરી કેવી રીતે કરી શકે?

પર્યંકાસને રહેલી સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળી વીતરાગ અવસ્થાની પ્રતિમા તે શ્રી અરિહંત ભગવાન તુલ્ય છે. વીતરાગની મૂર્તિને વીતરાગનો નમૂનો કહેવાય, પણ સાધુને નહિ. સાધુના નમૂનાને જ સાધુ કહેવાય. શ્રી **અંતગડદશા** સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'**હરિણગમેષીની** પ્રતિમાને આરાધવાથી તે દેવ આરાધ્ય થયો.' તેમ શ્રી વીતરાગની મૂર્તિને આરાધવાથી શ્રી વીતરાગદેવ આરાધ્ય થાય છે.

૯ પ્રશ્ન૦ શ્રી જિનપ્રતિમાને જિનરાજ સમજી નમસ્કાર કરો તો તે નમસ્કાર મૂર્તિને થયો, ભગવાનને નહિ : કારણ કે–ભગવાન તો મૂર્તિથી અલગ છે. મૂર્તિને નમસ્કાર કરવાથી ભગવાનને નમસ્કાર નહિ થાય અને ભગવાનને નમસ્કાર કરવાથી મૂર્તિને નમસ્કાર નહિ થાય, તેનું શું સમાધાન છે?

ઉત્તર૦ મૂર્તિ અને ભગવાન સર્વથા જુદાં નથી. એ બેમાં કાંઈક અભેદ છે. શ્રી જિનમૂર્તિને નમસ્કાર કરતી વખતે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના ભાવ લાવીને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, માટે જુદા ન કહેવાય.

જેમ અહીં બેઠાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજેલ શ્રી **સીમંધર**-સ્વામીને સર્વે જૈનો વંદન–નમસ્કાર કરે છે, ત્યારે માર્ગમાં લાખો ઘર, વૃક્ષો, પર્વતો વગેરે અનેક વસ્તુઓ આડી આવે છે, તો નમસ્કાર તે વસ્તુઓને થયો કે શ્રી **સીમંધર**સ્વામીને ? જો કહેશો કે–' નમસ્કાર કરવાનો ભાવ ભગવાનને હોવાથી ભગવાનને જ નમસ્કાર થયો; બીજી વસ્તુને નહિ. તથા કેવળજ્ઞાનથી ભગવાન પણ તે વંદનાને તે રીતે જ જાણે છે'–તો પછી તેવી રીતે મૂર્તિ દ્વારા પણ ભગવાનનો ભાવ લાવી, વંદન–પૂજન કરવામાં આવે, તેને શું ભગવાન નથી જાણતા ?

એ રીતે સાધુને વંદન–નમસ્કાર કરતા પણ, તેમના શરીરને વંદન થાય છે કે જીવને ? જો શરીરને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, તો જીવ તો શરીરથી જૂદી વસ્તુ છે અને જો જીવને નમસ્કાર કરવામા આવે છે, તો વચમાં કાયાની આડ રહેલી છે અને કાયા એ જીવથી જૂદું પુદ્ગલદ્રવ્ય છે.

જો કહેશો કે-'એ પુદ્ગલદ્રવ્ય સાધુનું જ છે ને?'-તો પછી-'મૂર્તિ પણ દેવાધિદેવ શ્રી વીતરાગ પ્રભુની જ છે.'-એમ કેમ વિચારી શકતા નથી? મુનિની કાયાને વંદન કરવાથી જેમ મુનિને વંદન થાય છે, તેમ શ્રી વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિને વંદન કરવાથી સાક્ષાત્ શ્રી વીતરાગ પ્રભુને જ વંદન થાય છે.

૧૦ પ્રશ્ન૦ નિરાકાર ભગવાનની ઉપાસના ધ્યાન દ્વારા થઈ શકે છે, તો પછી મૂર્તિપૂજા માનવાનું શું કારણ?

ઉત્તર૦ મનુષ્યના મનમાં એ તાકાત નથી કે-તે નિરાકારનું ધ્યાન કરી શકે. ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થઈ શકે તેટલી જ વસ્તુઓનો વિચાર મન કરી શકે છે. તે સિવાયની વસ્તુઓની કલ્પના પણ મનને આવી શકતી નથી.

જેટલા રંગ જોવામાં આવે. જે જે વસ્તુનો સ્વાદ લેવામાં આવે, જેનો જેનો સ્પર્શ કરવામા આવે કે ગંધ સુંઘવામાં આવે અગર જે જે શબ્દોનુ શ્રવણ કરવામા આવે, તેટલાનો જ વિચાર મન કરી શકે છે. તે સિવાયના રંગ, રૂપ કે ગંધ વગેરેનું ધ્યાન, સ્મરણ કે કલ્પના કરવી, તે પણ મનુષ્યશક્તિની બહારની વાત છે.

કોઈએ 'પુરનચંદ' નામના માણસનું ફક્ત નામ સાંભળ્યું હોય તેને નજરે જોએલ નથી તેમ તેની છબી પણ દેખી નથી, તો શું નામ માત્રથી 'પુરનચંદ' નામના માણસનું ધ્યાન થઈ શકવાનું હતુ? નહિ. તેમ ભગવાનને પણ સાક્ષાત્ અથવા તેમની મૂર્તિ દ્વારા જેમણે જોયા નથી, તેઓ તેમનું ધ્યાન કેવી રીતે કરી શકવાના હતા?

જ્યારે જ્યારે ધ્યાન કરવું હશે, ત્યારે કોઈ ને કોઈ વસ્તુ દૃષ્ટિ સન્મુખ રાખવી જ પડશે. ભગવાનને જ્યોતિસ્વરૂપ માની તેમનુ ધ્યાન કરનાર, તે જ્યોતિને શુક્લ, શ્યામ વગેરે કોઇ ને કોઈ વર્ણવાળી માનીને જ તેનું ધ્યાન કરી શકશે. સિદ્ધ ભગવંતોમા એવું કોઈ પણ પૌદ્ગલિક રૂપ છે નહિ. સિદ્ધોનુ રૂપ અપૌદ્ગલિક છે. જેને સર્વજ્ઞ કેવળ-

જ્ઞાની મહારાજ સિવાય બીજું કોઈ જાણી શકતું નથી.

શ્રી **સિદ્ધચક્ર યંત્રમાં** શ્રી સિદ્ધભગવંતોની લાલ વર્ણ તરીકે કલ્પના કરવામા આવી છે, તે કેવળ ધ્યાનની સગવડતા માટે છે, પરંતુ વાસ્તવિક નથી. નિરાકાર સિદ્ધનુ ધ્યાન અતિશયજ્ઞાની સિવાય બીજા કોઈ પણ કરવાને સમર્થ નથી.

કોઈ કહેશે કે 'અમે મનમાં માનસિક મૂર્તિને કલ્પીને સિદ્ધ ભગવાનનુ ધ્યાન કરીશું, પરંતુ પથ્થરની જડ મૂર્તિને નહિ માનીએ' તે તેઓનું આ કથન પણ વગર વિચાર્યું જ છે, કારણ કે તેઓને પૂછવામા આવે કે 'તમારી માનસિક મૂર્તિનો રગ કેવો છે? લાલ, કાળો કે સફેદ? તો તેઓ શું જવાબ આપશે? જો કહેશે કે–' તેને રૂપ નથી, રંગ નથી કે વર્ણ નથી, માટે તેને કેવી રીતે બતાવી શકીએ?'–તો તેઓને કહેવાનું કે–' જેનાં રૂપ, રગ કે વર્ણ નહિ, તેનું ધ્યાન કરવાની તમારી તાકાત પણ છે નહિ.'

આ રીતે પ્રગટપણે મૂર્તિ માનવાની વાતમાંથી છટકવા માટે માનસિક મૂર્તિ માનવા જતા, અંતે ધ્યાનરહિત દશા આવીને ઊભી રહે છે. જો મૂર્તિ વગર ધ્યાન બનતું જ નથી, તો પછી તેને પ્રગટપણે માનવામા હરકત શું છે? માનસિક મૂર્તિ અદૃશ્ય અને અસ્થિર છે, જ્યારે પ્રગટ મૂર્તિ દૃશ્ય અને સ્થિર છે, તેથી ધ્યાનાદિ માટે અત્યંત અનુકૂળ છે.

વળી ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવના સમવસરણમા પણ ભગવાન પૂર્વાભિમુખે બેસે છે અને બાકીની ત્રણ બાજુ ભગવાનની ત્રણ મૂર્તિઓનું દેવતાઓ સ્થાપન કરે છે,–એમ શ્રી **સમવસરણ પ્રકરણ**, શ્રી **સમવાયાંગ સૂત્રટીકા**, શ્રી **તત્ત્વાર્થ સૂત્રટીકા** વગેરે પ્રાચીન ગ્રંથો સાક્ષી પૂરે છે.

કેટલાક કહે છે કે–' ભગવાનના અતિશયથી ચાર મુખ દેખાય છે, પણ ત્રણ તરફ મૂર્તિ છે એમ નહિ.' આ વાત પણ જુઠ્ઠી છે :

કારણ કે કોઈ પણ શાસ્ત્રોમાં એ રીતે કહ્યું નથી.

સમવસરણની રચનાથી પણ ચિત્તની એકાગ્રતાને માટે મૂર્તિની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. ભગવાનની ભવ્ય મૂર્તિના દર્શનથી તેમના ગુણો યાદ આવતાં, શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યને સાક્ષાત્ ભગવાન મળ્યા જેટલો આનંદ થાય છે અને મૂર્તિને સાક્ષાત્ ભગવાન સમજી ભાવ-યુક્ત ભક્તિ થાય છે. તે વખતે ભક્તિ કરનારના મનના અધ્યવસાયો કેટલા નિર્મળ થતા હશે તથા તે વખતે તે જીવ કેવા શુભ કર્મને ઉપાર્જતો હશે, તેનો સાચો અને પરિપૂર્ણ ખ્યાલ, સર્વજ્ઞ સિવાય બીજાને આવી શકવો અશક્ય છે.

જેઓ પોતે સ્વકલ્પેલ કલ્પનાથી પરમાત્માનું માનસિક ધ્યાન કરવાનો આડંબર કરે છે, તેઓ શા માટે સેંકડો કે હજારો કોશ વાહન વગેરેમાં બેસી, પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોનો વિનાશ કરી, સ્વગુરુ વગેરેને વંદનાદિ કરવા જતા હશે? શું ગુરુનું માનસિક ધ્યાન ઘેર બેઠા નથી થઈ શકતું?, કે જેથી ગુરુના મૂર્તિમય શરીરને વાંદવા માટે આરંભ (હિંસા) કરીને હજારો કોશ જવાની જરૂર પડે છે?

જગતના જીવો અનેક ચિંતાઓથી ને ઉપાધિઓથી ગ્રસ્ત થઈ રહેલા હોય છે. તેઓને કોઈ આલંબન વિના શુભ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થવી સરળ ને સહજ નથી. અસ્થિર મન અને ચંચળ ઈંદ્રિયોને કાબુમાં રાખવી, એ બચ્ચાંઓના ખેલ નથી. કોઈ વાજા, સિતાર કે તંબુરાના સુરવાળુ મધુર ગાયન કાને પડ્યું કે તરત જ ચંચળ મન તે તરફ ચાલ્યુ જાય છે. તે સમયે ધ્યાનની વાતો ક્યાંએ ઉડી જાય છે. એવી ચંચળ મનોવૃત્તિવાળા મનુષ્યોને શ્રી જિનની પૂજામા લીન થવું, એ જ એક પરમ ધ્યાન છે.

અનેક ઉપાધિવાળા ગૃહસ્થપણામા શ્રી જિનપૂજાનો અનાદર કરવો, તે લાભને બદલે કેવળ હાનિ ઉઠાવવા બરાબર છે. દુનિયાદારીની અનેક વિટંબણાઓથી ઘેરાયેલા ગૃહસ્થોને, મૂર્તિના આલંબન વગર માનસિક ધ્યાન થવું સર્વથા અસંભવિત છે. શ્રી જિનપૂજાના આદરથી

તથા મૂર્તિ દ્વારા શ્રી જિનેશ્વરદેવના ગુણગાન વગેરે કરવાથી ચચળ મન સ્થિર થાય છે અને સ્થિર થયેલા મનમાં સંસારની અસારતા વગેરેનું ભાન સહેલાઈથી કરાવી શકાય છે. સુખ–દુઃખમાં જ્યા સુધી સમાન ભાવ નથી આવ્યો, ત્યા સુધી મોટા યોગીરાજની જેમ નિરાલબન ધ્યાનની વાતો કરવી નિરર્થક છે. જે વખતે તે સમભાવવાળી સ્થિતિ આવશે. તે વખતે આલબન પોતાની મેળે છૂટી જશે.

શ્રી જૈનધર્મના મર્મને જાણનાર પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિઓએ, દરેક જીવોને પોતપોતાના ગુણસ્થાનક મુજબ ક્રિયા અગીકાર કરવાનુ ફરમાવ્યુ છે. વર્તમાનમાં કોઈ પણ જીવ સાતમા ગુણ સ્થાનક ઉપરાંત ચઢી શકતો નથી. સાતમા ગુણસ્થાનકનો કુલ સમય એકત્ર કરતા, તેનો સરવાળો એક અતર્મુહૂર્તથી અધિક બનતો નથી. તેથી મુખ્ય રીતે ઊંચામા ઊચું છઠ્ઠુ જ ગુણઠાણુ વર્તમાનના જીવોને સમજવાનુ છે. તે ગુણસ્થાનક પ્રમાદવાળુ હોવાથી, તે ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ પણ નિરાલંબન ધ્યાન કરવાને અશક્ત છે. આમ છતાં, જેઓ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની હદે પણ પહોચ્યા નથી અને અનેક સાસારિક ખટપટોમાં રચ્યાપચ્યા રહેલા છે, તેઓ નિરાલંબન ધ્યાનની વાતોથી દેખાવ કરે, તે કેવળ આડબર સ્વરૂપ છે. શ્રાવક ચોથે–પાંચમે ગુણસ્થાનકે હોવાથી, દ્રવ્ય–ભાવ બને પ્રકારની પૂજા કરવાના અધિકારી છે, જ્યારે સાધુ તેનાથી ઊચે દરજ્જે એટલે છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે હોવાથી, માત્ર ભાવ પૂજાના અધિકારી છે.

જેમ વ્યાવહારિક શિક્ષણમા પ્રથમ કક્કો, પછી બારાક્ષરી, ત્યાર પછી શાસ્ત્રાભ્યાસ–એમ અનુક્રમે છે, તેમ ગુણસ્થાનકની ઊંચી દશાએ પહોચતા ક્રિયામાં પણ ફેરફાર થતો જાય છે. પગથિયા છોડી એકદમ કૂદકો મારી મેડા ઉપર ચઢવાનો અવિચારી પ્રયત્ન કરવાથી, મેડો તો ઘણો દૂર રહી જાય છે, પણ ઉલટો નીચે પડવાથી વધારામાં હાથ–પગ પણ ભાગી જાય છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે–'સસાર પર રાગ ઘટાડ્યો અને પ્રભુ પર

વધાર્યો. તો પણ રાગ તો કાયમ રહ્યો ને? જ્યાં સુધી રાગ–દ્વેષ–રહિત ન બનાય, ત્યાં સુધી મુક્તિ કેવી રીતે મળે?' આ પ્રશ્ન પણ સમજણ વિનાનો છે. સર્વથા રાગરહિત થવાની શક્તિ ન આવે, ત્યાં સુધી પ્રભુ પર રાગ કેળવવાથી સંસારના અશુભ રાગથી અને તેનાથી બંધાતા ખોટા કર્મથી બચી જવાય છે. ઘરમાં બેઠાં અનેક પ્રકારની વૈભાવિક વર્તણુંક થાય છે, તેટલી જિનમંદિરમાં થઈ શકતી નથી.

પ્રભુની શાંત મૂર્તિના દર્શનથી અને તેમના ગુણગાનમાં લીન થવાથી, ચિત્તમા દુષ્ટ ભાવ તથા દુર્વિચારો ટકી શકતા નથી. એટલું જ નહિ. પણ તેને દૂર હઠાવવાનું એક પરમ સાધન મળી જાય છે. જ્યાં સુધી પૂર્ણ વિશુદ્ધિ થઈ નથી, ત્યા સુધી જીવન ઊંચે ચઢવાનો ફક્ત આ જ ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. જેઓ આ માર્ગને માનતા નથી, પણ પોતાને પૂરા વિશુદ્ધ થએલા માની સમભાવને ધારણ કરનારા ગણે છે, તેઓને પૂછવાનું કે–' જો તમો ખરેખર જ રાગ–દ્વેષ–રહિત છો, તો પછી તમે તમારા ગુરુ અગર અન્ય નેતાઓનું બહુમાન કરી તેમના પર રાગ કેમ રાખો છો? તેમની આહાર, વસ્ત્ર અને પાત્રાદિ વડે ભક્તિ–સન્માનાદિ કેમ કરો છો? તે શું રાગરહિતપણાનું ચિહ્ન છે? સમભાવમાં લીન રહેનારને સદા સામાયિક છે, તો પછી ગુરુ પાસે જઈ સામાયિક અને પ્રતિક્રમણાદિ કરવાનું શું પ્રયોજન છે?

સ્ત્રીપુત્રાદિ પ્રિય વસ્તુના સંયોગથી હર્ષ અને તેમના વિયોગથી શોક. લક્ષ્મી, માલ, મિલકત. હાટ વગેરેના લૂંટાવાથી સંતાપ અને તેની પ્રાપ્તિથી હર્ષ. તેમજ કોઈ દુષ્ટ પુરુષો ગાળો તથા કષ્ટ દે ત્યારે ક્રોધ અને સન્માન દે તો આનંદ વગેરે પ્રકારે રાગ દ્વેષ તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ત્યાં વળી–' કારણ ' કે ' આલંબન ' વિના સમતા-ભાવ જ પેદા કરવાની વાત કરવી. એ શું ઢોંગ નથી? ' મારૂં ઘર, મારી સ્ત્રી, મારૂં ધન, મારો પુત્ર, મારો નોકર '–વગેરે મારૂં–તારૂં કરવાનો સ્વભાવ નિર્મૂળ થયો નથી, તેને સમાન દૃષ્ટિવાળા શી રીતે કહેવાય?

જેઓ સંપત્તિ તથા વિપત્તિમાં, શત્રુ કે મિત્રમા, સુવર્ણ કે પથ્થરમાં, સ્રીઓમાં કે તૃણસમૂહમા કાંઈ પણ ભિન્ન ભાવ રાખતા નથી, તેઓ જ ખરેખરા સમભાવશાળી, આત્મજ્ઞાની અને ઉચ્ચ દરજ્જે ચઢેલા છે. હાલના સમયમા એવા મહાન આત્માઓ કેટલા છે? મોટા ભાગની દુનિયા દુનિયાદારીની ખટપટોમા ફસાએલી છે. તેઓએ પોતે આધ્યાત્મિક હોવાનો ડોળ કરવો અને પોતાને ઉચિત કાર્યનો અનાદર કરવો, એ યોગ્ય નથી. યોગ્યતા વિના મિથ્યાભિમાન રાખવાથી કાંઈ પણ સ્વાર્થ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. ઇંદ્રિયો તથા મનને અંકુશમા લાવ્યા સિવાય, નિરાલંબન ધ્યાનની વાતો કરનારાઓને, શાસ્રકારો સુંદર ઉપમા આપે છે

"જે માણસ ઇન્દ્રિયોને જીત્યા વિના જ શુભ ધ્યાન ધરવાને ઇચ્છે છે, તે કુબુદ્ધિવાન માણસ દેદીપ્યમાન અગ્નિ વિના રસોઈ પકવવાને ઇચ્છે છે, વહાણને છોડીને બે હાથ વડે અગાધ સમુદ્રને તરવાને તથા બીજ વાવ્યા વિના જ ક્ષેત્રમા ધાન્યની ઉત્પત્તિ કરવાને ઇચ્છે છે."

૧૧ પ્રશ્ન૦ મૂર્તિ તો એકેન્દ્રિય પાષાણની હોવાથી પ્રથમ ગુણ-સ્થાનકે છે. તેને ચોથા–પાંચમા ગુણસ્થાનકવાળા શ્રાવક તથા છઠ્ઠા–સાતમા ગુણસ્થાનકવાળા સાધુ કેમ વંદન–પૂજન કરે?

ઉત્તર૦ પ્રથમ તો મૂર્તિને એકેન્દ્રિય કહેનાર પુરુષ જૈન શાસ્રોથી અજ્ઞાત છે. ખાણમાથી ખોદી જુદો કાઢેલ પથ્થર શસ્રાદિ લાગવાથી સચિત્ત રહેતો નથી, એમ શાસ્રકારો ફરમાવે છે. અચિત્ત વસ્તુમા ગુણસ્થાનક ન હોય. હવે જો ગુણસ્થાનરહિત વસ્તુને માનવાનો સર્વથા નિષેધ કરશો, તો પણ મહાદોષના ભાગી થવાશે કારણ કે–સિદ્ધ-ભગવાન સર્વથા ગુણસ્થાનક–રહિત છે, છતા તેઓ શ્રી અરિહંતદેવ પછી સર્વથી પ્રથમ નંબરે પૂજવા લાયક છે. ગુણઠાણા સંસારી જીવોને હોય છે, સિદ્ધના જીવોને નહિ.

બીજી વાત એ છે કે-જેમ પથ્થરની મૂર્તિને ગુણસ્થાનક નથી, તેમ કાગળ વગેરેથી બનેલાં પુસ્તકોને પણ કયું ગુણસ્થાનક છે? છતાં પ્રત્યેક મતના અનુયાયીઓ પોતપોતાના ગ્રંથોનું બહુમાન કરે છે. ઊંચે આસને મૂકે છે તથા મસ્તકે ચઢાવે છે. તેની સર્વ પ્રકારની આશાતનાઓ વર્જે છે. થૂંકના છાંટા કે પગની ઠોકર તેને લાગી જાય તો તેને પણ મહાદોષ રૂપ ગણે છે. જગતમાં કોઈ પણ એવો મત નહિ નીકળે, કે જે પોતાના ઇષ્ટ દેવની વાણી રૂપ શાસ્ત્રને મસ્તકે ચઢાવી, તેનો બહુમાનપૂર્વક આદર-સત્કાર કરતો ન હોય!

શ્રી જૈન મતના શ્રી ભગવતી સૂત્રમા પણ 'नमो बंभीए लिवीए।' કહી શ્રી ગણધર ભગવંતોએ અક્ષર રૂપ બ્રાહ્મી લીપીને નમસ્કાર કર્યો છે. તો તેમા કયું ગુણસ્થાનક હતું? મૃતક સાધુનું શરીર પણ અચેતન હોવાથી ગુણસ્થાનકરહિત છે, છતાં લોકો બીજાં કામ પડતા મૂકી તેના દર્શન કરવા દોડી જાય છે તથા તે મૃત શરીરને પણ ધામધુમથી ચંદનના લાકડે બાળવામાં આવે છે. એ કાર્યને ગુરુભક્તિનું કાર્ય ગણી શકાય કે કેમ? જો ગણી શકાય, તો પ્રતિમાને વંદન-પૂજન આદિ જિન ભક્તિનું કાર્ય કેમ ન ગણી શકાય?

૧૨ પ્રશ્ન૦ મૂર્તિ તો પાષાણમય છે. તેને પૂજવાથી શું ફળ મળે? મૂર્તિને કરેલી સ્તુતિ મૂર્તિ થોડી જ સાંભળવાની હતી?

ઉત્તર૦ લોકોને ઉન્માર્ગે દોરી જવાને માટે, આ જાતિના કૂટ પ્રશ્નો, મૂર્તિપૂજાના વિરોધી વર્ગ તરફથી ઊભા કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેની પાછળ ભારોભાર અજ્ઞાન અને કુટિલતા છૂપાયેલી છે.

મૂર્તિપૂજક લોક જો પથ્થરને જ પૂજતા હોય, તો સ્તુતિ પણ તેઓ પથ્થરની જ કરતા હોત કે-'હે પાષાણ! હે અમૂલ્ય પથ્થર! તું બહુ કિંમતી તથા ઉપયોગી છે. તારી શોભા પાર વિનાની છે. તું અમૂક સ્થળની ખાણમાંથી નીકળ્યો છે. તને ખાણમાંથી કાઢનાર કારીગર બહુ હોંશિયાર છે. અમે તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ.' પણ આ રીતે પથ્થરનાં ગુણગાન કરતું કોઈ દેખાતું નથી અને સર્વ લોકો પથ્થરની

મૂર્તિમાં આરોપિત શ્રી વીતરાગદેવની સ્તુતિ કરતા જ નજરે પડે છે કે–'હે નિરંજન! નિરાકાર! નિર્મોહિ! નિષ્કાંક્ષિ! અજર! અમર! અકલંક! સિદ્ધસ્વરૂપિ! સર્વજ્ઞ! વીતરાગ!' વગેરે ગુણો વડે એ ગુણવાળા પરમાત્માની જ સૌ કોઈ સ્તુતિ કરે છે.

શું પથ્થરમા આ ગુણો રહેલા છે, કે જેથી પથ્થરની ઉપાસના કરવાનો ખોટો દોષ ચઢાવી લોકોને આડે માર્ગે દોરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે?

જ્યારે પૂજક પુરુષ મૂર્તિમા પૂજ્યપણાના ગુણોનું આરોપણ કરે છે, ત્યારે તેને મૂર્તિ એ સાક્ષાત્ વીતરાગ જ હોય–એમ પ્રતિભાસિત થાય છે, એ જે ભાવથી મૂર્તિને જુએ છે, તેને તે તેવા ફળને આપે છે. સાક્ષાત્ ભગવાન પણ તરણતારણ હોવા છતાં, તેમની આશાતના કરનારા બૂરાં ફળને મેળવે છે. તેમ મૂર્તિ પણ તારક હોવા છતાં, તેની આશાતના કરનાર તેના કટુક વિપાકને પ્રાપ્ત કરે છે.

શંકા૦ મૂર્તિને ભગવાન કેવી રીતે માની શકાય? શુ લૂખા રોટલાને મીઠાઈ માની લેવાથી, તે મીઠાઈ બની જાય છે?

સમાધાન૦ સંતોષી અને શુભપરિણામી જીવોને તો જે સંતોષ મીઠાઈથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તેટલો જ સંતોષ લૂખા રોટલાથી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જ્યારે અસંતોષી અને અશુભપરિણામી પુરુષોને તો મીઠાઈથી પણ જ્યાં ફાયદો પહોંચતો નથી, ત્યાં વળી લૂખા રોટલાથી તો તેમનું શું વળવાનું હતું? દૃષ્ટાંતનો ઉપનય એ છે કે–શુભપરિણામી જીવો મૂર્તિથી પણ સાક્ષાત્ ભગવાનના દર્શન જેટલો જ લાભ ઉઠાવી શકે છે, જ્યારે દુષ્ટપરિણામી જીવો સાક્ષાત્ પરમેશ્વરના દર્શનથી પણ અશુભ કર્મનો બંધ કરે છે, અમૃતને પણ ઝેર રૂપે પરિણમાવે છે.

વળી એક ઘડી પહેલાં સામાન્ય સાધુ હોય, છતાં તે આચાર્યની

પાટ પર બેસે કે તેની સાથે જ, બીજા સાધુ તથા શ્રાવકો છત્રીસ ગુણોનું આરોપણ કરી તેને વંદના કરે છે. તથા એક પળ પહેલાં ગૃહસ્થ હોવા છતા, દીક્ષા લીધી કે તેની સાથે જ તેનામાં સાધુના સત્તાવીસ ગુણોનું આરોપણ કરી વંદન-નમસ્કાર કરવામા આવે છે. જેવી રીતે આરોપિત અવસ્થામા કોઈ આચાર્ય તથા સાધુ અનુક્રમે આચાર્ય તથા સાધુ તરીકે પૂજવા લાયક બને છે, તેવી જ રીતે મૂર્તિમાં પણ અંજન-શલાકા અને પ્રતિષ્ઠા થઈ ગયા બાદ, શ્રી અરિહંત સમાન પૂજનિક-પણુ ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી 'મૂર્તિ સ્તુતિને સાંભળે છે કે નહિ?'-તે સવાલ જ અયોગ્ય છે. કારણ કે-તે પથ્થર રૂપ મૂર્તિના ગુણગાન કરવામા આવતા નથી પરંતુ જેની તે મૂર્તિ છે, તે દેવની સ્તુતિ અને પ્રાર્થના કરવામા આવે છે. તે દેવ જ્ઞાની હોવાથી સેવકે કરેલ સ્તુતિ વગેરેને સંપૂર્ણ રીતે જાણી શકે છે, તેથી મૂર્તિની સમક્ષ સ્તુતિ કરવી તે પણ ઉચિત જ છે.

૧૩ પ્રશ્ન૦ શ્રી જિનપ્રતિમાની સ્તુતિ કરવાની કયી રીતિ સર્વોત્તમ છે?

ઉત્તર૦ પ્રતિમામાં ભગવાનના નામ તથા ગુણોનું આરોપણ કરી, પ્રતિમા સમક્ષ ભગવાનની સ્તુતિ કરવી, એ સર્વોત્તમ રીતિ છે. જેમ પોતાના પૂર્વજોની છબી જોઈ સર્વ કોઈ તેમની તારીફ કરે છે. તેને સાભળી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે અને પોતાના પૂર્વજને આદર મળતો હોય તેવો પ્રતિભાસ થાય છે, તેમ ભગવંતની પ્રતિમાનો આદર કરવાથી ભગવાનનો જ આદર થાય છે તેમ લાગવુ જોઈએ.

ભગવાનને આદર આપવાનું મન થયું, તે પણ પરમ શુભ અધ્યવસાયનુ લક્ષણ છે અને તેનાથી જીવ ભારે પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે. ગૃહવાસમા રહેલા શ્રાવકોને ભગવાનના ગુણગાન કરવાની અનુકૂળતા-વાળુ સ્થાન, શ્રી જિનમંદિર સિવાય બીજું એક પણ નથી.

ભગવાનના ગુણોનું સ્મરણ તથા ધ્યાન કરવા માટે, શ્રી જિન-

મંદિરમાં શ્રી જિનપ્રતિમાની સ્થાપના (પ્રતિષ્ઠા) કરવામાં આવી છે. તેને દેખતાંની સાથે જ ભગવાનના ગુણો યાદ આવે છે.

શ્રી જિનમૂર્તિની મુખાકૃતિ જોઈ, વિચાર પેદા થાય છે – 'અહો ! આ મુખ કેવું સુંદર છે ? કે જેના વડે કોઈના પણ અવર્ણવાદ બોલાયા નથી અને હિંસક, કઠોર કે મૃષાવચન જેમાંથી કદી નીકળ્યું નથી. તેમાં રહેલી જિહ્‌વાથી રસનેન્દ્રિયના વિષયોનું કદી પણ રાગ–દ્વેષથી સેવન કરાયું નથી, કિંતુ તે મુખ દ્વારા ધર્મદેશના આપી–અનેક ભવ્ય જીવોને આ સંસાર–સમુદ્રથી પાર ઉતારેલા છે. માટે તે મુખ સહસ્રશ. ધન્યવાદને પાત્ર છે.'

'ભગવાનની આ નાસિકા દ્વારા સુરભી કે દુરભી ગંધ રૂપ ઘ્રાણેંદ્રિયના વિષયોનો રાગ અગર દ્વેષપૂર્વક ઉપભોગ કરાયેલો નથી.

'આ ચક્ષુ દ્વારા પાંચ વર્ણરૂપ વિષયોનો ક્ષણવાર પણ, રાગ અગર દ્વેષપૂર્વક ઉપભોગ થયેલો નથી : કોઈ સ્ત્રીની તરફ મોહની દૃષ્ટિથી કે કોઈ દુશ્મનની તરફ દ્વેષની દૃષ્ટિથી જોવાયેલ નથી માત્ર વસ્તુસ્વભાવ તથા કર્મની વિચિત્રતાનો વિચાર કરી, ભગવાનની ચક્ષુઓ સદા સમભાવે રહેલ છે. એવાં ભગવાનનાં નેત્રોને કોટિશ ધન્ય છે.'

'આ બન્ને કાન વડે વિચિત્ર પ્રકારનાં રાગરાગણીઓનું સરાગપણે શ્રવણ થયેલ નથી, પણ સારા કે નરસા, ભલા કે બુરા, જેવા શબ્દો કાને પડ્યા તેવા રાગ–દ્વેષ–રહિતપણે સંભળાયા છે.'

'આ શરીરથી કોઈ પણ જીવની હિંસા કે અદત્ત–ગ્રહણ આદિ દોષ લાગ્યો નથી. કેવળ જીવરક્ષા માટે સર્વને સુખ ઉપજે તેમ તેને વર્તાવામાં આવ્યું છે. ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરી અનેક જીવોનાં સંસાર-બંધન તોડાવ્યા છે તથા સર્વકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન કે કેવળદર્શન પ્રગટાવ્યા છે.'

'એવા પ્રભુ નિષ્પ્રયોજન ઉપકારી તથા સમસ્ત જગતના નિષ્કારણ બંધુ હોવાથી, તેમને અસંખ્ય વાર ધન્યવાદ છે. મારાથી એમની બને તેટલી ભક્તિ કરવી, એ મારૂં પરમ કર્તવ્ય છે.'

આવી શુભ ભાવના તથા વિચારણાઓ પ્રભુની શાંત મુદ્રા દેખવાથી અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવે છે. ઉત્તમ જીવો અકારણવત્સલ એવા આ ભગવાનની જળ, ચંદન, કેસર, બરાસ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અક્ષત, ફળ નૈવેદ્ય વગેરેથી પૂજા કરે છે, કિંમતી અલંકારો ચઢાવે છે, ભક્તિ માટે યથાશક્તિ દ્રવ્ય ખરચે છે અને વિચારે છે કે 'જો હું પ્રભુની ભક્તિ કરીશ તો હું તરવા સાથે અન્યોના નિસ્તારમાં પણ નિમિત્ત બનીશ. કારણ કે મારી ભક્તિ જોઈ બીજા માણસો તેની અનુમોદના કરશે તથા અનેક ભવ્ય પુરુષો પ્રભુની સેવા કરવામાં તત્પર થશે, તો તેમાં નિમિત્ત હું બનીશ.'

દ્રવ્યપૂજા સમાપ્ત થયા બાદ ભાવ પૂજા કરે, તે વખતે ભગવાનના ગુણોને વિચારી, પોતાના આત્માની સાથે સરખામણી કરે કે 'અહો! પ્રભુ નિરાગી છે અને હું રાગી છું પ્રભુ અદ્વેષી છે અને હું દ્વેષી છુ : પ્રભુ અક્રોધી છે અને હુ ક્રોધી છુ . પ્રભુ અકામી છે અને હું કામી છું : પ્રભુ નિર્વિષયી છે અને હું વિષયી છું : પ્રભુ અમાની છે અને હું માની છુ . પ્રભુ અમાયી છે અને હુ માયી છુ : પ્રભુ અલોભી છે અને હું લોભી છું પ્રભુ આત્માનદી છે અને હું પુદ્ગલાનંદી છું : પ્રભુ અતીન્દ્રિય સુખના ભોગી છે અને હું વિષયસુખનો ભોગી છું : પ્રભુ સ્વભાવી છે અને હુ વિભાવી છું : પ્રભુ અજર છે અને હું સજર છું પ્રભુ અક્ષય છે અને હુ ક્ષય પામ્યા કરનારો છું : પ્રભુ અશરીરી છે અને હું શરીરસહિત છું : પ્રભુ અનિદક છે અને હું નિદક છું : પ્રભુ અચળ છે અન હુ ચંચળ છું : પ્રભુ અમર છે અને હું મરણસહિત છું : પ્રભુ નિદ્રારહિત છે અને હું નિદ્રાસહિત છું : પ્રભુ નિર્મોહી છે અને હું મોહવાળો છુ . પ્રભુ હાસ્યરહિત છે અને હું હાસ્યસહિત છું : પ્રભુ રતિરહિત છે અને હુ રતિસહિત છુ : પ્રભુ અરતિરહિત છે અને હુ અરતિસહિત છુ : પ્રભુ શોકરહિત છે અને હું શોકસહિત છું : પ્રભુ ભયરહિત છે અને હુ ભયસહિત છુ પ્રભુ દુગંછારહિત છે અને હું દુગંછાસહિત છું . પ્રભુ નિર્વેદી છે અને હું

સવેદી છું : પ્રભુ અક્લેશી છે અને હું ક્લેશસહિત છું : પ્રભુ અહિંસક છે અને હું હિંસક છું પ્રભુ વચનરહિત છે અને હું મૃષાવાદી છું : પ્રભુ અપ્રમાદી છે એને હું સપ્રમાદી છું · પ્રભુ આશાવિનાના છે અને હું આશાવંત છું · પ્રભુ સર્વ જીવોને સુખ દેનાર છે અને હું ઘણા જીવોને દુઃખ દેનારો છું . પ્રભુ અવચક છે અને હું વચક છું · પ્રભુ આશ્રવ-રહિત છે અને હું આશ્રવસહિત છું : પ્રભુ નિષ્પાપ છે અને હું સપાપ છું પ્રભુ કર્મરહિત છે અને હું કર્મસહિત છું : પ્રભુ સર્વના વિશ્વાસ-પાત્ર છે અને હું અવિશ્વાસપાત્ર છું : પ્રભુ પરમાત્માપદને પ્રાપ્ત થએલા છે અને હું બહિરાત્મપણે પ્રવર્તું છું ! ઇત્યાદિ.

એમ પ્રભુ તો અનેક ગુણોએ કરી પરિપૂર્ણ છે અને હું સર્વ પ્રકારના દુર્ગુણોથી પરિપૂર્ણ છું, એ જ કારણે હું આ સસાર રૂપ અટવીમાં અનંતકાળ થયા ભટકયા કરૂં છું. આજે પૂર્ણ ભાગ્યોદયે મને ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન થયા અને તેના આલંબનથી મને પ્રભુના ગુણોનું અને મારા અવગુણોનું સ્મરણ થયું : પ્રભુના ગુણો તથા મારા અવગુણો સમજવામા આવ્યા. હવે હું મારા દુર્ગુણોને છોડવાનો પ્રયત્ન કરૂ અને જે માર્ગ ભગવાને દર્શાવ્યો છે તે જ માર્ગે હું ચાલુ. સુખ અને કલ્યાણને માટે જેવી વર્તણુંક કરવાનું તેઓએ ફરમાવ્યું છે, તેવી વર્તણુક હું કરૂ."

એ પ્રમાણે ભાવના ભાવતા અને સ્તુતિ કરતા જીવ પોતાનાં અશુભ અને ક્લિષ્ટ કર્મોનો નાશ કરે છે, એથી સમક્તિની શુદ્ધિ થાય છે અને પરંપરાએ મોક્ષનાં અનંત સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્રી જિનપ્રતિમાની પૂજા તથા સ્તુતિમાં આ પ્રકારના સાક્ષાત્ તથા પરપરાએ અનેક લાભો હોવાથી, પ્રત્યેક ભવ્ય આત્માઓએ તેનો પ્રયત્નપૂર્વક અતિશય આદર કરવો જોઈએ.

૧૪ પ્રશ્ન૦ પૂજા અને પ્રતિષ્ઠા મહા મગળકારી છે, તો પછી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠામા શુભાશુભ મુહૂર્ત જોવાનુ શુ પ્રયોજન ?

ઉત્તર૦ કોઈ યોગ્ય શિષ્યને દીક્ષા આપવાની હોય છે, ત્યારે પણ

શુભ મુહૂર્ત કેમ જોવામાં આવે છે? શું દીક્ષા અમંગળકારી છે, કે જેથી શુભ મુહૂર્તની જરૂર પડી? શુભ નક્ષત્ર તથા શુભ ગ્રહ વગેરે શુભસૂચક છે અને અશુભ ગ્રહ તથા અશુભ નક્ષત્ર વગેરે અશુભસૂચક છે, માટે પ્રત્યેક શુભ કાર્યમા શુભ મુહૂર્ત જોવાની જરૂર છે.

ભગવાન પોતે તો વીતરાગ છે અને તેમની મૂર્તિ પણ સર્વ જીવોનું ભલું કરનારી છે. તો પણ કોઈ દુષ્ટ આત્મા તેમની આશાતના, નિંદા કે આજ્ઞાનો લોપ કરે અને તેથી તેનું અહિત થાય, તેમા ભગવાન કે મૂર્તિનો દોષ નથી.

શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવેલ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, તપ, જપ, નિયમ, ધ્યાન વગેરે પ્રત્યેક ક્રિયા, વિધિ પ્રમાણે કરવાથી, લાભ કરે છે તથા પ્રતિકૂળપણે કરવાથી ગેરલાભ કરે છે. તે જ બાબત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા માટે પણ સમજી લેવી.

શાસ્ત્રાભ્યાસ પણ અવેળા અને અવિધિએ કરવાની મનાઈ છે. તેમ મૂર્તિપૂજા વગેરે પણ સઘળી હિતકરણી, જેટલા પ્રમાણમા ભાવપૂર્વક તથા વિધિને માન આપીને કરવામાં આવે. તેટલા પ્રમાણમા જ ફળને દેનારી થાય છે. મુનિરાજો સદા સર્વના હિતકારી હોવા છતા, જેવા ભાવથી તેમની તરફ જોવામા આવે છે. તેવા પ્રકારના ફળને જીવો પામે છે.

જેમ કોઈ મહાસતી સાધ્વીને રૂપવતી જોઈ કોઈ વિષયી પુરુષને કામવિકાર ઉત્પન્ન થાય અથવા ખૂબસુરત બ્રહ્મચારીને જોઈ કોઈ દુષ્ટ સ્ત્રી મોહિત થઈ જાય, તો તેથી શું તે સાધુ કે સાધ્વી અવંદનીય ઠરશે? ઓગણીસમા તીર્થંકરભગવાન શ્રી **મલ્લીનાથજીની** સ્ત્રી રૂપ પ્રતિમા જોઈ છ રાજા કામાતુર થઈ ગયા, તો તેથી શું ભગવાન શ્રી **મલ્લીનાથજીનો** મહિમા ચાલ્યો ગયો? કામીઓના મોહનીય કર્મના ઉદયથી કામીઓની ખરાબ ગતિ થાય, તેમાં કારણભૂત–તેમના ક્લિષ્ટ કર્મો છે, પરંતુ તે મહાપુરુષો નથી.

'અનાર્ય લોકોને શ્રી જિનમૂર્તિથી ફાયદો ક્યાં થાય છે?'–તેવો સવાલ કરનારે સમજવું જોઈએ કે–સત્ય દેવનું યથાર્થ સ્વરૂપ જેમણે જાણ્યુ નથી અને તેમની પ્રતિમાને પોતાના ઇષ્ટ દેવ તરીકે જેમણે સ્વીકારી નથી, તેવા આત્માઓને શ્રી જિનમૂર્તિ ફાયદો ન કરે, તો તેમા કારણ તેઓની અયોગ્યતા છે. જેઓ પરમાત્માસ્વરૂપને યથાતથ્ય જાણીને તથા સમજીને પરમાત્માની પ્રતિમાને વદન કે પૂજન કરે, તેઓને આર્દ્રકુમારની પેઠે અજસ્ય શુભધ્યાન પેદા થાય તથા અચિત્ય લાભ મળે, તેમા લેશ માત્ર સદેહ નથી.

૧૫ પ્રશ્ન૦ શ્રી જિનપ્રતિમાને કોઈ અન્યમતી પોતાના મદિરમા સ્થાપન કરે, તો તે વદનીય ગણાય કે કેમ?

ઉત્તર૦ અન્યદર્શનીએ ગ્રહણ કરેલી તથા પોતાના દેવ તરીકે સ્વીકારેલી શ્રી જિનમૂર્તિને શ્રાવક નમે નહિ કારણ કે–તેઓ પોતાના ઇષ્ટ દેવ તરીકે તે મૂર્તિને માની સ્વમતના વિધિથી પૂજા કરે અને તે વિધિ જૈનોને માન્ય હોય નહિ, તેથી અવિધિએ પૂજનાદિ થતુ હોય તેવા અન્યમતીએ ગ્રહણ કરેલા શ્રી જિનબિબોને માનવા–પૂજવાનો શાસ્ત્રોએ નિષેધ કર્યો છે.

શાસ્ત્રોની બાબતમા એવો નિયમ છે કે–'સમ્યગ્દષ્ટિએ ગ્રહણ કરેલુ મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્શ્રુત છે અને મિથ્યાદષ્ટિએ ગ્રહણ કરેલુ સમ્યક્શ્રુત પણ મિથ્યાશ્રુત છે.' તે જ નિયમ શ્રી જિનમૂર્તિને લાગુ પડે છે. અન્ય ધર્મીઓએ ગ્રહણ કરેલી પ્રતિમામાથી પ્રતિમાપણુ જતું રહેતું નથી, તો પણ અવિધિપૂજનના કારણથી તથા અન્ય જીવોને મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિમાં હેતુભૂત થતુ હોવાથી, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ તે પ્રતિમાનુ પૂજન કરવાનુ (વર્જન કરે) ત્યાગે છે.

અહી કોઈને સવાલ થાય કે–'જિનમૂર્તિની જેમ સાધુ મિથ્યાત્વીના મઠમાં ઉતરે, તો તે પૂજનીય ખરા કે નહિ?'–તો તેનો ઉત્તર એ છે કે–અન્યતીર્થીના મકાનમા ઉતરવા માત્રથી સાધુપણુ ચાલ્યું જતું નથી. જ્યા સુધી પોતાનુ લિગ અને ક્રિયા છોડી અન્યલિગી કે અન્ય

લિંગની ક્રિયા કરનાર થયા નથી, ત્યાં સુધી તે સાધુ સાધુ તરીકે પૂજવા લાયક છે, શ્રી જિનપ્રતિમા માટે તેમ નથી · કારણ કે—અન્યમતીઓએ ગ્રહણ કરેલી શ્રી જિનપ્રતિમાના પૂજનનો વિધિ અન્યમતીઓ શ્રી જિનમત મુજબ કરતા નથી, પણ પોતાના શાસ્ત્ર મુજબ કરે છે. તેવી વિપરીત વિધિને માન્ય રાખવાથી, મિથ્યાત્વની પ્રત્યક્ષ રીતે વૃદ્ધિ થાય છે.

૧૬ પ્રશ્ન૦ જો સમ્યગ્દૃષ્ટિના હાથમા રહેલાં મિથ્યાદૃષ્ટિનાં શાસ્ત્રો સમ્યક્‌શ્રુત બની જતાં હોય, તો પછી વેદ, કુરાન, બાઈબલ, વગેરે તમામ ધર્મગ્રથો વંદનીય નહિ બની જાય ?

ઉત્તર૦ સમ્યગ્દૃષ્ટિના હાથમાં રહેલાં નહિ પણ હૈયામાં રહેલાં શાસ્ત્રો, તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને માટે સમ્યક્‌શ્રુત બની જાય છે. એ પ્રભાવ તે મિથ્યાદૃષ્ટિના શાસ્ત્રોનો નહિ, પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિના વિવેકશીલ હૃદયનો છે. નિરપેક્ષ વાણી મિથ્યા હોવા છતાં, તેને સાપેક્ષ રૂપે વિચારી શકનાર તેમાંથી સમ્યક્ વિચારોને જ ઉપજાવે છે.

વળી શ્રી **નંદિસૂત્રમાં** અક્ષરને શ્રુતજ્ઞાન કહ્યુ છે તેથી **કુરાન** વગેરેમા અક્ષર રૂપ જે જ્ઞાન છે તે અવશ્ય વંદનીય છે, પરંતુ તેનો ભાવાર્થ વંદનીય નથી.

કેટલાક શ્રી જિનવાણીને ભાવશ્રુત કહે છે અને અન્ય મતનાં શાસ્ત્રોને દ્રવ્યશ્રુત કહે છે, પણ તે ખોટુ છે. શ્રી **નંદીસૂત્રમાં** શ્રી જિનવાણીને દ્રવ્યશ્રુત તથા તેના ભાવાર્થને ભાવશ્રુત કહ્યુ છે. શ્રી ગણધર ભગવંતોએ 'नमो सुयदेवयाए।' કહીને શ્રી જિનવાણી રૂપ દ્રવ્યશ્રુતને વંદન કર્યાનો પાઠ શ્રી ભગવતી સૂત્રમા છે તથા તે જ સૂત્રમાં "नमो बंभीलिवीए ।" એમ કહીને બ્રાહ્મી લીપિને પણ નમસ્કાર કર્યો છે.

શ્રી જિનવાણી ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલ હોવાથી દ્રવ્ય છે અને બ્રાહ્મી લીપિ પણ અક્ષર રૂપ હોવાથી દ્રવ્ય છે. તેથી શાસ્ત્રોમાં કહેલા અક્ષરો તે દ્રવ્યશ્રુત છે અને તે પણ વંદનીય છે, તથા મિથ્યાશાસ્ત્રોમાં રહેલા અક્ષરો પણ દ્રવ્યશ્રુત રૂપે વંદનીય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિએ ગ્રહણ

કરેલો તેનો ભાવાર્થ મિથ્યા હોવાથી વંદનીય નથી અને સમ્યગ્દષ્ટિએ ગ્રહણ કરેલો તેનો ભાવાર્થ સમ્યગ્ હોવાથી વંદનીય છે.

૧૭ પ્રશ્ન૦ પ્રભુના નામને માને, પણ તેમની આકૃતિને ન માને તો ચાલે કે કેમ ?

ઉત્તર૦ સ્વ–ઇષ્ટ દેવ–ગુરુના નામને માની, જેઓ તે નામવાળી આકૃતિને માનતા નથી, તેઓ એક અપેક્ષાએ સ્વ દેવ–ગુરુનો અનાદર કરવાનું ઘોર પાપ આચરે છે, જો બે અક્ષરના નામ માત્રથી દેવ–ગુરુના સ્વરૂપનો બોધ થતાં કલ્યાણ થશે, તો પછી નામ તથા તાદૃશ આકારવાળી પ્રતિમાથી બમણો લાભ કેમ નહિ થાય ?

વળી એ સમજવું જોઈએ કે એકલો આત્મા અરૂપી, અવિનાશી અને નિરંજન હોવાથી, તેનું નામ નિશાન દેહ આશ્રિત જ હોય છે. જેનું નામ છે, તેની આકૃતિ હોવી જોઈએ. જેની આકૃતિ ન હોય, એવી નિરાકાર વસ્તુનું નામ હોતું જ નથી. શાસ્ત્રોમાં અરૂપી આકાશનો પણ આકાર માનેલો છે.

એથી સ્પષ્ટ થાય છે કે–આકાર વિનાની વસ્તુ અવસ્તુ છે. નામ અને આકૃતિ દ્વારા ગુણનો બોધ થાય છે, નામની સાથે આકૃતિ લાગેલી જ છે. તેથી જ્યાં સુધી નામ માનવાની જરૂર સ્વીકારાયેલી છે, ત્યાં સુધી આકૃતિ માનવાની જરૂર પણ સ્વીકારાયેલી છે. આકૃતિ માનવાની જરૂર ત્યારે જ છૂટી જાય છે કે, જ્યારે નામ માનવાની જરૂર પણ છૂટી ગયેલી હોય છે.'

'નામ ગુણનું હોય છે, પણ આકારનું નહિ'–એમ કહેનારે વિચારવું જોઈએ કે ગુણથી તો શ્રી **ઋષભદેવ** અને **વર્ધમાનસ્વામી** સમાન છે, તો પછી શ્રી **વર્ધમાનસ્વામીનું** નામ લેતાં ભગવાન **ઋષભદેવ** કેમ યાદ આવતા નથી ? જો ગુણનું નામ '**મહાવીર**' કે '**વર્ધમાન**' હોત, તો એ ગુણવાળી સઘળી વ્યક્તિઓ '**મહાવીર**' કે '**વર્ધમાન**' નામ લેતાં યાદ આવી જવી જોઈએ : પરંતુ '**મહા-**

વીર' કે 'વર્ધમાન' નામથી એકલા ભગવાન 'મહાવીર' જ યાદ આવે છે, તેનો હેતુ શો ?

તેનું કારણ એક જ છે કે–'મહાવીર'નામ એ 'મહાવીર'ના એકલા ગુણનું નથી, પણ 'મહાવીર'ના આકારનું પણ છે. ભગવાન 'મહાવીર'નો આકાર અને ભગવાન 'ઋષભદેવ'નો આકાર એક નથી, માટે જ એકનું નામ લેતી વખતે બીજા યાદ આવતા નથી.

આથી માનવું જ જોઈએ કે–નામ ગુણપ્રધાન નહિ, પણ આકાર-પ્રધાન જ હોય છે. છતાં જેઓ નામને માને છે અને આકારને માનવાની ના પાડે છે, તેઓ અજ્ઞાની છે. જ્યાં આકૃતિ નહિ, ત્યા નામ નહિ અને જ્યા નામ નહિ ત્યા આકૃતિ નહિ–એમ બન્નેને પરસ્પર સમવ્યાપ્તિ છે. પણ નામ અને ગુણને તેવી સમવ્યાપ્તિ નથી. માટે નામ અને તેના સ્મરણનું ફળ માનનારે, આકાર અને તેની ભક્તિનું ફળ પણ અવશ્ય માનવું જ જોઈએ.

૧૮ પ્રશ્ન૦ વસ્તુની અનુપસ્થિતિમા તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાનો ઉપાય, તેનુ નામ કે આકાર ?

ઉત્તર૦ પ્રત્યેક અનુપસ્થિતિ વસ્તુનુ યથાર્થ સ્વરૂપ કેવળ તેના નામ દ્વારા જાણી શકાતું નથી, પરંતુ આકાર દ્વારા જ જાણી શકાય છે. સિંહ કે વાઘનુ નામ જાણી જંગલમા જાય, તેટલા માત્રથી સિંહ કે વાઘને ઓળખી શકે નહિ. તેનું નામ જાણવા ઉપરાંત, તેના આકારનુ પણ જ્ઞાન થયું હશે તો જ તે સિંહ કે વાઘને તુરત જ ઓળખી શકશે.

એ કારણે અનુપસ્થિત વસ્તુનો બોધ કરાવવા માટે, એકલું નામ સમર્થ થઈ શકતુ નથી. વળી આકૃતિ જાણી હોય, અને નામ ન જાણ્યુ હોય તો તે વસ્તુનો બોધ થવો સર્વથા અશક્ય છે. માટે બોધક શક્તિ નામ કરતા આકારમા વિશેષ છે.

૧૯ પ્રશ્ન૦ જડને ચેતનની ઉપમા આપી શકાય ?

ઉત્તર૦ વસ્તુના ધર્મ અનંત છે. પ્રત્યેક ધર્મને કારણે વસ્તુને

જુદી જુદી અનંત ઉપમાઓ આપી શકાય છે. એક લાકડી ઉપર બાળક સવારી કરે. ત્યારે લાકડી જડ હોવા છતાં તેને ચેતન એવા ઘોડાની ઉપમા અપાય છે. પુસ્તક અચેતન હોવા છતાં તેને જ્ઞાન કે વિદ્યાની ઉપમા અપાય છે.

એ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાન તથા ધર્મ–એ આત્મિક વસ્તુ હોવા છતાં તેને જડ એવા કલ્પવૃક્ષ અને ચિંતામણિ રત્નની ઉપમા અપાય છે. વસ્તુના અનંત ધર્મમાંથી કોઈ પણ ધર્મ લઈ, તેના વડે જે જે પ્રકારનુ કાર્ય સાધી શકાય, તે તે પ્રકારની ઉપમાઓ આપવાનો વ્યવહાર જગપ્રસિદ્ધ છે.

પરમાત્માની મૂર્તિથી પરમાત્માનુ જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે મૂર્તિને પણ પરમાત્મા કહી શકાય છે. પાચસો રૂપિયાની હુંડી કે નોટને લોકો પાચસો રૂપિયા જ કહે છે. વાસ્તવિક રીતે જોતા રૂપિયા એ તો ચાદીના ટૂકડા છે અને નોટ–હુડી એ તો કાગળ અને શાહી સ્વરૂપ છે. પરતુ બન્નેથી કામ એક સરખુ થતુ હોવાથી, જેમ બન્નેને રૂપિયા જ કહેવાય છે, તેમ પરમાત્માની મૂર્તિ પણ પરમાત્માનો બોધ કરાવનાર હોવાથી, તેને પણ પરમાત્માની ઉપમા આપી શકાય છે.

૨૦ પ્રશ્ન૦ આત્માની ઉન્નતિ માટે પચેન્દ્રિય સાધુનુ અવલંબન સ્વીકારવુ સારૂં કે એકેન્દ્રિય પાષાણની મૂર્તિનુ ?

ઉત્તર૨૦ પ્રથમ વાત તો એ છે કે–મૂર્તિ અચેતન હોવાથી એકેન્દ્રિય નથી. સાધુનું અવલબન સાધુના શરીરને કારણે નથી, કિન્તુ તે શરીરને આશ્રયીને રહેલા સાધુના ઉત્તમ સત્તાવીશ ગુણોનું છે. જો એમ ન હોય, તો શરીર તો અચેતન છે. તેના અવલબનથી શુ ગુણ થવાનો છે? મૂર્તિ પણ પાષાણની હોવા છતા, તેને પૂજતી વખતે પાષાણનુ અવલબન લેવાતુ નથી, પણ તે મૂર્તિ જેની છે તે પરમાત્માનું અને તે પરમાત્મામા રહેલા અનતા ગુણોનું જ અવલબન લેવાય છે. એ દૃષ્ટિએ સાધુના અવલબન કરતા પણ પરમાત્માની મૂર્તિનું અવલબન ચઢી જાય છે, તેથી શ્રી જિનાજ્ઞાનુસાર તેનો

સ્વીકાર કરનાર વિશેષ આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે.

૨૧ પ્રશ્ન૦ પાષાણની મૂર્તિમા પ્રભુના ગુણોનું આરોપણ શી રીતે થાય ?

ઉત્તર૦ જેમ શણ વગેરે હલકી વસ્તુઓને સ્વચ્છ કરી, તેના સફેદ કાગળો બને છે અને તે કાગળો ઉપર પ્રભુની વાણીનાં શાસ્ત્રો લખાય છે, ત્યારે તે શાસ્ત્રોને તમામ મતના લોકો પ્રભુ તુલ્ય પૂજનીય ગણે છે: તેમ ખાણના પથ્થરોમાંથી મૂર્તિ બને છે અને તે મૂર્તિમા ગુરુઓ સૂરિમંત્રના જાપ વડે પ્રભુના ગુણોનુ આરોપણ કરે છે, તે વખતે એ મૂર્તિ પણ પ્રભુ તુલ્ય પૂજનીય બને છે.

કોઈ ગૃહસ્થને દીક્ષા આપતી વખતે ગુરુ તેને દીક્ષાનો મંત્ર (**કરેમિ ભંતે સૂત્ર**) સંભળાવે છે કે તુરત લોકો તેને સાધુ માની વંદના કરે છે. જો કે તે વખતે તે નવદીક્ષિત સાધુમા સાધુના સત્તાવીશ ગુણો પ્રગટી નીકળેલા જ હોય તેવો નિયમ નથી, છતાં તે ગુણોનું તેનામા આરોપણ કરીને તેને વંદના થાય છે. તેમ મૂર્તિ પણ ગુણારોપણ બાદ પ્રભુ તુલ્ય વંદનીય બને છે, તેથી લોકો તેને વાંદે, પૂજે અને નમસ્કારાદિ કરે, તે તદ્દન વ્યાજબી છે.

૨૨ પ્રશ્ન૦ શું સદાકાળ પ્રભુમૂર્તિ માન્યા જ કરવી ?

ઉત્તર૦ હા, જ્યા સુધી આત્મા પ્રમાદી અને ભૂલકણો છે, ત્યાં સુધી તેણે પ્રભુગુણોના સ્મરણાદિને માટે પ્રભુમૂર્તિને માનવી જ જોઇએ.

જ્ઞાનાભ્યાસમા ચૂકી જવાના ભયથી જેઓને અચેતન પુસ્તકોનો આધાર લેવો પડે છે, પ્રભુના જાપ કરતાં ભૂલી જવાના ભયથી જેઓને અચેતન જપમાળાનો આશ્રય લેવો પડે છે, ચારિત્રના પરિણામથી પતિત થઈ જવાના ડરથી જેઓને અચેતન રજોહરણ-મુહપત્તિ વગેરેનો આશ્રય લેવો પડે છે, ટાઢ-તાપ અને વરસાદ વગેરેના ભયથી જેઓને અચેતન વસ્ત્ર અને મકાન વગેરેનો આશ્રય લેવો પડે છે, તથા હિંસક પશુ-પક્ષી કે ધાડપાડુ વગેરેના ભયથી જેઓને શસ્ત્ર-ઇત્યાદિનુ શરણ

શોધવું પડે છે, તેઓને ત્યા સુધી પ્રભુગુણની સ્મૃતિ માટે અચેતન મૂર્તિના આલબન વિના છૂટકો જ નથી.

બીજા બધા અચેતન આલબનો સ્વીકારવા છતા, જેઓ માત્ર પરમાત્માની મૂર્તિના આલબનની અચેતનાના નામે ના પાડતા હોય, તેમને તો પરમાત્માધ્યાનની કિમત, દુનિયાદારીના પદાર્થો જેટલી પણ હૃદયમા વસી નથી, એમ જ કહી શકાય.

જ્ઞાનભ્યાસાદિમા પુસ્તકાદિના આલબન વિના ચૂકી જનાર આત્મા-ઓ, મૂર્તિ આદિના આલબન વિના પરમાત્મ-ધ્યાનથી નહિ ચૂકે, એમ શી રીતે માની લેવુ ? પરમાત્મ-ધ્યાનને ચૂકાવનાર પ્રતિપક્ષી વસ્તુઓના સગથી જેઓ મુક્ત થયા નથી, તેઓ મૂર્તિના આલબન વિના પર-માત્મા-ધ્યાનને ચૂકયા વિના રહે નહિ. પરતુ પરમાત્મા-ધ્યાનથી જીવ ચૂકી જાય તેનુ કેટલુ નુકશાન છે, એ સર્વ સામાન્ય જગતના ખ્યાલમા હોતુ નથી, એથી જ પરમાત્મ-મૂર્તિના આલબન માટે કોઈ કુતર્ક કરે તો તરત મન ચળ-વિચળ બને છે.

કિન્તુ શાસ્ત્રો કહે છે કે-સાસારિક બીજા કાર્યો ભૂલી જતા જીવને તેટલી હાનિ નથી, જેટલી હાનિ પરમાત્મ-ધ્યાનને ચૂકી જવાથી થાય છે. પરમાત્મ-ધ્યાનથી ચૂકી જતાં, બીજા તેવા પ્રતિબોધક આલ-બનનો આ જગતમાં અભાવ હોવાથી, જીવ આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનમા ચઢી જાય છે અને અનત સસારને વધારનારો થાય છે.

કોઈ પણ માણસ આખી ઉંમર સુધી કમાયેલું ધન તાળા વગરની તિજોરીમા રાખે, તો કોઈને કોઈ વખતે ચોરો વડે લૂટાઈ ગયા વગર રહે નહિ તેમ-આત્મા રૂપી તિજોરીમાં એકત્રિત થયેલ શુભ ધ્યાન રૂપી અમૂલ્ય ધનને, પ્રતિમાના આલબન રૂપી તાળું લગાડીને સુરક્ષિત બનાવવામાં ન આવે, તો પ્રમાદરૂપી ચોરો વડે તેનો નાશ થયા વગર ન જ રહે.

શુભધ્યાન રૂપી ધન નાશ પામ્યુ, એટલે આત્માને અનત સસાર સાગરમા રઝળવાનુ બાકી રહ્યું. એ કારણે શ્રી જિનપ્રતિમાનું આલં-

બન, એ પ્રમાદી જીવોને પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાની જેમ અત્યંત હિતકારક છે અથવા–જેમ વાડ વગરના ખેતરની ખેડૂત ગમે તેટલી સંભાળ રાખે, છતા પશુ–પક્ષીઓ તેમાં પેસી ધાન્યનો નાશ કર્યા વિના રહેતા નથી, તેમ શ્રી જિનપ્રતિમાના આલંબનરૂપી વાડ વિના, દુર્ધ્યાન રૂપી પશુ પક્ષીઓ શુભ ધ્યાનરૂપી પકવ ધાન્યનો નાશ કર્યા વગર રહેતાં નથી.

આત્મા અનાદિ કાળથી પદ્ગલના સંબંધમા રાચ્યોમાચ્યો રહે છે. તેને પુદ્ગલના સંગની આસક્તિથી છોડાવનાર શુભાલંબન વિના બીજું કોઈ નથી. ઉચ્ચ કોટિનાં શુભાલંબનો અને જ્ઞાન–ધ્યાન આદિ દ્વારા પુદ્ગલનો રાગ છૂટી જતા, ભૂખની તૃપ્તિ થતા જેમ અનાજની અને રોગની શાંતિ થતા જેમ દવાની ઇચ્છા છૂટી જાય છે, તેમ તમામ જાતના આલંબનો આપોઆપ છૂટી જાય છે . પણ તે પહેલાં સંસાર-લુબ્ધ પ્રાણીઓને પ્રતિમાદિ શુભ આલંબનો છોડવાં એ હિતકર નથી. ઉચ્ચ દરજ્જો પ્રાપ્ત થતાં, સાપ જેમ કાંચળીનો ત્યાગ કરે તેમ આલંબનો આપમેળે જ છૂટી જાય છે.

૨૩ પ્રશ્ન૦ જડ પ્રતિમા મોક્ષદાયક શી રીતે બને ?

ઉત્તર૦ શાસ્ત્રો, કે જે શાહી અને કાગળરૂપ હોવાથી જડ છે, છતા તે મોક્ષને આપનારા છે–એમ સૌ કોઈ સ્વીકારે છે તો પછી પરમેશ્વરની મૂર્તિ પણ તેનું આરાધન કરનારને મોક્ષના સુખ કેમ ન આપે ? શાસ્ત્રો, એ ભગવાનનાં વચનોની પ્રતિમા છે અને મૂર્તિ, એ ભગવાનના આકારની પ્રતિમા છે. વચનોની પ્રતિમાથી જેમ જ્ઞાન થાય છે તેમ આકારની પ્રતિમાથી પણ ભવ્ય આત્માઓને ઈશ્વરના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થાય જ છે.

૨૪ પ્રશ્ન૦ અક્ષરાકારને જોવા માત્રથી જ્ઞાન થાય છે, તેમ મૂર્તિને જોવા માત્રથી જ્ઞાન થતુ કેમ દેખાતુ નથી ?

ઉત્તર૦ અક્ષરાકારને જોવા માત્રથી જ્ઞાન થાય છે, એમ કહેવુ એ ખોટું છે. અક્ષરાકારથી જ્ઞાન થવા પહેલાં, શિક્ષક દ્વારા તે અક્ષરોને ઓળખવા પડે છે.

અક્ષરોને ઓળખ્યા પછી જ વાંચતાં કે લખતાં શીખી શકાય છે. તેમ-ગુર્વાદિક દ્વારા-"**આ દેવાધિદેવ શ્રી વીતરાગની મૂર્તિ છે. એમના અજ્ઞાનાદિ દોષો નાશ પામ્યા છે. તેઓ અનંતગુણોએ સહિત છે. દેવેન્દ્રોથી પણ પૂજિત છે, તત્ત્વોનો ઉપદેશ કરનારા છે, મોક્ષને પામેલા છે, સંસારસાગરથી તરી ગએલા છે, સર્વજ્ઞ છે, સર્વદર્શી છે, દયાના સાગર છે, પરીષહ અને ઉપસર્ગોની ફોજોને હઠાવનારા છે અને રાગાદિથી રહિત છે.**"-એવું જેમ જેમ જ્ઞાન થતુ જાય છે, તેમ તેમ મૂર્તિનાં દર્શનાદિ કરતી વખતે તે તે ગુણોનુ જ્ઞાન અને સ્મરણ દૃઢતર થતું જાય છે.

૨૫ પ્રશ્ન૦ મૂર્તિના દેખવાથી દેવનુ સ્મરણ થાય છે-એ વાત બરાબર છે, પણ તેની ભક્તિથી શું લાભ ?

ઉત્તર૦ શાસ્ત્રનું શ્રવણ અગર વાચન કરવાથી પરમેશ્વરના વચનોનો બોધ થાય છે, તો પણ શાસ્ત્રના ઉપકારને જાણનાર ભક્ત લોકો તેને ઊંચા સ્થાન પર મૂકે છે. પગ લાગવા દેતા નથી, મળ-મૂત્રવાળી અશુચિ જગ્યાથી દૂર રાખે છે, સારાં કપડામાં વીટી સિંહાસન પર મૂકે છે અને વંદન-નમસ્કાર કરે છે.

એ રીતે શાસ્ત્રની ભક્તિ કરવાથી શાસ્ત્રના વચનો ઉપરનો પ્રેમ વધે છે, શ્રદ્ધા સુદૃઢ થાય છે તથા સન્માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરવાનું બળ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ પ્રતિમાની પણ વંદન-નમસ્કાર-પૂજનાદિ વડે ભક્તિ કરવાથી, ભગવાન ઉપર પ્રેમ વધે છે, શ્રદ્ધા સતેજ થાય છે અને ગુણ પ્રાપ્તિ તરફ આગળ વધવા આત્મા ઉત્સાહવંત થાય છે. ગુણ પ્રાપ્ત કરવાના ઉત્સાહથી શુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય છે શુભધ્યાનની વૃદ્ધિથી કર્મ-રજનો નાશ થાય છે અને તેમ થતા મોક્ષમાર્ગની અત્યંત સુગમતા થાય છે.

૨૬ પ્રશ્ન૦ પથ્થરની ગાયને દોહવાથી જેમ દૂધ આપે નહિ, તેમ પથ્થરની મૂર્તિ પૂજવાથી પણ શું કાર્ય સિદ્ધ થાય ?

ઉત્તર૦ પ્રથમ વાત તો એ છે કે-ગાયનુ દૃષ્ટાંત અહીં લાગુ

કરવું અઘટિત છે. ગાય પાસેથી જેમ દૂધ લેવાનું હોય છે, તેમ મૂર્તિ પાસેથી કાંઈ લેવાનુ હોતુ નથી. ગાય જેમ દૂધ આપે છે, તેમ મૂર્તિ કાંઈ આપતી નથી. પૂજક પોતે પોતાના આત્મામાં છૂપાએલા વીતરાગતાદિ ગુણોને, મૂર્તિના આલંબનથી પ્રગટ કરે છે.

બીજી વાત એ છે કે–' જેમ પથ્થરની ગાય દૂધ આપતી નથી, તેમ સાચી ગાય પણ–' હે ગાય ! તુ દૂધ દે.' એમ ઉચ્ચારણ કરવા માત્રથી તે દૂધ આપતી નથી. તો પછી સાક્ષાત્ પરમેશ્વરના નામથી કે જાપથી પણ કાર્યસિદ્ધિ થવી જોઈએ નહિ અને પરમાત્માનું નામ પણ લેવું જોઈએ નહિ' પરંતુ જે શુભ ઉદ્દેશથી ઈશ્વરના નામનું સ્મરણ કરવામા આવે છે, તે જ શુભ ઉદ્દેશથી પરમાત્માની મૂર્તિની ઉપાસના પણ કર્તવ્ય થઈ પડે છે. પરમાત્માનું નામ લેવાથી જેમ અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ થાય છે, તેમ પરમાત્મા (મૂર્તિ)ના દર્શનાદિથી પણ અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ થાય જ છે.

એ જ રીતે કેટલાક કહે છે કે–' જેમ સિંહની મૂર્તિ આવીને મારતી નથી, તેમ ભગવાનની મૂર્તિ પણ આવીને તારતી નથી.' આવું આવુ કથન પણ અયોગ્ય છે કારણ કે–' સિંહ ! સિંહ ! '–એવું નામ લીધાની સાથે જ શું સિંહ આવીને મારે છે ? નહિ જ. તો પછી ભગવાનનું નામ લેવુ પણ નિરર્થક ઠરશે. વળી સિંહની મૂર્તિ મારતી નથી, તેનું કારણ એ છે કે–મારવામાં સિંહને પોતાને પ્રયત્ન કરવો પડે છે, મરનારને નહિ. જ્યારે ભગવાનની મૂર્તિથી તરવામાં મૂર્તિને કાંઈ પ્રયત્ન કરવાનો હોતો નથી, કિન્તુ તરનારને કરવાનો હોય છે.

મુક્તિ મેળવવા માટે વ્રત, નિયમ, તપશ્ચર્યા, સંયમ, આદિની આરાધના પુરુષને કરવી પડે છે, પરમાત્માને નહિ. પરમાત્માના પ્રયત્નથી જ જો તરવાનું હોત, તો પરમાત્મા તો અનેક શુભ ક્રિયાઓ કરી ગયા છે, છતાં તેનાથી બીજાઓ કેમ ન તર્યા ? પરન્તુ તેમ બનતુ નથી.

એકે ખાધાથી જેમ બીજાની ભૂખ મટતી નથી, તેમ ભગવાનના પ્રયત્ન માત્રથી ભક્ત વર્ગની મુક્તિ થતી નથી. ભક્ત વર્ગની મુક્તિ માટે તો ભક્ત વર્ગ પોતે પ્રયત્ન કરે તો જ સિદ્ધિ થાય છે. છતાં ભગવાનની મૂર્તિના આલંબનથી જ જીવને તપ–નિયમાદિ કરવાનો ઉલ્લાસ થાય છે અને તે આધારે 'ભગવાનની મૂર્તિ તારે છે'–એમ ઉપચારથી કહેવામાં કોઈ પણ જાતની હરકત નથી.

એથી આગળ વધીને વિચાર કરતા–'પથ્થરની ગાય દૂધ નથી જ આપતી'–એમ કહેવું, એ પણ ખોટું છે. જેમ કે–ગાયના આંચળ તથા તેને દોહવાની ક્રિયાના અજાણ પુરુષને તેની સમજણ આપવા પણ ગાયની જરૂર છે અને સાક્ષાત્ ગાયના અભાવમા તેની મૂર્તિ દ્વારા તે દોહવાની ક્રિયાનુ જ્ઞાન આપી શકાય છે. એ જ્ઞાન કરાવ્યા સિવાય પ્રત્યક્ષ ગાય મળી જાય, તો પણ તેનાથી દૂધની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. એ કારણે પણ ગાયની મૂર્તિ જ દૂધ આપનારી ઠરી, એમ પણ સ્વીકારવુ જ પડશે.

તે જ રીતે ભગવાનના અભાવમાં ભગવાનની ભક્તિ અને ધ્યાન કરવાનુ જ્ઞાન મેળવવા માટે, ભગવાનની મૂર્તિની અવશ્ય જરૂર છે. મૂર્તિના અભાવે ભક્તિ અને ધ્યાન કરવાનું, યથાર્થ અનુષ્ઠાન અને વિધિ જાણી શકાતા નથી. ધ્યાન અને ભક્તિ વિના મોક્ષફળ મેળવવાની ઇચ્છા, વાંઝણીને પુત્રની જેમ, વાઝણી જ રહે છે. એ રીતે પથ્થરની ગાય જેમ દોહવાની ક્રિયા શીખવાડે છે, તેમ પથ્થરની મૂર્તિ ભક્તિ–ધ્યાનાદિ કરવાની રીતિ શીખવાડે છે અને તેના અનુષ્ઠાનને જીવનમાં અમલી બનાવે છે.

૨૭ પ્રશ્ન૦ પરમેશ્વરના નામ માત્રથી જ તેમના સ્વરૂપનો બોધ થતો હોય અને તેથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થતી હોય, તો પછી તેમની પ્રતિમા પૂજવાનો આગ્રહ શા માટે?

ઉત્તર૦ પ્રતિમાના દર્શનાદિથી જેવી આત્મશુદ્ધિ થાય, તેવી નામ માત્રથી કદી થઈ શકે નહિ. નામ કરતાં આકારમાં ઘણી વિશેષતાઓ

છે. જેવા આકારનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે, મોટે ભાગે તેવા જ આકાર સંબંધી ધર્મનું મનમાં ચિન્તવન થાય છે.

સંપૂર્ણ શુભ અવયવોવાળી પથ્થરની પુતળી જોતાં, તેવા જ પ્રકારનો મોહ ઉપજે છે. કોકશાસ્ત્રમાંના સ્ત્રી-પુરુષના વિષયસેવનને અંગેનાં આસનો વગેરે જોવાથી, જોનાર કામી આત્માને તત્કાળ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. યોગાસનોની આકૃતિઓ જોવાથી, યોગી પુરુષોના યોગાભ્યાસમાં ત્વરિત વૃદ્ધિ થાય છે.

ભૂગોળના અભ્યાસીઓને નકશા વગેરે જોવાથી, સહેલાઈથી વસ્તુઓનું જ્ઞાન થાય છે. મકાનો વગેરેના પ્લાનો જોવાથી, તેના જાણકારોને તે વસ્તુઓનો તુરત ખ્યાલ આવે છે, કેવળ નામ માત્રથી એ બધો ખ્યાલ આવી શકતો નથી. એ રીતે પરમેશ્વરના નામ કરતાં પરમેશ્વરના આકારવાળી મૂર્તિથી પરમાત્માના સ્વરૂપનો વધારે સ્પષ્ટ બોધ થાય છે અને પરમાત્માનું ધ્યાન કરવા માટે ઘણી જ સરળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂર્તિનો આદર-સત્કાર અને વંદન-પૂજન વગેરે જે રીતે થઈ શકે છે, તે રીતે નામનું થઈ શકતું નથી. મૂર્તિની ભક્તિમાં ત્રણે યોગ તથા અન્ય પણ સઘળી સામગ્રીઓની વિશેષતા ગ્રહણ કરી શકાય છે, જ્યારે નામકીર્ત્તનાદિમાં તે સઘળું થઈ શકતું નથી.

૨૮ પ્રશ્ન૦ નિરાલંબન ધ્યાન ક્યાં સુધી ન થઈ શકે?

ઉત્તર૦ શ્રી જૈનશાસનમાં મોક્ષ રૂપી મહેલમાં ચઢવા માટે ચૌદ પગથિયા રૂપી ચૌદ ગુણસ્થાનકો વર્ણવ્યા છે. તેમાં પ્રથમના પાંચ ગુણસ્થાનકો ગૃહસ્થોનાં અંગે છે અને બાકીનાં નવ ગુણસ્થાનકો સાધુના અંગે છે, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકનું નામ પ્રમત્ત અને સાતમાનું નામ અપ્રમત્ત છે. આખા આયુષ્ય દરમ્યાનનો સાતમા ગુણસ્થાનકનો કાળ એકત્ર કરવામા આવે, તો પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત માત્રનો છે.

સાતમાથી ઉપરનુ ગુણસ્થાનક આ કાળમા વિદ્યમાન નથી. મુખ્ય-

તથા પ્રથમનાં છ ગુણસ્થાનકો આ કાળના જીવો માટે વિદ્યમાન છે. સાધુના છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે પણ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદનો સંભવ હોવાથી, નિરાલંબન ધ્યાન હોઈ શકે જ નહિ. ગૃહસ્થ તો વધુમાં વધુ પાચમે ગુણસ્થાનકે છે. તે તો અવશ્ય પ્રમાદી છે. પ્રમાદી પુરુષોને નિરાલંબન ધ્યાન માટે અયોગ્ય કહ્યા છે. શ્રી **ગુણસ્થાનક્રમારોહમાં પૂજ્યપાદ શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ ફરમાવ્યું છે કે–

"प्रमाद्यावश्यकत्यागात्, निश्चलध्यानमाश्रयेत् ।
योऽसौ नैवागमं जैनं, वेत्ति मिथ्यात्वमोहितः" ॥१॥

પોતે પ્રમાદી હોવા છતાં પણ, જે અવશ્ય કરણીનો ત્યાગ કરે છે અને નિશ્ચલ એવા નિરાલંબન ધ્યાનનો આશ્રય કરે છે, તે વિપરીત જ્ઞાનથી મૂઢ થયેલો આત્મા, શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં આગમોને જાણતો નથી.

આ કાળમાં સાતમા ગુણસ્થાનકથી જીવ ઊંચો ચઢી શકતો નથી અને સાતમા ગુણસ્થાનકનો કાળ તો અતિશય અલ્પ છે, તેથી જીવને છઠ્ઠું કે તેથી ઉતરતુ ગુણસ્થાનક જ હોવાથી, નિરાલંબન ધ્યાન સંભવી શકતું નથી. આ કાળના મોટા અને સમર્થ પુરુષો પણ નિરાલંબન ધ્યાનના મનોરથ માત્ર કર્યા કરે છે, તો પછી અલ્પ શક્તિવાળા અને વિષય-કષાયમાં રચ્યા-પચ્યા રહેનારા અન્ય આત્માઓ માટે તો નિરાલંબન ધ્યાન હોય જ ક્યાંથી ?

૨૯ પ્રશ્ન૦ કોઈ વિધવા પોતાના મરણ પામેલા પતિની મૂર્તિ બનાવી પૂજા-સેવા કરે, તો શું તેથી તેને કામની શાંતિ કે પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય ? ન થાય, તો પછી પરમાત્માની મૂર્તિથી પણ શુ ફાયદો થવાનો ?

ઉત્તર૦ આ એક કુતર્ક છે. તેનો ઉત્તર તેવી જ રીતે આપવો જોઈએ. પતિના મરણ બાદ, તેની સ્ત્રી એક આસન પર બેસી હાથમાં જપમાળા લઈ પતિના નામનો જાપ કરે, તો શું તે સ્ત્રીની ઇચ્છા પૂરી

થશે ? અથવા તેને સંતાનની પ્રાપ્તિ થશે ? નહિ જ થાય. તો પછી પ્રભુના નામની જપમાળા ગણવી પણ નિરર્થક સિદ્ધ થશે. પ્રભુના નામથી કોઈ પણ લાભ ન થાય, એમ તો કોઈ પણ કહી શકે તેમ નથી. ઉલટું, તે જ વિધવા સ્ત્રીને પતિનું નામ સાંભળવાથી જે આનંદ અને સ્મરણાદિ થશે. તેના કરતા બમણો આનંદ અને સ્મરણાદિ તેની મૂર્તિ કે ચિત્ર જોવાથી થશે, તેથી નામ કરતા મૂર્તિમાં વિશેષ ગુણ રહેલો જ છે.

વળી કોઈ પુરુષે કદી સર્પને જોયેલ નથી. માત્ર તેનું નામ સાંભળ્યું છે. એટલા માત્રથી તે પુરુષને કોઈ સ્થળે સર્પ જોવામાં આવે, તો–'આ સર્પ છે'–એવું જ્ઞાન થશે ? નહિ થાય. પરંતુ સર્પનો આકાર જેણે જાણ્યો હશે, તો તે સર્પને પ્રત્યક્ષપણે જોતાંની સાથે જ ઓળખી કાઢશે.

એ રીતે જે પુરુષે અમુક માણસને પ્રત્યક્ષ જોયો નથી અને તેની છબી પણ જોઈ નથી, માત્ર નામ જ સાંભળ્યું છે, તે પુરુષની પાસે થઈને પણ કોઈ વખત તે માણસ નીકળશે, તો પણ તેને નહિ જ ઓળખી શકે : પરન્તુ જેણે તે માણસની છબી જોઈ હશે તે તો તુરત જ ઓળખી લેશે કે–'આ અમુક માણસ છે.' આથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે–પ્રત્યેક વસ્તુનું સ્વરૂપ ઓળખવા માટે નામ જેટલુ ઉપયોગી છે, તેના કરતા મૂર્તિ અથવા આકાર વિશેષ ઉપયોગી છે.

૩૦. પ્રશ્ન૦ જો કારીગરની બનાવેલી પ્રતિમાઓ પૂજનીય છે, તો તેને બનાવનારા કારીગરો વિશેષ પૂજવા યોગ્ય કેમ નહિ ?

ઉત્તર૦ કારીગર પ્રતિમાને બનાવનારો છે, પણ જેની તે પ્રતિમા છે તે વ્યક્તિનો બનાવનારો નથી. બીજને જમીનમા વવાય ખાતર નખાય અને ખેડૂતની મહેનતથી જ તે બીજોમાંથી ધાન્ય નિપજાવી શકાય · છતાં ધાન્યને ખાનારાઓ માટી કે ખાતર વગેરેને ખાવાનુ પસંદ કરતા નથી.

શ્રી જિનપ્રતિમા બને છે પથ્થર આદિમાંથી, અને બનાવે છે કારીગર, પણ તેનું મૂળ બીજ તો શ્રી વીતરાગ–પરમાત્મા છે. જો કારીગર શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનો જ સર્જક હોય, તો તે જરૂર પૂજનીય બને, પણ તેમ નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રી પતિના ફોટાનો આદર કરે છે, પણ ફોટો પાડનારનો તેવો આદર કરે છે ખરી? વળી શાસ્ત્રોને લખનાર લહીયાઓ છે, છતાં તેઓ પૂજનીય ગણાય છે ખરા? નહિ જ, કારણ કે શાસ્ત્રોનું ઉદ્ભવસ્થાન લહીયાઓ નથી. તે તો નકલ કરનારા માત્ર છે.

શાસ્ત્રો પૂજનીય હોવાના કારણે શાસ્ત્રકાર–મહાત્માઓને પૂજનીય મનાય અને શાસ્ત્રકાર–મહાત્માઓ પૂજનીય હોવાના કારણે તેઓશ્રીએ રચેલાં શાસ્ત્રો પૂજનીય મનાય, એ બરાબર છે. એ જ રીતિએ શ્રી જિનેશ્વરદેવો પૂજનીય હોવાના કારણે તે તારકોની પ્રતિમાઓ પૂજનીય ગણાય, પણ પ્રતિમાઓને ઘડનાર કારીગરો નહિ. જો કે કોઈ પૂજ્ય કે પ્રિય વ્યક્તિના ફોટા વગેરેને જેમ બને તેમ વધુ યથાર્થતાનો ખ્યાલ આપે તેવા બનાવી આપનાર વ્યક્તિ આનન્દ પમાડનાર અગર ઈનામને પાત્ર બને છે, તેમ શ્રી જિનમૂર્તિને પણ શ્રી વીતરાગતાની સુન્દર છાયા રૂપે ઘડી આપનાર કારીગર, આનન્દ પમાડનાર અને ઈનામને પાત્ર બને છે.

જેઓ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની મૂર્તિને માનવા–પૂજવા આદિનો નિષેધ કરવાને માટે–'મૂર્તિ પૂજનીય તો, તેને ઘડનાર કારીગરો વિશેષ પૂજનીય કેમ નહિ?' આવા કુતર્કો ઉઠાવે છે, તેઓને પૂછવું જોઈએ કે–'તમે જે શાસ્ત્રોને પૂજનીય માનો છો, તે શાસ્ત્રોની નકલ કરનારા લહીયાઓને અગર છાપી આપનાર છાપખાનાંવાળાઓને શાસ્ત્રોથીય વધુ પૂજનીય માનો છો ખરા? સાધુમહાત્માઓનાં વસ્ત્રાદિ ઉપકરણોને તમે બહુમાનપાત્ર માનો છો, તો તે વસ્ત્રાદિને તૈયાર કરનાર વણકરો તથા કારીગરો આદિને તેથી પણ વધુ બહુમાનપાત્ર માનો છો ખરા?' જો ના, તો પછી શ્રી જિનમૂર્તિના સંબંધમાં જ

આવા કુતર્કો કેમ કરો છો? શ્રી જિનમૂર્તિની પૂજનીયતા શ્રી જિનેશ્વરદેવોની ગુણમયતાના જ પ્રતાપે છે, એ વાતને સમજનારા આત્માઓ તો કદિ જ આવા કુવિકલ્પોમાં ફસાય નહિ.

૩૧ પ્રશ્ન૦ પ્રતિમા અજીવ છે, તો તેને કેમ પૂજાય?

ઉત્તર૦ જે દ્રવ્ય પૂજનિક હોય છે, તે સજીવ હો કે અજીવ હો, પણ પૂજનીય છે જ. દક્ષિણાવર્ત્ત શંખ, કામકુંભ, ચિન્તામણિ રત્ન, ચિત્રાવેલી વગેરે પદાર્થો અજીવ અને જડ હોવા છતાં, લોકમાં પૂજાય જ છે અને તેમને પૂજનારાઓના મનનું ધાર્યું સિદ્ધ પણ થાય જ છે. જેમ એ અજીવ વસ્તુઓ પોતાના સ્વભાવથી પૂજનારાઓનુ હિત કરે છે, તેમ શ્રી જિનપ્રતિમા પણ પૂજનાર આત્માઓને સ્વભાવથી જ શુભ ફળ આપે છે.

૩૨ પ્રશ્ન૦ જિનપ્રતિમા તો સામાન્ય કિંમતમાં વેચાય છે, તેને ભગવાન કેમ માની શકાય?

ઉત્તર૦ ભગવાનની વાણી પણ શ્રી આચારાંગ, શ્રી ભગવતી આદિ પુસ્તકો દ્વારા થોડી થોડી કિંમતમાં વેચાય છે, તો પછી તેને પણ પૂજનીય કેમ માની શકાય? પુસ્તકો દ્વારા જ્ઞાનનો પ્રચાર થાય છે માટે તે પૂજનીય છે, તો પ્રતિમા દ્વારા પણ ભવ્યાત્માઓને પરમાત્મ-સ્વરુપનુ જ્ઞાન થાય જ છે તેથી તે પણ પૂજનીય જ છે.

શાસ્ત્રો કે જે કાગળો ઉપર શાહીથી લખાયેલાં છે, તેને પણ શાસ્ત્રોમા ખૂદ ગણધર મહર્ષિઓએ 'ભગવાન' કહી વંદન-નમસ્કાર કરેલ છે, તો પછી પ્રતિમા વંદન-નમસ્કાર કરવા લાયક હોય, તેમાં શંકા જ શી છે? શાસ્ત્રોમાં કહ્યુ છે કે–

'नमो बंभीलिविए' બ્રંભી લિપિને નમસ્કાર થાઓ!

'आयरस्सणं भगवओ ભગવાન્ શ્રી 'આચારાંગ' ઇત્યાદિ.

સુલભ અને કિંમતી વસ્તુઓ પણ કેટલીક વખત પંચના સ્વીકારથી દુર્લભ અને કિંમતી બને છે, તેમ થોડી કિંમતમાં મળતી

પ્રતિમાઓ પણ અંજન શલાકા અને પ્રતિષ્ઠા વગેરે શુભ ક્રિયાઓ વડે અમૂલ્ય અને પરમ પૂજનીય બને છે. રાજ્યાભિષેક થવાથી જેમ સામાન્ય માણસ પણ રાજા ગણાય છે અને વિવાહોત્સવ થયા બાદ સામાન્ય ઘરની કન્યાને પણ રાજરાણી કે મોટા ઘરની શેઠાણી ગણી શકાય છે, તેમ અલ્પમૂલ્યે મળતી પ્રતિમાઓ પણ, શ્રીસંઘ દ્વારા વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા થવાથી, સાક્ષાત્ પરમાત્મા તુલ્ય પૂજનીય બને છે.

૩૩ પ્રશ્ન૦ મૂર્તિ પરમાત્મા તુલ્ય હોય, તો તેને સ્ત્રીનો સંઘટ્ટો કેમ ? તથા તાળાકુંચીમા શા માટે રાખવામા આવે છે ?

ઉત્તર૦ સ્ત્રીના સંઘટ્ટાનો દોષ, ભાવ અરિહંતને આશ્રયીને છે. પ્રતિમા તો શ્રી અરિહંતદેવની સ્થાપના છે. સ્થાપના અરિહંતને સ્ત્રીના સંઘટ્ટાથી કાંઈ પણ દોષ ન લાગે. અગર કોઈ સ્થાપના અરિહંત તથા ભાવ અરિહંત બન્નેમાં એક સરખા દોષોનું આરોપણ કરવા માગતો હોય, તો તે અસંભવિત છે.

સૂત્રોમા સુવર્ણ, રજત તથા સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક વગેરે ઘણી વસ્તુઓનાં નામો લખેલાં હોય છે. તે બધાં તે તે નામોના અક્ષરોની સ્થાપના છે. તથા તેમા ચિત્રો પણ હોય છે. જો સ્થાપના અને ભાવમાં સમાન દોષ લાગવાની કલ્પના કરાય, તો તેને હાથમાં લેવાથી સાધુ–સાધ્વીનાં મહાવ્રતો ચાલ્યા જવા જોઈએ, પણ તેમ નથી.

શાસ્ત્રો તો તમામ મુનિગણ હાથમાં લઈને વાચે છે. તેમાં દેવ-લોકનાં દેવ–દેવીઓનાં ચિત્રો, નારકીઓના ચિત્રો વગેરેનો સૌ કોઈ સ્પર્શ કરે છે તથા વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકોમાં સ્ત્રી–પુરુષોના ફોટા-ઓ તથા ચિત્રો પાને પાને ભરેલાં હોય છે, તેને બ્રહ્મચારી મુનિવરો આદિ પણ સ્પર્શ કરે છે. તો તમામનાં શીલવ્રત રહે કે ભાંગી જાય ? ચિત્રો વગેરેને અડકવાથી શીલવ્રત નષ્ટ થઈ જતું હોય, તો પછી જગતમાં શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર કોઈ જડશે જ નહિ. માટે જેમ ચિત્રો પુરુષાદિની સ્થાપના છે, તેનો સ્પર્શ કે સંઘટ્ટો થવાથી બ્રહ્મચારીને દોષ

નથી, તેમ મૂર્તિ એ શ્રી અરિહંતદેવની સ્થાપના છે. તેને સ્ત્રી આદિનો સંઘટ્ટો થવાથી દોષ કેમ લાગે?

સાધુ લીલી વનસ્પતિને હાથ ન લગાવે, છતાં ગ્રન્થો તથા પુસ્તકોમાં ઠેર ઠેર ઝાડી કે વનસ્પતિઓનાં ચિત્રો આવે છે, તો તેને સ્પર્શ કરતાં વનસ્પતિના સંઘટ્ટાનો દોષ લાગે? ન જ લાગે.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે-ભાવ અરિહંત અને સ્થાપના અરિહંત આશ્રયીને એક સરખા દોષનું આરોપણ થઈ શકે નહિ-તેમ કરવા જતા મહા અનર્થ થાય.

બીજી વાત-તાળાકુંચીની, પ્રતિમાજી એ ભગવાનની સ્થાપના હોવાથી. તેની રક્ષા માટે મંદિરાદિને તાળાં લગાવવામાં આવે, તેથી તો ઉલટી ભક્તિ થાય છે, નહિ કે-દોષ લાગે છે: અને ભક્તિનું પરમ ફળ મોક્ષ છે.

જેમ ભગવાનની વાણીની સ્થાપના જેમાં છે, તે સૂત્રોની રક્ષા માટે ઉત્તમ વસ્ત્રમા, વીંટી, કબાટમાં મૂકી તાળું દેવામાં આવે છે તથા સાધુ-સાધ્વીઓની છબીઓને સુંદર ફ્રેમમા મઢાવી આલીશાન દિવાનખાનાઓમા ટીંગાડવામા આવે છે, તેમ ભગવાનની પ્રતિમાઓનું પણ રક્ષણ કરવા માટે શ્રી જિનમંદિર અને તેના ગર્ભદ્વારે તાળા લગાવવામા આવે કે રક્ષા માટે બીજા પણ પ્રબંધો કરવામા આવે, તેથી શો દોષ છે? જો તેમ ન કરવામા આવે, તો દુષ્ટ પુરુષો આશાતનાદિક કરે અને તેનો દોષ રક્ષા નહિ કરનારને અવશ્ય લાગે.

૬૪ પ્રશ્ન૦ મૂર્તિમાં શું વીતરાગના ગુણો છે?

ઉત્તર૦ એક અપેક્ષાએ છે અને એક અપેક્ષાએ નથી. પૂજક પુરુષ તેનામા વીતરાગભાવનું આરોપણ કરીને પૂજા કરે છે, ત્યારે તે મૂર્તિ વીતરાગ સદૃશ જ બને છે અને વીતરાગની ભક્તિ જેટલું જ ફળ આપે છે. એ અપેક્ષાએ શ્રી જિનમૂર્તિ શ્રી જિનવર સમાન છે. દુષ્ટ પરિણામવાળા પુરુષને મૂર્તિનાં દર્શનાદિથી કાંઈ ફાયદો થતો

નથી. ઊલટું, અશુભ પરિણામથી કર્મનો બંધ થાય. એ અપેક્ષાએ મૂર્તિ વીતરાગ સદૃશ નથી એમ કહેવું હોય તો કહી શકાય, પણ તેથી તેનામાં તારવાની શક્તિ છે તે ચાલી જતી નથી. સાકર મીઠી હોવા છતા ગર્દભને ભાવતી નથી, ઉલટુ નુકશાન કરે છે, તેથી કાંઈ સાકરનો સ્વાદ નષ્ટ થઈ જતો નથી. તેમ મૂર્તિ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને ન રુચે તો તેથી તેની મોક્ષદાયકતા ચાલી જતી નથી.

૩૫ પ્રશ્ન૦ મૂર્તિ જો 'જિનરાજ' તુલ્ય છે, તો આ પાંચમા આરામા તીર્થંકરનો વિરહ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર૦ ભરતક્ષેત્રમા પાંચમા આરામાં તીર્થંકરનો વિરહ કહ્યો છે, તે ભાવ તીર્થંકરને આશ્રયી કહ્યો છે : સ્થાપના અરિહંતને આશ્રી નહિ ! કોઈ ગામમા સાધુ ન હોય પણ તેમની છબી હોય, તે છતાં એમ કહેવાય છે કે–'આ ગામમાં હાલ કોઈ સાધુ વિચરતા નથી.' તો તે વિરહ, ભાવ સાધુનો જ સમજાય છે. કોઈ એમ નથી માનતુ કે 'આ ગામમાં સાધુની છબીનો પણ વિરહ છે.'

૩૬ પ્રશ્ન૦ એક ક્ષેત્રમાં બે તીર્થંકરો એકઠા ન થાય, છતાં એક જ મકાનમા અનેક મૂર્તિઓ કેમ એકત્રિત કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર૦ આ વિષય પણ સ્થાપના સબંધી છે અને જે નિષેધ છે તે ભાવ અરિહત સબધી છે. જેમ સર્વ તીર્થંકરો સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અનંતી ચોવીસીના તીર્થંકરો એક જ ક્ષેત્રે (દ્રવ્ય નિક્ષેપે) રહે છે, તેમ (સ્થાપના નિક્ષેપે) એક જ મદિરમાં એકસો આઠ કે તેથી પણ અધિક પ્રતિમાઓને રહેવામા કાંઈ બાધ નથી.

સ્થાપનાને પણ એક સાથે રહેવામાં જો બાધ હોત, તો શ્રી **જબૂદ્વીપમાં** સેકડો પર્વતો, નદીઓ, દ્રહો વગેરે જૂદે જૂદે સ્થળે આવેલ છે, તેને એક જ નકશામાં સંગ્રહિત કરી લોકોને કેમ સમજાવવામાં આવે છે ? સૂત્રોમા સર્વ તીર્થંકરોના નામની સ્થાપના જેમ એક જ પાના પર કરવામા આવે છે તથા નામ અરિહત અને દ્રવ્ય

અરિહંતને એકત્ર રહેવામાં જેમ કોઈ પણ જાતનો બાધ નથી, તેમ સ્થાપના અરિહંતને પણ એક જ મકાનમાં રહેવામાં બાધ નથી. જે બાધ છે, તે ભાવ અરિહંતને આશ્રયીને જણાવેલો છે.

૩૭ પ્રશ્ન૦ શું ગુરુની છબી જોઈ શિષ્ય તથા પિતાની છબી જોઈ પુત્ર ઊભો થશે ? આદર આપશે ? સસરાની તસવીર જોઈ પુત્રવધૂ લાજ કાઢશે ? જો ના, તો પછી મૂર્તિ માનવાનો આગ્રહ શા માટે ?

ઉત્તર૦ શિષ્ય પોતાના ગુરુની તથા પુત્ર પોતાના પિતાની તસ્વીરને માન અને આદર નહિ આપે, તો શું અપમાન કરશે ? અથવા કોઈ શત્રુ તે છબીઓના મુખ કાજળ કે શાહીથી કાળાં કરવા માગશે, તો તે કરવા દેશે ? તેને સહન કરશે ? અથવા છબીઓને કાગળ તથા શાહી રૂપ સમજી, રસ્તામાં લોકોના પગ તળે આવે તે રીતે રઝળતી મૂકશે ? આવાં કાર્યો કોઈએ કર્યાં નથી અને કરે તો વિવેકીઓની દૃષ્ટિએ હાંસીપાત્ર અને કપૂત ગણાયા સિવાય રહે પણ નહિ. એ જાતિનું વર્તન સાક્ષાત્ ગુરુ અને સાક્ષાત્ પિતાનું અપમાન કર્યા તુલ્ય જ લેખાય. આથી ઉલટું, તે તસવીરોને સારી ફ્રેઈમમાં મઢાવી, મેજ કે સિંહાસન પર ઊંચા સ્થાને સ્થાપન કરે અથવા દિવાલ પર ટાંગી સ્વચ્છતાથી રાખે, તો તેથી ગુરુ કે પિતાનું બહુમાન કર્યું જ ગણાય છે તથા તેને જોઈને પોતાના ગુરુ કે પિતા યાદ આવ્યા સિવાય પણ રહેતા નથી.

બીજી વાત-શિષ્ય કે પુત્ર, ગુરુ કે પિતાના નામનો આદર કરે કે નહિ ? જો કરે, તો નામ કરતાં છબીથી તો વિશેષ સ્મૃતિ થઈ આવે છે, તો તેનો વિનયાદિ તો વિશેષ કરવો જોઈએ.

વળી પુત્રવધૂ સસરાની છબી જોઈને લાજ નહિ કાઢે, એ તર્ક પણ નકામો છે. જેમ છબી જોઈને લાજ નહિ કાઢે, તેમ નામનું શ્રવણ કરતાં પણ લાજ કાઢશે નહિ : તો પછી પરમાત્માનું નામ પણ નિરર્થક સમજવું ? ઉલટું, સસરાની છબીથી વહુએ સસરાને પ્રથમ નહિ જોયેલ હોય, તો બોધ થશે કે-' આ મારા સસરા છે.' તેમ જેઓએ

ભગવાનને નહિ જોયા હોય, તેઓને મૂર્તિથી ઓળખાણ થશે કે–'આ મારા ભગવાન છે.'

સસરાની ઓળખાણ થતાં વહુને લાજ કાઢવાની ગૂંચવણ કે શંકા રહેતી નથી. લાજ કાઢવા–નહિ કાઢવાનુ કામ સુગમ થઈ જાય છે. સસરાને ઓળખી લઈને તરત જ લાજ કાઢે છે અને બીજાઓને જોઈને લાજ કાઢતી નથી, તેમ મૂર્તિ દ્વારા પ્રભુની પણ પીછાણ થતાં, અસેવ્યનો પરિત્યાગ કરવાનું તથા સેવ્યની સેવા–ભક્તિ કરવાનુ કાર્ય સુગમ થઈ જાય છે અને કોઈ પણ જાતની ભ્રમ–જાળમા પડવાનું રહેતું નથી. મૂર્તિનો એ પણ એક મહાન ઉપકાર છે.

૩૮ પ્રશ્ન૦ ભગવાનની મૂર્તિ એ જ ભગવાન હોય, તો તેમના અલંકાર પાપી ચોરો કેમ ચોરી જાય છે? તેમની હજારોની રકમો લોકો હજમ કેમ કરી જાય છે? તથા તેમની મૂર્તિને દુષ્ટ લોકો ખંડિત કેમ કરી નાખે છે ? વળી ભગવાન સર્વજ્ઞ છે, તો તેમની મૂર્તિને જમીનમાંથી ખોદીને કેમ કાઢવી પડે છે? શાસનદેવો એ કાર્ય કેમ કરતા નથી?

ઉત્તર૦ આ સવાલ જ અયોગ્યતાથી ભરેલો છે. શ્રી વીતરાગના ગુણોનુ આરોપણ કરીને, ભક્તિ માટે જડ વસ્તુની બનાવેલી મૂર્તિ જમીન-માથી એની મેળે કેમ ન નીકળે કે તેમના અલંકારો આદિને ચોરી જતાં પાપી લોકોને શાસનદેવતા કેમ ન અટકાવે? એનો ઉત્તર એ છે કે જડ સ્થાપનામાં એ સામર્થ્ય ક્યાથી આવે? અને શાસનદેવ દરેક પ્રસંગે આવીને ઊભા રહે, એવો નિયમ ક્યા છે?

ભગવાન શ્રી **મહાવીરદેવ** વિદ્યમાન હતા તે વખતે તેમની સેવામાં અનેક લાખ દેવો હાજર રહેતા હતા, છતા **મંખલિપુત્ર ગોશાળાએ** ભગવાન ઉપર તેજોલેશ્યા ફેંકી અને તેથી લોહીખંડ ઝાડાનો વ્યાધિ થયો. તે વખતે શાસનદેવોએ કાંઈ કર્યું નહિ, તેથી શુ તેઓની ભક્તિમાં ફરક પડી ગયો? કેટલાક ભાવો એવા હોય છે. કે જેને

દેવતાઓ પણ ફેરવી શકતા નથી. જે કાળે જે બનવાનું હોય. તે કોઈ કાળે પણ મિથ્યા થતુ નથી. ખૂદ શ્રી તીર્થંકર મહારાજા પાસે અનેક સ્ત્રી-પુરુષોએ દીક્ષા ગ્રહણ કરીને વિરાધી છે, અનેક પ્રકારના પાખંડ મત સ્થાપન કર્યા છે અને ભગવાનની નિન્દા કરી છે · તો શું સર્વજ્ઞભગવાન નહોતા જાણતા કે-' આ પાખંડીઓ ચારિત્ર વિરાધશે અને મિથ્યાત્વ પ્રરૂપશે ?' જાણતા જ હતા, છતા કેમ દીક્ષા આપી ? એ જ માટે કે-તેવા ભાવિભાવ આદિને પણ એ તારકો જાણતા હતા.

વળી હાલમાં શ્રી વીતરાગનો ધર્મ અતિ અલ્પ પ્રમાણમા રહી ગયો છે. તેમા પણ અનેક પ્રકારની જુદી જુદી શાખાઓ પડી છે અને ચાળણાની માફક ચળાઈ રહ્યો છે. ઉત્સૂત્રભાષણો કરવામાં મિથ્યાત્વ અને દુરાગ્રહને આધીન થયેલા આત્માઓ કાંઈ બાકી રાખતા નથી. તો પછી આવા નિંદકો અને પ્રત્યનીકોને રોકીને શાસનદેવ સત્ય માર્ગ કેમ ઉપદેશતા નથી ? લોકોને શ્રી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધરસ્વામી-ની પાસે લઈ જઈને, તેમનાં દર્શન કરાવી, શુદ્ધ ધર્મનો પ્રતિબોધ કેમ કરાવતા નથી ? માટે દેવતાઓના હાથે પણ જે જે ચમત્કારી કાર્યો થવા નિર્મિત થયા હોય, તેટલા જ થાય છે-વધારે નહિ, એમ માનવું જ જોઈએ.

વળી હાલમાં પણ ઘણી મૂર્તિઓ, જેવી કે-શ્રી ભોયણીજીમાં **શ્રી મલ્લીનાથ** ભગવાન અને શ્રી પાનસરજીમાં **શ્રી મહાવીરસ્વામી** ભગવાન વગેરે માટે શાસનદેવો સ્વપ્ન આપી, અનેક પ્રકારના ચમત્કાર પણ દેખાડે છે. અસંખ્યાતાં વર્ષોની મૂર્તિઓની રક્ષા પણ કરે છે. એ સિવાય કેટલાક ઉપસર્ગાદિનું નિવારણ પણ કરે છે અને કેટલાકનું નથી પણ કરતા : કારણ કે-દરેક વખતે શાસનદેવો સહાય કરે જ, એવો નિયમ નથી.

હાલના વખતમા કેટલાક હરામખોરો શ્રી જિનમંદિરની ચોરી વગેરે દુષ્ટ કાર્યો કરતા હોય, તો તેનું ફળ તેઓ અવશ્ય ભોગવશે.

તેથી શાસનદેવતાઓને કલંક લાગી જતું નથી. અથવા તેથી સ્થાપના-અરિહંતનો મહિમા પણ ઘટી જતો નથી. સ્થાપના અરિહંતનો મહિમા તો તો જ ઘટે કે-સ્થાપના અરિહંતની ભક્તિ કરનાર આત્માઓને, એ ભક્તિથી વીતરાગ પરમાત્માના ગુણો વગેરેનુ સ્મરણ ન થતુ હોય તે વીતરાગભાવ, દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિના પરિણામ, સંયમ અને તપને વિષે વીર્યોલ્લાસ, ભવભ્રમણનું નિવારણ કે મોક્ષસુખની નિકટતા વગેરે ન થતું હોય. આ બધા ફાયદાઓનો કોઈથી પણ ઇન્કાર થઈ શકે તેમ નથી.

૩૯ પ્રશ્ન૦ નિરંજન નિરાકારની મૂર્તિ કેવી રીતે બની શકે?

ઉત્તર૦ તમામ મતના દેવ તથા શાસ્ત્રોના રચનાર નિરાકાર નથી થયા, પણ સાકાર જ થયા છે. દેહધારી સિવાય કોઈથી શાસ્ત્રો રચી શકાય જ નહિ કે મોક્ષમાર્ગ બતાવી શકાય જ નહિ. તમામ શાસ્ત્રો અક્ષરસ્વરૂપ છે. અક્ષરનો સમૂહ તાલુ. ઓષ્ઠ, કંઠ, દત વગેરે સ્થાનોથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સ્થાનો દેહધારીને જ હોય છે, તેથી તે દરેકની મૂર્તિ અવશ્ય હોઈ શકે છે.

મોક્ષમા ગયા પછી તેઓ અવશ્ય નિરાકાર હોય છે, તો પણ તેમને ઓળખાવવા માટે પણ મૂર્તિની આવશ્યકતા રહે છે. જેમ કે -શાસ્ત્રના રચનારા દેહધારીઓના મુખથી નીકળેલો અક્ષરોનો સમૂહ ખાસ કોઈ આકારનો હોતો નથી, છતા તેનો આકાર કલ્પી શાસ્ત્રના પાનાઓ ઉપર દાખલ કરવામા આવ્યો છે અને તો જ તેનો બોધ થાય છે. તેમ નિરાકાર એવા સિદ્ધ-ભગવાનનો આકાર પણ આ દુનિયામાં તેમનો જે છેલ્લો ભવ થયો-તે મુજબ કલ્પી, મૂર્તિમાં ઉતારવામા આવે છે. તેથી નિરાકાર સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ પણ સમજી શકાય છે. અને સાક્ષાત્ સિદ્ધની પેઠે તેનુ ધ્યાન કરનારના સઘળાં ઇચ્છિતો પણ પૂર્ણ થાય છે.

એવો એક નિયમ છે કે-કોઈ પણ નિરાકાર વસ્તુને ઓળખાવવી હોય તો તેને સાકાર બનાવીને જ ઓળખાવી શકાય છે. એ માટે

પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત સર્વ પ્રકારની લિપિઓનું છે. પોતાના મનનો આશય બીજાને શબ્દો દ્વારા સ્પષ્ટપણે સમજાવી શકાય છે અને એ શબ્દો જે વર્ણના બનેલા છે, તે વર્ણને જૂદા જૂદા આકાર આપવાથી જ. પોતાના અર્થોનુ સ્પષ્ટ ભાન કરાવાય છે. વર્ણોને क. ख. ग घ કે A, B, C, D આકારો ન આપવામાં આવે અગર સર્વની આકૃતિ એક સરખી કરી દેવામાં આવે, તો કોઈને બોધ થઈ શકે ખરો કે ? નહિ જ. માટે નિરાકાર વસ્તુનો સ્પષ્ટ બોધ, તેને આકાર આપ્યા સિવાય કરી શકાતો જ નથી.

૪૦ પ્રશ્ન૦ આ કાળના બુદ્ધિમાન લોકો મૂર્તિને માનતા નથી. માત્ર જડ લોકો જ માને છે,–એ વાત શું બરાબર છે ?

ઉત્તર૦ સાવ ખોટી છે. કોઈપણ કાળના બુદ્ધિમાન પુરુષોને મૂર્તિને માન્યા સિવાય ચાલતું જ નથી. કોઈ પ્રત્યક્ષ રીતિએ માને છે, તો કોઈ અપ્રત્યક્ષ રીતિએ માને છે સૌ પોતપોતાના મતના ઉપદેશકને માને છે તેઓ દેહધારી હોય છે. તેથી તેમને આકાર હોય જ છે. પોતાના મતના ઉપદેશકને ઓળખવા માટે શું તેઓને તેમના દેહાકારનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય ચાલે છે ? નહિ જ.

વળી યુરોપ, અમેરિકા, એશિયા અને આફ્રિકા વગેરે ભિન્ન ભિન્ન ખંડો અને તેમા આવેલાં શહેરો, નદીઓ અને પર્વતો વગેરેની સમજણ આપવા માટે, દરેક મનુષ્યને તે તે દેશના નકશાઓ વગેરેનું આલંબન લેવું જ પડે છે. કોઈ પણ નવું ઘર, હાટ, હવેલી, દુકાન, મહેલ કે કિલ્લાઓ બનાવતાં પહેલા, તેનો પ્લાન તૈયાર કરવો જ પડે છે. તે મૂર્તિ નથી, તો શું છે ?

પ્રત્યેક દેશના બુદ્ધિમાન માણસોને એ આકારોનો આશ્રય લેવો જ પડે છે, છતાં માત્ર દેવમૂર્તિ સબંધી વાધો ઉઠાવવામાં આવે છે, તે માત્ર અજ્ઞાનતા અથવા ધર્મદ્વેષનું જ પરિણામ છે આપણે જોઈ આવ્યા કે–સઘળુંયે જ્ઞાન નિરાકાર શ્રુત છે અને તે તેના અક્ષરોની આકૃતિથી જ મેળવી શકાય છે.

પ્રત્યેક મતવાળાઓ શાસ્ત્ર તથા માળાને તો અવશ્ય માને છે. શાસ્ત્ર જેમ વચનની સ્થાપના છે, તેમ માળા પણ પોતે માનેલી ઈષ્ટ વસ્તુઓની કે તેના ગુણોની સ્થાપના જ છે. અન્યથા અમુક સંખ્યામાં મણકાની જ માળા હોવી જોઈએ'–એવો નિયમ ન હોઈ શકે.

હવે દરેક મતવાળા પોતાના ઈષ્ટ દેવને પૂજવા માટે કોઈ ને કોઈ પ્રકારના આકારને માને જ છે, એ વાત બીજી રીતે સ્પષ્ટ કરીએ.

ખ્રિસ્તીઓમાં, રોમન કેથોલિકો ઈસુની મૂર્તિને માને છે. **પ્રોટેસ્ટંટો** ઈસુની યાદગીરી અને તેના પરની શ્રદ્ધા કાયમ ટકાવવા માટે ઈસુને અપાયેલી શૂળીનું નિશાન જે ક્રોસ (†), તેને હંમેશાં પોતાની પાસે રાખે છે. જ્ઞાનની સ્થાપના રૂપ બાઈબલનો આદર કરે છે, પોતાના પૂજ્ય પાદરીઓની છબીઓ પાસે રાખે છે તથા તેમના બાવલા, પૂતળાં તથા કબરોને સારી રીતે માન આપે છે.

મુસલમાન લોકો નિમાજ પઢતી વેળા પશ્ચિમમા 'કાબા' તરફ મુખ રાખે છે. શું ખુદા પશ્ચિમ સિવાય બીજી કોઈ દિશામાં નથી? છે. તો પછી પશ્ચિમમાં મુખ રાખવાની શી જરૂર? 'કાબા'ની યાત્રા પશ્ચિમ દિશામા છે, માટે પશ્ચિમ તરફ નજર રાખે છે. તો પછી તે પણ ખુદાની સ્થાપના જ માની ગણાય. **મક્કા–મદીના** હજ કરવા જાય છે અને ત્યાં કાળા પથ્થરને ચૂંબન કરે છે, વાંકા વળી વળીને નમસ્કાર કરે છે, પ્રદક્ષિણા આપે છે અને તે તરફ દૃષ્ટિ સ્થિર રાખી નિમાજ પઢે છે. તેની યાત્રા માટે હજારો રૂપિયા ખર્ચે છે. તે પથ્થરને પાપનો નાશ કરનાર માની, તેનુ ખૂબ સન્માન કરે છે.

જો વગર ઘડેલો તે પથ્થર પણ ઈશ્વર તુલ્ય સન્માન કરવા યોગ્ય છે અને તેના સન્માનથી પાપ નાશ પામે છે, તો પરમેશ્વરના સાક્ષાત્ સ્વરૂપની બોધક પ્રતિમાઓ ઈશ્વર તુલ્ય કેમ નહિ? અને તેનુ સન્માન, તેનો આદર અને તેની ભક્તિ કરનારના પાપ નાશ કેમ ન પામે? વળી શુ પરમેશ્વર દરેક સ્થાને નથી, કે જેથી મક્કા–મદીના જવું

પડે છે? માટે કહો કે–મનને સ્થિર કરવા માટે મૂર્તિ સ્વરૂપે કે અન્ય સ્વરૂપે સ્થાપનાને માનવાની આવશ્યકતા પડે જ છે.

વળી મુસ્લિમો તાબુત બનાવે છે, તે પણ સ્થાપના જ છે. તેને લોબાનનો ધૂપ તથા પુષ્પના હાર વગેરે ચઢાવી, સારી રીતે આદર આપે છે. શુક્રવારને શુભ દિવસ જાણી મસ્જિદમાં તથા ઈદના દિવસે મોટી મસ્જિદમા જઈને નિમાજ-પઢે છે. તે મસ્જિદો પણ સ્થાપના જ છે. કુરાને શરીફને ખુદાનાં વચનો સમજી માથે ચઢાવે છે, તે પણ સ્થાપના જ છે. ઓલીયા, ફકીર, મીરા સાહેબ, ખ્વાજા સાહેબ વગેરેની દરગાહોની યાત્રાઓ કરે છે અને ત્યા રહેલી કબરો પર ફૂલહાર–મેવા–મીઠાઈ વગેરે ચઢાવી વદન–પૂજન આદિ કરે છે, તો તે પણ સ્થાપના–સન્માન નથી, તો બીજું શુ છે? મસ્જિદો તથા મક્કા-મદીના વગેરેના ફકીરોની છબીઓ પડાવીને પોતાની પાસે રાખે છે, તે પણ સ્થાપના જ છે.

એ રીતે ઘણા પ્રકારે મુસલમાનો પણ પોતે માનેલ પૂજ્ય વસ્તુઓની મૂર્તિ (આકાર)ને એક સરખુ માન આપે છે.

પારસી લોકો અગ્નિને માને છે અને એ પણ એક પ્રકારની સ્વ–ઈષ્ટ દેવની સ્થાપના જ છે,

નાનકપંથીઓ ગુરુ નાનક પછી તેની પાટ ઉપર જેટલા ગાદીપતિઓ થયા, તે બધાઓએ બનાવેલા પુસ્તકોને પરમેશ્વર તુલ્ય માની ભક્તિ કરે છે. ગ્રન્થની પધરામણી વખતે મોટી મોટી સ્વારીઓ કાઢે છે, સુશોભિત મકાનોમા ઊંચે આસને પધરાવી તેની સન્મુખ નાટારભ ઈત્યાદિ કરે છે અને તેના અહોનિશ ગુણગાન ગાય છે. પુસ્તકો એ પણ અક્ષરોની સ્થાપના જ છે.

કબીરપંથીઓ કબીરની ગાદીને પૂજે છે. કોઈ તેની પાદુકાઓને પૂજે છે અને બધા જ તેનાં બનાવેલા પુસ્તકોને મસ્તકે ચઢાવે છે.

દાદુપંથીઓ દાદુજીની સ્થાપના તથા તેમની વાણી રૂપ ગ્રન્થને પૂજે છે. દેરીઓ બંધાવી તેમાં ગુરુના ચરણો પધરાવે છે અને પૂજે છે.

વેદમા પણ મૂર્તિપૂજાના સંખ્યાબંધ પાઠો છે, છતા આર્યસમાજીઓ મૂર્તિનુ ખંડન કરે છે, તે તદ્દન અયોગ્ય છે. તેઓના સ્વામી દયાનંદ શરીરધારી મૂર્તિમય હતા, વેદ શાસ્ત્રના અક્ષરો રુપ સ્થાપનાને માનતા હતા તથા પોતે બનાવેલા સત્યાર્થ પ્રકાશ વગેરે પુસ્તકોમા પોતાની વાણીની આકૃતિઓ દ્વારા જ બોધ કરતા અને કરાવતા હતા. એ આકૃતિઓનો આશ્રય લીધો ન હોય, તો પોતાનો મત જ શી રીતે સ્થાપી શક્ત ?

જે મૂર્તિ યા આકૃતિનો આશ્રય લઈ પોતાનુ કાર્ય સાધ્યુ, તે મૂર્તિનો જ અનાદર કરવો, એ બુદ્ધિમાનનુ કામ તો ન જ ગણાય. દયાનંદ મૂર્તિને ન માનતા હોત, તો પોતાના સત્યાર્થ પ્રકાશ ગ્રન્થમા અગ્નિહોત્ર સમજાવવા માટે થાળી, ચમચા વગેરેના ચિત્રો કાઢી, પોતાના ભક્ત વર્ગને સમજાવવા શું કરવા પ્રયાસ કરત ?

જે વાત એક સાધારણ ચિત્રકાર પણ સમજી શકે, તે સમજવાને તેમના વિદ્વાન કહેવાતા શિષ્યો પણ શુ અસમર્થ હતા ? તો પછી મહાન્ ઈશ્વર અને તેનું સ્વરૂપ, ઈશ્વરની મૂર્તિ વગર તેઓ શી રીતે સમજી શકવાના હતા ? વળી સ્વામીજીની તસવીર તેમના ભક્તો તરફથી ઠેકાણે ઠેકાણે રાખવામા આવે છે. જો તેવા સંસારસ્થિત પુરુષની પણ તસવીર રૂપે રહેલી મૂર્તિના દર્શનથી સ્વાર્થ સાધી શકાય—એમ માનો છો, તો સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન અને ગુરુના પણ ગુરુ એવા પરમેશ્વરની મૂર્તિના દર્શન વગેરેથી સ્વ-ઇષ્ટ ન સાધી શકાય, એમ કેમ માની શકાય ?

વળી આર્યસમાજીઓ પણ અગ્નિને પૂજે છે. તેમા ઘી વગેરે નાખી હોમ કરે છે, તો તે અગ્નિ શુ તેમની દૃષ્ટિએ જડ નથી ? વળી સૂર્યની સામે ઊભા રહી ‘ઈશ્વર પ્રાર્થના’ કરે છે, તો તે સૂર્ય વગેરે જડ નથી ? છે. તો પછી પરમેશ્વરની મૂર્તિથી દૂર કેમ ભાગે છે ? ‘મૂર્તિ કૃત્રિમ છે અને સૂર્ય, અગ્નિ વગેરે કૃત્રિમ નથી—’ એમ કહેતા હોય, તો તેઓના ગુરુઓનો વેશ કૃત્રિમ છે કે અકૃત્રિમ ? શાસ્ત્ર-

કૃત્રિમ છે કે અકૃત્રિમ? તેને આદર કેમ આપે છે? માટે જે વસ્તુ પૂજનીય હોય, તે કૃત્રિમ હોય કે અકૃત્રિમ, પણ તેને પૂજવી જ જોઈએ, એમ સર્વનુ અતર પોકારી ઉઠે છે.

એ રીતે દરેક પથના અનુયાયીઓ પોતપોતાને પૂજનીય વસ્તુના આકારને કોઈ ને કોઈ રીતે પૂજે જ છે, તેથી મૂર્તિપૂજા આબાલ-પડિત સર્વ કોઈને માન્ય છે.

૪૧ પ્રશ્ન૦ ગુરુ સાક્ષાત્ ઉપદેશ આપે છે, તેમ મૂર્તિ કદી ઉપદેશ આપતી નથી કે આપવાની નથી તો પછી સાક્ષાત્ ગુરુને છોડી જડ મૂર્તિની ઉપાસના કરવાથી શું લાભ?

ઉત્તર૦ સૌથી પહેલા એ સમજવુ જોઈએ કે ગુરુઓ પણ ઉપદેશ કોને આપી શકે છે? જેઓ શૂન્ય હૃદયવાળા છે, તેને ગુરુઓ પણ ઉપદેશ શી રીતે આપવાના? ગુરુનો ઉપદેશ સમજવા માટે જેમ પહેલા શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવો પડે છે તથા સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી પડે છે અને પછી જ તે સમજાય છે, તેમ મૂર્તિપૂજા માટે પણ જેની મૂર્તિ પૂજવી છે તેના ગુણોનુ સ્વરૂપ સમજી, પછી તેની પૂજા કરવામા આવે તો લાભ કેમ ન થાય? અવશ્ય થાય.

વળી-'ગુરુઓ ઉપદેશ આપે છે અને મૂર્તિ ઉપદેશ આપતી નથી'-એ કારણે જ જો ગુરુઓ પૂજનીય હોય અને મૂર્તિ પૂજનીય ન હોય, તો સ્વર્ગસ્થ ગુરુઓ બધા અપૂજનીય જ બનવાના' કારણ કે-શુ તેઓ ઉપદેશ આપે છે? નહિ, તો પછી તેમને પણ હાથ જોડવા કે નમસ્કારાદિ કરવા છોડી દેવા પડશે!

આગળ વધીને કહીએ તો, ગુરુઓ શા માટે ઉપદેશ આપે છે? ઉપદેશ આપવા દ્વારા સ્વપર-હિત સાધી મોક્ષ મેળવવા! જો ઉપદેશ આપવામા ગુરુઓનું એ જ ધ્યેય હોય, તો મોક્ષ થયા પછી અશરીરી અવસ્થામા તેઓ કેવી રીતે ઉપદેશ આપી શકવાના? તેથી તમારા મતે મોક્ષમા ગયા બાદ ફેર તેઓ અપૂજનીક ઠરશે અને પૂજનીક તેટલા જ રહેશે કે જેટલા મોક્ષના ઇરાદે એટલે અશરીરી બનવાના ઇરાદે

ઉપદેશ ન આપે અને કેવળ આ ચતુર્ગતિ રૂપ સંસારમાં સદા કાળ ભટકવાનું કાયમ રહે એ ઇરાદે ઉપદેશ આપે : કારણ કે–તે વિના તેમનાથી સદા કાળ બોધ ન આપી શકાય અને જેઓ બોધ ન આપે તેઓ તમારા મતે પૂજનીય ન ગણાય. વળી બોધ આપવા માટે આહાર લેવો પડે, નિહારાદિ કરવા પડે, તે પણ તમારા મતે પૂજનીય, પણ મોક્ષમાં ગયા પછી અનાહારી બનનારા પૂજનીય નહિ !

'ઉપદેશ કરે તે જ ઉત્તમ'–એમ માનવા જતાં, આખરે–'આહાર કરે તે ઉત્તમ અને આહાર ન કરે તે ઉત્તમ નહિ.'–એમ માનવાનો પ્રસંગ પણ આવી લાગશે : માટે સદુપદેશાદિ કરે તે તો ઉત્તમ છે જ, પરંતુ જેઓ કૃતકૃત્ય બની તે કાર્યથી નિવર્ત્યા છે, તેઓ તો તેનાથી પણ ઉત્તમ છે–એમ માનવુ જ જોઈએ.

'મૂર્તિ ઉપદેશ નથી આપતી માટે પૂજનીય નહિ અને ગુરુ ઉપદેશ આપે છે માટે પૂજનીય'–એવી અજ્ઞાન વાત કરનારા તત્ત્વને સમજતા નથી. ઉપદેશાદિ આપીને કૃતકૃત્ય બનેલા સિદ્ધભગવંતોની મૂર્તિ તો, ઉપદેશ આપનાર ગુરુઓથી પણ વિશેષ પૂજનીય છે. કારણ કે–ગુરુઓ તેમનું અવલંબન લેવાથી જ ગુરુ બની શકયા છે. તે સિદ્ધભગવંતોની પૂજા કરવાની જેઓ ના પાડે છે, તેઓના જેવા કૃતઘ્ની આ જગતમાં બીજા એક પણ નથી.

૪૨ પ્રશ્ન૦ કેટલાક કહે છે કે–માત્ર મૂળ સૂત્રને માનવાં જોઈએ, ટીકા વગેરે પછીથી થયેલ છે, માટે તેને નહિ માનવા જોઈએ; તો તેમાં તથ્ય શું છે?

ઉત્તર૦ મૂળ સૂત્રોમા કહ્યું છે કે–"गणहरा गथंति अरिहा भासइ ।" શ્રી ગણધર ભગવંતો સૂત્રને ગૂંથે છે અને શ્રી અરિહંત ભગવંતો અર્થને કહે છે. કેવલ મૂળસૂત્રને માનવાનુ કહેનાર, છદ્મસ્થ એવા ગણધર ભગવંતોનું વચન માનવાનુ કહે છે અને કેવલજ્ઞાનીઓએ કહેલા અર્થ જેમા ભરેલા છે એવા ટીકા, ચૂર્ણિ, ભાષ્ય અને નિર્યુક્તિ વગેરે શાસ્ત્રોને માનવાની ના પાડે છે! છદ્મસ્થ ગણધરોનું કહેલું માનવુ અને

કેવળજ્ઞાની ભગવાનનું કહેલું ન માનવું, એ શું વ્યાજબી છે? એ કારણે શાસ્ત્રોમાં ઠેર ઠેર નિર્યુક્તિ આદિને માનવા માટે ઉપદેશ આપ્યો છે. કહ્યું છે કે–

"सुत्तत्थो खलु पढमो, बीओ निज्जुत्तिमीसिओ भणिओ ।
तइयो य निरवसेसो, एस विही होइ अणुओगो ॥३॥"

અનુયોગ એટલે વ્યાખ્યાનના ત્રણ પ્રકાર છે: સૌથી પહેલા કેવળ સૂત્ર અને તેનો અર્થ, બીજો અનુયોગ નિર્યુક્તિથી મિશ્ર અને ત્રીજો ભાષ્ય–ચૂર્ણિ આદિ સમસ્ત. એ રીતે 'અનુયોગ' એટલે અર્થ કહેવાનો વિધિ' ત્રણ પ્રકારનો છે.

સૂત્ર તો માત્ર સૂચના રૂપ હોય છે. તેનો વિસ્તૃત ખૂલાસો તો પંચાંગીથી જ મળી આવે છે. જેઓ પંચાંગીને માનવાની ના પાડે છે, તેઓ પણ ગુપ્તપણે ટીકાઓ વગેરે દેખે છે ત્યારે જ તેમને અર્થનો પત્તો લાગે છે.

વળી શાસ્ત્રો કહે છે કે–'દશ પૂર્વધરના વચનો સૂત્ર તુલ્ય હોય છે.' નિર્યુક્તિઓ રચનાર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી ચૌદ પૂર્વધર છે. ભાષ્યકાર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાચક પાંચસો પ્રકરણોના રચનારા દશ પૂર્વધર છે. શ્રી જિનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણ પણ પૂર્વધર છે. તેથી તેઓનાં વચનો સર્વ પ્રકારે માનવા લાયક છે. ચૂર્ણિકારો પણ પૂર્વધર છે. ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ તથા શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજ આદિ પણ ભવભીરૂ, બુદ્ધિનિધાન અને દેવસાન્નિધ્યવાળા છે, તેથી તેમના વચનોને અપ્રમાણ માનવા એ ભયંકર ગુન્હો છે.

પ્રત્યેક ભવભીરૂ આત્માની ફરજ છે કે–એ પ્રામાણિક મહાપુરુષોના એક પણ વચન પ્રત્યે અજ્ઞાનતાથી પણ દુર્ભાવ ન આવી જાય, તેની સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી.

૪૩ પ્રશ્ન૦ આગમો પીસ્તાલીસ કહેવાય છે, છતા કેટલાક બત્રીસ જ માને છે, તો તે વ્યાજબી છે?

ઉત્તર૦ નહિ જ. બત્રીસ આગમો માનનારા પણ શ્રી નંદીસૂત્રને માને છે, જેમાં તમામ સૂત્રોની નોંધ આપી છે. તેમાં ગણાવેલાં અનેક સૂત્રોમાંથી માત્ર બત્રીસ જ માનવાં અને બીજાંને નહિ માનવાં, એનું શું કારણ? 'બત્રીસ સિવાયનાં બીજાં નવાં લખાએલાં છે'-એમ કહે, તો એ બત્રીસ પણ નવાં નથી લખાયેલાં, એનુ પ્રમાણ શું છે? જો પરંપરા પ્રમાણ છે, તો એ જ પ્રામાણિક પરંપરાના આધારે બીજાં સૂત્રોને પણ માનવાં જ જોઈએ.

વળી બત્રીસ સૂત્રો માનનારને એ બત્રીસમાં નહિ કહેલી એવી પણ બીજી ઘણી વાતો માનવી પડે છે. **વીસ વિહરમાનના અધિકાર, ધન્ના-શાલિભદ્રચરિત્ર, નેમ-રાજુલના** ભવ, **રામાયણ** વગેરે ઘણી વસ્તુઓ બત્રીસ આગમોમાં નથી, છતાં તેઓને માનવી પડે છે. 'બત્રીસ સિવાયના બીજા સૂત્રો માહોમાંહે મળતા નથી, માટે માનતા નથી'-એમ કહેતા હોય, તો બત્રીસમાં પણ ઘણે સ્થળે વિરોધ દેખાય છે, તેનુ કેમ? એ વિરોધ નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય અને ટીકાદિકને માન્યા સિવાય ટળી શકતો જ નથી.

કેટલાક વચનો ઉત્સર્ગના હોય છે અને કેટલાંક અપવાદના હોય છે કેટલાક વિધિવાક્યો હોય છે અને કેટલાંક અપેક્ષાવાક્યો હોય છે. વળી કેટલાક પાઠાંતરો હોય છે, કેટલાંક ભયસૂત્રો હોય છે અને કેટલાંક વર્ણનસૂત્રો હોય છે. એમ અનેક ભેદવાળાં સૂત્રો હોય છે. તેના ગંભીર આશયને સમુદ્ર સમાન બુદ્ધિના ધણી ટીકાકારો વગેરે જ સમજી શકે-બીજાઓને એ વિષયનો સ્પર્શ પણ ન હોય.

આમ છતા, તુચ્છ બુદ્ધિને ધરનારા આત્માઓ સ્વમતિ-કલ્પનાએ ગમે તેમ કહે છે, પણ તેવાઓ જે કાંઈ કહે, તેને અસત્ય અને અપ્રામાણિક જ સમજવું જોઈએ.

૪૪ પ્રશ્ન૦ શ્રી જિનપ્રતિમા સંબંધી ઉલ્લેખો ક્યા ક્યા સૂત્રમાં છે?

ઉત્તર૦ સૂત્રોમાં સેંકડો ઉલ્લેખો શ્રી જિનપ્રતિમા અને તેની પૂજાના મળી આવે છે.

(૧)

ભાવાર્થ—શ્રી મહાકલ્પ સૂત્રમાં એક સ્થળે **શ્રી ગૌતમસ્વામી** પૂછે છે–"હે ભગવન્! તથારૂપ શ્રમણ અથવા માહણ તપસ્વી ચૈત્યઘર અર્થાત્ જિનમંદિરે જાય?" ભગવાન્ કહે છે–"હા ગૌતમ! હમેશાં નિત્યપ્રતિ જાય" ગૌ૦ "હે ભગવન્! જો નિત્યપ્રતિ નહિ જાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે?" ભ૦ "હા, ગૌતમ! પ્રાયશ્ચિત્ત આવે." ગૌ૦ "હે ભગવન્! શું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે?" ભ૦ "હે ગૌતમ! પ્રમાદને વશે કરી તથારૂપ શ્રમણ અથવા માહણ જો જિનમંદિરે ન જાય, તો છઠ્ઠ (બે ઉપવાસ) નું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે અથવા પાંચ ઉપવાસનું પ્રાયશ્ચિત્ત હોય."

ગૌ૦ "હે ભગવન્! શા વાસ્તે જિનમંદિર જાય?" ભ૦ "હે ગૌતમ! જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની રક્ષા વાસ્તે જાય." ગૌ૦ "હે ભગવાન્! જે કોઈ શ્રમણોપાસક શ્રાવક પૌષધશાળામાં પૌષધમા રહ્યો થકો પૌષધ બ્રહ્મચારી જો જિનમંદિરે ન જાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે?" ભ૦ 'હા, ગૌતમ! પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. હે ગૌતમ! જેમ સાધુને પ્રાયશ્ચિત્ત, તેમ શ્રાવકને પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. તે પ્રાયશ્ચિત્ત છઠ્ઠ અથવા પાચ ઉપવાસનું હોય."

(૨)

"તુંગીયા, સાવત્થી આદિ નગરીઓના શ્રાવકો શંખજી, આનંદ કામદેવાદિ અનેક શ્રાવકોએ ત્રિકાલ શ્રી જિનમૂર્તિની દ્રવ્યપૂજા કરી છે તથા જિનપૂજા કરનાર સમ્યગદષ્ટિ છે, નહિ કરનાર મિથ્યાદષ્ટિ છે તથા પૂજા મોક્ષને અર્થે છે." –એવું જણાવનારો પાઠ શ્રી **મહાકલ્પ** સૂત્રમા છે, તેનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ છે.

"તે કાળે અને તે સમયે તુંગીયાનગરીમાં ઘણા શ્રાવકો વસે છે. ૧ શંખ, ૨ શતક, ૩ સિલપ્પવાલ, ૪ ઋષિદત્ત, ૫ દ્રમક ૬ પુષ્કલી, ૭ નિબદ્ધ, ૮ ભાનુદત્ત, ૯ સુપ્રતિષ્ઠ, ૧૦ સોમિલ, ૧૧ નરવર્મ, ૧૨ આણંદ અને ૧૩ કામદેવ પ્રમુખ જેઓ બીજા

ગામમાં રહે છે: ધનવાન તેજવાન, વિસ્તીર્ણ બલવાન છે. ઘણા પ્રાપ્ત કર્યા છે સૂત્રનાં અર્થ તથા ગ્રહણ કર્યા છે સૂત્રનાં અર્થ જેમણે એવા તેઓ ચૌદશ–આઠમ–અમાવાસ–પુનમની તિથિઓના દિવસે પ્રતિપૂર્ણ પોષહ પાળનાર સાધુ સાધ્વીને પ્રાસુક. એષણીય, અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, યાવત્ પ્રતિલાભતા થકાં વિચરે: જિનમંદિરોને વિષે, જિન-પ્રતિમાને ત્રિકાલ ચંદન, પુષ્પ, વસ્ત્રાદિક વડે પૂજા કરતાં થકાં યાવત્ વિચરે છે.

હે પૂજ્ય! પ્રતિમા પૂજે શા માટે?

'હે ગૌતમ! જિનપ્રતિમાને જે પૂજે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, જે ન પૂજે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જાણવો. મિથ્યાદૃષ્ટિને જ્ઞાન ન હોય, ચારિત્ર ન હોય, મોક્ષ ન હોય, સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્ઞાન, ચારિત્ર તથા મોક્ષ હોય છે. તે કારણે હે ગૌતમ! સમ્યગ્દૃષ્ટિએ જિન મંદિરમાં જિન પ્રતિમાની ચંદન, પુષ્પ વગેરે વડે પૂજા કરવી જોઈએ.

(શ્રી નંદીસૂત્રમાં આ મહાકલ્પ સૂત્રની નોંધ આપેલી હોવાથી માનવા લાયક છે, છતાં ન માને તેને શ્રી નંદીસૂત્રની આજ્ઞાભંગનો દોષ લાગે.)

(૩)

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં તુંગીયા નગરીના શ્રાવકોના અધિકારે કહ્યુ છે કે–

"ण्हाया कय बलिकम्मा।"

અર્થાત્–"સ્નાન કરી દેવપૂજા કરી."

(૪)

શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમાં ચંપાનગરીના વર્ણનમાં કહ્યુ છે કે—

"बहुलाइ अरिहंतचेइआइं"

અર્થાત્–'ઘણા અરિહંતના જિનમંદિર છે.'

તથા બાકીની નગરીઓના વર્ણનમા જિનમંદિર સબંધી ચંપા-

નગરીની ભલામણ કરી છે. તેથી સાબિત થાય છે કે–આગળના વખતમાં ચંપાનગરીની પેઠે બીજાં શહેરોમાં પણ ગલીએ ગલીએ દહેરાસરો હતાં.

(૫)

તથા શ્રી આવશ્યકના મૂળ પાઠમાં કહ્યું છે કે—

“ तत्तो य पुरिमताले वग्गुर ईसाण अच्चए पडिम । मल्लिजिणायण पडिमा उण्णाए वंसि बहुगोठी ॥१॥”

ભાવાર્થ-પુરિમતાલ નગરના રહેવાસી, વગ્ગુર નામના શ્રાવકે, પ્રતિમા પૂજવાને માટે શ્રી મલ્લિનાથસ્વામિનું દહેરાસર બંધાવ્યું.

(૬)

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં જંઘાચારણ અને વિદ્યાચારણ મુનિઓએ શ્રી જિનપ્રતિમા વાંદ્યાનો અધિકાર વીશમા શતકને નવમે ઉદ્દેશે કહ્યો છે.

“ नंदीसरदीवे समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाइं वंदइ, वंदइत्ता इहमागच्छइ इहमागच्छइत्ता इह चेइआइं वंदइ ॥ ”

ભાવાર્થ :—(જંઘાચારણ વિદ્યાચારણ મુનિઓ) શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપમાં સમવસરણ કરે છે. કરીને ત્યાના શાશ્વતાં ચૈત્યો (જિનમંદિરો)ને વાંદે છે. વાંદીને અહીં ભરતક્ષેત્રમાં આવે છે અને આવીને અહીંનાં ચૈત્યો (અશાશ્વતી પ્રતિમાઓ)ને વાંદે છે.

(૭)

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ચમરેંદ્રને અધિકારે ત્રણ શરણા કહ્યા છે. તે નીચે પ્રમાણે—

‘ अरिहंते वा अरिहंतचेइयाणि वा भाविअप्पणो अणगारस्स । ’

ભાવાર્થ–(૧) શ્રી અરિહંતદેવ, (૨) શ્રી અરિહંતદેવના ચૈત્ય (પ્રતિમા) અને (૩) ભાવિત છે આત્મા જેનો એવા સાધુ–આ ત્રણના શરણાં જાણવાં.

(૮)

શ્રી આચારાંગના પ્રથમ ઉપાંગ શ્રી ઉવવાઇ સૂત્રમાં અંબડ

શ્રાવકે તથા તેના સાતસો શિષ્યોએ અન્ય દેવ-ગુરુને વંદનનો નિષેધ કરી શ્રી જિનપ્રતિમા તથા શુદ્ધ ગુરુને નમસ્કાર કરવાનો નિયમ કર્યો છે. તે સૂત્રપાઠ નીચે પ્રમાણે છે :-

"अंबडस्स परिव्वायगस्स नो कप्पइ अन्नउत्थिए वा अन्नउत्थिय-देवयाइं वा अन्नउत्थिअपरिग्गहियाइं अरिहंतचेइयाइं वा वंदित्तए वा नमंसित्तए वा, नन्नत्थ अरिहंते वा अरिहंतचेइआइं वा"

ભાવાર્થ—અન્ય તીર્થી પ્રત્યે અથવા અન્ય તીર્થીના દેવ પ્રત્યે અથવા અન્ય તીર્થીએ ગ્રહણ કર્યા હોય એવા અરિહંતના ચૈત્ય (પ્રતિમા) પ્રત્યે વંદના, સ્તવના નમસ્કાર કરવા અંબડ સંન્યાસીને ન કલ્પે, પરંતુ અરિહંત અથવા અરિહંતની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવા કલ્પે.

(૯)

છટ્ઠા અંગ શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં દ્રૌપદી શ્રાવિકાએ સત્તર ભેદે દ્રવ્ય તથા ભાવપૂજામાં 'नमोत्थुणं अरिहंताण" કહ્યાનો પાઠ આવે છે :-

"तए ण सा दोवई रायवरकन्ना जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ, मज्जणघर अणुप्पविसइ. ण्हाया कयवलिकम्मा कयकोउयमंगल-पायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइ वत्थाइं परिहिया मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ, जेणेव जिणवरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता जिणघर अणुप्पविसइ, अणुप्पविसइत्ता आलोए जिणपडिमाणं पणामं करेइ, लोमहत्थय परामुसइ, एवं जहा सूरियाभो जिणपडिमाओ अच्चेइ तहेव भाणिअव्वं जाव धूवं डहइ, धूव डहइत्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचेइत्ता दाहिणजाणुं धरणितलंसि निहट्टु तिखुत्तो मुद्धाण धरणितलंसि निवेसेइ निवेसेइत्ता ईसिं पच्चुण्णमइ २ करयल जाव कट्टु एवं वयासी— नमोत्थुण अरिहताण भगवताणं जावसंपत्ताण वदइ णमंसइ जिनघराओ पडिणिक्खमइ।"

તેનો ભાવાર્થ- આ પ્રમાણે છે. ત્યાર પછી તે દ્રૌપદી નામની રાજકન્યા, જ્યા સ્નાન-મજ્જન કરવાનું ઘર છે. ત્યા આવે છે આવીને મજ્જનઘરમાં પ્રવેશ કરે છે. પ્રવેશ કરીને પ્રથમ નાહી પછી બલી કર્મ

અર્થાત્ ઘરદહેરાસરની પૂજા કરીને મનની શુદ્ધિ માટે જેણીએ કૌતુક મંગળ કર્યાં છે એવી રાજવર કન્યા દ્રોપદી શુદ્ધ દોષ રહિત પૂજન યોગ્ય મોટા જિનમંદિરમા જવા યોગ્ય પ્રધાનવસ્ત્ર પહેરી મજ્જન ઘરમાથી નીકળે, અને નીકળીને જ્યા જિનમંદિર છે ત્યા આવે છે. આવીને જિનઘરમા પ્રવેશ કરે છે. કરીને મોરપીંછી વડે પ્રમાર્જન કરે છે. બાકી સર્વ વિધિ જેમ સૂર્યાભ દેવે પ્રતિમા પૂજી તે પ્રમાણે સત્તર ભેદે પૂજા કરે છે. ધૂપ ઉખેવે છે. ધૂપ કરીને ડાબો ઢીંચણ ઊંચો રાખે છે. જમણો જમીન પર સ્થાપન કરે છે. ત્રણ વાર મસ્તક પૃથ્વી પર નમાવે છે પછી થોડી નીચે નમીને, હાથ જોડી, દશ નખ ભેગા કરી, મસ્તક પર અંજલિ કરી એમ કહે છે–'અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ,' યાવત્ સિદ્ધિગતિને પામ્યા છે ત્યાં સુધી અર્થાત્–સંપૂર્ણ શક્રસ્તવ બોલે છે. વંદન–નમસ્કાર કર્યા પછી દહેરાસરમાંથી બહાર નીકળે છે.

(મજ્જન–ઘરમાં દ્રૌપદીએ ઘર–દહેરાસરની પૂજા કરી છે. ત્યાર પછી ઉમદા વસ્ત્રો પહેરી બહાર દહેરાસર ગઈ છે. આ પ્રમાણે હાલમાં પણ ઘણા શ્રાવકો કરે છે.)

(૧૦)

શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં આનંદ શ્રાવકે જિનપ્રતિમા વાંદ્યાનો પાઠ છે. તે નીચે પ્રમાણે—

"नो खलु मे भंते! कप्पइ अज्जप्पभिइं अन्नउत्थिए वा, अन्नउत्थियदेवयाणि वा. अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाणि वा वंदित्तए वा नमंसित्तए वा"

ભાવાર્થ–હે ભગવન્! મારે આજથી માંડીને અન્યતીર્થી (ચરકાદિ), અન્યતીર્થીના દેવ (હરિહરાદિ) તથા અન્યતીર્થીએ ગ્રહણ કરેલાં અરિહંતના ચૈત્ય (જિન–પ્રતિમા), વગેરેને વંદના–નમસ્કાર કરવા ન કલ્પે.

અન્ય દેવ તથા ગુરુનો નિષેધ થતાં, જૈનધર્મના દેવ–ગુરુ સ્વયમેવ વંદનીય ઠરે છે, છતા કોઈ કુતર્ક કરે તો તેને પૂછવાનું કે–

'આણંદે અન્ય દેવને ચારે નિક્ષેપે વંદણા ત્યાગી કે માત્ર ભાવ-નિક્ષેપે ?' જો કહેશો કે–'અન્યદેવના ચારે નિક્ષેપાનો નિષેધ કર્યો છે' ત્યારે તો સ્વતઃ સિદ્ધ થયું કે–અરિહંતદેવના ચારે નિક્ષેપા તેને વંદનીય છે. જો અન્ય દેવના ભાવનિક્ષેપાને જ નિષેધ કર્યાનું કહેશો, તો તે દેવના બાકીના ત્રણે નિક્ષેપા અર્થાત્ અન્ય દેવની મૂર્તિ, નામ વગેરે આણંદને વંદનીય રહેશે, ને તે પ્રમાણે કરવાથી વ્રતધારી શ્રાવકને દૂષણ લાગે જ. તથા અન્ય દેવ હરિહરાદિ કોઈ આણંદના વખતમાં સાક્ષાત્ વિદ્યમાન હતા નહિ. તેમની મૂર્તિઓ હતી. તો બતાવો કે–તેણે કોનો નિષેધ કર્યો ? જો કહેશો કે–'અન્ય દેવની મૂર્તિનો' તો પછી અરિહંતની મૂર્તિ સ્વત. સિદ્ધ થઈ. જેમ કોઈએ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કર્યો, તેથી તેને દિવસે ખાવાની છૂટ આપોઆપ રહે છે.

આ પાઠમાં "ચૈત્ય" શબ્દનો અર્થ "સાધુ" કરી, કેટલાક લોકો ઉલ્ટો અર્થ કરે છે. તેમને પૂછવાનું કે–'સાધુને અન્યતીર્થી ગ્રહણ શી રીતે કરે ? જો જૈન સાધુને અન્ય દર્શનીએ ગ્રહણ કર્યો હોય અર્થાત્ ગુરુ કરી માન્યો હોય અને વેષ પણ બદલી નાખ્યો હોય, તો પછી તે સાધુ અન્યદર્શની થઈ ગયો. પછી તે જૈન સાધુ કોઈ પ્રકારે ન ગણાય. જેમ શુકદેવ સન્યાસીએ થાવચ્ચાપુત્ર પાસે દીક્ષા લીધી, તેથી તે જૈન સાધુ કહેવાયા, પણ જૈનપરિગ્રહિત સંન્યાસી ન કહેવાયા : તેમ સાધુ પણ અન્યતીર્થી–પરિગ્રહિત ન કહેવાય. માટે ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ સાધુ કરવો, એ સર્વથા વિરુદ્ધ છે.

તર્ક—ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ પ્રતિમા કરે, તો તે પાઠમાં **આણંદે** કહ્યું છે કે–"અન્ય તીર્થીને, અન્ય દેવને તથા અન્ય તીર્થીએ ગ્રહણ કરેલ જિનપ્રતિમાને વાંદુ નહિ, બોલાવું નહિ, દાન દઉં નહિ. ઇત્યાદિ પ્રતિમા સાથે બોલવાનું, દાન દેવાનું કેમ સંભવે ?

સમાધાન-સૂત્રનો ગંભીર અર્થ ગુરુગમ વગર સમજમાં આવવો મુશ્કેલ છે. સૂત્રની શૈલી એવી છે કે જે શબ્દનો જેની જેની સાથે સંભવે તેની તેની સાથે જોડીને તેનો અર્થ કરવો, નહિ તો અનર્થ

થઈ જાય. તેથી બોલવાનો તથા દાન દેવાનો નિષેધ અન્યદર્શની ગુરુ અંગે જાણવો અને વાંદવાનો નિષેધ પ્રતિમા અંગે સમજવો. અગર ત્રણે પાઠની અપેક્ષા સાથે લેશો, તો તમારા કરેલા અર્થ પ્રમાણે આણંદનુ કહેવુ મળશે નહિ કારણકે અન્ય દેવ હરિહરાદિ કોઈ સાક્ષાત્ વિદ્યમાન તે વખતે નહોતા. તેમની મૂર્તિઓ હતી. તેમની સાથે બોલવાનો તથા દાન દેવાનો અર્થ તમારા હિસાબે શી રીતે બેસશે ?

(૧૧)

સિદ્ધાર્થ રાજાએ દ્રવ્ય પૂજા કર્યાનુ કથન શ્રી કલ્પસૂત્રમાં છે, તે આ પ્રમાણે-

"तए णं सिद्धत्थे राया दसाहियाए ठिइवडियाए वट्टमाणीए, सइए अ साहस्सिए अ सयसाहस्सिए अ, जाए अ × × × × × लंभे पडिच्छमाणे अ पडिच्छावेमाणे अ एवं वा विहरइ"

ભાવાર્થ:-ત્યારબાદ સિદ્ધાર્થ રાજા, "દસ દિવસ સુધી મહોત્સવરૂપ કુલમર્યાદા પ્રવર્તે છતે જેમા સો દ્રવ્ય લાગે, હજાર દ્રવ્ય લાગે અને લાખ દ્રવ્ય લાગે તેવા યાગ-અરિહંત-ભગવતની પ્રતિમાની પૂજાને" કરતા, બીજા પાસે કરાવતા તથા વધામણાને પોતે ગ્રહણ કરતાં અને સેવકો પાસે ગ્રહણ કરાવતા વિહરે છે.

શંકા-સિદ્ધાર્થ રાજાએ યજ્ઞ કર્યો હતો, પણ પૂજા ક્યાં કરી હતી ?

સમાધાન-સિદ્ધાર્થ રાજા શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીના બાર વ્રતધારી શ્રાવક હતા, એમ શ્રી આચારાંગ સૂત્રમા કહ્યુ છે. તો વિચાર કરો કે-ઘોડા, બકરા, આદિ પશુવધનો યજ્ઞ તેઓ કદી કરે-કરાવે ખરા ? લંભ એટલે વધામણા. વ્યાકરણના આધારે यज શબ્દ देव पूजयामीति वचनात्. દેવ પૂજાવાચી છે. શ્રાવક તો જિનયજ્ઞ-પૂજા કરે. પરમ સમ્યક્ત્વધારી શ્રાવક સિદ્ધાર્થ રાજા, શ્રી જિનમંદિરમાં દ્રવ્ય પૂજા કરાવતા થકા બારમે દેવલોકે (કોઈ મતે ચોથે દેવલોકે) ગયાનું સૂત્રમાં કહ્યુ છે, તો હિંસક યજ્ઞ કરનાર હોત તો નિશ્ચે કરીને નરકમા જવા જોઈએ, પરંતુ સિદ્ધાર્થ રાજા તો મોક્ષગામી જીવ હોવાનું શ્રી વીર-

પરમાત્માએ ફરમાવ્યુ છે. ચોવીસ તીર્થંકરના માતા-પિતા, નિશ્ચે મોક્ષ-ગામી જીવો જ હોય છે.

(૧૨)

શ્રી **વ્યવહારસૂત્રમાં** કહ્યુ છે કે-સાધુ શ્રી જિનપ્રતિમાની સન્મુખ આલોચણ લે છે.

(૧૩)

શ્રી **મહાનિશીથ** સૂત્રમાં ચોથા અધ્યયનમાં શ્રી જિનમંદિર કરાવનારને બારમો દેવલોક, અર્થાત્-દાન, શીલ, તપ ને ભાવના આરાધનથી જે ફળ મળે, તે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે એમ ફરમાવ્યુ છે.

काउंपि जिणायणेहिं, मडियं सव्वमेइणीवट्ट ।
दाणाइचउक्केण सड्ढो गच्छेज्ज अच्चुयं जाव न परं ॥१॥"

ભાવાર્થ-શ્રી જિનમંદિરોથી પૃથ્વીતળને મંડિત કરીને અને દાનાદિ ચારે (દાન, શીલ, તપ અને ભાવ) કરીને શ્રાવક અચ્યુત-બારમા દેવલોક સુધી જાય છે, તે ઉપર નહિ.

(૧૪)

વળી તે જ સૂત્રમા અષ્ટ પ્રકારી પૂજા વગેરેનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. તેને જાણવા ઇચ્છનાર પુરુષોએ ત્યાથી જોઈ લેવુ.

(૧૫)

શ્રી આવશ્યક સૂત્રમા ભરત ચક્રવર્તિએ શ્રી જિનપ્રાસાદ કરાવ્યાનો અધિકાર છે.

"थूभसयभाउगाणं, चउवीसं चेव जिणहरे कासी ।
सव्वजिणाणं पडिमा वण्णपमाणेहिं निअएहिं ॥१॥"

અર્થ-એકસો ભાઈના સો સ્થભ તથા ચોવીસ તીર્થંકર મહારાજના જિનમંદિર, તેમાં તમામ તીર્થંકરોની પ્રતિમા, તેમના વર્ણ તથા શરીરના પ્રમાણવાળી **ભરતરાજા**એ શ્રી **અષ્ટાપદ** પર્વત ઉપર સ્થાપના કરી.

(૧૬)

શ્રી આવશ્યક સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—

‘ अंतेउरे चेइयहरं कारियं पभावती ण्हाता, तिसज्झं अच्चेइ, अन्नया देवी णच्चेइ, राया वीणं वायेइ ”

ભાવાર્થ-પ્રભાવતી રાણીએ અંતપુરમાં ચૈત્યઘર (જિનભુવન) બનાવ્યુ. તે દહેરાસરમાં, રાણી સ્નાન કરીને પ્રાતઃકાલ, મધ્યાહ્નકાલ અને સાયકાલ એમ ત્રિકાલ પૂજન કરે છે. કોઈ એક સમયે રાણી નૃત્ય કરે છે ને રાજા પોતે વીણા વગાડે છે.

(૧૭)

શ્રી “ શાલીભદ્ર ચરિત્ર ” કે જેને પ્રાય. તમામ જૈનો માને છે, તેમાં કહ્યુ છે કે—

“ શાલીભદ્રના ઘરમાં તેમના પિતાએ જિનમંદિર કરાવ્યુ હતું તથા રત્નોની પ્રતિમા કરાવી હતી. તે મંદિર અનેક દ્વારો સહિત દેવવિમાન જેવુ બનાવવામા આવ્યુ હતું.”

(૧૮-૧૯ ૨૦)

શ્રી ભગવતી, શ્રી રાયપસેણી અને શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રાદિ અનેક સૂત્રોમા શ્રાવકોના વર્ણનમા “न्हाया कयबलिकम्मा ।” અર્થાત્–“સ્નાન કરી દેવપૂજા કરવી.” એવા ઉલ્લેખો છે. શ્રી ભગવતીજીમાં તુંગીયા નગરીના શ્રાવકને અધિકારે કહ્યુ છે કે–“ શ્રાવક યક્ષ, નાગ, વગેરે અન્ય દેવને પૂજે નહિ ” તથા શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે–‘ नागभूतयक्षादि ।’ તેર જાતના અન્ય દેવની પ્રતિમાને પૂજવાથી મિથ્યાત્વીપણુ પ્રાપ્ત થાય છે અને બોધિબીજનો નાશ થાય છે. એથી સિદ્ધ થયું કે “ શ્રી અરિહંતદેવની પ્રતિમા પૂજવાથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે અને બોધિબીજની રક્ષા થાય છે.’ એ કારણે “ कयवलीकम्मा ।” પાઠથી શ્રાવકોએ શ્રી જિનપ્રતિમાની પૂજા કરવી, એવો તેનો અર્થ થયો.

કેટલાક “ न्हाया कयवन्लीकम्मा ”નો “ સ્નાન કરીને પછી પાણીના કોગળા કર્યા ” એવો તદ્દન શાસ્ત્રથી વિપરીત અર્થ કરે છે, તે

અસત્ય છે.

ભાવનિક્ષેપે સાક્ષાત્ તીર્થંકરને વંદનપૂજન કરવાનુ જે ફળ છે તેમજ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનસહિત ચારિત્ર પાળવાનુ જે ફળ સૂત્રમા છે, તે જ ફળ શ્રી જિનપ્રતિમાના વંદનપૂજનથી કહ્યુ છે. યાવત્ મોક્ષ પર્યંતનુ ફરમાવ્યુ છે.

(२१)

શ્રી **જ્ઞાતાસૂત્રમાં** તીર્થંકરગોત્ર બાંધવાનાં વીસ સ્થાનકો કહ્યાં છે. તેમા "સિદ્ધપદ આરાધવુ" એમ ફરમાવ્યું છે. તે અરૂપી સિદ્ધ ભગવાનનુ ધ્યાન–આરાધન તેમની મૂર્તિ સિવાય બની શકે જ નહિ.

(२२)

શ્રી. **વ્યવહાસૂત્રમાં** કહ્યુ છે કે—

"सिद्धवेयावच्चेणं महानिज्जरा महापज्जवसाणं चेवत्ति।"

અર્થાત્–સિદ્ધ ભગવાનની વૈયાવચ્ચ કરવાથી મહાનિર્જરા થાય યાને મોક્ષ મળે.

તર્ક–સિદ્ધ ભગવાનની વૈયાવચ્ચ તો નામસ્મરણથી થઈ શકે, તો પછી મૂર્તિનુ પ્રયોજન શુ ?

ઉત્તર–નામસ્મરણ કરવુ તેને તો ગુણગ્રામ, કીર્ત્તન, ભજન, સ્વાધ્યાય વગેરે કહે છે, પણ વૈયાવચ્ચ નહિ. જો વૈયાવચ્ચનો અર્થ એવો કરશો, તો શ્રી **પ્રશ્નવ્યાકરણમાં** બાલકની, વૃદ્ધની, રોગીની અને કુલગણાદિની દશ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ સાધુએ કરવી કહી છે, તો શુ નામ યાદ કરવાથી જ વૈયાવચ્ચ થઈ જશે ? કે આહાર–પાણી, ઔષધિ, અંગમર્દન. શય્યા, સંથારા વગેરે કરવાથી થશે ? નામાદિ યાદ કરવાથી વૈયાવચ્ચ નહિ ગણાય, પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે સેવા–ચાકરી કરવાથી જ જ ગણાશે. સિદ્ધ ભગવાનની વૈયાવચ્ચ તો તેમનુ મંદિર બંધાવી, તેમા તેમની મૂર્તિ સ્થાપન કરી, વસ્ત્રાભૂષણ, ગંધ, પુષ્પ ધૂપ, દીપે કરી અષ્ટ પ્રકારી, સત્તર પ્રકારી આદિ પૂજા કરવી, તેને જ કહી શકાય.

(૨૨)

શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણમાં ફરમાન છે કે–નિર્જરાના અર્થી સાધુ "ચેઇયટ્ઠે" અર્થાત્ જિનપ્રતિમાની હીલના, તેના અવર્ણવાદ તથા તેની બીજી પણ આશાતનાઓનુ ઉપદેશ દ્વારા નિવારણ કરે.

(૨૩)

શ્રી આવશ્યક મૂલ સૂત્રપાઠમા—

"अरिहंत चेइयाणं करेमि काउस्सग्गं।"

—એમ કહી, સાધુ અને શ્રાવક, સર્વલોકમાં રહેલી શ્રી અરિહંતની પ્રતિમાનો કાઉસ્સગ્ગ, બોધિબીજના લાભ માટે કરે એમ ફરમાવ્યું છે.

(૨૪)

"थयथुइ मंगलं।"

સ્થાપનાની સ્તુતિ કરવાથી જીવ સુલભબોધિ થાય છે, એમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા લખ્યું છે.

(૨૫-૨૬)

શ્રી અનુયોગદ્વાર તથા શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમા ચારે નિક્ષેપા તથા ચાર પ્રકારના તથા દસ પ્રકારના સત્યોનુ વર્ણન કરેલું છે, તેમાં સ્થાપના નિક્ષેપ તથા સ્થાપના સત્ય પણ આવી જાય છે. તેનાથી પણ સ્થાપના એટલે મૂર્તિ માનવાનું સિદ્ધ થઈ જાય છે.

કદાગ્રહરહિત બુદ્ધિમાન પુરુષોને માત્ર ઇશારો જ બસ છે. સૂત્રના સેંકડો પાઠોમાથી માત્ર આટલા જ પાઠો આપવા ઉચિત સમજીએ છીએ. બીજાં પણ કેટલાંક પ્રમાણો પ્રસંગોપાત કહેવાશે. તે ઉપરથી વિદ્વાન વાચકવર્ગ યથાર્થ નિર્ણય કરી શકશે. અગર જનોમાં મૂર્તિપૂજા પરંપરાથી ન હોત, તો તે મૂળ સૂત્રોમાં આવી ક્યાંથી? દુનિયામાં દરેક નામવાળી વસ્તુ પોતપોતાના અમૂક ગુણે કરીને સંયુક્ત હોય છે, તેમ "મૂર્તિ" નામ ધરાવનારી વસ્તુ પણ કોઈ રીતે નિરર્થક નથી. 'મૂર્તિ' શબ્દ પણ તેમાં રહેલ વસ્તુનો યથાર્થ

બોધ કરાવે છે. તે સ્થાપના સિવાય બીજી કોઈ પણ બાબતને કારણે સિદ્ધ થતી નથી.

૯૫ પ્રશ્ન૦ પ્રતિમાને જિનરાજ તુલ્ય માનવી અને તેને દાગીના અલંકાર આભૂષણાદિ ચઢાવવા, પુષ્પ, ધૂપ, સ્નાન, વિલેપનાદિ કરવું, એ શું વ્યાજબી છે? ત્યાગીને ભોગી બનાવવા જેવી એ ક્રિયા નથી?

ઉત્તર૦ ત્યાગી અને ભોગીના ભેદની જેને ખબર હોય, તેનાથી આ પ્રશ્ન થઈ શકે જ નહિ. અર્હત્ શબ્દનો વ્યાકરણના આધારે નીચે મુજબ અર્થ છે—

"अरिहंति वंदणनमंसणाइ, अरिहंति पूअसक्कार।
सिद्धिगमणं च अरहा, अरहंता तेण वुच्चंति॥

અર્થ-જે વંદન-નમસ્કારાદિ (ભાવપૂજા) ને યોગ્ય છે, જેઓ (ઇંદ્રાદિક દેવોએ કરેલ આઠ પ્રાતિહાર્ય રૂપ) પૂજા અને સત્કારને યોગ્ય છે અને જેઓ સિદ્ધિગતિને પામવાને યોગ્ય છે, તેને અરહંત કહેવાય છે. આ રીતે અર્હત્ નામ જ દ્રવ્યપૂજાને સૂચવે છે.

જેમના રાગ-દ્વેષ જડમૂળથી ઉખડી ગયા છે, તેઓ બીજાની કરેલ પૂજાથી ભોગી કે રાગી કેવી રીતે બનવાના હતા? રાગ પેદા થવાનું કારણ જે મોહ-મમતા, તે તો સર્વથા નાશ પામી ગયેલ છે, તો પછી તેઓ કેવી રીતે લેપાય? જો પૂજાથી ભોગી બની જશે તો શું નિંદાથી નિંદનીય બનશે? નહિ જ. પૂજા કે નિંદાથી તેમનો મહિમા વધતો કે ઘટતો નથી. પૂજા તથા નિંદાની સાથે તેમને કાંઈ સંબંધ નથી. પૂજક અગર નિંદક પુરુષને જ તે તે ક્રિયા શુભાશુભ ફળ દેનારી છે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયા પછી આઠ પ્રાતિહાર્ય થવાનું શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રમાં વિગતવાર વર્ણન છે—

(૧) અશોકવૃક્ષ ભગવાનને છાયા કરે છે.
(૨) દેવતાઓ જળસ્થળમાં પેદા થએલ પંચરંગી ફૂલોને જાનુપ્રમાણ વરસાવે છે.
(૩) આકાશમાં દેવદુંદુભિ વાગે છે.

(૪) બંને બાજુ ચામરો ઢોળાય છે;
(૫) પ્રભુને બેસવા માટે રત્નજડિત સુવર્ણ સિંહાસન હરદમ સાથે રહે છે
(૬) રત્નમય તેજના અંબારરૂપ ભામંડલ ભગવાનની પાછળ રહે છે.
(૭) દિવ્ય ધ્વનિરૂપ પ્રાતિહાર્ય વડે મનોહર વીણાના સ્વરો થાય છે.
(૮) એક પર બીજું એમ ત્રણ ત્રણ છત્રો પ્રભુના શિર પર રહે છે,

વળી લાખો અને કરોડો દેવો જય જય શબ્દથી સ્તુતિ કરતા કરતા સાથે રહે છે. દેવો સમોસરણ બનાવે છે, જેમાં—ચાંદીનો ગઢ અને સોનાના કાંગરા, સોનાનો ગઢ અને રત્નના કાંગરા, રત્નનો ગઢ અને મણિમય કાંગરા હોય છે અને વીશ હજાર પગથિયાં એકેક તરફ હોય છે, ભગવાન રત્નમય સિંહાસન ઉપર બેસી, પૂર્વ દિશામાં મુખ રાખી દેશના દે છે. બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં દેવતાઓ ભગવાનની ત્રણ મૂર્તિઓ સ્થાપન કરે છે. તે તે દિશાઓમાંથી આવનારા મનુષ્યો અને તિર્યંચો તેને સાક્ષાત્ પ્રભુ જાણી નમસ્કાર કરે છે.

પ્રભુ એક પોતાનું મુખ તથા ત્રણ મૂર્તિનાં મુખ એમ ચાર મુખે અતિશય વડે દેશના આપે છે. ચાલતી વખતે ભગવાન સુવર્ણ કમલ પર પગ દઈ ગ્રામાનુગ્રામ સમોસરે છે. સુગંધી પવન, સુગંધી જલનો છંટકાવ અને પુણ્યવાન પુરુષોને લાયક એવા અનેક દિવ્ય પદાર્થો પ્રગટ થાય છે. આટલા પદાર્થોનુ સેવન કરનાર તીર્થંકરોનું ત્યાગીપણુ ગયું નહિ, કર્મ લાગ્યા નહિ, ભોગી બન્યા નહિ; અને મુક્ત પરમેશ્વરની મૂર્તિ સન્મુખ પૂજકની દ્રવ્યપૂજાથી તેમને ભોગી બનવાનો આરોપ કે આક્ષેપ કરવો, તે નરી અજ્ઞાનતા સિવાય બીજું શું છે?

ભોગીપણું કાંઈ બાહ્ય પદાર્થોથી થતુ નથી. તે તો આતરિક મોહના પરિણામને આધીન છે. તેવા મોહને તો પ્રભુએ પ્રથમથી જ દેશવટો આપી દીધો છે. અલિપ્ત ભગવાનને જેમ પૂજાથી રાગ નથી, તેમ નિંદાથી દ્વેષ પણ નથી. જે જેવી રીતે કરે, તે તેવી રીતનુ ફળ પોતાના આત્માને જ પ્રાપ્ત કરાવે છે. જેમ સૂર્ય ભણી કોઈ થૂંકે

અથવા સોનામહોર ફેંકે, તો તે ફેંકનાર તરફ પાછી આવે છે. સૂર્યને તેથી કાંઈ લાગતું નથી. વગેરે દૃષ્ટાંતોથી પરમાત્માની પૂજા કે નિંદાથી પણ, પૂજક કે નિંદકને જ લાભ-હાનિ છે.

શ્રી તીર્થંકરદેવો જન્મથી માંડી યાવત્ નિર્વાણ પર્યંત પૂજનીય અને વંદનીય છે. કારણ કે-નિંદનીય વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા જેમ નિંદનીય હોય છે, તેમ પૂજનીય વસ્તુના ચારે નિક્ષેપા પૂજનીય હોય છે.

દ્રવ્ય નિક્ષેપાથી પ્રથમ જન્માવસ્થાનું આરોપણ કરી, જેમ ઇંદ્રાદિ દેવોએ સ્નાન કરાવ્યું તેમ પ્રભુને જળથી સ્નાન કરાવી એવી ભાવના ધારણ કરવાની છે કે-"હે પ્રભુ ! જેમ જળપ્રક્ષાલનથી શરીરનો મેલ દૂર થાય છે અને આ બાહ્ય તાપનો નાશ થાય છે, તેમ ભાવરૂપ શુચિજળથી મારા આત્મા સાથે રહેલ કર્મમળ નાશ પામો !" અને "વિષયકષાયનાં તાપ ઉપશમો" તથા યૌવનાવસ્થા કે રાજ્યાવસ્થાનુ આરોપણ કરી, વસ્ત્ર-આભૂષણાદિ પહેરાવવામાં આવે છે, તે વખતે ચિંતવવું કે-"અહો પ્રભુ ! આપને ધન્ય છે કે આ પ્રમાણે વસ્ત્રા-ભૂષણ, રાજ્યપાટ છોડી, સંયમ ગ્રહણ કરી, અનેક ભવ્ય જીવોને આપે તાર્યા. હું પણ મારી અલ્પ ઋદ્ધિ અને પરિગ્રહને છોડી એવો ક્યારે થઈશ ?"

એ પ્રમાણે કેસર, ચંદન, નૈવેદ્યાદિ ચઢાવી સર્વે ઠેકાણે જુદી જુદી ભાવના ભાવવામા આવે છે ને કેવલી અવસ્થાનુ આરોપણ કરી નમસ્કાર-સ્તુતિ વગેરે કરવામાં આવે છે.

શ્રી વીતરાગદેવ ગૃહસ્થાવાસમા વસ્ત્રાભૂષણના ભોગી હતા, છતાં તે અવસ્થામાં પણ મન થકી તો ત્યાગી જ હતા પરન્તુ તીર્થંકર પદવીનુ નિકાચિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરીને આવેલા હોવાથી, પ્રાતિહાર્યાદિ બાહ્ય ઋદ્ધિ પણ આવીને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેને અલિપ્તપણે ભોગવવી પડે છે. પરન્તુ તે વખતે પણ તેઓ રાગ-દ્વેષરહિત શુદ્ધ ભાવમા વર્તતા હોવાથી, નવા કર્મબંધ થાય નહિ. રાગ-દ્વેષની ચોકડી

ભળે તો જ કર્મબંધ થાય.

વીતરાગ પ્રભુનું ખાવું, પીવું, બેસવું, ઉઠવું વગેરે સઘળું મોહ-મમત્વરહિત હોવાથી બંધના નહિ પણ નિર્જરાના હેતુ છે, જ્યારે અજ્ઞાની જીવો તે તે કાર્યોમા મોહિત થઈ જવાથી કર્મ બાંધે છે.

પ્રભુ તો વીતરાગ છે, નિરાગી છે, તો પછી તેમની વસ્ત્રાલંકાર વડે પૂજા કરતાં તેમના નિરાગીપણામાં લેશમાત્ર પણ ખામી શી રીતે આવવાની? ભગવાનની ત્રણ અવસ્થામાં પ્રથમ પિંડસ્થ અવસ્થાના ત્રણ ભેદ છે.

(૧) જન્માવસ્થા—નવરાવવુ, પક્ષાલન કરવું, અંગ લૂંછવું વગેરે કરતી વખતે જન્માવસ્થા ભાવવાની છે.

(૨) રાજ્યાવસ્થા—કેસર, ચંદન, ફૂલમાળા, ઘરેણાં, અંગરચના, વગેરે કરતી વેળા રાજ્યાવસ્થા ભાવવાની છે.

(૩) શ્રમણાવસ્થા—ભગવાનનું કેશરહિત મસ્તક, કાયોત્સર્ગાસન વગેરે જોઈ શ્રમણાવસ્થા ભાવવાની છે.

બીજી પદસ્થ અવસ્થા. પદ કહેતા શ્રી તીર્થંકર પદ. અહી કેવલ-જ્ઞાનથી માંડી મોક્ષ ગયા સુધીની કેવલી અવસ્થા ભાવવાની છે. આ અવસ્થામા પ્રભુ આઠ પ્રાતિહાર્ય સહિત હોય છે અને રત્નજડિત સિંહાસન પર બેસે છે. સોનાનો નિરંતર સ્પર્શ કરતાં છતા, તેમનો વીતરાગ ભાવ જતો રહેતો નથી અને જો જતો રહેતો હોત તો ગણ-ધર મહારાજ તથા ઇંદ્રાદિ દેવો શા માટે વીતરાગ કહીને સ્તુતિ કરત? વીતરાગપણાનો ભાવ, એ કાંઈ બાહ્ય પદાર્થ નથી કિન્તુ અભ્યં-તર વસ્તુ છે.

ત્રીજી રૂપાતીત અવસ્થા—તે રૂપ વગરની—સિદ્ધપણાની અવસ્થા છે. આ અવસ્થા પ્રભુને પર્યંકાસને, કાઉસગ્ગ ધ્યાને, શાંત મુદ્રાએ બેઠેલા જોઈને ભાવવાની છે. આવી અવસ્થામાં પ્રભુને જોઈને, એ અવસ્થાની ભાવના ભાવતાં આત્મામા અપૂર્વ શાંતિ પેદા થાય છે.

જેઓ પ્રાતિહાર્યાદિ પૂજાને ન માને, તેઓએ તો માત્ર નિર્વાણ અવસ્થાને જ માનવી જોઈએ; પણ તેમ તો તો જ બની શકે કે-ભગવાનની એકાંત નિર્વાણ અવસ્થા જ પૂજનીય હોય અને બાકીની અવસ્થાઓ અપૂજનીય હોય. પ્રભુની સર્વ અવસ્થાઓ પૂજનીય છે, તેથી તેમને પૂજવાની રીત પણ ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારે શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવી છે.

વળી એક વાત એ પણ સમજવાની છે કે-જે સાધુને લોકો વાંદે છે, પૂજે છે, તે સાધુઓ ત્યાગી છે કે ભોગી? જો ત્યાગી છે, તો પછી આહાર, પાણી વગેરેને કેમ ભોગવે છે? વદન-નમસ્કાર શા માટે લે છે? વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે લેવાથી તેના તેઓ ભોગી, અભિલાષી કે તૃષ્ણાવંત સિદ્ધ થાય છે? જો નહિ, તો જેમ સાધુમહાત્માઓ નિરાગીપણે પૂર્વોક્ત વસ્તુને ઉપયોગમાં લઈને સંયમસાધના કરે છે, છતાં ભોગી બની જતા નથી, તેમાં લેપાઈ જતા નથી, માત્ર સેવક પુરુષો યથોચિત ભક્તિ કરીને સ્વઆત્મકલ્યાણ સાધે છે, તેમ શ્રી વીતરાગદેવની પૂજા માટે પણ સમજી લેવુ.

૪૬ પ્રશ્ન૦ ભગવાન તો સાધુ છે. તેમને કાચા પાણી વડે સ્નાન કરાવવામા ધર્મ કેમ સંભવે?

ઉત્તર૦ ઉપર જણાવી ગયા તેમ ભગવાન તો જન્મથી માંડી પૂજનિક હોવાથી જન્માવસ્થાને આરોપી સ્નાન તથા યૌવનાવસ્થાને આરોપી વસ્ત્રાલંકાર પહેરાવવામાં આવે છે.

જેમ શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકસંઘને ખબર પડે કે-'અમુક પુરુષ યા સ્ત્રી દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર છે'-તો તેને એક બે માસ સુધી ઘરે ઘરે જમાડવામાં આવે છે: સ્નાન કરાવી, વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવી, વરઘોડે ચઢાવી ફેરવવામાં આવે છે. તે કાંઈ સગપણ-સંબંધને અંગે કરવામાં આવતું નથી, માત્ર ભક્તિ નિમિત્તે જ કરવામા આવે છે, છતાં પણ તે જ જ્યારે સાધુ થઈ જાય છે ત્યારે તેમાનું કાંઈ કરી શકાતું નથી. અર્થાત્-ભાવનિક્ષેપાને આશ્રિત કાર્યો અને દ્રવ્યનિક્ષેપાને આશ્રિત કાર્યો જૂદાં

જૂદાં હોય છે. ભગવાનને સ્નાનાલંકારાદિ દ્રવ્યનિક્ષેપાની ભક્તિને આશ્રયીને છે, કિન્તુ ભાવનિક્ષેપાને કારણે નહિ. મૂર્તિની ભક્તિ ચારે નિક્ષેપાને કારણે કરવાની હોય છે.

વળી શ્રી તીર્થંકર મહારાજાઓએ તો ચાર ઘનઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી નાખ્યો છે, કર્મબંધનનું મૂળ જે મોહ–તેને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યો છે. નવા કર્મનો બંધ પ્રભુને વીતરાગ હોવાથી ન પડે, એમ શ્રી ભગવતી તથા શ્રી પન્નવણા આદિ સૂત્રોમાં ફરમાવ્યું છે.

જ્યારે સાધુને તો ચાર કષાય, છ લેશ્યા અને આઠે કર્મ ખપાવવાનાં બાકી છે. તેથી સામાન્ય સાધુ અને ભગવાનની પૂજાનો કલ્પ એક સરખો કેમ હોય? ભગવાન સોનાના સિંહાસન પર બેસે છે, પણ સામાન્ય સાધુ જો સોનાનો સ્પર્શ કરે તોપણ દોષ લાગે. કારણ કે–સાધુને મોહ પેદા થવાનું તે કારણ છે.

પ્રભુને પચ્ચીશ ક્રિયામાંથી એક ઇરિયાપથિકી (રસ્તે ચાલવાની) ક્રિયા માત્ર લાગે છે અને તે પણ પ્રથમ સમય લાગે, બીજા સમયે ભોગવે અને ત્રીજા સમયમાં ક્ષય કરે! માટે ક્યાં કેસરીસિંહ ને ક્યાં હરણ? ક્યાં રાજા ચક્રવર્તી ને ક્યા એક ભિક્ષુક? તેમ શ્રી વીતરાગદેવ અને છદ્મસ્થ સાધુ વચ્ચે મહાન અંતર છે. એટલે બંનેની પૂજાનો વ્યવહાર પણ એક સરખો ક્યાંથી હોઈ શકે?

તથા મૂર્તિ એ ભગવાનના ગુણોનું સ્મરણ કરાવવા માટેનું એક આલંબન છે, તેથી કાચા પાણીના સ્નાનનો દોષ તેને કેવી રીતે લાગે? સાક્ષાત્ પ્રભુની પૂજાનો અને તેમની મૂર્તિપૂજાનો કલ્પ ન્યારો જ રહેવાનો છે. જેમકે–સાક્ષાત્ પ્રભુને કદી રથમાં બેસાડીને ભક્તિ કરવામાં નથી આવતી, જ્યારે પ્રભુની મૂર્તિને ભક્તિ માટે રથમા સૌ કોઈ બેસાડે છે. વગેરે ઘણા પ્રકારે ભાવ અરિહંતની અને સ્થાપના અરિહંતની ભક્તિ કરવાની રીતિમાં ફરક પડે છે.

૪૭ પ્રશ્ન૦ ભગવાન તો આધાકર્મી કે અભ્યાહૃત આહાર વહોરતા નહિ, તો પછી તેમની મૂર્તિ પાસે બનાવેલો; વેચાતો લાવેલો

કે સામો લાવેલો આહાર કેમ મૂકાય ?

ઉત્તર૦ આધાકર્મી વગેરે આહાર ન લેવા સબંધી વિચાર તો દીક્ષા ગ્રહણ પછીનો છે અને નૈવેદ્યાદિ દ્રવ્યપૂજા તો તે પહેલાંની અવસ્થાનો વિષય છે, એ ખૂલાસો ઉપર થઈ ગયો. જેમ સાધુ થનાર પુરુષને ઘરે ઘરે જમાડવામા આવે છે, પણ સાધુ થયા પછી નહિ. અર્થાત્ નૈવેદ્યાદિ પૂજા દ્રવ્યનિક્ષેપા અગે છે, ભાવનિક્ષેપા અગે નહિ. જેમ ઇન્દ્ર મહારાજા તથા અન્ય દેવો ભગવાનના જન્મમહોત્સવ વેળા અનેક ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પ્રભુનું અર્ચન કરે છે તથા પાછળથી પણ દેવતાઓ વારવાર આવી ભક્તિ કરે છે, તેમ પ્રભુની છદ્માવસ્થાને કારણે ઉપર્યુક્ત ભક્તિનું વિધાન છે, તેથી તેમાં દોષારોપણ કરવુ વ્યર્થ છે.

૪૮ પ્રશ્ન૦ નાનકડી મૂર્તિની આગળ નૈવેદ્યના ઢગલે ઢગલા કરવામાં આવે છે, તે શું અયુક્ત નથી ? મૂર્તિને શુ ખાવાની જરૂર પડે છે ?

ઉત્તર૦ આ પ્રશ્ન સર્વથા અઘટિત છે. નૈવેદ્ય કાંઈ મૂર્તિને ખાવા સારૂ નથી ધરાવાતુ, કિન્તુ પૂજક પુરુષ પોતાની ભક્તિ માટે તે ધરે છે. પૂજ્યને તેમાં કાંઇ પ્રયોજન નથી.

મૂર્તિ ખાતી નથી તેથી જ તેની સન્મુખ એ ભાવના ભાવવાની છે કે-"હે પ્રભુ ! આપ નિર્વેદી તથા સદા અનાહારી છો. આપની પાસે હુ આ આહાર મૂકુ છું તે એવા ભાવથી કે-હું આ આહાર અને નૈવેદ્યનો સર્વથા ત્યાગ કરી સદાને માટે આપના જેવુ અનાહારી પદ (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત કરૂ ! તથા વળી હે દેવાધિદેવ ! આ આહાર અનેક પાપારંભ કરીને તૈયાર કર્યો છે ને તે આહાર હુ ખાઇશ તો તેથી વળી તેના આસ્વાદથી મારામા રાગ-દ્વેષની પરિણતી જાગૃત થશે. જેટલો આહાર હુ આપને ચઢાવીશ, તેટલા આહાર સબધી રાગ-દ્વેષની પરિણતી કમ થશે, ભક્તિનો લાભ મળશે અને પરપરાએ મુક્તિફલનો સ્વાદ ચાખવાનુ સૌભાગ્ય પણ પ્રાપ્ત થશે.

૪૯ પ્રશ્ન૦ ભગવાન અપરિગ્રહી છે. તેમ પૈસાટકાદિ ધન ચઢાવી પરિગ્રહી બનાવવાની શી જરૂર છે ?

ઉત્તર૦ આ કુતર્ક પણ ઉપર્યુક્ત પ્રકારનો જ છે, છતાં તેના ઉપર ફરી વિચાર કરીએ, પ્રથમ પરિગ્રહ કોને કહેવાય ? ખાન, પાન, વસ્ત્ર, અલંકાર, ધન, ધાન્ય વગેરે આઠ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલ છે, નજરે જોઈ શકાય છે, એક બીજાના આપ્યા આપી શકાય છે, પણ અઢાર પાપસ્થાનકના પુદ્ગલ ચાર સ્પર્શવાળા છે, જેને કેવલી ભગવાન સિવાય કોઈ જોઈ શકે નહિ અને તેથી પાપના પુદ્ગલો એક બીજાના આપ્યા આપી શકાય નહિ.

પરિગ્રહ, એ પાંચમું પાપસ્થાનક છે. મોહ, મમત્વ તૃષ્ણા વગેરે તેના પ્રકાર છે. પરમાત્માનો મોહ–મમતા રૂપ પરિગ્રહ તો સર્વથા બળીને રાખ થઈ ગયો છે તથા બીજાનો આપ્યો હવે આપી શકાતો નથી, તો પછી અપરિગ્રહી અને નિર્મોહી ભગવાન બીજાના કર્યા સપરિગ્રહી કે સમોહી કેવી રીતે થઈ શકવાના ?

વળી શ્રી જિનપ્રતિમાની સન્મુખ દ્રવ્ય ચઢાવતાં પૂજકની ભાવના કેવી હોય છે, તે પણ સમજવા યોગ્ય છે.

દ્રવ્ય ચઢાવતી વખતે પૂજક ચિંતવે કે–"હે પ્રભુ ! હું જે ધન પેદા કરૂં છુ, તેમા અનેક પ્રકારના કર્મબંધ થાય છે. તથા વળી તે ધનને સાંસારિક કાર્યમાં ખરચવાથી ઉલટ વિશેષ પાપવૃદ્ધિ થાય છે: તો મારા આ ધનમાંથી મારા ભાવ પ્રમાણે જેટલુ ધન આપની ભક્તિમાં ખર્ચીશ તેટલી પાપવૃદ્ધિ થતી અટકી જશે. એટલુ જ નહિ, પરંતુ તેનાથી પુન્યાનુબંધિ પુન્યનું સર્જન થશે. વળી આ ધન અંતે મારૂં નથી.

મારાથી તેનો સ્વભાવ ભિન્ન છે. હું તો ચેતન છું, તે જડ છે. માટે તે પરથી જેટલો મૂર્છામોહ ઉતરે તેટલો મારે ઉતારવા યોગ્ય છે." આ રીતે પોતાનો પરિગ્રહ અને પોતાની મોહમમતા ઘટાડવા સારૂ પ્રભુભક્તિ વગેરે ધાર્મિક કાર્યોમા દ્રવ્ય ખરચાય છે.

જેટલા અંશે સુકૃતમાં દ્રવ્ય વાપરવાની ઇચ્છા થઈ, એટલે અંશે તૃષ્ણા ઓછી થાય છે અને જેટલા અંશે ધનસંચય કરવાની ઇચ્છા કરી,

તેટલા અંશે પરિગ્રહ અને લોભસંજ્ઞાની વૃદ્ધિ થાય છે.

મુનિજનો પણ સંયમનિર્વાહાર્થે વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તક વગેરે રૂપી પદાર્થો ગ્રહણ કરે છે. કાયા એ પુદ્ગલ છે, તેને પણ તેઓએ ધારણ કરી છે. આહાર, પાન વગેરે પણ તેઓ કરે છે. શિષ્યસમુદાય પણ તેઓને હોય છે. આ સર્વે રૂપી પુદ્ગલો જ છે. તે બધાને જો પરિગ્રહ ગણશો, તો સાધુઓનું પાંચમુ વ્રત સર્વથા નષ્ટ થયુ જ સમજવું પડશે અને કોઈ પણ સાધુનો મોક્ષ થઈ શકશે જ નહિ. પરંતુ આજ સુધી અનંતા મુનિઓ મોક્ષે ગયા અને જશે, માટે જેમ સાધુપુરુષો પાસે પૂર્વોક્ત વસ્તુઓ હોવા છતાં પણ તેઓ તેમાં લુબ્ધ અને મમતા-વાળા નહિ હોવાથી અપરિગ્રહી જ કહેવાય છે, તેમ શ્રી વીતરાગ પણ અપરિગ્રહી જ છે.

મરૂદેવી માતા હાથીની સ્વારીએ બેઠેલ હોવાં છતાં, કરોડોનાં ઘરેણાં પહેરેલાં હોવાં છતા, આંતરિક મોહ ઉપશમતાની સાથે જ કેવલજ્ઞાન થયુ તથા છ ખંડના ધણી ભરત ચક્રવર્તીને ગૃહસ્થાવાસમાં કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ, તેથી કેવળ બાહ્ય પદાર્થોના યોગને જ પરિગ્રહ કહી શકાતો નથી.

બાહ્ય પદાર્થોના યોગને જ પરિગ્રહ કહીએ, તો એક ભિક્ષુક કે જેની પાસે પહેરવા વસ્ત્ર કે ખાવા અન્ન અથવા ફૂટી કોડી પણ નથી, તેને તો પરમ નિષ્પરિગ્રહી અને મહા ત્યાગી સમજવો જોઈએ. પણ તેમ તો કોઈ માનતુ નથી. કારણ એ છે કે–તે ભિક્ષુકો પાસે બાહ્ય પદાર્થો નહિ હોવા છતાં, અભ્યંતર પરિગ્રહ જે તૃષ્ણા, તે તો ભરેલી જ છે. તેથી તેનુ કલ્યાણ થઈ શકતું નથી.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે–ઇચ્છા, તૃષ્ણા વગેરે પાપનાં પુદ્ગલો સૌ સૌના પોતાની પાસે જ રહે છે, તેની આપ–લે થઈ શકતી નથી. જે નિષ્પરિગ્રહી છે, તે જેમ બીજાના કર્યા પરિગ્રહી થતા નથી, તેમ વીતરાગને ભક્તિ નિમિત્તે દ્રવ્ય ચઢાવવાથી વીતરાગ પરિગ્રહી બની જતા નથી.

૫૦ પ્રશ્ન૦ દાન, શીલ, તપ ને ભાવના એ ચાર પ્રકારના ધર્મ છે. તેમાં મૂર્તિપૂજા કયા પ્રકારના ધર્મમાં આવે છે?

ઉત્તર૦ મૂર્તિપૂજામાં ચારે પ્રકારના ધર્મ મૌજૂદ છે અને તે નીચે મુજબ–

પ્રથમ સુપાત્રદાન ધર્મ. તેના બે ભેદ: (૧) અકર્મી (કર્મરહિત) સુપાત્રદાન. (૨) સકર્મી સુપાત્રદાન. પાત્ર પણ બે પ્રકારનાં છે: એક રત્નપાત્ર તથા બીજું સુવર્ણપાત્ર. શ્રી તીર્થંકર અને સિદ્ધ કર્મરહિત, આશા–તૃષ્ણારહિત રત્નપાત્ર છે. તેમને ઉત્તમ પદાર્થો અર્પણ કરવા, તે અકર્મી સુપાત્રદાન ગણાય બીજું સકર્મી સુપાત્ર સુવર્ણપાત્ર તે સુસાધુ. તેમને દાન દેવું તે સકર્મી સુપાત્રદાન કહેવાય. સાધુઓ આઠ કર્મ સહિત છે, છ લેશ્યા પણ હોય છે, ક્ષુધા–તૃષા શાંત કરવા તથા શીતોષ્ણ–પરીષહ નિવારવા અનેક વસ્તુઓના અભિલાષી પણ છે.

સિદ્ધ પરમાત્મા અને કેવલી મહારાજના મુકાબલામાં છદ્મસ્થ સાધુ અત્યંત તુચ્છ છે, છતાં તેમને દાન દેતા ગૃહસ્થ પુણ્ય–ઉપાર્જનનો મહાન લાભ પ્રાપ્ત કરે છે તથા અનુક્રમે મોક્ષગતિને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે; તો પછી ઇચ્છારહિત, અકર્મી એવા શ્રી સિદ્ધભગવાનની સન્મુખ ભાવયુક્ત ઉત્તમોત્તમ દ્રવ્ય અર્પણ કરતાં અષ્ટ સિદ્ધિ, નવ નિધિ તથા મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થાય, તેમાં શંકા ન જ હોઈ શકે. એક સ્થળે કહ્યું છે કે–

"देहीति वाक्यं वचनेषु नेष्टं,
नास्तीति वाक्यं ततः कनिष्टं ।
गृहाण वाक्यं वचनेषु राजा,
नेच्छामि वाक्यं राजाधिराजः ॥ १ ॥"

ભાવાર્થ– અમૂક વસ્તુની યાચના કરવી કે–"મને તે વસ્તુ દો"–એ મહા નીચ વચન છે. વસ્તુ માગવા છતા ન આપવી અને ના કહેવી એ તેના કરતાં પણ નીચ વચન છે. વસ્તુ સન્મુખ કરી કહેવું કે–"આ વસ્તુ લો"–એ રાજવચન યાને ઉત્તમ વચન છે. અને

લેનાર પુરુષ કહે કે-" મારે ઇચ્છા નથી "-આ વાક્ય તો રાજાધિરાજ અર્થાત્ સર્વોત્તમ છે. માટે ઇચ્છા-તૃષ્ણા-રહિત ભગવાન સર્વપાત્રશિરોમણિ સુપાત્ર છે. તેમની સન્મુખ દ્રવ્ય ચઢાવી પૂજા કરતા, પ્રથમ "દાનધર્મ" ઉચ્ચ રીતિએ સિદ્ધ થાય છે.

બીજો શીલધર્મ-તે પાંચે ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખવી તેને કહેવાય છે. ગૃહસ્થ જ્યારે ભાવયુક્ત દ્રવ્યપૂજા કરે છે, ત્યારે પાંચે ઇંદ્રિયો સંવરભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. એથી **શીલધર્મ** પણ સિદ્ધ થાય છે

ત્રીજો તપોધર્મ-તે છ બાહ્ય તથા છ અભ્યંતર એમ બાર પ્રકારે છે. તેમાં શ્રી જિનપ્રતિમાને પૂજતા વખતે પૂજનકાળમા ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ હોવાથી બાહ્ય તપ થયો તથા ભગવાનનો વિનય, વૈયાવચ્ચ. ધ્યાન આદિ કરવાથી અભ્યંતર તપ થાય છે.

ચોથો તપોધર્મ-તે શુભ ભાવ થવાને લીધે જ શ્રાવક ભક્તિ-પૂજા કરે છે. હજારો, લાખો રૂપિયા ખરચી દેરાસરો વગેરે બંધાવવા, તે ભાવ વિના અશક્ય પ્રાય. છે. પૂજન કરતી વખતે શ્રી તીર્થંકરદેવોના પાંચે કલ્યાણકોની ભાવના ભાવવી, એ પણ ભાવધર્મ છે.

આવી રીતિએ વિવેકપૂર્વક વિચારવાથી સમજી શકાય તેમ છે કે-શ્રી જિનેશ્વરની મૂર્તિપૂજામા પણ ચારે પ્રકારના ધર્મ એક સાથે આરાધાય છે.

૫૧ પ્રશ્ન૦ "आरंभे नत्थि दया।" એ સૂત્રવચન છે, તેથી દયામા જ ધર્મ છે પણ આરંભમા નહિ. શ્રી જિનપૂજામાં તો આરંભ થાય છે, તેથી ધર્મ કેમ હોઈ શકે ?

ઉત્તર૦ માત્ર એક પદ બોલી બાકીની ગાથા છોડી દેવાથી અર્થનો અનર્થ થાય છે. આખી ગાથાનો પૂર્વાપર સંબંધ મેળવીને અર્થ કરવાથી જ સત્ય પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય છે. તે આખી ય ગાથા એવા અર્થને જણાવનારી છે કે-" આરંભમા દયા નથી, સદ્આરંભ વિના મહાપુણ્ય નથી, પુણ્ય વિના કર્મની નિર્જરા નથી અને કર્મની નિર્જરા વગર મોક્ષ નથી."

એવું કયું કામ છે, કે જેમાં આરંભ અર્થાત્ દ્રવ્યહિંસા ન હોય? પણ ક્રિયાની પ્રશસ્તતા અને અપ્રશસ્તતા તથા તે સમયનો આત્માનો ભાવ વગેરે ખાસ વિચારવું જોઈએ. શુભભાવમા રહેવા છતા પાપ ન હોય. એ માટે શ્રી ભગવતી સૂત્ર ફરમાવે છે કે—

' शुभजोगपडुच्च अणारंभो । "

અર્થાત્—જ્યા મન, વચન, કાયાના શુભ જોગ હોય, તેવા આરંભને શ્રી તીર્થંકરદેવ અનારંભ કહે છે : તેથી કર્મબંધન હોય નહિ.

સાધુ નદી ઉતરે, વિહાર કરે, ગોચરી કરે, પડિલેહણા કરે, વગેરે કાર્યો જાણી જોઈને કરે છે. અગર અજાણપણે કરવાનું કહેશો તો મહાદૂષણ લાગશે, કારણ કે—સાધુને કરવા, નહિ કરવા યોગ્ય કાર્યની ખબર જ નહિ, તો પછી તે શંકારહિત સમ્યગ્દષ્ટિ શી રીતે કહેવાશે? જેમ તે કામોમા ભગવાનની આજ્ઞા છે ને સાધુ શુભભાવમાં વર્તતા હોવાથી કર્મ બાંધે નહિ, તેમ શ્રાવકને પણ દ્રવ્યપૂજામાં તથા સાધુને આહાર દેવામા શ્રી જિનાજ્ઞા છે. તેમાં જો કે—હિંસા દેખાય છે, તો પણ તે સ્વરૂપ હિંસા હોવાથી તથા પરિણામ હિંસાના નહિ પણ શ્રી દેવગુરુની ભક્તિના હોવાથી, અનારંભી છે.

અહીં એમ કહેશો કે—'દ્રવ્યપૂજામાં તો પ્રત્યક્ષ હિંસા જણાય છે, તેથી તેમા ધર્મ કેમ સંભવે?' તો તે વચન પણ વ્યાજબી નથી. 'પ્રત્યક્ષ જીવને ન મારવા!'—એને જ જો 'અહિંસક ભાવ' માનશો તો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય (લોકવ્યાપી પાંચે સ્થાવર)મા શુદ્ધ અહિંસકભાવ હોવાનું માનવુ જોઈએ : કારણ કે-તેઓ બિચારા હિંસાનુ નામ-નિશાન પણ સમજતા નથી અને કોઈ પણ જીવની પીડામા નિમિત્ત બનતા નથી, તેથી તેઓ જ ખરેખરા અહિંસક સિદ્ધ થશે અને તેઓ જો અહિંસક સિદ્ધ થાય, તો સૌથી પહેલાં મુક્તિ પણ તે જીવોની થવી જોઈએ.

પરન્તુ આવું વિપરીત બનવું ત્રણે કાળમાં સંભવિત નથી. માટે સાચી અહિંસાની વ્યાખ્યા 'જીવને ન મારવા' તેટલી જ નથી, કિન્તુ—

'વિષય-કષાય રૂપ પ્રમાદના યોગે જીવને ન મારવા'—તેનું જ નામ સાચી અહિંસા છે. શ્રી જિનપૂજામાં પ્રમાદના અધ્યવસાય નથી. પણ ભક્તિના શુભ અધ્યવસાય છે અને તેથી તેને જૈનશાસ્ત્ર મુજબ હિંસા કદી પણ કહી શકાય નહિ.

આ રીતે જે પુરુષ દ્રવ્ય તથા ભાવ અહિંસાનું સ્વરૂપ જાણી, અહિંસાને આદરે, તે જ ખરો અહિંસક ગણાય : બાકીના મનુષ્યો તો 'દરવાજા મોકળા અને બારીએ ડૂચા'ની કહેવતને અનુસરી અહિંસાના સત્ય માર્ગથી ચૂકી જાય છે.

કેટલાક કાર્યોમા પ્રત્યક્ષ હિંસા આદિ હોવા છતાં પણ, તે તે કાર્યોને તેવા તેવા પ્રસંગોએ આદરવાની આજ્ઞા, સાધુ મુનિરાજને શાસ્ત્રે ફરમાવી છે. જેમ કે—

(૧) શ્રી ભગવતીજીમા કહ્યુ છે કે—શ્રીસંઘનું કારણ આવી પડે તો લબ્ધિવંત સાધુ તલવાર હાથમા લઈને આકાશમાર્ગે જાય.
(૨) શ્રી ઠાણાંગસૂત્ર તથા શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—કાદવમાં તથા જલમા ખૂચેલી સાધ્વીને બહાર કાઢે છતાં સાધુ શ્રી જિનાજ્ઞાને અતિક્રમે નહિ તથા સાધુ-સાધ્વીના પગમા કાંટો કે ખીલો વાગે અથવા આંખમાં રજ પડે અને કોઈ કાઢનાર ન હોય, તો તેઓ પરસ્પર પણ કાઢે.
(૩) શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમા કારણવશાત્ આધાકર્મી આહાર લેતાં સાધુને દોષ ન લાગે, એમ કહ્યુ છે.
(૪) શ્રી આચારાંગસૂત્રમાં સાધુને નદી ઉતરવાની તથા ખાડામાં પડી જાય તો ઝાડની ડાળી કે ઘાસ વગેરેને પકડીને બહાર નીકળવાની આજ્ઞા છે.
(૫) શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમા કહ્યું છે કે—શિષ્યની પરીક્ષા કરવા સારૂ ગુરુ તેના પર ખોટા દોષ આરોપે.

હવે જો પ્રત્યક્ષ જીવ ન મારવા તેને જ અહિંસા કહેશો, તો પંચમહાવ્રતધારી સાધુને તો ત્રિવિધ હિંસાનાં પચ્ચકખાણ છે, છતાં

તેમને ઉપરના કામો કરવાનું કહ્યું છે, તેનું શું ? એમાં તમો કહો છો તેવી હિંસા તો સ્પષ્ટપણે રહેલી જ છે : એટલે સાધુ જો ઉપર જણાવ્યા મુજબના આજ્ઞાવિહિત કાર્યો કરે, તો તેથી તેમનાં વ્રતોનું ખંડન થશે કે નહિ ? તથા ખાતા, પીતાં, ઉઠતાં, બેસતાં પણ તમે કહો છો તેવી હિંસા તો થાય જ છે, તો તે હિંસાએ તેઓ હિંસક કે અહિંસક ? ભગવાને તો, એ પ્રકારે જીવોની ઘાત થવા છતાં પણ, યતનાવાન સાધુઓને આરાધક કહ્યા છે.

ધર્મનિમિત્તે શુભ ભાવે કોઈ કામ કરતાં હિંસા થાય, તો પણ શાસ્ત્રે વિરાધકપણુ માનેલું નથી. સાધુને જ્યારે આ પ્રમાણે અધિક લાભ જાણીને હિંસાયુક્ત લાગે તેવાં પણ કાર્યો કરવાનો હુકમ છે, તો પછી શ્રાવકને ધર્મનિમિત્તે આરંભ કરતાં પાપ લાગે, એમ કેમ બને ? તેવા કાર્યોને તો ભગવાન શુભાનુબંધી કહે છે. જેમકે—

(૧) સૂર્યાભ દેવના સામાનિક દેવોએ ભગવાનને સમવસરણ વગેરે રચી ભક્તિ કરવા ઇચ્છા બતાવી, ત્યારે ભગવાને કહ્યુ કે–"તમારો એ ધર્મ છે. મેં તથા બીજા તીર્થંકરોએ અનુજ્ઞા આપેલ છે !" વગેરે. એક યોજન પ્રમાણ જમીન સાફ કરવામા અસંખ્યાતા વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય તથા બીજા જીવજંતુ આદિનો સંહાર થઈ જાય, છતા ભગવાને તો તેમા દેવતાઓની ભક્તિને પ્રધાન ગણી આજ્ઞા આપી છે.

(૨) શ્રી રાયપસેણી સૂત્રમા ચિત્ર પ્રધાન, કપટ કરીને ઘોડા દોડાવી, પ્રદેશી રાજાને શ્રી કેશી ગણધર મહારાજાની પાસે ઉપદેશ પમાડવા લઈ ગયો. તેમાં અનેક જીવોની ઘાત થયા છતાં, શુદ્ધપરિણામી હોવાથી, તેને 'ધર્મની દલાલી' કહી છે, પણ 'પાપદલાલી' કહી નથી.

(૩) તેવી જ રીતે શ્રી કૃષ્ણમહારાજે દીક્ષાની દલાલી કરી, તેને પણ 'પાપદલાલી' નહિ કહેતાં 'ધર્મદલાલી' જ કહી છે.

(૪) શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં શ્રી સુબુદ્ધિ પ્રધાને શ્રી જિતશત્રુ રાજાને સમ-

જાવવા સારૂ ગંદા પાણીને સાફ કરવા હિંસા કરી. તે પણ ધર્મને માટે કહી છે.

(૫) કોઈ દીક્ષા લેવાનો અભિલાષી છે. તેને ઓઘા, મુહપત્તિ, વસ્ત્ર, પાત્રની જરૂર છે. તે કોઈ શ્રાવક આપે તેમાં ધર્મ કે અધર્મ ?

(૬) સાધુને આવતા જાણી દૂર સુધી સામો જાય, વિહાર કરતા જાણી વળાવવા જાય, સેંકડો કોસ દૂર વાંદવા જાય, ખપતી વસ્તુનો જોગ મેળવી આપે, દીક્ષામહોત્સવ, મરણમહોત્સવ વગેરે કરે. આ સર્વે કાર્યોમાં પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પ્રત્યક્ષ હિંસા થાય, છતા તે કરવાથી ધર્મ થાય કે અધર્મ ?

(૭) શ્રી **મલ્લિનાથસ્વામિએ** છ રાજાને પ્રતિબોધવા સારૂ મોહનઘર બનાવી પોતાના પરનો મોહ હઠાવવા સારૂ પોતાના સ્વરૂપની એક પુતળી ઊભી કરી તથા તેમા નિત્ય આહારપાણી નાખતાં તેમા લાખો જીવો ઉત્પન્ન થયા અને નાશ પામ્યા, છતાં તેનુ પાપ ભગવાનને લાગ્યુ નહિ. તેઓ તો તે જ ભવે મોક્ષે સીધાવ્યા. તેથી જો પાપવૃદ્ધિ થતી હોત, તો તેઓ તે કેમ કરે ? અને કરવા છતાં મોક્ષ કેમ મળે ?

એ પ્રમાણે આજ્ઞાસહિતનાં કાર્યોમા સ્વરૂપે ‘હિંસા’ હોય છે, તો પણ પરિણામની વિશુદ્ધિથી અનુબંધે ‘ દયા ’ છે, એમ સમજવું જોઈએ.

અહી કોઈ શંકા કરે કે–

“ છ કાયના જીવોને શ્રી તીર્થંકરદેવ પોતાની ભક્તિ નિમિત્તે હણવાનો હુકમ કેવી રીતે દે ?”

તેના જવાબમા કહેવાનુ કે–મહાન પુરુષો કદાપિ એમ ન કહે કે–‘ મારી ભક્તિ કરો ’ ‘ મને વાંદો ’ અગર તો ‘ મને પૂજો. ’ પણ શ્રી ગણધર મહારાજાએ બતાવેલા શાસ્ત્રયુક્ત વિધિ મુજબ પૂજન કરતા સેવકપુરુષનુ જરૂર કલ્યાણ થાય. જેમ સાધુ પોતાને ઉદ્દેશીને ન કહે

કે-'મારી ભક્તિ-સેવા કરો.' પણ દેશના દ્વારા સામાન્ય રીતે ગુરુભક્તિનુ સ્વરૂપ ઓળખાવે, સુપાત્રદાનનો મહિમા સમજાવે અને ભક્તજનો તે પ્રમાણે કરે, તેથી સાધુને પોતાની ભક્તિનો ઉપદેશ આપનાર તરીકે ન ગણાય : કારણ કે-સમુદાયની ભક્તિના ઉપદેશમાં વ્યક્તિનુ પ્રવર્તકપણું ગણાતું નથી.

પર પ્રશ્ન૦ જીવને મારવો, છ કાયનો કુટો કરવો, તે હિંસા છે તથા જીવ પર દયા લાવી ન મારવો, છ કાયની રક્ષા કરવી, તે ધર્મ છે, તો પછી જાણીને જીવહિંસા કરતાં ધર્મ કેમ સંભવે ?

ઉત્તર૦ આ પ્રશ્ન એકાંતવાદિનો છે. પૂર્વે જે કામ સાધુ, સાધ્વી તથા શ્રાવકોને માટે કરવાની આજ્ઞા હોવાનુ બતાવ્યુ. તેમા શું હિંસા નથી ? અવશ્ય છે, પણ એ હિંસા માત્ર દ્રવ્યહિંસા છે, મારવાના દ્વેષ રૂપ પરિણામથી કરેલી હિંસા નથી. તેથી તે હિંસા પાપકારી અર્થાત્ ભાવહિંસા ન ગણાય. બાકી હિંસા તો શ્વાસોશ્વાસ લેતા, હાથ પગ ઊંચા-નીચા કરતા અને ચાલતાં-બેસતાં થયા જ કરે છે. કોઈ પણ કાર્ય એવુ પ્રાય. નથી, કે જેમા દ્રવ્યહિંસા ન હોય.

હવે ઉપરના કાર્યોમાં થએલ હિંસા અજાણતા થાય છે, એમ કહેવુ એ પણ અયોગ્ય છે કારણ કે-આહાર, નિહાર, વિહાર, આવશ્યક આદિ તમામ ક્રિયા જાણી જોઈને જ કરવામા આવે છે. તેને અજાણતાં કરવાનું કહેવાથી તો તે ક્રિયા કરનારા સર્વે સાધુ, શ્રાવક અજ્ઞાની ઠરશે કે-તેઓને કૃત્યાકૃત્ય. ગમનાગમનની પણ ખબર નથી ! અને તેમ થાય તો પછી તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિ કયી રીતે કહેવાય ? માટે ભગવાનની આજ્ઞામા રહીને આજ્ઞા મુજબ જ દરેક કામ કરનાર માણસ હિંસક નહિ પણ અહિંસક ગણાય, પાપી નહિ પણ પુણ્યવાન ગણાય. જો એમ ન માનીએ તો એકેન્દ્રિય જીવો તો જાણતા કે અજાણતાં લેશ માત્ર હિંસા કરતા નથી. માટે તેઓને તો સૌથી ઉચ્ચ ગતિની પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ અને જો એમ જ બને, તો પછી ક્રિયા, કષ્ટ, તપ, જપનુ શું પ્રયોજન ?

માત્ર મુખથી "દયા, દયા" નો પોકાર કરવાથી 'દયા'

ઉત્પન્ન થતી નથી. એ માટે–'દયા તથા હિંસાનું પરમાર્થ સ્વરૂપ શું છે'–તે પણ સમજવું જોઈએ,

શાસ્ત્રોમાં હિંસા તથા અહિંસા ત્રણ ત્રણ પ્રકારની કહી છે. હિંસાના ત્રણ પ્રકારો છે–

(૧) હેતુહિંસા,

(૨) સ્વરૂપહિંસા તથા–

(૩) અનુબંધહિંસા.

એ જ રીતે અહિંસાના પણ–

(૧) હેતુ અહિંસા,

(૨) સ્વરૂપ અહિંસા અને–

(૩) અનુબંધ અહિંસા–

એમ ત્રણ ભેદો છે. જેમા જીવની હિંસા થઈ નથી, પણ જીવરક્ષાના પ્રયત્નનો અભાવ છે, તેને હેતુહિંસા કહેવાય છે. જેમા જીવરક્ષાનો પ્રયત્ન હોવા છતા જીવવધ થયો છે, તેને સ્વરૂપહિંસા કહેવાય છે અને જેમાં જીવનો વધ પણ છે અને જીવરક્ષાનો પ્રયત્ન પણ નથી, તેને અનુબંધ હિંસા કહેવાય છે.

એ જ રીતે અહિંસા માટે પણ સમજી લેવુ,

શ્રી જિનપૂજાદિ ધર્મકાર્યમાં સ્વરૂપથી હિંસા છે, પણ હિંસાનો ભાવ નહિ હોવાથી, અનુબંધ અહિંસાનો પડે છે. જ્યાં સુધી મન, વચન, કાયાના યોગોની સંપૂર્ણ સ્થિરતા થઈ નથી, ત્યાં સુધી બોલતાં, ઉઠતાં એમ દરેક કાર્ય કરતાં આરંભ અને તેથી અલ્પાધિક કર્મબંધ થયા જ કરે છે તો પછી સર્વથા અહિંસા કોઈ પણ કાર્યમા કેવી રીતે હોઈ શકે?

શ્રી ઠાણાંગસૂત્રના ચોથે ઠાણે ચૌભંગી કહી છે.

(૧) સાવદ્ય વ્યાપાર ને સાવદ્ય પરિણામ.

(૨) સાવદ્ય વ્યાપાર ને નિરવદ્ય પરિણામ.

(૩) નિરવદ્ય વ્યાપાર ને સાવદ્ય પરિણામ.

(૪) નિરવદ્ય વ્યાપાર ને નિરવદ્ય પરિણામ.

તેમાં પહેલો ભાંગો–મિથ્યાત્વી આશ્રયીને છે: બીજો ભાંગો –સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિ શ્રાવકનો છે, કારણ કે શ્રાવકને યોગ્ય દેવપૂજા, સાધુવંદન આદિ ધાર્મિક કાર્યોમાં, જોવામાં તો તે સાવદ્ય વ્યાપાર માલૂમ પડે છે, પણ તેમાં શ્રાવકના પરિણામ હિંસાના નહિ હોવાથી તે સ્વરૂપ હિંસા માત્ર છે, જેનું પાપ આકાશ–પુષ્પવત્ આત્માને લાગતુ જ નથી · ત્રીજો ભાંગો–શ્રી **પ્રસન્નચંદ્ર** રાજર્ષિ જેવાનો જાણવો . અને ચોથો ભાગો–સર્વવિરતિ સાધુ સંબંધી છે.

દ્રવ્યપૂજા કરવાથી હિંસાનું પાપ લાગવાનુ કોઈ કારણ નથી. શ્રી ઠાણાંગસૂત્રના પાચમા ઠાણામા બીજા ઉદ્દેશમાં કર્મબંધનનાં પાંચ દ્વાર કહ્યા છે.

' पच आसवदारा पन्नता, तजहा—(१) मिच्छत्तं, (२) अविरई. (३) पमाओ, (४) कषाय (५) जोगा"

અર્થ– પાપબંધનાં પાચ કારણો કહ્યાં છે (૧) મિથ્યાત્વ, (૨) અવિરતિ, (૩) પ્રમાદ, (૪) કષાય, (૫) યોગ.

હવે પ્રભુપૂજા શાંત ચિત્તે, સમ્યક્ત્વસહિત, પ્રમાદરહિત, યથા-વિધિ કરવાની હોવાથી, તે વખતે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ કે કષાય–વગેરે ચાર પ્રકારે કર્મબંધ થવાનું બીલકુલ સંભવે નહિ. પાંચમું "યોગ ' નિમિત્ત રહ્યુ. શ્રી **ભગવતીસૂત્રમાં** (૧) શુભ જોગ તથા (૨) અશુભ જોગ : એવા બે પ્રકાર 'યોગ'ના કહ્યા છે. શુભ જોગ. એ પુન્યબંધ તથા અશુભ જોગ, એ પાપબંધનું કારણ છે.

શ્રી જિનપૂજામાં કોઈ પણ જાતની કોઈની નિંદા કે અવર્ણવાદ વગેરે ન હોવાને લીધે, અશુભ જોગ તો કહેવાય જ નહિ. કેવળ શ્રી જિનેશ્વરની ભક્તિ, ગુણગાન સ્તુતિ વગેરે કારણો હોવાને લીધે, શુભ જોગ જ કહેવાય ને જેટલે દરજ્જે તે હશે તેટલે દરજ્જે શુભ બંધ પડવાનો કારણ વિના કાર્ય નિપજે નહિ. દ્રવ્યપૂજામા અશુભ બંધના કોઈ પણ કારણને અભાવે અશુભ ફળ ન જ હોય.

તર્ક–એમ તો ધર્મનિમિતે માંસાહાર કરતાં પણ કોઈ શુભ ભાવ રાખે, તો તેને પણ પાપ લાગવું ન જોઈએ.

સમાધાન–જો માંસાહાર કરવાથી બુદ્ધિ તથા પરિણામ શુદ્ધ રહેતા હોય, તો સર્વજ્ઞ પરમાત્માને ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો ભેદ બતાવવાની જરૂર પડત જ નહિ. વિદ્વાન્ ડોકટરો પણ માસભક્ષણને સુમતિ દેનાર સમજતા નથી. ઉલટો તેનો નિષેધ કરે છે.

અન્ન, જલાદિ ભક્ષ્ય પદાર્થો નિર્વિકારી, નિરોગી, પૌષ્ટિક અને શારીરિક તથા માનસિક બળને વધારનારા છે, જ્યારે માંસ, મદિરાદિ અભક્ષ્ય વસ્તુઓ વિકાર કરનારી, રોગ વધારનારી, શરીર તથા મનને બગાડનારી તથા કુબુદ્ધિ અને નિર્દયતાના હેતુ રૂપ હોઈ અગ્રાહ્ય છે. તે ખાવાથી શુભ ભાવ કેવી રીતે થવાનો હતો ? ‘ અન્ન તેવો ઓડકાર ” અને “ જેવું અન્ન ખાય તેવી બુદ્ધિ થાય ” કહેવતોને પણ ભૂલવી જોઈએ નહિ. વળી–

એકેન્દ્રિય તો માત્ર અવ્યક્ત ચેતનાવાળા છે. તેમના કરતા બે-ઈન્દ્રિયનુ અનતગણુ પુણ્ય છે. એમ ક્રમશ. પચેન્દ્રિય જીવોની પુન્યાઈ તેમના કરતાં અનંતગણી છે. તો તેમને મારવાથી પાપ પણ એકેન્દ્રિય કરતા અનંતગણું વિશેષ છે.

વળી તેમને મારવામાં તિક્ષ્ણ શસ્ત્ર પ્રમુખનો ઉપયોગ કરતાં ક્રોધ, નિર્દયતાદિ ધારણ કરવા પડે છે, તેથી નિષ્ઠુર પરિણામ તો શરુઆતમાં જ થઈ ચૂકે છે તથા માંસમાં સમય સમય પર પચેન્દ્રિય (સમૂર્ચ્છિમ) જીવોની ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ થયા કરે છે. તેથી જ અનતજ્ઞાનના ધારક સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓએ તેવી ઘોર હિસાને સર્વથા નિષેધી છે. અને થોડા પાપનુ કારણ અન્ન, વનસ્પતિ વગેરે એકેન્દ્રિય પદાર્થોને જ ભક્ષ્ય તરીકે ફરમાવેલા છે. આમ છતા, શ્રી જિનપૂજાની સાથે માંસભોજનની સરખામણી કરી, તે અત્યત અજ્ઞાનતા અને ધર્મદ્વેષને સૂચવનાર છે.

૫૩ પ્રશ્ન૦ પુષ્પપૂજાથી પુષ્પના જીવોને કિલામણા પહોંચે છે, તેનું કેમ ?

ઉત્તર૦ જે ફૂલો ભગવાનને ચઢે છે, તેના જીવોને કાંઈ પણ કીલામણા કે દુઃખ થતુ નથી. ઉલટું, અભય સ્થાન મળે છે. તેથી પુષ્પપૂજા કરનારા તો તેમના પર દયા કરનારા છે. તે ફૂલોને કોઈ શોખીન પુરુષો લઈ જઈ હાર, ગજરા વગેરે બનાવી સુંઘે, મર્દન કરે, કોઈ વેશ્યા વગેરે પોતાના પલંગ પર બિછાવે, અત્તરના વેપારી તેને ચૂલે ચઢાવે, તેલ કાઢવા સારૂ ફૂલોને પીલે, એમ અનેક પ્રકારે વ્યથા પહોંચાડે છે. જ્યારે જે ફૂલો પ્રભુના અંગે ચઢે, તેમને તો પુરા આયુષ્ય પર્યંત ઇજા કરવા કે મારવા કોઈ સમર્થ નથી, એટલે તેઓ સુખેથી પોતાનુ આયુષ્ય પુરૂ કરે છે. જયણાપૂર્વક ફૂલોને લાવી, જયણાપૂર્વક તેને ગૂંથી, હાર કરી, વિધિપૂર્વક ભગવાનને ચઢાવનારો, પુષ્પના જીવોને કીલામણા ઉપજાવતો નથી પણ અભય આપે છે.

શ્રી આવશ્યકસૂત્રની બૃહદ્‌વૃત્તિના દ્વિતીય ખંડમા કહ્યું છે કે—

"जहा णवणयराइसन्निवेसे केइ पभूयजलाभावओ तण्हाइपरिगया तदपनोदार्थं कूपं खणंति तेसिं च जइवि तण्हादिया वड्ढति मट्टिका-कद्दमाईहि य मलिणिज्जन्ति तहावि तदुब्भवेण चेव पाणिएणं तेसिं ते तण्हाइया सो य मलो पुव्वओ य फिट्टइ सेसकाल च ते तदण्णे य लोगा सुहभागिणो हवंति एवं दव्वत्थए जइवि असजमो तहावि तओ चेव सा परिणामसुद्धी हवइ जाए असजमो वज्जिय अण्ण च निरव-सेसं खवेइत्ति तम्हा विरियाविरएहिं पण दव्वत्थओ कायव्वो सुभाणु-बंधी पभूयतरणिज्जराफलो यत्ति काऊणमिति"

"જેમ કોઈ નવા નગરમાં જલની વિશેષતાને અભાવે ઘણા મનુષ્યો તરસે મરે, તેના નિવારણાર્થે કૂવો ખોદે તે વખતે તેમને વધુ તરસ વગેરે લાગે તથા કાદવ માટીથી શરીર મલિન થાય, તો પણ તે કૂવો ખોદ્યા બાદ તેમાથી નીકળેલ પાણીથી તેમની તરસ મટે તથા પ્રથમનો લાગેલ કાદવ પણ દૂર થઈ જાય. ત્યારબાદ હમેશને માટે તે ખોદ-નાર માણસો તથા અન્ય પુરુષો પણ તે પાણીથી સુખ ભોગવે.

તેવી જ રીતે દ્રવ્યપૂજામાં જો કે સ્વરૂપમાં જીવવિરાધના જણાય છે, તથાપિ તે પૂજાથી પરિણામની એવી તો શુદ્ધિ થાય છે, કે જેથી અસંયમથી ઉત્પન્ન થએલ એવા બીજા સંતાપો પણ ક્ષય પામે છે. અર્થાત્—સંસાર પાતળો કરવાનું તે સબળ કારણ બને છે, તેથી દેશ-વિરતિ શ્રાવકને જિનપૂજા શુભાનુબંધી અને અત્યંત નિર્જરાના ફલને આપનારી થાય છે.

અથવા કોઈ દયાળુ, રોગી મનુષ્ય પર દયા લાવી, તેના વ્યાધિને દૂર કરવા સારૂ ઘણી જાતની કડવી ઔષધિઓ આપે છે. અથવા તે દરદી પુરુષના શરીરને ચીરે છે, ફાડે છે, નસ્તર મૂકે છે, જેથી તે રોગીને વિવિધ પ્રકારની પીડા અને વેદના થાય છે. તેથી હેરાન થયો હોય છતાં પણ તે, પોતાના પરમોપકારી ડોકટરને નિન્દતો નથી, તેમજ બીજા લોકો પણ, તેને નિર્દયી કે પાપી કહેતા નથી, કારણ કે—ડોકટરના પરિણામ તો રોગ દૂર કરવાના જ હોવાથી, તેને કોઈ પણ પ્રકારે હિંસક કે અધર્મી કહી શકાશે નહિ.

તેવી જ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવક એકેન્દ્રિય જીવોની અનુકંપા લાવી, તેમના મિથ્યાત્વ રૂપ રોગને દૂર કરવા માટે ભગવાનના ચરણ-કમલોમાં તેમને પહોંચાડે છે. તેથી પુષ્પાદિ વસ્તુને ધન્ય છે કે—તેઓ આવાં ઉત્તમ કાર્યોમા વપરાય છે. તે વસ્તુઓનુ એવું અહોભાગ્ય ક્યાથી, કે જેથી તેઓને પરમેશ્વરના ચરણારવિંદનો સ્પર્શ થાય કે ત્યાં આશ્રય મળે. વળી ધર્મદાતા ગુરુમહારાજ પણ શિષ્યના અજ્ઞાન રૂપી અંધારાને હઠાવવા સારૂ તેને અનેક પ્રકારે તાડના કરે, કોપ કરે ઇત્યાદિ પ્રકારે શિષ્યને દેખીતું દુઃખ આપે, છતા તેમને કોઈ બૂરા કે નિર્દય ન કહે પણ ઉલટી પ્રશંસા જ કરે. તેમ શ્રી જિનપૂજા માટે વપરાતા એકેન્દ્રિય જીવો માટે પણ સમજી લેવુ.

૫૪ પ્રશ્ન૦ શ્રી તીર્થંકરદેવના સમવસરણમાં દેવતાઓ ફૂલની વૃષ્ટિ કરે છે. તે સચિત્ત હોય તો સાધુથી તેનો સંઘટ્ટો કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર૦ શ્રી સમવાયાંગ તથા શ્રી રાયપસેણીય સૂત્રમાં સાફ કહ્યુ છે કે– 'जलज थलज " ઈત્યાદિ શબ્દે કરીને જલમાં ઉત્પન્ન થએલાં કમલાદિ તથા સ્થળ એટલે જમીન ઉપર ઉત્પન્ન થયેલાં જાઈ, જુઈ, કેવડો, ચંપા, ગુલાબ વગેરે પાંચ વર્ણનાં ફૂલોની, બીંટડા નીચે તથા મોઢુ ઉપર એમ જાનુપ્રમાણ ફૂલોની વૃષ્ટિ થવાનો ઉલ્લેખ છે. તેથી તે ફૂલો અચિત્ત નહિ પણ સચિત્ત જ સાબિત થાય છે.

ઉપરના સૂત્રોમા લખ્યું છે કે–"पुप्फवद्दलए विउव्वंति" અર્થાત્ –ફૂલોના વાદળ વિકૂર્વ્યાં છે, પણ ફૂલોને વિકૂર્વ્યાં નથી. તેથી પણ વૈક્રિય ફૂલો સિદ્ધ થતા નથી.

હવે સચિત્ત ફૂલનો સંઘટ્ટો સાધુ કેમ કરે ? તેના જવાબમાં કહેવાનુ કે–જાનુપ્રમાણ પથરાએલ ફૂલોને સાધુ કે અન્ય મનુષ્યથી જરા પણ બાધા ન પહોચે, એવો ભગવાનનો અતિશય છે. જેના પ્રભાવ વડે કરીને સિંહ તથા હરણ, બિલાડી તથા ઉંદર, વાઘ તથા બકરી ઈત્યાદિ જાનવરો પોતાના પરસ્પર જાતિસ્વભાવના વૈરને પણ ભૂલી જઈ ધર્મદેશના સાભળે છે, તેના પ્રભાવ વડે પુષ્પના જીવોને કીલામણા ન થાય, તેમાં શુ આશ્ચર્ય છે ?

શ્રી સ્થૂલભદ્રજીના ચારિત્રમાં કહ્યું છે કે–'કોશ્યા ગણિકાએ સરસવના ઢગલા પર સોયને ઊભી રાખી, તે પર ગુલાબનું ફૂલ મૂકી, તેના પર નાચ કર્યો, છતાં સોયને કે ફૂલને કાંઈ પણ હરકત ન પહોચી' ખ્યાલ કરો કે સરસવ પર સોય, તે પર ફૂલ ને ફૂલ પર સ્રીનો બોજ હોવા છતા કોઈને પણ બાધા ન પહોંચી, તો પછી અત્યંત અચિંતનીય અને નિરૂપમ પ્રભાવશાલી શ્રી તીર્થંકરદેવના અતિશયથી ફૂલોને બાધા ન થાય, કિન્તુ ઉલટાં પ્રફુલ્લિત થાય, તેમા અશક્ય શું છે ?

જેમના અતિશયથી કોટાનુકોટિ જીવો સમવસરણ ભૂમિમાં એકત્રિત થવા છતાં ભીડ થવાનું કામ જ નહિ, તેમનો પ્રભાવ સામાન્ય માનવીઓની કલ્પના બહારનો હોય, તેમા નવાઈ શી ?

અકથનીય શક્તિના માલિક દેવતાઓ જળ–થળમાં ઉપજેલ ફૂલોને લાવી, તેનાં વાદળ વિકુર્વી, એવી ખૂબીની સાથે વર્ષાવે. કે જેથી કોઈ મનુષ્યના પગે તેમને કિલામણા ન થાય. વળી સમવસરણમાં મધ્ય ગઢની દિવાલ પાસે ચારે તરફ ફૂલોની પંક્તિ એવી બનાવે કે જેથી આવનાર –જનાર સાધુના પગ નીચે પણ પુષ્પ આવે નહિ. જેમ બાગમાં ચારે તરફ લીલી ધરો હોય છે, પણ મધ્યમમાં જવા આવવાની સડકો તથા ખૂલ્લી જમીન હોય છે અને ત્યા લોકો બેસે છે, તેમ ફૂલની વર્ષા વરસાવે તોપણ અઘટિત નથી.

૫૫ પ્રશ્ન૦ સમવસરણમાં સચિત્ત વસ્તુ બહાર રાખી જવુ અને અચિત્ત વસ્તુ અંદર લઈ જવી–એવી આજ્ઞા છે, તેનો કેમ મેળ મેળવવો ?

ઉત્તર૦ સચિત્ત વસ્તુ બહાર છોડવી, એમ જે કહ્યું છે–તે પોતાના ઉપભોગની વસ્તુ સમજવી, કિન્તુ પૂજાની સામગ્રી નહિ. જો એકાત સચિત વસ્તુનો નિષેધ કરશો, તો મનુષ્યાદિની કાયા પણ સચિત્ત છે. તે પણ ન લઈ જવી જોઈએ. પણ એમ થવાથી તો સમવસરણમાં કોઈ જઈ શકે જ નહિ.

જીવયુક્ત પદાર્થની અંદર જવાની શક્તિ છે, અચિત્તની નહિ તથા સચિત્તને છોડી અચિત્તને અંદર લઈ જવાનું એકાંત માનશો, તો રાજાના છત્ર, ચામર છડી, તલવાર, મુકુટ તથા તમામ માણસોના જોડા પણ અચિત્ત હોવાથી અંદર લઈ જઈ શકાય, પણ તેની તો મના છે. તેમજ ખાવાની અચિત્ત વસ્તુ પણ બહાર છોડવી પડે છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે–પૂજાની સામગ્રી સચિત્ત કે અચિત્ત હોય, પણ સમવસરણમાં લઈ જવામાં કાંઈ બાધા ન લાગે. એ જ રીતિએ સમજવું જોઈએ કે–પોતાના ખાનપાનની કોઈ વસ્તુ અચિત હોય તો પણ અંદર લઈ જઈ શકાય નહિ.

૫૬ પ્રશ્ન૦ જે દ્રવ્યપૂજાને સાધુ કરે નહિ, તેનો ઉપદેશ આપી બીજા પાસે કરાવવાથી શો ફાયદો ?

ઉત્તર૦–પંચમહાવ્રતધારિણી સાધ્વીને સાધુ નમસ્કાર ન કરે, વૈયાવચ્ચ ન કરે, પણ શ્રાવકો પાસે ઉપદેશ આપી આહાર અપાવે, વંદના કરાવે, બીજી સાધ્વીને કહી વૈયાવચ્ચ કરાવે તથા કરતાને ભલા જાણે. વળી સાધુ પોતાના દીક્ષિત શિષ્યને વાંદે નહિ, પણ બીજા પાસે વંદાવે.

અન્ય રીતે જોઈએ તો ગરીબોને દાન દેવું, સ્વધર્મીવાત્સલ્ય કરવુ, તપસ્વીઓને પારણાં કરાવવાં, મુનિરાજોને ખપતી વસ્તુઓ પુરી પાડવી વગેરે ધર્મના ઘણાં કાર્યો છે : છતાં સાધુનો આચાર ન હોવાથી તેઓ ન કરે, પણ શ્રાવકોને તે કરવાનો ઉપદેશ આપે તથા તેની અનુમોદના કરે. એ ન્યાયે સાધુ સર્વથા દ્રવ્યના ત્યાગી અને નિરારંભી હોવાને લીધે દ્રવ્યપૂજા ન કરે, પણ ઉપદેશ દ્વારા કરાવે તથા અનુમોદે.

૫૭ પ્રશ્ન૦ શ્રાવકનાં બાર વ્રતોમાંથી શ્રી જિનમૂર્તિની દ્રવ્યપૂજા ક્યા વ્રતમા છે ?

ઉત્તર૦ જે વગર સર્વ વ્રતો નિષ્ફળ છે, એવું સમસ્ત શુભ ક્રિયાનુ મૂળ જે સમ્યક્ત્વ, તેની કરણીમા શ્રાવકને ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવા છતાં શ્રી જિનમૂર્તિની દ્રવ્ય–ભાવ પૂજા કરવી ઉચિત છે. દેવ તે શ્રી અરિહંત દેવ છે, ગુરુ તે શ્રી જૈનધર્મના શુદ્ધ ગુરુ અને ધર્મ તે કેવળીપ્રણિત સત્ય ધર્મ. એ ત્રણે વસ્તુઓ ચારે નિક્ષેપે સર્વને વંદનિક અને પૂજનિક છે. એને જે માને તે સમ્યગ્દષ્ટિ ને ન માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. એ રીતે શ્રી જિનપૂજા, એ સમ્યક્ત્વની કરણી છે અને સમ્યક્ત્વ એ સઘળાં વ્રતોનું મૂળ છે. સમ્યક્ત્વ વિના તમામ કરણી અફળ છે.

૫૮ પ્રશ્ન૦ તપસ્યા કરતાં તો અનેક લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ શ્રી જિનપ્રતિમાને પૂજવાથી કોઈને લબ્ધિ કે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાનું સાભળ્યું છે ?

ઉત્તર૦ શ્રી રાયપસેણી, શ્રી ભગવતીસૂત્ર, શ્રી જીવાભિગમ, શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર, શ્રી ઉવવાઇસૂત્ર, શ્રી આવશ્યકસૂત્રાદિ ઘણા સૂત્રોમાં મૂર્તિપૂજા કલ્યાણકારી, મંગલકારી અંતે મોક્ષને દેનારી કહી છે. ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય જે તીર્થંકરગોત્ર, તે પણ શ્રી જિનપૂજાથી બંધાય છે. અન્ય

દેવની મૂર્તિના આરાધનથી પણ ઘણાઓએ ધન, ધાન્ય, પુત્ર વગેરેની પ્રાપ્ત કર્યાનાં દૃષ્ટાંતો વિદ્યમાન છે, તો શ્રી વીતરાગની મૂર્તિની આરાધનાથી મનોવાંછિત પ્રત્યેક લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ માટેનાં દૃષ્ટાંતો નીચે મુજબ છે.—

(૧) અનાર્યદેશનો રહેનાર શ્રી આર્દ્રકુમાર શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીની જિનપ્રતિમાના દર્શનથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પામી વૈરાગ્ય દશામાં લીન થયો. જેનુ વર્ણન બારસો વર્ષ પહેલાં લખાએલી શ્રી સુયગડાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના છટ્ઠા અધ્યયનની ટીકામાં છે.

(૨) શ્રી મહાવીરસ્વામીના ચોથા પાટધારી તથા શ્રી દશવૈકાલિક-સૂત્રના કર્તા શ્રી શય્યંભવસૂરિ, શ્રી શાંતિનાથજીની પ્રતિમાના દર્શનથી પ્રતિમાના દર્શનથી પ્રતિબોધ પામ્યાનુ શ્રી કલ્પસૂત્રની થિરાવલીની ટીપમા કહ્યુ છે.

(૩) શ્રી દ્વીપસાગરપન્નતિ તથા શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત આવશ્યકની મોટી ટીકામાં લેખ છે કે—શ્રી જિનપ્રતિમાના આકારના માછલાંઓ સમુદ્રમા હોય છે. તેમને જોઈ અનેક ભવ્ય જીવ એવા માછલાઓને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને બાર વ્રત ધારણ કરી સમ્યક્ત્વસહિત આઠમે દેવલોકે જાય છે. આ પ્રમાણે તિર્યંચ જાતિને પણ, જિનપ્રતિમાના આકાર માત્રના દર્શનથીય અલભ્ય લાભ મળે છે, તો મનુષ્યને મળે તેમા શંકા શી હોઈ શકે ?

(૪) શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં શ્રી તીર્થંકરગોત્ર બાંધવાના વીસ સ્થાનક કહ્યાં છે. તે મુજબ રાવણ રાજાએ પ્રથમ અરિહંતપદની આરાધના શ્રી અષ્ટાપદ પર રહેલ તીર્થંકરદેવની તેમની મૂર્તિ દ્વારા કરી તીર્થંકરગોત્ર બાંધ્યુ, એમ રામાયણમા કહ્યુ છે જે રામાયણ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે સત્તરસો વરસ પહેલા થયેલા શ્રી જિનસેનાચાર્યકૃત પદ્મચરિત્ર પરથી બનાવેલ છે. અને જેને પ્રાયઃ તમામ જૈનો માને છે.

(૫) તે જ ગ્રંથમા લખ્યું છે કે—રાવણે શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુની મૂર્તિ

સામે બહુરુપિણી વિદ્યા સાધી અને તે સિદ્ધ થઈ ગઈ.

(૬) શ્રી પદ્મચરિત્રમાં કહ્યું છે કે—લંકા જતી વેળા શ્રી રામચંદ્રજીએ દરિયો ઉતરવા સારૂ શ્રી જિનમૂર્તિ સન્મુખ ત્રણ ઉપવાસ કર્યા. ધરણેન્દ્રે આવી શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીની મૂર્તિ આપી. જેના પ્રભાવથી તેઓ દરિયો સુખેથી ઉતરી ગયા.

(૭) જરાસંઘ રાજાએ કૃષ્ણમહારાજની ફોજ પર 'જરા' નાખી, તમામ સૈનિકોને બેભાન કરી નાખ્યા, ત્યારે શ્રી નેમનાથસ્વામીના હુકમથી કૃષ્ણરાજાએ ત્રણ ઉપવાસ કર્યા. ધરણેન્દ્રે આવીને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિ આપી, જેના સ્નાનજલથી 'જરા' ભાગી ગઈ અને તમામ સૈનિકો સચેત થયા. આ મૂર્તિ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના નામથી હાલ પણ ગુજરાતમાં વિદ્યમાન છે. (આ કથન શ્રી હરિવંશ ચરિત્રમા છે.)

(૮) નાગાર્જુન જોગીને ક્યાંય પણ સુવર્ણસિદ્ધિ ન થઈ. છેવટે શ્રી પાદલિપ્તાચાર્યના વચનથી શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીની પ્રતિમા સન્મુખ શ્રદ્ધાપૂર્વક એકાગ્રતા કરતાંની સાથે તે સિદ્ધિ મળી, તેથી તે જોગી પરમ સમ્યક્ત્વધારી શ્રાવક બની, ગુરુ પાદલિપ્તાચાર્યનું નામ રાખવા સારૂ. શ્રી શત્રુંજયની તળેટીમાં પાલીતાણા નગર વસાવ્યું એમ શ્રી પાદલિપ્તચરિત્રમાં વર્ણવ્યું છે.

(૯) શ્રી શ્રીપાલરાજા તથા સાતસો કોઢીઆનો અઢાર જાતનો કોઢ ઉજ્જૈન નગરમાં શ્રી કેસરીયાનાથજીની મૂર્તિ સામે શ્રી સિદ્ધચક્ર યંત્રના સ્નાનજળથી દૂર થઈ, કંચન સમાન કાયા થઈ ગઈ. જે મૂર્તિ હાલ મેવાડમાં ધુલેવા ગામમાં બિરાજમાન છે. (જુઓ શ્રી શ્રીપાલચરિત્ર.)

(૧૦) શ્રી અભયદેવસૂરિજીનો ગલત કોઢ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિના સ્નાનજળથી ગયો. ત્યાર બાદ તેઓએ નવ અંગસૂત્રોની ટીકા રચી.

(૧૧) શ્રી **ગૌતમસ્વામીની** શંકા નિવારવા સારૂ ભગવાને શ્રીમુખે ફરમાવ્યું કે-જે પુરુષ આત્મલબ્ધિથી શ્રી **અષ્ટાપદ** તીર્થ ઉપર ચઢી **ભરત** રાજાએ કરાવેલી જિનપ્રતિમાઓનુ ભાવપૂર્વક દર્શન કરે, તો તે એ જ ભવમાં મોક્ષે જાય. આ વાતનો નિશ્ચય કરવા સારૂ, શ્રી **ગૌતમસ્વામી અષ્ટાપદ પર** ચઢયા તથા જાત્રા કરી અને તે જ ભવે મોક્ષે ગયા, એમ શ્રી **આવશ્યક**-નિર્યુક્તિમાં છે.

(૧૨) શ્રી **ભગવતી**સૂત્રના મૂળ પાઠમા કહ્યું છે કે-' શ્રીજિનમૂર્તિનું શરણ ખરા ભાવથી લેવાથી કદી નુકશાન ન થાય.'

(૧૩) ચૌદ પૂર્વધારી શ્રી **ભદ્રબાહુસ્વામી** શ્રી **આવશ્યક** નિર્યુક્તિમાં ફરમાવે છે કે—

' अकसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो।
संसारपयणुकरणे, दव्वत्थए कूवदिट्ठंतो ॥ १ ॥'

ભાવાર્થ દેશવિરતિ શ્રાવકને પુષ્પાદિ વડે દ્રવ્યપૂજા અવશ્ય કરવી યોગ્ય છે. તે દ્રવ્યપૂજા કૂપના દૃષ્ટાંતે સંસારને પ્રતનુ-પાતળો કરવાવાળી છે.

(૧૪) ટીકાકારભગવાન શ્રી **હરિભદ્રસૂરિજીએ** શ્રી **આવશ્યકવૃત્તિમાં** પૂજા પુણ્યના અનુબંધને કરવાવાળી તથા બહુ નિર્જરાના ફળને દેનારી છે, એમ બતાવ્યુ છે.

(૧૫) શ્રી **અભયદેવસૂરિજીએ** પૂજાનુ ફળ બતાવતા કહ્યુ છે કે જો કે શ્રી જિનપૂજામાં સ્વરૂપહિંસા દેખાય છે, છતા પણ તે પૂજા કરવાથી ગૃહસ્થ (કૂવાના દૃષ્ટાંતે) શુદ્ધ થાય છે તથા પરિણામની નિર્મલતાથી અનુક્રમે મુક્તિફળને પણ મેળવે છે

(૧૬) ગુણવર્મા રાજાના સત્તર પુત્રોમાંથી દરેક પુત્રે એક એક પ્રકારની પૂજા કરી તથા તેઓ એ જ ભવમા મોક્ષે ગયા, એમ સત્તર પ્રકારની પૂજાના ચરિત્રમાં કહ્યુ છે. સત્તર પ્રકારી પૂજાનું સવિસ્તર વર્ણન શ્રી **રાયપસેણી** સૂત્રમા છે.

(૧૭) શ્રી જિનપ્રતિમાની પૂજા-ભક્તિ કરવાથી શ્રી શાંતિનાથ સ્વામીના જીવે શ્રી તીર્થંકરગોત્ર બાંધ્યું હતું, એમ પ્રથમાનુયોગ સૂત્ર બોલે છે.

(૧૮) શ્રી ભગવતીસૂત્રમા તીર્થંકરના નામ-ગોત્ર સાંભળવાથી પણ મહા પુન્ય થાય છે-એમ કહ્યુ છે, તો પ્રતિમામા તેમના નામ તથા સ્થાપના બને છે, એટલે તે બંનેની પૂજા હોવાથી વિશેષ પુન્ય થાય તેમા શુ આશ્ચર્ય ?

(૧૯) શ્રી શ્રેણિક રાજાએ શ્રી જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમાની આરાધનાથી તીર્થંકરગોત્ર બાંધ્યું, એવો અધિકાર શ્રી યોગશાસ્ત્રમા છે.

(૨૦) શ્રી મહાનિશીથસૂત્રમા શ્રી જિનમંદિર કરાવનાર બારમે દેવલોકે જાય એમ ફરમાવ્યુ છે.

ઇત્યાદિ સેંકડો મૂળ સૂત્ર તથા નિર્યુક્તિ આદિના પ્રમાણોથી મૂર્તિપૂજા ઉત્તમ ફલને દેનારી સિદ્ધ થાય છે.

વળી કેટલાક પોતામા આત્મિક ધન હોવાનુ બહાનુ કરી, નિશ્ચયને આગળ કરી. દ્રવ્યરહિત કેવળ ભાવને જ પોકારે છે ને એ વડે જ પોતાની મતલબ સાધી લેવાનો આડંબર કરે છે · પરંતુ તેમ કરવામાં કિંચિત્ જે આત્મિક ધન હોય-તેને હું પદ કે અહંકારથી ગૂમાવી દઈ નિર્ધન થઈ જાય છે. તે વિષે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા એક દૃષ્ટાંત છે.

કોઈ એક શાહુકારે પોતાના ત્રણ પુત્રોની બુદ્ધિ અજમાવવા સારૂ દરેકને હજાર હજાર સોનામહોરો આપી પરદેશ મોકલ્યા અને કહ્યું કે-આ દ્રવ્યથી વ્યાપાર કરી. નફો મેળવી, તુરત પાછા આવજો. મોટા પુત્રે તો ગુમાસ્તા રાખી આવતા-જતાની સારી રીતે બરદાસ-ચાકરી કરી તથા સર્વેને રાજી રાખી પોતાના ધંધામા ખૂબ ધન મેળવ્યું.

બીજા પુત્રે વિચાર કર્યો કે-આપણી પાસે ધન ઘણુ છે, તો પછી વધારો પાડી શું કરવો છે? મુડી કાયમ રહે એટલે બસ! એમ ધારી અસલ રકમને આબાદ રાખી ઉપલો નફો, ખાવા-પીવા તથા મોજ-શોખમાં ઉડાવી દીધો. ત્રીજા દીકરાએ મનમાં ચિંતવ્યુ કે-પિતાના મરણ

પછી તેની અગણિત દોલતના અમે જ માલિક છીએ, માટે વળી કમાવાની ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ ? એવા અભિમાની ખ્યાલથી મૂળ રકમને પણ મોજશોખમા ઉડાવી દીધી.

હવે કેટલાક સમય પછી તે પુત્રો પિતા પાસે ઘેર આવ્યા. સઘળી હકીકત પૂછયા પછી જે પુત્રે મૂળ પુજીને ઉડાવી નાખી હતી, તેને ઘરના કામકાજમા તુચ્છ નોકર તરીકે રાખી, પેટગુજારો કરવાનુ કહ્યુ. લક્ષ્મીપતિના પુત્ર તરીકેના ઉચ્ચ પદથી ભ્રષ્ટ કરી નીચ નોકરના પદને લાયક બનાવ્યો. તથા બીજો પુત્ર જેણે મૂળ ધન રાખી કાંઈ વધારો પાડયો નહોતો, તેને કાંઈક દ્રવ્યથી વ્યાપાર કરવાની આજ્ઞા આપી, પણ સર્વથી બુદ્ધિમાન એવો મોટો પુત્ર, કે જેણે અસલી રકમ ઉપરાત મોટો લાભ ઉપાર્જ્યો હતો, તેને ઘરનો સર્વ ભાર સોપીને ઘરનો માલિક બનાવ્યો.

ઉપર મુજબ જણાવવામાં આવેલા દૃષ્ટાંતનો ઉપનય એ છે કે— અસલ પુજી તે મનુષ્ય ભવ. તેમા જેણે વધુ કમાણી કરી, તે ધર્મમાર્ગે વધીને મહાન સમૃદ્ધિમાન દેવગતિ અથવા સર્વોત્કૃષ્ટ અક્ષયસ્થિતિને ક્રમશ પ્રાપ્ત કરનારો સમજવો : જેણે મૂળ ધન (મનુષ્ય ભવ)ને સાબિત રાખ્યુ. તે ફરી મરીને મનુષ્યાવતારમા જ આવ્યો, કાંઈ વધ્યો–ઘટયો નહિ એમ સમજવુ કિતુ ત્રીજો પુરુષ તો અસલી રકમને ગૂમાવી બેઠો, દેવાળિયો થયો, તેથી મનુષ્યગતિ રૂપ ઉત્તમ રત્નને હારી જઈ નરક તિર્યંચની નીચ ગતિમા કર્મવશે જઈ પડયો, એમ સમજવુ.

ટૂંકામાં કહીએ તો આત્મિક શક્તિના અભાવે અથવા તેને વધારવાના ઉપાયો પ્રત્યે બેદરકાર રહેવાના પ્રતાપે, ગાઠની પુંજી ખોઈ દરિદ્ર થવા જેવુ છે. જે પુણ્યથી તીર્થંકરગોત્ર પણ બંધાય છે, એવા પ્રભાવશાળી નિરાદર કરનારા પુરુષો, બેસવાની ડાળને જ ભાંગે છે. એટલુ જ નહિ, પણ જે મહત્ પુણ્યના પસાયે આ શ્રેષ્ઠ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થયો છે, તેની જડ જ અંધ કદાગ્રહ રૂપ કુહાડાવતી કાપવા જેવું કરે છે.

૫૬ પ્રશ્ન૦ શ્રી જિનપૂજાદિ કાર્યો કરવાં, એ તો વ્યવહાર ધર્મ છે. જેઓ નિશ્ચયને પામ્યા છે, તેઓને તેવા અધર્મકાર્યની શી જરૂર છે?

ઉત્તર૦ જેઓ વ્યવહારધર્મને વખોડી કેવળ નિશ્ચય પર ચાલવાનો રસ્તો ગ્રહણ કરવા જાય છે, તેઓ બન્નેને ચૂકે છે કારણ કે—શ્રી જિનમાર્ગને વિષે શુદ્ધ વ્યવહારને પ્રધાનપદ આપ્યું છે, કેવળ નિશ્ચયને નહિ. તે સાબિત કરવાને માટે અનેક દૃષ્ટાંતો છે. જેમ કે—

(૧) શ્રી **ભરતરાજાને** કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી વેષ બદલવો પડયો, તો શુ તેમ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પાછુ ચાલ્યું જતુ હતુ? ના, પણ વ્યવહાર સાચવવા સારૂ ગૃહસ્થનો વેષ ઉતારવો પડયો અને મુનિવેષ ધારણ કરવો પડયો.

(૨) સાધુ વરસતા મેહમા સ્વસ્થાન પર આવે, પણ એકલી સ્ત્રીવાળા સ્થાને ન રોકાય. વળી—માર્ગમાં ચાલતા જો બીજો માર્ગ ન જડે તો સાધુ હરિત કાય પર પગ દઈને ચાલે, પણ સ્ત્રીના સઘટ્ટાથી બચે. કારણ કે—તે લોકવ્યવહારથી વિરૂદ્ધ છે.

(૩) કેવળી મહારાજ દિન—રાત સરખું દેખે છે, પણ વ્યવહાર સાચવવા સારૂ રાતે વિહાર ન કરે.

(૪) યુગલિયામા ભાઈ—બહેન પતિ—પત્ની રૂપ બન્યા પછીથી ભોગ કરીને, મરીને દેવલોકમા જાય છે : પણ તે કાર્ય આજ કોઈ કરે તો વ્યવહાર—માર્ગ લોપ્યો ગણાય અને મહા અનર્થ ગણાય. નિશ્ચયથી જીવહિંસા તો સરખી જ છે.

(૫) શ્રી **મહાવીર** પરમાત્મા નિશ્ચયથી જાણતા હતા કે—"એ સાધુ મરશે"—પણ વ્યવહાર સાચવવા સારૂ તેમને બોલવાની મના કરી.

(૬) શ્રાવક નિરતર આરભ—પરિગ્રહમાં બેઠેલો જ છે અને અનેક જીવોને ત્રાસ આપે છે, તે છતા ચોરીની વસ્તુ લેવી તેને યોગ્ય ગણી નહિ—તેમાં કારણ લોકવ્યવહારનો લોપ ન થવા દેવો તે જ છે.

(૭) શ્રી વીરપરમાત્મા જાણતા હતા કે–'મારા રોગની સ્થિતિ પાકી ગઈ છે, તેથી હવે મટી જશે'–પણ વ્યવહાર માટે તથા બીજા સાધુઓને ઔષધ લાવવાથી ફાયદો થાય એમ જણાવવા, પોતે ઔષધ ગ્રહણ કર્યું.

(૮) શ્રી મલ્લિનાથસ્વામી અવેદી હતા, પણ લોકવ્યવહાર માન્ય કરવા સારૂ તેઓ સ્ત્રીઓની પર્ષદામા જ બેસતા.

(૯) મોહરાગથી બચવા સારૂ સાધુને ચોમાસા સિવાય એક જગ્યાએ કારણ વિના એક માસ કરતા વધુ રહેવુ ન કલ્પે, પણ જો મોહરાગ બધાવાનો હોય તો રહનેમિની પેઠે એક ઘડીમા પણ બધાય. છતા પણ એક માસથી વધારે રહે તો જ વ્યવહારનો ભગ ગણાય, અન્યથા નહિ !

એ પ્રમાણે વ્યવહારમાર્ગની મુખ્યતાના બીજા પણ સેકડો દૃષ્ટાતો છે.

શ્રાવકનો શુદ્ધ વ્યવહાર રાત્રિભોજન–ત્યાગાદિનો છે. એ વ્યવહારનો જેઓ લોપ કરે છે, તેઓનો નિશ્ચય તત્કાળ લોપાઈ જાય છે. અને–જેઓ શુદ્ધ વ્યવહારને અંગીકાર કરે છે, તેઓ મોક્ષ પર્યંતના ફળને મેળવે છે.

૬૦ પ્રશ્ન૦ બાર દુકાલીમા મૂર્તિપૂજા સાવદ્યાચાર્યોએ ઉપદેશ આપી કરાવવા માડી છે, તે પહેલા તો કાંઈ હતુ જ નહિ, એમ કેટલાક કહે છે તે બરાબર છે?

ઉત્તર૦ શ્રી મહાવીરસ્વામીની વીસમી પાટે શ્રી સ્કદિલાચાર્ય થયા, તેમના વખતમા બાર દુકાલ પડ્યા હતા. હવે જો ત્યારપછીના આચાર્યોએ મૂર્તિપૂજા ચલાવી હોય, તો શ્રી દેવર્દ્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણ, તે પછી સત્તાવીસમી પાટે થયા છે, માટે તેઓને પણ સાવદ્યાચાર્યમાં સામેલ કરવા પડશે અને તે વખતે બીજા સેકડો આચાર્યોએ એકઠા

મળીને ક્રોડો ગ્રન્થોની રચના કરી, એટલે તે તમામ ગ્રથોને પણ નિરર્થક માનવા પડશે. અને જો તેમ થાય, તો પછી જૈનધર્મ રહેશે જ ક્યા ?

એક અજ્ઞાન મનુષ્ય પણ સમજી શકે તેમ છે કે-કાળ વરસમાં નૈવેદ્યાદ પૂજાનુ ખર્ચ વધારવાનો ઉપદેશ શી રીતે ચાલી શકે ? તે વખતે તો લોક ખર્ચ ઘટાડવાના ઉપદેશને જ ગ્રહણ કરે. વળી મૂર્તિ આગળ મૂકેલુ અન્ન વગેરે સાધુને કામ ન આવે, એમ શુ તે સમયમા કોઈ નહોતું જાણતું ? સાધુ પોતાના સ્વાર્થ માટે એવો ઉપદેશ કરે, તોપણ તે વખતનો સઘ તેને ન જ ચલાવી લે. વળી નૈવેધપૂજાદિ તે વખતે શરૂ થયાં, તો મૂર્તિ તો આગળ હતી જ એમ સિદ્ધ થઈ ગયું.

સાક્ષાત્ "સરસ્વતી" આદિ દેવીઓ તથા અન્ય દેવો જે મહાત્માઓની સેવામા હરવખત હાજર રહેતા, તેવા શાસનપ્રેમી ધુરધર આચાર્યોને સ્વાર્થી માનવા અને આજ-કાલના નિર્બુદ્ધિ પુરુષો નિસ્વાર્થી છે-એમ કહેવું. એ કેટલુ બધું અસગત છે ? લાખ્ખો વરસની દૃષ્ટિગોચર થતી મૂર્તિઓ તથા હજારો વર્ષ પહેલાંના લખાએલાં પુસ્તકો-અપ્રામાણિક અને આધુનિક મનઘડત કલ્પનાઓ પ્રામાણિક ? કોઈ કાળે તેમ બની શકે નહિ.

શ્રી જિનપ્રતિમાની પૂજા-ભક્તિ હાલમાં શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકવર્ગ તરફથી કરવામા આવે છે તે માટે તથા પૂજા વખતે શ્રી જિનની પિડસ્થાદિ ત્રણે અવસ્થાઓનુ આરોપણ કરવામાં આવે છે તે માટે એંકડો સૂત્રોનો આધાર છે. જેમાંનાં કેટલાક સૂત્રોનાં નામ માત્ર નીચે આપીએ છીએ. એ સૂત્રો તથા તેના રચનારાઓની પ્રામાણિકતામાં કોઈનાય બે મત નથી.

(૧) શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના કર્તા તથા બીજાં પાંચસો પ્રકરણના રચયિતા દશ પૂર્વધર વાચકશેખર શ્રી **ઉમાસ્વાતિજી** મહારાજા વિરચિત **પૂજાપ્રકરણ**

(૨) ચૌદ પૂર્વધર અને શ્રી વીરભગવાનના છઠ્ઠા પટ્ટધર શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામિકૃત આવશ્યક નિર્યુક્તિ.
(૩) દશ પૂર્વધર શ્રી વજ્રસ્વામિકૃત પ્રતિષ્ઠાકલ્પ.
(૪) શ્રી પાદલિપ્તાચાર્ય કૃત પ્રતિષ્ઠાકલ્પ.
(૫) શ્રી બપ્પભટ્ટસૂરિ કૃત પ્રતિષ્ઠાકલ્પ.
(૬) ચૌદસો ચુમાલીસ ગ્રથોના કર્તા શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃતપૂજાપંચાશક.
(૭) એ જ મહાપુરુષે રચેલ શ્રી ષોડશક.
(૮) એ જ મહાપુરુષે રચેલ શ્રી લલિતવિસ્તરા.
(૯) એ જ મહાપુરૂષ શ્રી કૃત શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ
(૧૦) શ્રી શાલિભદ્રસૂરિ કૃત ચૈત્યવદન ભાષ્ય.
(૧૧) શ્રી શાંતિસૂરિ કૃત ચૈત્યવદન બૃહદ્ ભાષ્ય.
(૧૨) શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ કૃત લઘુ ચૈત્યવદન ભાષ્ય.
(૧૩) શ્રી ધર્મઘોષસુરિકૃત શ્રી કૃત સઘાચારવૃત્તિ.
(૧૪) શ્રી સઘદાસગણિકૃત વ્યવહાર ભાષ્ય.
(૧૫) શ્રી બૃહત્કલ્પ ભાષ્ય અને તેની શ્રી મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિ.
(૧૬) શ્રી મહાવીરપ્રભુના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય અવધિજ્ઞાની શ્રી ધર્મદાસ ગણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત ઉપદેશમાલા
(૧૭) જેમના વિદ્વત્તાભર્યા ગ્રન્થોથી વર્તમાન વિશ્વ પણ ચકિત થઈ રહેલ છે, તે કલિકાલસર્વજ્ઞનુ બિરૂદ ધારણ કરનારા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત શ્રી યોગશાસ્ત્ર.
(૧૮) તેમણે જ રચેલ શ્રી ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત્ર.
(૧૯) પૂર્વધરવિરચિત શ્રી પ્રથમાનુયોગ.
(૨૦) પૂર્વ ચિરતનસૂરિકૃત શ્રી શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય સૂત્ર.
(૨૧) શ્રી વર્દ્ધમાનસૂરિકૃત શ્રી આચારદિનકર.
(૨૨) શ્રી રત્નશેખરસૂરિકૃત શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ.
(૨૩) શ્રી „ શ્રી આચાર પ્રદીપ.
(૨૪) શ્રી કક્કસૂરિકૃત શ્રી નવપદ પ્રકરણ.

(૨૫) શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત શ્રી વિશેષાવશ્યક મહા ભાષ્ય.
(૨૬) મલ્લધારી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યવિરચિત મહા ભાષ્યવૃત્તિ.
(૨૭) મલ્લધારી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત પુષ્પમાલા.
(૨૮) શ્રી અભયદેવસૂરિકૃત પંચાશકવૃત્તિ.
(૨૯) શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર
(૩૦) શ્રી ઠાણાંગસૂત્ર
(૩૧) શ્રી રાયપસેણીસૂત્ર
(૩૨) શ્રી જીવાભિગમસૂત્ર.
(૩૩) શ્રી મહાપ્રત્યાખ્યાનસૂત્ર.
(૩૪) શ્રી મહાનિશીથસૂત્ર.
(૩૫) શ્રી દેવસુંદરસૂરિકૃત સામાચારી પ્રકરણ
(૩૬) શ્રી સોમસુંદરસૂરિકૃત ,, ,,
(૩૭) શ્રી જિનપતિસૂરિકૃત સમાચારી પ્રકરણ
(૩૮) શ્રી અભયદેવસૂરિકૃત ,, ,,
(૩૯) શ્રી જિનપ્રભસૂરિકૃત ,, ,,

આ પ્રમાણે સેંકડો આચાર્યોના પ્રામાણિક ગ્રંથાધારે મૂર્તિપૂજા કરવામા આવે છે. હવે આમાંના કયા આચાર્યોને સાવદ્યાચાર્ય કહી શકાય તેમ છે? કદાચ કહેવામા આવે કે—'પૂર્વધરોના વખતમાં જ્ઞાન કંઠાગ્ર હતુ. પણ પાછળથી પુસ્તકારૂઢ કરવામા આવ્યુ, તેથી માનવામા શંકા રહે છે'—પરન્તુ આ કહેવુ અયથાર્થ છે. કારણ કે—પુસ્તકોનો સર્વથા અભાવ હોવાનુ કયાય પણ કહ્યું નથી. શુ શ્રી ઋષભદેવસ્વામીએ ચલાવેલી લિપિ વિચ્છેદ થઈ ગઈ હતી? જો હા. તો પછી લોકોનાં કામો કેવી રીતિએ ચાલતા હશે?

વળી બીજુ પ્રમાણ એ છે કે શ્રી—વીરપ્રભુ પછી ૯૮૦ વર્ષે શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણાદિ સેંકડો આચાર્યોએ મળીને પુસ્તક—સંખ્યા એક ક્રોડ ઉપગત બનાવી. તે વખતે આચાર્યોની પરંપરાએ ચાલતુ આવેલું જ્ઞાન અવિચ્છિન્નપણે પુસ્તકોમાં બરાબર યથાતથ્ય

ઉતારવામાં આવ્યું. તેમાંના ઘણા ગ્રંથો, સેંકડો વર્ષ પહેલાંના લખેલા, જ્ઞાનભંડારોમાં વિદ્યમાન છે.

તે વખતે તે આચાર્યોના પ્રતિપક્ષી કોઈ થયા હોય, તો તેમના તરફથી પણ તે સમયનાં લખેલાં પુસ્તકો પ્રમાણ રૂપે મૌજૂદ હોવાં જોઈએ, પણ તેવું જણાતુ નથી. તો પછી ધર્મના સ્તભ રૂપ પડિત પુરુષો અને તેમનાં લખાણોની અવજ્ઞા કરવાથી મહાપાપના ભાગી થવા સિવાય બીજું શું ફળ મળે તેમ છે?

૬૧ પ્રશ્ન૦ કેટલાક કહે છે કે–શ્રી વીરસવત ૬૭૦ માં સાચોરા ગામમાં શ્રી મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા થઈ, તે પહેલાં મૂર્તિ હતી જ ક્યા?

ઉત્તર૦ આ કથનમાં કાંઈ પ્રમાણ નથી. જો તેમ હોય તો લાખો વરસ પહેલાં મૂર્તિપૂજા કર્યાના પાઠો મૂળ સૂત્રોમાં ક્યાથી આવી ગયા? આજ પણ હજારો અને લાખો વરસનાં મદિરો તથા મૂર્તિઓ વિદ્યમાન છે. તે મદિરો અને મૂર્તિઓની પ્રાચીનતાની અગ્રેજ શોધકો તથા અન્યદર્શની વિદ્વાનો પણ સાક્ષી પૂરે છે.

પ્રાચીન મંદિર અને મૂર્તિઓ માટે કેટલાક શાસ્ત્રીય ઉલ્લેખો—

(૧) શ્રી આવશ્યક મૂળ પાઠમાં 'વગ્ગુર' શ્રાવક મલ્લિનાથસ્વામીનું મદિર પુરિમતાલ નગરીમાં બધાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

(૨) ભરત ચક્રવર્તિએ શ્રી અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચોવીસ તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ, તેમના વર્ણ, લછન તથા શરીરના કદ પ્રમાણે સ્થાપન કર્યાનુ શ્રી આવશ્યક મૂળ પાઠમા કહ્યુ છે.

(૩) નિઝામ હૈદ્રાબાદ પાસે કુલ્પાક ગામમા ભરતરાજાના વખતથી ભરાવેલી શ્રી ઋષભનાથસ્વામીની મૂર્તિ છે, જે કાળવશે કરી દહેરાસર સમેત જમીનમા દટાઈ ગએલ, તે હાલ થોડા વખત પહેલા પ્રગટ થએલ છે. જમીનની અદરથી દહેરાસર નીકળ્યું છે. પ્રત્યક્ષ માટે બીજા પ્રમાણની જરૂર નહિ. નજરે જોઈ ખાત્રી કરી લેવી કે–તે તીર્થ પ્રાચીન છે કે અર્વાચીન? લોકો આને

માણિકચસ્વામિની પ્રતિમા પણ કહે છે અને તે દેવાધિષ્ઠિત છે.

(૪) રાધનપુર પાસે શ્રી શંખેશ્વર ગામમાં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ ગઈ ચોવીસીના શ્રી દામોદર નામના તીર્થંકરના વખતમાં બનેલી દેવરક્ષિત વિદ્યમાન છે.

(૫) મુંબઈ પાસે અગાસી ગામમાં શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિની પ્રતિમા તેમના વખતની બનેલી કહેવાય છે.

(૬) શ્રીપાલરાજા તથા સાતસો કોઢીઆનો કોઢ જે શ્રી ઋષભનાથજીની મૂર્તિના સ્નાનજળથી દૂર થયો હતો, તે મૂર્તિ શ્રી ધૂલેવા નગરમાં શ્રી કેસરીયાનાથજીના નામથી ઓળખાય છે, જેને લાખો વર્ષ થઈ ગયાં.

(૭) રાવણ રાજાના વખતમાં બનેલ શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ દક્ષિણ દેશમાં આકોલા પાસે છે.

(૮) આ ચોવીશીના શ્રી નમિનાથ ભગવાનના શાસન પછી ૨૨૨૨ વર્ષે આષાઢ નામના ગોડદેશવાસી શ્રાવકે ત્રણ પ્રતિમાઓ ભરાવી. તેમાંની એક ખંભાતમાં શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની, બીજી પાટણ શહેરમાં છે તથા ત્રીજી પાટણ પાસે ચારૂપ ગામમાં હાલ વિદ્યમાન છે. તેના પર નીચે મુજબ લેખો છેઃ—

'नमेस्तीर्थकृते तीर्थे वर्षद्विक चतुष्टये ।
आषाढश्रावको गौडो कारयेत् प्रतिमा त्रयम् ॥'

ઇત્યાદિ, એ હિસાબે તે પ્રતિમાઓ ૫,૮૬,૭૪૪ વર્ષ લગભગની જૂની છે.

(૯) મારવાડમા શ્રી નાંદિયા ગામમા શ્રી મહાવીરસ્વામી વિદ્યમાન હતા ત્યારે તેમની મૂર્તિ સ્થાપના થયેલી છે, જેને જીવિતસ્વામી કહે છે.

(૧૦) કાઠિયાવાડમાં શ્રી મહુવા ગામમાં પણ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી વિચરતા હતા, તે વખતની ભરાવેલી તેમની પ્રતિમા છે.

(૧૧) જોધપુર પાસે ઓસિયા નગરમાં શ્રી વીરનિર્વાણ પછી ૭૦ વર્ષે સ્થાપન કરેલી શ્રી મહાવીરભગવાનની મૂર્તિ શ્રી રત્નપ્રભસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે, જેને ૨૪૩૪ વર્ષ થયાં તથા બીજા પ્રાચીન લેખો પણ ત્યાં છે.

(૧૨) ભરૂચ શહેરમાં શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામિના વખતની તેમની મૂર્તિ હતી, જેને લાખો વર્ષ થઈ ગયાં.

(૧૩) કચ્છ દેશમાં ભદ્રેશ્વર તીર્થનું જે ભવ્ય અને અતિપ્રાચીન જિનાલય છે. તેના જીર્ણોદ્ધાર વખતે ખોદકામ થતાં જમીનમાંથી એક ત્રાંબાપત્ર મળ્યું છે, જેના પર લેખ પ્રાચીન સમયનો છે. તેમાં લખ્યું છે કે–'તે દહેરૂં વીર સંવત ૨૩માં બંધાવવામાં આવ્યું છે,' જેને આજ લગભગ અઢી હજાર વરસ થઈ ગયાં.

(૧૪) બિકાનેરમાં શ્રી ચિન્તામણિપાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં ચોવીસસો તથા તેથી વધારે વર્ષની સેંકડો પ્રતિમાઓ છે.

(૧૫) સર કનીંગહામના પોતાના "આર્કિઓલોજીકલ રીપોર્ટ"માં મથુરામાં પ્રાપ્ત થએલ કેટલીક મૂર્તિઓના લેખ પ્રગટ થયા છે, જેની નકલો શ્રી તત્ત્વ-નિર્ણય-પ્રાસાદ નામના ગ્રંથમાં છપાએલી છે, તો ત્યાંથી જોઈ લેવી.

(૧૬) સંપ્રતિરાજાએ વીર સંવત ૨૯૦ પછી કરાવેલ લાખ્ખો મૂર્તિઓ પૈકી હાલમાં મારવાડ, ગુજરાત આદિ સ્થળે ઘણી પ્રતિમાઓ વિદ્યમાન છે.

વળી આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ અનેક પ્રાચીન પ્રતિમાઓ વિદ્યમાન છે

(૧૭) શ્રી ઘોઘામાં શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથ.

(૧૮) શ્રી ફલોધિમાં શ્રી ફલવૃદ્ધિ પાર્શ્વનાથ.

(૧૯) શ્રી ભોયણીમાં શ્રી મલ્લિનાથજી ભગવાન.

(૨૦) શ્રી આબુનાં મંદિરોમાં અનેક પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે.

(૨૧) શ્રી કુમારપાલ રાજાના બંધાવેલાં શ્રી તારંગાજી તીર્થનું

ગગનચુંબી જિનાલય અને તેમાં બિરાજમાન શ્રી **અજિતનાથ** સ્વામિની વિશાળકાય ભવ્ય મૂર્તિ.

(૨૨) શ્રી **વરકાણામાં** શ્રી વરકાણા પાર્શ્વનાથ.

(૨૩) શ્રી સિદ્ધાચળજી ઉપર હજારો મંદિરો અને બિંબો.

(૨૪) શ્રી ગિરનારજી ઉપર મંદિરો તથા સેંકડો પ્રતિમાઓ.

(૨૫) શ્રી સમ્મેતશિખરજી પરના અનેક જિનપ્રાસાદો.

બીજા પણ અનેક શ્રી જિનમંદિરો અને મૂર્તિઓ, સ્થળે સ્થળે, શ્રી જિનપૂજાની પ્રાચીનતા અને શાસ્ત્રીયતાનો જીવતો ખ્યાલ આપે છે. અગર મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ હોત, તો ઉપર પ્રમાણે જિન-મંદિર આદિ પાછળ ક્રોડો રૂપીઆ કેમ ખરચાત? સૂત્રોમાં કોઈ જગ્યાએ પણ શ્રી જિનપૂજાનો નિષેધ નથી અને શ્રી જિનપૂજાની આજ્ઞા ઠેર ઠેર છે!

'से किं तं उवासगदसाओ?, उवासगदसासु णं उवासगाणं णगराइं उज्जाणाइं चेइआइं वणखंडा रायाणो अम्मापियरो समोसरणाइं धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइया इड्ढिविसेसा"

શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં શ્રાવક શબ્દનો જ્યાં અર્થ કર્યો છે, ત્યાં— '(૧) જિનપ્રતિમા (૨) જિનમંદિર (૩) શાસ્ત્ર (૪) સાધુ (૫) સાધ્વી (૬) શ્રાવક શ્રાવિકા'—એ સાત ક્ષેત્રે ધન ખરચવાનો હુકમ ફરમાવ્યો છે તથા અન્ય સૂત્રોમાં પણ તે સાત ક્ષેત્રો શ્રાવકને સેવવા યોગ્ય બતાવ્યા છે. આણંદ વગેરે બાર વ્રતધારી, દૃઢ ધર્મનિષ્ઠ શ્રાવકો હતા. તેઓએ શ્રી ઉતરાધ્યયનના ૨૮મા અધ્યયનમાં કહ્યા મુજબ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોનુ સેવન કર્યું છે. તેમાં સાત ક્ષેત્ર પણ આવી જાય છે. કારણ કે— આચારોમાં સાધર્મિકવાત્સલ્ય તથા પ્રભા-વના એ બે આચાર પણ કહ્યા છે. સાધર્મિક વાત્સલ્યમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકા એ ચાર ક્ષેત્રો જાણવા ને પ્રભાવનામાં શ્રી જિનબિંબ શ્રી જિનમંદિર તથા શાસ્ત્ર એ ત્રણ ગણાય.

આણંદ, કામદેવાદિ શ્રાવકો ઉપરાંત **પ્રદેશી** રાજાએ પણ શ્રી

જિન મંદિર કરાવેલ છે.

૧૨ પ્રશ્ન૦ આગળ અસંખ્યાતા વર્ષોની પ્રતિમાઓ હોવાનું કહ્યું, પણ પુદ્‌ગલની સ્થિતિ તેટલા વરસની ન હોવાથી શી રીતે રહી શકે?

ઉત્તર૦ શ્રી ભગવતી સૂત્રમા પુદ્‌ગલની સ્થિતિ બતાવી છે, તે દેવ સહાય વિનાની સ્વાભાવિક સ્થિતિ વર્ણવેલી છે, પણ જેની દેવ રક્ષા કરે તે તો અસંખ્યાતા વર્ષ રહી શકે છે. જેમ શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમા લખ્યુ છે કે–

"ભરતચક્રવર્તી દિગ્વિજય કરી ઋષભકૂટ પહાડ પર આવી, આગળ થઈ ગએલા અનેક ચક્રવર્તીનુ નામ ભૂસાડી નાખી, પોતાનુ નામ લખે."

હવે વિચાર કરો કે–"ભરતચક્રવર્તી પહેલા અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમનો ભરતક્ષેત્રમાં ધર્મનો વિરહ રહેલો છે, તો તેટલા અસંખ્યાતા કાલ સુધી મનુષ્યલિખિત નામ રહ્યા કે નહિ? રહ્યા જ રહ્યા, તો પછી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ આદિની મૂર્તિઓ દેવતાની મદદથી રહે, તેમા શી નવાઈ?

ઋષભકૂટ આદિ પહાડ શાશ્વતા છે, પણ નામ તો કૃત્રિમ છે. જો નામ પણ શાશ્વતાં હોય, તો તે ભૂસી શકાય નહિ.

વળી કોઈ કહે કે–'પૃથ્વીકાય તો ૨૨૦૦૦ વર્ષથી વધારે વર્ષ ન રહે, તો શુ દેવતા આયુષ્ય વધારવાને સમર્થ છે?' તેને જવાબમાં કહેવાનુ કે–'મૂર્તિ પૃથ્વીકાય જીવ નથી, અજીવ વસ્તુ છે. તેને અનુપમ દેવશક્તિથી અગણિત વર્ષો પર્યન્ત પણ રાખી શકાય છે, કારણ કે–જૈન શાસ્ત્રાનુસારે કોઈ પણ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો સર્વથા નાશ અનંતા કાળે પણ ન થાય. અર્થાત્–દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તમામ પુદ્‌ગલ શાશ્વતા છે! પર્યાયની અપેક્ષાએ અશાશ્વતા છે!! જેમ પર્વતમાંથી એક પથ્થરનો ટૂકડો લો, તો તે ટૂકડાના પર્યાય બદલાશે પણ બિલકુલ નાશ તો કોઈ કાળે નહિ જ થાય તે રીતે તમામ પુદ્‌ગલનુ સમજવું.'

વળી શ્રી જંબૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિમાં અવસર્પિણી કાળના પહેલા આરાનું વર્ણન કરતાં કહ્યુ છે કે—

"ગાઢ વનો, વૃક્ષો, ફૂલ, ફળોથી સુશોભિત, સારસ, હંસ વગેરે જાનવરોથી ભરેલી, એવી વાવડીઓ તથા પુષ્કરિણી અને દીર્ઘિકાઓથી શ્રી જંબૂદ્વીપની શોભા થઈ રહી છે."

વિચાર કરો કે—પહેલા આરામાં આ વાવડીઓ વગેરે ક્યાંથી આવી? આ ભરતક્ષેત્રમાં નવ કોડાકોડી સાગરોપમથી તો યુગલિયા રહેતા હતા. તેઓ તો બનાવે નહિ. જો તે શાશ્વતી છે નહિ, તો પછી કોણે બનાવી? જેમ એ વાવડીઓ એટલાં અસંખ્યાતાં વર્ષની કાયમ રહી, તો પછી દેવતાઓની મદદથી મૂર્તિઓ પણ કાયમ કેમ ન રહે?

૧૩ પ્રશ્ન૦ 'ચૈત્ય' શબ્દનો ખરો અર્થ શુ?

ઉત્તર૦ શ્રી સુધર્માસ્વામિના પરંપરાગત આચાર્યોએ 'ચૈત્ય' શબ્દનો જે અર્થ લખ્યો છે, તે ભગવંતના મુખમાથી જ નીકળેલો છે. પરમ ઉપકારી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના "અનેકાર્થસંગ્રહ" મા આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે—

"चैत्य जिनौकस्तद्बिंब. चैत्यो जिनसभातरु.।'

અર્થ-ચૈત્ય કહેતા (૧) જિનમંદિર, (૨) જિનપ્રતિમા અને (૩) જિનરાજની સભાનુ ચોતરાબંધ વૃક્ષ.

આ સિવાય બીજો અર્થ શાસ્ત્રમા કહ્યો નથી, તેમ થતો પણ નથી. અમરકોશ અથવા બીજો ગમે તે કોશગ્રંથ જૂઓ. તેમાં આ સિવાય કોઈ અર્થ કહ્યો નથી. માટે આ સિવાય મનકલ્પિત અર્થ કરનારા જુઠ્ઠા સમજવા. સૂત્રપાઠોમા જ્યા જ્યાં તે શબ્દ વપરાયો છે, ત્યા ત્યાં બીજો અર્થ લાગુ પડી શકતો જ નથી.

૧૪ પ્રશ્ન૦ 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ કેટલાક "સાધુ" કે "જ્ઞાન" કરે છે, તે શુ ઉચિત છે?

ઉત્તર૦ "ચૈત્ય"નો અર્થ "સાધુ" કે 'જ્ઞાન' કોઈ રીતે થઈ શકે નહિ. તેમ શાસ્ત્રના સબંધમાં તે અર્થ બંધબેસતો પણ

નથી. સાધુને ઠેકાણે તમામ સૂત્રોમાં

" साहु वा साहुणी वा। "

" भिक्खु वा भिक्खुणी वा। "

એમ કહેલ છે, પણ—

" चैत्यं वा चैत्यानि वा। "

—એવું તો ક્યાંય કહેલ નથી. તથા 'ભગવાન શ્રી **મહાવીર** સ્વામીના ચૌદ હજાર સાધુ હતા.'–એમ કહ્યું છે, પણ–'ચૌદ હજાર ચૈત્ય હતાં'–એમ કહ્યું નથી. એ રીતે વળી બીજા સર્વ તીર્થંકરો, ગણધરો, આચાર્યો વગેરેના–'આટલા હજાર સાધુ હતા'–એમ કહ્યું છે, પણ 'ચૈત્ય હતાં'–એવા શબ્દો કોઈ સ્થળે નથી.

તથા 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ 'સાધુ' કરે, તો પછી સાધ્વીને માટે નારી જાતિમાં કયો શબ્દ તેમાંથી નીકળી શકશે ? કારણ કે–ચૈત્ય શબ્દ સ્ત્રીલિંગમાં બોલાતો નથી.

શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં (૧) અરિહંત, (૨) સાધુ અને (૩) ચૈત્ય–એમ ત્રણ શરણાં કહ્યા છે. ત્યાં જો 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ 'સાધુ' કરે, તો તેમાં 'સાધુ' શબ્દ જૂદો કેમ કહ્યો ? તથા જ્ઞાન કહે તો અરિહંત શબ્દથી જ્ઞાનનો સંગ્રહ થઇ ગયો, કેમ કે–જ્ઞાન અરૂપી છે, તે જ્ઞાની સિવાય હોય નહિ, માટે ચૈત્યથી જિનપ્રતિમાનો જ અર્થ થવાનો ! "અરિહંત" એવો અર્થ પણ સંભવે નહિ : કારણ કે–"અરિહંત" પણ પ્રથમ સાક્ષાત્ શબ્દમાં જ કહેલ છે.

'ચૈત્ય' શબ્દનો 'જ્ઞાન' એવો અર્થ કરવો, એ પણ તદ્દન અસત્ય છે કારણ કે–શ્રી **નંદીસૂત્રાદિમાં** જ્યાં જ્યાં પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનના અધિકાર આવે છે, ત્યાં ત્યાં–

" नाण पंचविह पण्णत्त । "

—એમ કહ્યું છે, પણ–

" चेइयं पचविह पण्णत्तं। "

—એમ તો ક્યાંય લખ્યું નથી. તથા તેનાં નામ મતિજ્ઞાન,

શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન કહ્યાં છે, પણ મતિચૈત્ય, શ્રુતચૈત્ય, અવધિચૈત્ય કે કેવળચૈત્ય ઇત્યાદિ કોઈ ઠેકાણે નથી. તથા તે જ્ઞાનના ધણીને મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની. કેવળજ્ઞાની ઇત્યાદિ શબ્દથી ઓળખાવ્યા છે. પણ મતિચૈત્યી. શ્રુતચૈત્યી કે કેવળ ચૈત્યી તો કહ્યા નથી. તથા કોઈને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તો તેને 'જાતિસ્મરણ જ્ઞાન' ઉપન્યું એમ કહ્યું છે. પણ 'જાતિસ્મરણ ચૈત્ય' ઉપન્યું એમ નથી લખ્યું.

શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં જઘાચારણ–વિદ્યાચારણ મુનિઓને અધિકારે 'चेइयाइ' શબ્દ છે તથા બીજે ઘણે ઠેકાણે તે શબ્દ વપરાયેલ છે. તેનો અર્થ જ્ઞાન કરશો. તો જ્ઞાન તો એકવચને છે. અને 'चेइयाइं' બહુવચને છે, માટે તે અર્થ ખોટો છે. વળી શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપમાં અરૂપી જ્ઞાનનું ધ્યાન કરવા જવાની શી જરૂર? પોતાને સ્થળે બેઠાં તે ધ્યાન થઈ શકે છે. માટે ત્યા પ્રતિમાઓની જ મતલબ છે.

હવે ચૈત્યનો અર્થ સાધુ કે જ્ઞાન કરનારાઓ પણ ઘણે સ્થળે પ્રતિમાનો અર્થ કરે છે, તેનાં થોડાક દૃષ્ટાંત–

(૧) શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણમાં આશ્રવદ્વારે ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ "મૂર્તિ" કર્યો છે.

(૨) શ્રી ઉવવાઈસૂત્રમા 'पुण्णभद्द चेइए होत्था।' અહીં ચૈત્યનો અર્થ મંદિર અને મૂર્તિ કહે છે.

(૩) શ્રી ઉવવાઈસૂત્રમા 'बहवे अरिहंतचेइयाइ।' અહીં પણ મંદિર અને મૂર્તિ એવો અર્થ કહે છે.

(૪) શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિએ શ્રી વ્યવહારસૂત્રની ચૂલિકામાં દ્રવ્યલિંગીઓ "ચૈત્યસ્થાપના" કરવા લાગી જશે, ત્યા "મૂર્તિની સ્થાપના" કરવા લાગી જશે. એવો અર્થ કર્યો છે.

(૫) શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર, શ્રી ઉપાસકદશાંગસૂત્ર, શ્રી વિપાકસૂત્રમા 'पुण्णभद्द चेइए।' કહી પૂર્ણભદ્રયક્ષની મૂર્તિ વા મંદિરનો અર્થ કહે છે.

(૬) અંતગડદશાંગસૂત્રમા પણ જ્યાં યક્ષનાં ચૈત્ય કહ્યાં છે, ત્યાં તેનો ભાવાર્થ મંદિર કે મૂર્તિ બતાવે છે.

૬૫ પ્રશ્ન૦ તીર્થયાત્રા વિષે ક્યા સૂત્રમાં લખ્યુ છે અને તેથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર૦ તીર્થ બે પ્રકારે છે. (૧) જંગમ તીર્થ તે ચતુર્વિધ સંઘ અને (૨) સ્થાવર તીર્થ તે શ્રી શત્રુંજય, ગિરિનાર, નંદીશ્વર, અષ્ટાપદ, આબુ, સમેતશિખર વગેરે છે,—જેની જાત્રા જંઘાચારણ મુનિવરો પણ કરે છે, એમ શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં ફરમાવ્યુ છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીજી પણ શ્રી અષ્ટાપદ પર ગયા હતા.

કર્મશત્રુને જીતનાર એવો જે શત્રુંજય પર્વત, તેના પર અનંતા જીવો મોક્ષે ગયા એમ શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં કહ્યુ છે.

શ્રી આચારાંગસૂત્રમા બીજે શ્રુતસ્કંધે નીચે પ્રમાણે તીર્થભૂમિ બતાવી છે.—

" जम्माभिसेय—निक्खमण चरणुप्पाय निव्वाणे ।
दियलोअभवणमंदरनंदीसरभोमनयरेसु ॥१॥
अट्ठावयमुज्जिंते गयग्गपयए य धम्मचक्के य ।
पासरहावत्तनगं चमरुपाय च वंदामि ॥ २ ॥ "

" તીર્થંકરદેવના જન્માભિષેકની ભૂમિ, દીક્ષા લેવાની ભૂમિ. કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ તે ભૂમિ, નિર્વાણભૂમિ, દેવલોકના સિદ્ધાયતન, ભુવનપતિઓના સિદ્ધાયતન, નંદીશ્વર દ્વીપના સિદ્ધાયતન, જ્યોતિષી દેવવિમાનોના સિદ્ધાયતન, અષ્ટાપદ, ગિરિનાર, ગજપદ તીર્થ, ધર્મચક્ર તીર્થ, શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીનાં સર્વ તીર્થ, શ્રી મહાવીરસ્વામી કાઉસ્સગમા રહ્યા તે તીર્થને હુ વંદન કરુ છું."

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી શ્રી આવશ્યક—નિર્યુક્તિમા ફરમાવે છે કે–શ્રી તીર્થંકરદેવોના જ્યાં જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન, નિર્વાણ, નિશ્ચે કરી થયાં હોય, તે ભૂમિના સ્પર્શથી સમ્યક્ત્વ દૃઢ થાય છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામીના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય, અવધિજ્ઞાનને ધારણ

કરનાર. શ્રી ધર્મદાસગણી શ્રી ઉપદેશમાળા પ્રકરણમાં કહે છે કે-શ્રાવક જિનરાજના પાસે કલ્યાણકોની જગ્યાએ યાત્રા નિમિત્તે જાય. સ્થાવર તીર્થની યાત્રાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે.

શ્રી મહાકલ્પ સૂત્રમાં તીર્થયાત્રાના ઉત્તમ ફલનું વર્ણન છે. જો કે-આપણે રહીએ તે સ્થળે પણ દેરાસરો હોય છે, પણ તીર્થયાત્રામાં તે કરતા વિશેષ લાભ રહેલો છે. કારણ કે-ઘરે વ્યાપાર, રોજગાર, સગાસબંધી આદિની ઉપાધિઓ ચાલી આવે છે. તેમાં જ આખો દિવસ સંકલ્પ-વિકલ્પાદિ રહેવાથી, ધર્મધ્યાનમાં ચિત્ત સ્થિર રહી શકતું નથી. પરંતુ ઘર છોડયા પછી તે સર્વ ઉપદ્રવો દૂર થઈ જાય છે: સાથે અન્ય સ્વધર્મી બંધુઓ હોવાથી. તેમની સાથે ધાર્મિક વાર્તાલાપથી મન પ્રફુલ્લિત થાય છે: શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મળે છે: માર્ગમાં અનેક ગામો -શહેરો આવે ત્યાં ઉત્તમ સાધુજનો તથા સુજ્ઞ શ્રાવકોના જોગ મળવાથી, નવીન શિક્ષા અને બોધ પ્રાપ્ત થાય છે.

તીર્થભૂમિમાં એવા ઘણા સજ્જનોની મુલાકાતનો લાભ થાય તથા તેમના સમીપ રહેવાથી ઘણો ફાયદો થાય. ઘરે આવા મહાત્મા અને ઉત્તમ પુરુષોનો જોગ કવચિત્ જ મળે અને નવરાશ થોડી મળવાથી વિશેષ લાભ ન લઈ શકાય.

તીર્થ ભૂમિ પર શ્રી તીર્થંકર, શ્રી ગણધર તથા બીજા ઉત્તમોત્તમ પુરુષોના નિર્વાણ થયાં છે, તેથી તેઓ યાદ આવે છે ને તેમના ગુણાનુવાદ કરવાનો ઉત્તમ પ્રસંગ મળે છે. બુદ્ધિ નિર્મળ થવાનું તે એક ખાસ કારણ છે તથા તે પૂજ્ય પુરુષો જે રસ્તે ચાલી ગુણવંત થયા, તે રસ્તે ચાલવાની આપણને પણ ઇચ્છા થાય છે. તે વખતે સંસાર અસાર જેવો લાગે છે તથા તે પર ઉદાસીનતા પેદા થઈ આત્મ-ધ્યાન કરવાનું મન થાય છે. પરભાવમા રમણ કરવાનું મન થતું નથી. આત્મિક ગુણોને પ્રગટ કરવાનાં અનેક સાધનો મળવાથી, તેમાં ઉદ્યમવંત બની શકાય છે.

જે જે પ્રકારે આત્મવિશુદ્ધિ થઈ શકે, તે તમામ ઉપાયો યોજવાની કિંમતી તક મળે છે. કેટલાક ધ્યાની પુરુષો પહાડની ગુફાઓમાં જઈ, એકાંતમા બેસી, આત્મા તથા જડના વિભાગો તથા બન્નેમાં રહેલી ભિન્નતાનો વિચાર કરે છે ધર્મધ્યાનમા તલ્લીન બને છે અને શુક્લ ધ્યાનાદિ ધ્યાઈ શકાય તે માટેનો અભ્યાસ કરે છે

વધારે શુદ્ધિનુ બીજુ કારણ તો એ છે કે–ઉત્તમ મનુષ્યોના શરીરના પુદ્ગલ–પરમાણુઓ ત્યા ફેલાએલાં હોય છે. તે સર્વે ઉત્તમ હોય છે જ્યારે ક્ષપકશ્રેણિ માંડવાની ઇચ્છા હોય, ત્યારે વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણની પરમાવશ્યકતા છે. તે વિના ઉત્તમ ધ્યાન બની શકે જ નહિ. તેથી પુદ્ગલની સહાયતા પણ જોઈએ.

જે પુરુષોની મુક્તિ થવાની હોય તેવા ઉત્તમ પુરુષોના શરીરમાં, ધ્યાનને પુષ્ટિ આપે એવાં પુદ્ગલો એકત્ર થએલા હોય છે. હવે તે પુરુષો તો નિર્વાણ પામી ગયા, પણ તે પુદ્ગલો તેમની નિર્વાણભૂમિમાં વિખરાએલા હોય છે. ત્યાં ઘણુ કરીને સારાં પુદ્ગલોનો જ જથ્થો હોય છે અને તે આપણામાં દાખલ થાય છે. જો કે–ઘણો કાલ વ્યતીત થયો છે, છતાં તે સર્વ પુદ્ગલો કાંઈ નાશ પામતાં નથી.

આવી વિશુદ્ધ જગ્યા પર પુણ્યવાન સ્ત્રીપુરુષોને આ નિર્મલ પુદ્ગલોનો સ્પર્શ થતા, બુદ્ધિ કેટલી બધી નિર્મલ થતી હશે, તેનો ખ્યાલ અનુભવ સિવાય આવી શકતો નથી. કદાચ દુર્ભાગી મનુષ્યને ત્યા સારાને બદલે ખરાબ પુદ્ગલોનો સ્પર્શ થાય, તો તે તેના કર્મનો જ દોષ છે. મુખ્યત્વે કરીને તો ત્યાં ઉત્તમ પુદ્ગલોનો જ સદ્ભાવ છે. એ રીતે ઘર કરતાં તીર્થયાત્રામાં અનેકગણો લાભ મળે છે અને ધર્મધ્યાન નિર્વિઘ્ન અને સુગમ બની જાય છે.

૬૬ પ્રશ્ન૦ ભગવાનની પૂજા પૂજકને હિતકારી છે, છતાં ચિંતામણિ રત્નની પેઠે તેનુ ફળ એકદમ અહીં જ કેમ મળતુ નથી ?

ઉત્તર૦ એ વિષયમાં દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. દરેક વસ્તુને જે જે કાળે ફળવાનું હોય, તે તે કાળે જ તે ફળે છે.

કહેવત છે કે–"ઉતાવળે આંબા પાકે નહિ." જેમ કે–ખેતરમાં બીજ વાવ્યા પછી તેનો સમય પૂર્ણ થયેથી જ ધાન્ય પાકે છે. પહેલાં નહિ.

ગર્ભસ્થિતિ પ્રાય નવ માસ વીત્યા બાદ જ પ્રસૂતિ થાય છે. વનસ્પતિ, ફળ, ફૂલ પણ એકદમ પાકતા નથી ચક્રવર્તી રાજા. ઇન્દ્ર-દેવતા પ્રમુખની કરેલી સેવા તત્કાળ નહિ. પણ સમય આવેથી જ ફળ આપે છે. મંત્ર–જંત્ર પણ કોઈ હજાર જાપથી, કોઈ લાખ કે ક્રોડ જાપથી સિદ્ધ થાય છે. રોગ–નિવારણાર્થે કરેલ દવા પણ. સ્થિતિ પરિ-પક્વ થયાથી જ અસર કરે છે. પારો સિદ્ધ કરતા બહુ વાર લાગે છે. એમ સર્વે કાર્યો પોતપોતાની મુદત પૂરી થયા પછી ફળ આપે છે.

એ જ પ્રમાણે આ ભવમા ભાવસહિત કરેલી દ્રવ્યપૂજાનું મહત્ પુણ્ય ભવાંતરમાં ભોગવી શકાય છે તથા સામાન્ય પૂજાનું સામાન્ય પુણ્ય તો ક્વચિત્ આ જન્મમા પણ ભોગવી શકાય છે. ઉત્તમ ફળ દેનારા કાર્યોમા સમજુ પુરુષોએ ઉતાવળા કે ચિંતાતુર થવુ નહિ. ચિંતામણિ રત્ન વગેરેથી મળતુ ફળ પૂજાના ફળના મુકાબલામાં કાંઈ ગણત્રીમા નથી. તે તો તુચ્છ ફળને દેનાર છે. વળી તે પરભવમા નહિ, પણ આ મનુષ્યભવ જે ઘણું કરીને અલ્પ સમયને માટે હોય છે, તેમા જ ફળ આપે છે પણ પૂજાથી ઉપાર્જન કરેલ પુણ્યનુ ફળ બહુ મોટુ હોવાથી, ઘણા કાળ સુધી ભોગવવા લાયક હોય છે. તે ઘણો કાળ દેવ વગેરેના આયુષ્ય સિવાય હોઈ શકતો નથી, તેથી તે મહાન પુણ્ય જીવને બીજા જન્મમા ઉત્પન્ન થયા પછી જ પ્રાય ઉદય આવે છે.

જો આ ભવમા જ તે પ્રાપ્ત થાય, તો મનુષ્યનુ આયુષ્ય સામાન્ય-પણે અલ્પ હોવાથી તથા મનુષ્યદેહ રોગી અને જલ્દી નાશવંત હોવાથી. તે પુણ્ય રૂપી દોરી ભોગવતા મોત આવવાથી, વચમા જ તૂટી જાય છે. તથા તે દરમ્યાનમા મોત રૂપ મહાદુઃખ ભોગવવું પડે છે. કે જે દુઃખના મુકાબલામા બીજું એકે દુઃખ વિશેષ ભયંકર નથી એવા મોટા પુણ્યનું ફલ ભોગવતાં, વચમા મૃત્યુ આવે. એ કેટલુ બધું અનિષ્ટ ગણાય? વળી વિચારો કે–

કોઈ ગામડાની તુચ્છ ઝૂંપડીનો વાસી ગરીબ મનુષ્ય પરદેશ જઈ કરોડો રૂપીઆ કમાઈ પાછો ઘેર આવ્યો. તે શું પેલા નાના ઝૂંપડામાં પોતાની અગણિત દોલતનો ભોગ કરી શકશે? કદી નહિ. તેનો ભોગ કરવા સારૂ ભવ્ય મહેલો, હવેલીઓ તે સ્થળે બંધાવવી પડશે. આમ કરવામાં તે જૂની ઝૂંપડીનો અવશ્ય નાશ કરવો જ પડશે.

એ પ્રમાણે ઝૂંપડી જેવું આ મનુષ્યનું તુચ્છ શરીર છે અને કરોડો રૂપીઆરૂપ તે પૂજાનુ મહાપુણ્ય છે. જેમ ઝૂંપડામા બેઠાં બેઠાં તે પુરુષ અનર્ગળ દ્રવ્યનો ભોગ કરી શકે નહિ, તેમ આ ક્ષણભંગુર, રોગી મનુષ્યદેહમા રહ્યો થકો જીવ, મહાપુણ્યનો બદલો ભોગવી શકે નહિ. તથા જેમ તે પુરુષ ઝૂંપડી છોડી, મોટા મહેલો બનાવી; તે દ્રવ્યથી વૈભવ માણે, તેમ જીવ પણ પોતાના અલ્પકાળવાળા ઝૂંપડા રૂપ શરીરને છોડી, મહેલ રૂપી દેવ વગેરેના ઉત્તમ શરીરને પ્રાપ્ત કરી, તે વડે પુણ્યનો સ્વાદ દીર્ઘ કાળ પર્યંત ચાખે છે.

જેમ ઘણી મહેનતે મેળવેલી કિંમતી વસ્તુ લાંબા કાળ સુધી ભોગવતા છતા ક્ષય પામતી નથી, તેમ શ્રી જિનપૂજાદિ શુભ કાર્યોથી ઉપાર્જન થએલ પુણ્ય પણ ઘણા કાળ સુધી ભોગવતાં છતાં ખૂટતું નથી. માટે કોઈ પણ એક વેળા ઉત્કૃષ્ટ ભાવ આવી જાય અને પૂજાથી મહાપુણ્ય બંધાઈ જાય, એટલે તે અનુક્રમે ઉચ્ચ ગતિએ પહોંચાડ્યા સિવાય રહે નહિ. યાવત્ શ્રી તીર્થંકરગોત્ર પણ શ્રી જિનપૂજાના યોગે ઉપાર્જેલા તથાપ્રકારના પુણ્યથી બંધાય છે.

૬૭ પ્રશ્ન૦ સૂર્યાભ દેવતાએ શ્રી મહાવીર ભગવાન પાસે નાટક કરવાનું કહ્યું, ત્યારે પ્રભુ મૌન કેમ રહ્યા? તે સાવદ્ય કરણી હતી માટે ને?

ઉત્તર૦ તે વખતે **સૂર્યાભદેવે** શુ કહ્યું છે, તે વિષે શ્રી **રાયપ-સેણી** સૂત્રના નીચેના પાઠનો વિચાર કરો !

"अहण्ण भंते ! देवाणुप्पियाणं भत्तिपुव्वयं गोयमाईणं समणाणं निग्गंथाणं बत्तीसइबद्ध नट्टविहिं उवदसेमि"

"હે ભગવન્ ! હું આપની આગળ ભક્તિપૂર્વક ગૌતમાદિક શ્રવણ નિર્ગ્રન્થોને બત્રીશ પ્રકારનું નાટક દેખાડું."

સૂત્રકાર તો "ભક્તિપૂર્વક" લખે છે, છતાં તેને મનઃ-કલ્પિતપણે સાવદ્ય કહી દેવું, એ કેટલું બધું અઘટિત છે? તથા સૂર્યાભે પ્રશ્નાર્થે પૂછ્યું નથી, પણ પોતાની ઇચ્છા જાહેર કરી છે. તેવી વાતચીતમા જવાબ આપવાની જરૂર નિષેધ વખતે જ રહે છે, સ્વીકાર વખતે નહિ. અગર સવાલના રૂપમાં પૂછ્યું હોય, તો સૂર્યાભ જેવો મહા વિવેકી ભગવાનના જવાબ વગર કાર્યનો આરભ ન જ કરે. જેમ કે-કોઈ નોકર અમૂક કામનો હુકમ આપવા સારૂ પોતાના સ્વામીને સવાલ કરે, છતા તેના હુકમ રૂપે જવાબ મળ્યા સિવાય તે નોકર તે કામ શરૂ કરે, તો તે મહા અવિવેકી અને આજ્ઞાલોપક જ ગણાય. પરમ સમ્યક્ત્વવાન સૂર્યાભને તેવો કેમ ગણી શકાય? ભક્તિની ઇચ્છા જણાવવાના વાક્યમા મૌન રહેવાથી જ આજ્ઞા સમજાય છે ને નિષેધ કરવો હોય ત્યારે જ બોલવાની જરૂર રહે છે.

જેમકે-શ્રાવક ગુરુ પાસે આવી ઇચ્છા જાહેર કરે કે-'હે ગુરુજી! હુ આપને ભક્તિપૂર્વક વદન કરૂ.' હવે જો ગુરુ કહે કે-"હા, કરો." તો તેથી પોતાના મુખે જ પોતાને વદન કરવાનુ કહેવાથી માનલોભી બને અને જો 'ના' કહે, તો ગુરુવદનનું કાર્ય સાવદ્ય ઠરી તેનો નિષેધ થઈ જાય. એમ-"સુડી વચ્ચે સોપારી" જેવુ થાય, ત્યારે તે કામને નિરવદ્ય જાણી, ગુરુને ચૂપ રહેવા સિવાય કોઈ રસ્તો નથી.

વળી કોઈ કસાઈ ગુરુ પાસે આવી એક જીવને તેમની ભક્તિ-પૂર્વક મારવાનું કહે, તો ગુરુ શો જવાબ આપશે? જો ચૂપ રહે તો કસાઈ જાણશે કે-'સાધુની આ કામમા અનુમોદના હોવાથી મને રોકતા નથી.'' અને તેથી તે મારવા મંડી જશે. પણ જો સાધુ એમ કહે કે-"આ સાવદ્ય કામ હોવાથી, એમાં ભક્તિ ન સંભવે."-તો જ તે મારતો અટકી જશે.

આજ–કાલના અલ્પજ્ઞાની સાધુ પણ સાવદ્ય–નિરવદ્ય તથા ભક્તિ –અભક્તિના હેતુને જાણી યોગ્ય વર્તન કરે છે, તો પછી જગદ્‌ગુરુ સર્વજ્ઞભગવાન અગર ગૌતમસ્વામિ મહારાજ વગેરે નાટકપૂજાને સાવદ્ય જાણતા, તો નિષેધ કેમ ન કરતા ?

"ભક્તિપૂર્વક" શબ્દ શાસ્ત્રકર્તાએ વાપર્યો છે, તેથી **સૂર્યાભ**દેવની ભક્તિ પ્રધાન છે અને ભક્તિનુ ફળ શ્રી **ઉત્તરાધ્યયન** સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનમા મોક્ષસુધીનુ કહ્યુ છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી, એકાવતારી, ત્રણ જ્ઞાનનો ધણી **સૂર્યાભદેવ** શું દેવ–ગુરુની ભક્તિની વિધિને નહિ જાણતો હોય ? વળી ભગવાન તથા બીજા સૂત્રકારોએ પણ તે કાર્યનો ભક્તિમા સમાવેશ કર્યો છે અને તેથી જ તેનો નિષેધ નથી કર્યો.

અગર મૌન રહેવાથી જ નિષેધ થઈ જવાનુ કહેશો, તો શ્રી **ભગવતી**સૂત્રના શતક ૧૧ મા કહ્યું છે કે–શ્રી વીરપ્રભુની સન્મુખ **ઋષિભદ્ર**ને ઘણા શ્રાવકોએ તેની પ્રશસા સાભળી વદન કર્યુ, અપરાધ ખમાવ્યા. તથા બારમા શતકે પણ એવો અધિકાર છે કે–શંખજી શ્રાવકની પ્રશસા ભગવાનના મુખે સાંભળી, તેથી તેમને ખૂબ જ વંદણા કરી અને તે **શંખજી**ને ઘણા શ્રાવકોએ ખમાવ્યું છે. આ બન્ને ય પ્રસગોએ ભગવાન તો ચૂપચાપ રહ્યા હતા. અગર ભગવાનના મૌનના કારણે આ કાર્યોને આજ્ઞા બહારના કહેશો, તો તે ચાલવાનું નથી : કારણ કે–'ભગવાને જાણતા છતા ઉપર પ્રમાણે શ્રાવકોની પ્રશસા કેમ કરી તથા વદન કરતાને નિષેધ્યા કેમ નહિ ?'–એવો પ્રશ્ન ઊભો થશે,

શ્રી **જીવાભિગમ**, શ્રી **ભગવતીજી** તથા શ્રી **ઠાણાંગસૂત્ર**માં દેવતાઓ શ્રી **નદીસર દ્વીપમાં** અટ્ઠાઈ મહોત્સવ નાટક ઇત્યાદિ કરે, તેમને આરાધક કહ્યા છે પણ વિરાધક નહિ.

શ્રી **રાયપસેણી** સૂત્રમા પણ **સૂર્યાભ**દેવના સેવકોએ સમવસરણ વિષે ભગવાનને કહ્યુ, ત્યારે ભગવાને તેમની પ્રશસા કરી છે. શ્રી **જ્ઞાતાસૂત્ર** વગેરેમાં કહ્યુ છે કે–શ્રી **પાર્શ્વનાથજીની** અનેક સાધ્વીઓ

ચારિત્ર વિરોધી તાપસણીઓ બની, અને અજ્ઞાન તપસ્યાના પ્રભાવે શ્રી મહાવીર પરમાત્માની સન્મુખ બહુવિધ નાટક કર્યું, જેનું ફળ ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ભગવાને ફરમાવ્યું કે–

"આ નાટકની ભક્તિ કરી તેઓ એકાવતારીપણાને પ્રાપ્ત થઈ છે."

કેટલાક કહે છે કે –મૃગાપૃચ્છામાં પણ સાધુ મૌન ધારણ કરે, તો ત્યાં શો અર્થ સમજવો ?' મૃગાપૃચ્છામાં સાધુને મૌન રહેવાનું ક્યાંય પણ કહ્યુ નથી. શ્રી **આચારાંગ** સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધમાં કહ્યું છે કે—

"जाणं वा नो जाणं वदेज्जा ।"

અર્થાત્-સાધુ જાણતા હોય તો પણ કહે કે–હું નથી જાણતો, મેં જોયાં નથી.

શ્રી ભગવતીસૂત્રના આઠમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં લખ્યું છે કે—

"सच्चमणप्पओगपरिणय × × × मोसवयाप्पओगपरिणया"

અર્થાત્–મૃગાપૃચ્છાદિમાં મનમાં તો સત્ય છે અને વચનમાં મૃષા છે.

શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રના આઠમા અધ્યયને ભગવાન ફરમાવે છે કે—

"सादिय ण मुसं बूया, एस धम्मे वुसीमओ"

મૃગાપૃચ્છાદિ વિના અસત્ય ન બોલે, એ સંયમીઓનો ધર્મ છે. અર્થાત્–તે વખતે અસત્ય ભાષા બોલે એવી પ્રભુની આજ્ઞા છે.

૬૮ પ્રશ્ન૦ જ્ઞાનની મહત્તા વિશેષ કે ક્રિયાની ?

ઉત્તર૦ જ્ઞાન વિના કયું સત્ય અને કયું અસત્ય, તેની ખબર પડતી નથી. જ્ઞાન વિના જગતનુ સ્વરૂપ સમજાતુ નથી. જ્ઞાન વિના દેવ, ગુરુ અને ધર્મના લક્ષણો જાણી શકાતાં નથી. જ્ઞાન વિના ધર્મ-ક્રિયાઓ અંધક્રિયાઓની માફક અલ્પ ફળને દેનારી છે. શુદ્ધ જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા તો માત્ર અજ્ઞાનકષ્ટ છે. તેનાથી ઉચ્ચ ગતિ પામી શકાતી

નથી : કારણ કે–જમાલી, ગોશાળા વગેરેએ ક્રિયા પૂરી પાળી : તેમના જેવી દયા કોણ પાળી શકવાનું હતુ ? છતાં ભગવાનની આજ્ઞા બહારની કરણી હોવાથી સંસારનો ક્ષય કરી શક્યા નહિ.

જેઓ એકાન્ત ક્રિયાકષ્ટથી, મોટો ડોળ કરી, ગુરુ બની, લોકને ઠગે છે, તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે–જમાલી વગેરેની કરણી પાસે તેમની ક્રિયા શા હિસાબમાં હતી ? મિથ્યાત્વીપણે કરેલી ક્રિયા વડે દેવગતિ આદિના સુખો ભલે મળે, પણ તેથી સંસારભ્રમણતા કાંઈ ઓછી થતી નથી. વનમા વસનારા, હાથમા જ ભોજન કરનારા, મહા પરિષહોને સહન કરનારા, નગ્નપણે ફરનારા, વ્રતધારી અને તપસ્વી મિથ્યાત્વી ઋષિ–મુનિઓના હિસાબે હાલમાં કોઈ લક્ષાંશ ભાગની ક્રિયા પણ પાળતું જણાતું નથી, તો કેવળ ક્રિયાપક્ષીએ તો તેવા જ ગુરુને ધારવા જોઈએ.

શાસ્ત્રકાર કહે છે કે–"કરોડો વર્ષ પર્યંત પંચાગ્નિ તપ–જપ કરીને અજ્ઞાની ક્રિયાવાદી આત્માની જે શુદ્ધિ કરી શકતો નથી, તેટલી આત્મશુદ્ધિ જ્ઞાની મનુષ્ય એક શ્વાસોશ્વાસ માત્રમાં કરે છે."

શ્રી ભગવતીસૂત્રમા ફરમાવ્યું છે કે–"ક્રિયાથી ભ્રષ્ટ થએલો જ્ઞાની દેશથી વિરાધક છે ને સર્વથી આરાધક છે; જ્યારે જ્ઞાનથી ભ્રષ્ટ ક્રિયા કરનાર દેશથી આરાધક છે, પણ સર્વથી વિરાધક છે."

માટે જ કહ્યું છે કે–

"पढमं नाणं तओ दया ।"

અર્થાત્–દયા કરતાં જ્ઞાન પ્રથમ દરજ્જે છે.

"હિંસામા પાપ છે."–એવું પ્રથમ જ્ઞાન થવાથી જ હિંસાની ક્રિયાથી દૂર રહેવાશે, અન્યથા નહિ. માટે શુદ્ધ જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયા જ સંસારનો પાર પમાડવાને માટે સમર્થ છે, એમ સમજીને સમ્યગ્જ્ઞાનનું ઉપાર્જન કરવાને માટે ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

પરંતુ એય ધ્યાનમા રાખવુ કે–જ્ઞાન, એ દયા પાળવાને માટે છે, પણ દયાને ઊંચી મૂકવા માટે નથી. દયા કે દયાને લાવનારી ક્રિયા –એની જ જો કિંમત ન હોત, તો એ માટે મેળવેલા જ્ઞાનની પણ

કિંમત કાંઈ જ ન હોત. દુનિયામાં જીવવાની કિંમત છે, તો જ ખાવાની કિંમત છે. જો જીવનની જ કિંમત ન હોત, તો તેને ટકાવવા માટે ખાવાની કિંમત પણ કદી હોઈ શકત નહિ.

એ જ ન્યાયે દયાની કિંમત છે, માટે જ દયાને લાવનાર જ્ઞાનની કિંમત છે. તપની કિંમત છે, માટે જ તપનો મહિમા સમજાવનાર જ્ઞાનની કિમત છે. શ્રી જિનપૂજા કિંમતી છે, માટે જ શ્રી જિન અને તેની પૂજાનો પ્રભાવ સમજાવનાર જ્ઞાનની કિંમત છે. એથી વિપરીત સમજાવનાર જ્ઞાનની કિંમત, શ્રી જૈનશાસનમાં ફૂટી કોડીની પણ નથી.

મોક્ષને માટેની ક્રિયા પ્રત્યે ભાવ પેદા કરનાર જે ગ્નાન છે, તેને જ સમ્યગ્જ્ઞાન માનેલું છે. મોક્ષ જેટલો મહાન છે, તેટલું જ તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયોને સમજાવનાર જ્ઞાન મહાન છે. જે જ્ઞાન મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગથી પરાઙ્મુખ બનાવે, ભવવૃદ્ધિના માર્ગે ચઢાવે, તપ સંયમ અને જિનપૂજાદિ સદનુષ્ઠાનોથી આત્માને ચૂકાવી દે, તે જ્ઞાનને શાસ્ત્ર-કારોએ મિથ્યાજ્ઞાનની ઉપમા આપી, હેય તરીકે પ્રતિપાદન કરેલ છે.

સંસાર જેટલો હેય છે, તેટલું જ તે સંસારવૃદ્ધિના માર્ગે લઈ જનારૂં જ્ઞાન પણ હેય છે. તેવા મિથ્યાજ્ઞાનને મેળવવા કરતા, અજ્ઞાની કે અલ્પજ્ઞાની રહેવું હજારો ગણુ સારૂં છે. સમ્યગ્જ્ઞાનીની નિશ્રાએ રહેલ અજ્ઞાની કે અલ્પજ્ઞાનીનો મોક્ષ થાય છે, પરન્તુ મિથ્યાજ્ઞાનીની સિદ્ધિ શાસ્ત્રકારોએ કહી નથી.

સમ્યગ્જ્ઞાન, એ જીવને જિનપૂજાદિ શુભ કરણીમાં જોડે છે, તેથી તે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવા માટે તનતોડ પ્રયાસ કરવો, એ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓનું પરમ કર્ત્તવ્ય છે. આ પુસ્તકમાં થોડુ પણ સમ્યગ્જ્ઞાન જ આપવા માટેનો યથાશક્ય પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. તેનો ભવભીરૂ યોગ્ય આત્માઓ, લેવાય તેટલો લાભ લેઈ. સ્વપરનું શ્રેય સાધે અને શ્રી જિનભક્તિમા તલ્લીન બને. એજ અભ્યર્થના.

* * *

श्री पार्श्वनाथाय नमः

પ્રતિમા-પૂજન

શ્લોકાદિનો સંગ્રહ

શ્રી જિન-પૂજન-મહિમા

सयं पमज्जणे पुन्नं, सहस्सं च विलेवणे ।
सयसहस्सिया माला, अणंतं गीयवाइए ॥ १ ॥

આ પુસ્તકના પ્રથમ પ્રકરણનું લખાણ શરૂ કરતાં, આગળના પાના ઉપર 'શ્રી જિન-દર્શન-મહિમા'નું સૂચક પદ્ય મૂક્યું છે તેમાં શ્રી જિનમન્દિરમા પ્રભુનું દર્શન કરતાં 'એક **માસોપવાસ**'નું વ્યાવહારિક ફળ દર્શાવ્યું છે તેના અનુસન્ધાનમાં આ પદ્ય સૂચવે છે કે-

પ્રભુદર્શનના ફળ કરતાં-શ્રી જિનબિમ્બનું પ્રમાર્જન કરવાથી સોગણું ફળ મળે છે, શ્રી જિનબિમ્બનું વિલેપન કરવાથી હજારગણું ફળ મળે છે, શ્રી જિનબિમ્બને સુગંધી પુષ્પોની માળા પહેરાવવાથી લાખગણું ફળ મળે અને શ્રી જિનબિમ્બ સન્મુખ નૃત્યાદિ વડે ભાવ-ભક્તિ કરવાથી અનંતગણું ફળ મળે છે.

જિનવરબિંબને પૂજતા, હોય શતગણું પુણ્ય,
સહસગણું ફળ ચંદને, જે લેપે તે ધન્ય – ૧

લાખગણું ફળ કુસુમની, માળા પહેરાવે,
અનંતગણું ફળ તેહથી, ગીત ગાન કરાવે – ૨

તીર્થંકર પદવી વરે, જિન પૂજાથી જીવ,
પ્રીતિ ભક્તિપણે કરી, સ્થિરતાપણે અતીવ – ૩

જિન પડિમા જિન સારાખી, સિદ્ધાંતે ભાખી,
નિક્ષેપા સહુ સારિખા, થાપના તિમ દાખી – ૪

ત્રણ કાળ ત્રિભુવનમાંહી, કરે તે પૂજન જેહ,
દરિશન કેરું બીજ છે, એહમાં નહી સંદેહ – ૫

જ્ઞાનવિમળ પ્રભુ તેહને, હોય સદા સુપ્રસન્ન,
એહીજ જીવિત ફળ જાણીને, તેહી જ ભવિજન ધન્ન – ૬

—શ્રી **જ્ઞાનવિમળસુરિ**

પ્રતિમા-પૂજન ૫

શ્લોકાદિ-સંગ્રહ

પૂ. ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્
યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત
'શ્રી પ્રતિમાશતક' માંનાં અતિ મનનીય ૧૧ પદ્યો

[१]

ऐन्द्रश्रेणिनता प्रतापभवनं भव्यांगिनेत्रामृतं,
सिद्धान्तोपनिषद्विचारचतुरैः प्रीत्या प्रमाणीकृता ।
मूर्त्तिः स्फूर्तिमती सदा विजयते जैनेश्वरीन् विस्फुर
मोहोन्मादघनप्रमादमदिरामत्तैरनालोकिता ।

ઇંદ્રોની શ્રેણિએ નમસ્કાર કરેલી, પ્રતાપના ગૃહરૂપ, ભવ્ય પ્રાણીઓના નેત્રને અમૃતરૂપ, સિદ્ધાંતના રહસ્યનો વિચાર કરવામાં ચતુર પુરુષોએ પ્રીતિથી પ્રમાણ ભૂત કરેલી અને સ્ફુરાયમાન એવી શ્રી જિનેશ્વરભગવતની પ્રતિમા સદા વિજય પામે છે, કે જે પ્રતિમા વિવિધ પરિણામવાળા મોહના ઉન્માદ અને ગાઢ પ્રમાદરૂપી મદિરાથી ઉન્મત્ત થયેલા કુમતિ-પુરુષોના જોવામાં આવતી નથી. (૧)

(२)

नामादित्रयमेव भावभगवत्तादप्यधीकारणं,
शास्त्रात् स्वानुभवाच्च शुद्धहृदयैरिष्टं च दृष्टं मुहुः ।
तेनार्हत्प्रतिमामनादृतवतां भावं पुरस्कुर्वता मन्धानामिव
दर्पणे निजमुखालोकार्थिनां का मतिः ॥

નામાદિ ત્રણે નિક્ષેપ ભાવ ભગવંતના તદ્રૂપપણાની બુદ્ધિનાં કારણ છે, અને તે શુદ્ધ હૃદયવાળા ગીતાર્થ પુરુષોએ શાસ્ત્રથી અને સ્વાનુભવથી સ્વીકારેલ છે તથા વારંવાર અનુભવેલ છે. તેથી અર્હંતની પ્રતિમાનો અનાદર કરી માત્ર ભાવ અર્હંતને જે માનનારાં છે, તેઓની બુદ્ધિ દર્પણમાં મુખ જોનારા અંધ પુરુષોની જેમ કુત્સિત અને દોષયુક્ત છે! (૨)

(૩)

स्वांतं ध्वान्तमयं मुखं विषमयं दृग् धूमधारामयी,
तेषां यैर्न नता स्तुता न भगवन्मूर्तिर्न वा प्रेक्षिता।
देवैश्चारणपुंगवैः सहृदयैरानन्दितैर्वन्दिता,
ये त्वेनां समुपासते कृतधियस्तेषां पवित्रं जनुः ॥

જેઓએ ભગવંતની મૂર્તિને નમસ્કાર કર્યો નથી તેઓનું હૃદય અંધકારમય છે, જેઓએ તેની સ્તુતિ કરી નથી તેઓનું મુખ વિષમય છે, અને જેઓએ તેનાં દર્શન કર્યાં નથી તેમની દૃષ્ટિ ધૂમધારાથી વ્યાપ્ત છે. દેવતાઓ, ચારણ મુનિઓ અને તત્ત્વવેત્તાઓ વડે આનંદથી વંદના કરાયેલી આ પ્રતિમાની જેઓ ઉપાસના કરે છે તેઓની બુદ્ધિ કૃતાર્થ છે અને તેમનો જન્મ પવિત્ર છે. (૩)

[૪]

उत्फुल्लामिव मालतीं मधुकरो रेवामिवेभः प्रियां,
माकन्दद्रुममंजरीमिव पिकः सौन्दर्यभाजं मधौ ।
नन्दच्चन्दनचारुनन्दनवनीभूमिमिव द्यौःपति–
स्तीर्थेशप्रतिमां न हि क्षणमपि स्वान्ताद्विमुंचाम्यहम् ॥

જેમ ભ્રમર પ્રફુલ્લિત માલતીને છોડે નહિ, જેમ હાથી મનોહર રેવાનદીને છોડે નહિ, જેમ કોકિલ પક્ષી વસંતઋતુમાં સૌંદર્યવાળી આમ્રવૃક્ષની મંજરીને છોડે નહિ, અને જેમ સ્વર્ગપતિ ઈંદ્ર ચંદન-

વૃક્ષોથી સુંદર એવી નંદનવનની ભૂમિને છોડે નહિ, તેમ હું તીર્થંકર ભગવંતની પ્રતિમાને મારા હૃદયમાંથી ક્ષણવાર પણ છોડતો નથી. (૪)

[५]

मोहोद्दामदवानलप्रशमने पाथोदवृष्टिः शम-
स्रोतोनिर्झरिणी समीहितविधौ कल्पद्रुवल्लिः सताम् ।
संसारप्रबलान्धकारमथने, मार्त्तंडचंडद्युति-
र्जैनी मूर्तिरुपास्यतां शिवसुखे भव्याः पिपासास्ति चेत् ॥

હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! જો તમારે મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતની પ્રતિમાની ઉપાસના કરો, જે પ્રતિમા મોહરૂપી દાવાનલને શમાવવામાં મેઘવૃષ્ટિરૂપ છે, જે સમતારૂપ પ્રવાહ ઝરાવવા માટેની નદી છે, જે સત્પુરુષોને વાંછિત આપવામાં કલ્પલતા છે અને જે સંસારરૂપી ઉગ્ર અંધકારને નાશ કરવામાં સૂર્યની તીવ્ર પ્રભારૂપ છે. (૫)

[६]

दर्शं दर्शमवापमव्ययमुदं विद्योतमाना लसद्-
विश्वासं प्रतिमामकेन रहित ! त्वां ते सदानन्द ! याम् ।
सा धत्ते स्वरसप्रसृत्वरगुणस्थानोचितामानमद्-
विश्वा संप्रति मामके नरहित ! स्वान्ते सदानं दयाम् ॥

હે સર્વ દુઃખથી રહિત પ્રભુ ! હે સદા આનંદમય નાથ ! તમારી મૂર્તિને જોઈ જોઈ હું મારા હૃદયમા વિશ્વાસ મેળવી, અવ્યય, અવિનાશી એવા હર્ષને પ્રાપ્ત થએલો છું. હે મનુષ્યના હિતકારી પ્રભુ ! તે આપની પ્રતિમા અભયદાનસહિત ઉપાધિવગર વધતા ગુણસ્થાનકને યોગ્ય એવી દયાનું પોષણ કરે છે. (૬)

[૭]

त्वद्बिम्बे विधृते हृदि स्फुरति न प्रागेव रूपान्तरं,
त्वद्रूपे तु ततः स्मृते भुवि भवेन्नो रूपमात्रप्रथा ।
तस्मात्त्वन्मदभेदबुद्ध्युदयतो नो युष्मदस्मत्पदो-
ल्लेखः किंचिदगोचरं तु लसति ज्योतिः परं चिन्मयम् ॥

હે પ્રભુ ! તમારું બિંબ હૃદયમા ધારણ કરવાથી બીજું કોઈ રૂપ હૃદયમાં સ્ફુરાયમાન થતુ નથી અને તમારા રૂપનું સ્મરણ થતાં પૃથ્વીમાં બીજા કોઈ રૂપની પ્રસિદ્ધિ થતી નથી. તે માટે "તું એ હુ" એવી અભેદ બુદ્ધિના ઉદયથી "યુષ્મત્ અને અસ્મત્" પદનો ઉલ્લેખ પણ થતો નથી અને કોઈક અગોચર પરમ ચૈતન્યમય જ્યોતિ અંતરમાં સ્ફુરાયમાન થાય છે (૭)

(૮)

किं ब्रह्मैकमयी किमुत्सवमयी श्रेयोमयी किं किमु,
ज्ञानानन्दमयी किमुन्नतिमयी किं सर्वशोभामयी ।
इत्थं किं किमितिप्रकल्पनपरैस्त्वन्मूर्त्तिरुद्वीक्षिता,
किं सर्वातिगमेव दर्शयति सद्ध्यानप्रसादान्महः ॥

શુ આ પ્રતિમા બ્રહ્મમય છે ! શુ ઉત્સવમય છે ! શું કલ્યાણમય છે ! શુ ઉન્નતિમય છે ! શુ સર્વ શોભામય છે ! આ રીતની કલ્પના કરતા એવા કવિઓ વડે જોવાયેલી તમારી પ્રતિમા સદ્ધ્યાનના પ્રસાદથી સર્વને ઉલ્લઘન કરી જનાર એવા જ્ઞાનરૂપ તેજને બતાવે છે. (૮)

(૯)

त्वद्रूपं परिवर्ततां हृदि मम ज्योतिःस्वरूपं प्रभो !
तावद् यावदरूपमुत्तमपदं निष्पापमाविर्भवेत् ।
यत्रानन्दघने सुरासुरसुखं संपिण्डितं सर्वतो,
भागेऽनन्ततमेऽपि नैति घटना कालत्रयीसंभवि ॥

હે પ્રભુ ! પાપનો ક્ષય કરનારૂં, ઉત્તમ પદસ્વરૂપ અને રૂપરહિત એવું અપ્રતિપ્રાતી ધ્યાન જ્યાંસુધી પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી મારા હૃદયમાં તમારૂં રૂપ અનેક પ્રકારે જ્ઞેયાકારરૂપે પરિણામ પામો ! જે આનંદઘનમા ત્રિકાલસંભવી અને સર્વ તરફથી એકત્ર થયેલુ સુર અસુરનું સુખ અનંતમા ભાગે પણ ઘટતું નથી. (૯)

(१०)

स्वान्तं शुष्यति दह्यते च नयनं भस्मीभवत्याननं,
दृष्टवा तत्प्रतिमामपीह कुधियामित्याप्तलुप्तात्मनाम् ।
अस्माकं त्वनिमेषविस्मितदृशां रागादिमां पश्यतां,
सान्द्रानन्दसुधानिमज्जनसुखं व्यक्तीभवत्यन्वहम् ॥

જિનપ્રતિમાને વિષે જેમનો આત્મા ખંડિત થયો છે એવા કુમતિઓનુ, તે પ્રતિમા જોઈ હૃદય સુકાઈ જાય છે, નેત્ર બળી જાય છે, અને મુખ ભસ્મ થઈ જાય છે. જ્યારે રાગથી તે પ્રતિમાને અનિમેષ દૃષ્ટિથી જોતાં એવા અમને તો આનંદઘન અમૃતમા નિમજ્જનનું સુખ નિરંતર પ્રગટ થાય છે. (૧૦)

(११)

मन्दारद्रुमचारुपुष्पनिकरैर्वृन्दारकैरर्चितां,
सद्वृंदाभिनतस्य निर्वृतिलताकन्दायमानस्य ते ।
निस्यन्दात् स्नपनामृतस्य जगतीं पान्तीममन्दामया–
वस्कन्दात् प्रतिमां जिनिंद्र ! परमानंदाय वन्दामहे ॥

હે જિનેંદ્ર ! ઉત્તમ પુરુષોના વૃંદોએ નમસ્કાર કરેલ અને મુક્તિરૂપ લતાના કંદ સમાન એવી તમારી પ્રતિમા, જે દેવતાએ મંદાર વૃક્ષના પુષ્પ સમૂહ વડે પૂજેલી છે અને જે ઉગ્ર રોગને શોષણ કરનારા સ્નાત્ર જલરૂપ અમૃતના ઝરણથી સર્વ જગતની રક્ષા કરે છે, તે પ્રતિમાને અમે પરમ આનંદને (મોક્ષને) અર્થે વંદના કરીએ છીએ. (૧૧)

કુમતિ–લતા–ઉન્મીલન

— યાને —

શ્રી જિનબિંબ–સ્થાપન–સ્તવન

ભરતાદિકે ઉદ્ધારજ કીધો, શત્રુંજય મોઝાર;
સોનાતણા જેણે દેરાં કરાવ્યા, રત્નતણાં બિંબ થાપ્યાં,
હો કુમતિ ! કાં પ્રતિમા ઉથાપી ? એ જિનવચને થાપી. ૧
વીર પછે બસે નેવું વરસે, સંપ્રતિ રાય સુજાણ,
સવા લાખ પ્રસાદ કરાવ્યા, સવા ક્રોડ બિંબ થાપ્યાં,
હો કુમતિ !૦ ૨
દ્રૌપદીએ જિન પ્રતિમા પૂજી, સૂત્રમાં સાખ ઠરાણી;
છઠ્ઠે અંગે તે વીરે ભાખ્યું, ગણધર પૂરે સાખી.
હો કુમતિ !૦ ૩
સંવત નવસેંતાણુ વરસે, વિમલ મંત્રીશ્વર જેહ;
આબુ તણા જેણે દહેરા કરાવ્યા, બે હજાર બિંબ થાપ્યાં.
હો કુમતિ !૦ ૪
સંવત અગિઆર નવાણુ વરસે, રાજા કુમારપાલ;
પાંચ હજાર પ્રાસાદ કરાવ્યા, સાત હજાર બિંબ થાપ્યાં.
હો કુમતિ !૦ ૫
સંવત બાર પંચાણું વરસે, વસ્તુપાલ તેજપાલ
પાંચ હજાર પ્રાસાદ કરાવ્યા, અગીઆર હજાર બિંબ થાપ્યાં.
હો કુમતિ !૦ ૬
સંવત બાર બોહોંતેર વરસે, સંઘવી ધન્નો જેહ;
રાણકપુર જેણે દેરાં કરાવ્યાં, ક્રોડ નવાણું દ્રવ્ય ખરચ્યાં.
હો કુમતિ !૦ ૭

સંવત તેર એકોતેર વરસે, **સમરોશા રંગ** શેઠ
ઉદ્ધાર પંદરમો શત્રુંજે કીધો, અગીઆર લાખ દ્રવ્ય ખરચ્યાં.
હો કુમતિ !૦ ૮
સંવત પંદર સત્તાસી વરસે, બાદરશાહને વારે;
ઉદ્ધાર સોલમો શેત્રુંજે કીધો કરમાશાહે જશ લીધો.
હો કુમતિ !૦ ૯
એ જિનપ્રતિમા જિનવર સરખી, પૂજો ત્રિવિધ તુમે પ્રાણી;
જિનપ્રતિમામાં સંદેહ ન રાખો, વાચક **જસની** વાણી.
હો કુમતિ !૦ ૧૦

શ્રી જિનપ્રતિમા–સ્થાપન–સ્વાધ્યાય

જેમ જિન પ્રતિમા વંદન દીસે, સમકિતને અલાવે;
અંગોપાંગ પ્રગટ અરથ એ, મૂરખ મનમા ના'વે રે.
કુમતિ ! કાં પ્રતિમા ઉથાપી ? ૧
એમ તે શુભ મતિ કાપી રે–કુમતિ ! કા પ્રતિમા ઉથાપી ?
મારગ લોપે પાપી રે, કુમતિ ! કાં પ્રતિમા ઉથાપી ?
એહ અરથ અંબડ અધિકારે, જુઓ ઉપાંગ ઉવવાઇ,
એ સમકિતનો મારગ મરડી, કહે દયા શી ભાઈ રે.
કુમતિ !૦ ૨
સમકિત વિણુ સુર દુરગતિ પામે, અરસ વિરસ આહારે,
જુઓ **જમાલી** દયાએ ને તરીઓ, હુઓ બહુલ સંસારી.
કુમતિ !૦ ૩
ચારણુ મુનિ જિન પ્રતિમા વંદે, ભાખિઉં ભગવઈ અંગે
ચૈત્ય સાખિ આલોયણુ ભાખે, વ્યવહારે મન રંગે.
કુમતિ !૦ ૪
પ્રતિમા–નતિ ફલ કાઉસ્સગ્ગે, **આવશ્યકમાં** ભાખ્યું;
ચૈત્ય અર્થ વેયાવચ્ચ મુનિને, દસમે અંગે દાખ્યું રે.
કુમતિ !૦ ૫

સુરિયાભ સૂરિ પ્રતિમા પૂજી, રાયપસેણીમાંહિ;
સમકિત વિણું ભવજલમાં પડતાં, દયા ન સાહે બાંહિ. રે.
કુમતિ !૦ ૬
દ્રૌપદીએ જિન-પ્રતિમા પૂજી. છઠે અંગે વાચે.
તો સુ એક દયા પોકારી, આણા વિણુ તું માચે રે!
કુમતિ !૦ ૭
એક જિન પ્રતિમા વંદન દ્વેષે. સૂત્ર ઘણા તું લોપે!
નંદીમાં જે આગમ સંખ્યા, આપમતી કાં ગોપે ?
કુમતિ !૦ ૮
જિનપૂજા ફલદાનાદિક સમ, મહાનિશીથે લહિએ;
અંધ પરંપર કુમતિવાસના, તો કિમ મનમાં વહિએ રે ?
કુમતિ !૦ ૯
સિદ્ધારથ રાય જિન પૂજ્યા, કલ્પસૂત્રમા દેખો;
આણા શુદ્ધ દયા મન ધરતાં, મિલે સૂત્રના લેખો રે.
કુમતિ !૦ ૧૦
થાવર હિંસા જિન-પૂજામા, જો તું દેખી ધ્રૂજે;
તો પાપી તે દૂર દેશથી, જે તુજ આવી પૂજે રે.
કુમતિ !૦ ૧૧
પડિકમણે મુનિ દાન વિહારે, હિંસા દોષ વિશેષ,
લાભાલાભ વિચારી જોતાં, પ્રતિમામા સ્યો દ્વેષ રે ?
કુમતિ !૦ ૧૨
ટીકા ચૂર્ણિ ભાષ્ય ઉવેખ્યા, ઉવેખી નિર્યુક્તિ;
પ્રતિમા કારણ સૂત્ર ઉવેખ્યાં, દૂર રહી તુજ મુગતિ રે.
કુમતિ !૦ ૧૩
શુદ્ધ પરંપર ચાલી આવી, પ્રતિમા-વંદન વાણી;
સમૂર્ચ્છિમ જે એ મૂઢ ન માને. તેહ અનીઠ કલ્યાણ રે.
કુમતિ !૦ ૧૪
જિનપ્રતિમા જિન સરિખી જાણે, પંચાગીના જાણ;
કવિ જસવિજય કહે ને ગિરૂઆ. કીજે તાસ વખાણ રે.
કુમતિ !૦ ૧૫

શ્રી જિનપ્રતિમા–સ્થાપન

શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું સ્તવન

શાંતિજિનેશ્વર સાહેબ વંદો, અનુભવ રસનો કંદો રે,
મુખને મટકે લોચન લટકે, મોહ્યા સુરનર વૃંદો રે,
શાંતિ૦ ૧

મંજર દેખીને કોયલ ટૌકે, મેઘ ઘટા જેમ મોરો રે,
તેમ જિનપ્રતિમા નિરખી હરખું, વળી જેમ ચંદ ચકોર રે.
શાંતિ૦ ૨

જિનપ્રતિમા જિનવર ભાખી. સૂત્ર ઘણાં છે સાખી રે,
સુરનર મુનિવર વંદન પૂજા, કરતા શિવ અભિલાષિ રે.
શાંતિ૦ ૩

રાયપસેણી પ્રતિમા પૂજી, સૂરિયાભ સમક્તિ ધારી રે,
જીવાભિગમે પ્રતિમા પૂજી, વિજયદેવ અધિકારી રે.
શાંતિ૦ ૪

જિનવર બિંબ વિના નવિ વંદુ, આણંદજી એમ બોલે રે,
સાતમે અંગે સમકિત મૂળે, અવર નહિં તસ તોલે રે.
શાંતિ૦ ૫

જ્ઞાતાસૂત્રે દ્રૌપદી પૂજા, કરતી શિવસુખ માગે રે,
રાય સિદ્ધારથે પ્રતિમા પૂજી, કલ્પસૂત્રમાંહે રાગે રે.
શાંતિ૦ ૬

વિદ્યાચારણ મુનિવરે વંદી, પ્રતિમા પાંચમે અંગે રે,
જંઘાચારણ મુનિવરે વંદી, જિનપ્રતિમા મન રંગે રે.
શાંતિ૦ ૭

આર્યસુહસ્તિ સૂરિ ઉપદેશે, ચાવો સંપ્રતિરાય રે,
સવાક્રોડિ જિનબિંબ ભરાવ્યાં, ધન્ય ધન્ય એહની માય રે.
શાંતિ૦ ૮

મોકલી પ્રતિમા અભયકુમારે, દેખી આર્દ્રકુમાર રે.
જાતિસ્મરણે સમકિત પામી, વરીઓ શિવસુખ સાર રે.
શાંતિ૦ ૯

ઈત્યાદિક બહુ પાઠ કહ્યા છે, સૂત્ર માંહે સુખકારી રે,
સૂત્ર તણો એક વર્ણ ઉત્થાપે, તે કહ્યો બહુલ સંસારી રે.
શાંતિ૦ ૧૦

તે માટે જિનઆણા ધારી, કુમતિ કદાગ્રહ વારી રે,
ભક્તિ તણાં ફલ ઉત્તરાધ્યયને, બોધિ બીજ સુખકારી રે.
શાંતિ૦ ૧૧

એક ભવે દોય પદવી પામ્યા, સોલમા શ્રી જિનરાય રે,
મુજ મન મંદિરીએ પધરાવ્યા, ધવલ મંગળ ગવરાય રે.
શાંતિ૦ ૧૨

જિન ઉત્તમ પદ રૂપ અનુપમ, કીર્તિ કમળાની શાળા રે,
જીવવિજય કહે પ્રભુજીની ભક્તિ, કરતાં મંગળમાળા રે.
શાંતિ૦ ૧૩

શ્રી શાશ્વત-જિન-સ્તુતિ

ઋષભ ચંદ્રાનન વંદન કીજે, વારિષેણ દુઃખ વારે જી,
વર્દ્ધમાન જિનવર વલી પ્રણમો, શાશ્વત નામ એ ચારે જી-
ભરતાદિક ક્ષેત્રે મલી હોવે, ચાર નામ ચિત્ત ધારે જી,
તેણે ચારે એ શાશ્વત જિનવર, નમીયે નિત્ય સવારે જી. ૧

ઉર્ધ્વ અધો તિર્છા લોકે થઈ, કોડિ પન્નરસેં જાણો જી,
ઉપર કોડી બહેંતાલીસ પ્રણમો, અડવન લખ મન આણો જી;
છત્રીસ સહસ એંશી તે ઉપરે, બિંબ તણો પરિમાણો જી,
અસંખ્યાત વ્યંતર જ્યોતિષીમાં, પ્રણમું તે સુવિહાણો જી. ૨

રાયપસેણિ જીવાભિગમે, ભગવતી સૂત્રે ભાખી જી,
જંબૂદ્વીપ પન્નત્તિ ઠાણાંગે, વિવરીને ઘણું દાખી જી;
વલી અશાશ્વતી જ્ઞાતાકલ્પમાં, વ્યવહાર પ્રમુખે આખી જી,
તે જિનપ્રતિમા લોપે પાપી, જિહાં બહુ સૂત્ર છે સાખી જી. ૩

એ જિન પૂજાથી આરાધક, ઈશાન ઈન્દ્ર કહાયા જી,
તેમ સુરિયાભ બહુ સુરવર, દેવી તણા સમુદાયા જી;
નંદીશ્વર અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ, કરે અતિ હર્ષ ભરાયા જી,
જિન ઉત્તમ કલ્યાણક દિવસે, પદ્મવિજય નમે પાયા જી. ૪

पाताले यानि बिम्बानि, यानि बिम्बानि भूतले।
स्वर्गेऽपि यानि बिम्बानि, तानि वन्दे निरन्तरम् ॥१॥

પાતાલ-લોકને વિષે રહેલાં,
ભૂતલને વિષે રહેલાં અને
સ્વર્ગ-લોકને વિષે રહેલાં
—શ્રી જિનબિમ્બોને હું નિરન્તર વંદન કરું છું.

जिने भक्तिर्जिने भक्ति-र्जिने भक्तिर्दिने दिने।
सदा मेऽस्तु सदा मेऽस्तु, सदा मेऽस्तु भवे भवे ॥१॥

ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોને વિષે—
ભવોભવમાં
સદાને માટે
નિત્ય પ્રતિ
મને ભક્તિ પ્રાપ્ત થાઓ !

પ્રતિમા-પૂજન ૯

મૂર્તિપૂજા સંબંધી

એક જૈનેતર વિદ્વાનના
મનનીય-વિચારો

જ્ઞાન, એ આત્માનો સહસિદ્ધ ધર્મ છે. સસારી આત્માઓનું એ જ્ઞાન મોહથી આચ્છાદિત હોય છે. મોહાચ્છાદિત જ્ઞાનને શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનાભાસ તરિકે પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેમાં જ્ઞાન નહિ, પણ જ્ઞાન તરીકેનો આભાસ માત્ર હોય છે. તેવા જ્ઞાનથી આ જગતમાં અનેક કુકલ્પનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક નિર્ભાગી જીવો, એ કુકલ્પનાઓનો ભોગ થઈ પડે છે. કુકલ્પનાની ભ્રમજાળમાંથી બચવાનો એક જ રસ્તો છે અને તે મોહરહિત મહાત્માઓના જ્ઞાન અને વચનનો આશ્રય લેવો તે જ છે. તે સિવાય તેનાથી બચી શકાતુ નથી.

એવો જ એક મત, આ જગતમાં, અજ્ઞાનવાદિઓનો છે. તેઓનું કહેવું છે કે-જ્ઞાનમાંથી જ સઘળો કલહ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયાસ આ જગતમા જ્યા સુધી અટકે નહિ, ત્યાં સુધી દુ:ખનો અત આવે નહિ. એ રીતે સઘળા જ્ઞાનનુ મૂળ ઉખેડવાનો પ્રયાસ કરવા જાય છે, પરતુ તેમ કરતાં અજાણતા પણ તેનાથી જ્ઞાનનુ સમર્થન થઈ જાય છે કારણ કે-જ્ઞાન, એ અનર્થનુ મૂળ છે.-એવું તેનું પ્રતિપાદન પણ, જ્ઞાનમાથી જ જન્મેલુ હોય છે. જો તે પણ અજ્ઞાનમાથી જ જન્મેલુ હોય, તો તેને પણ માન્ય થઈ શકે નહિ.

જ્ઞાનનું ખંડન કરવા જતાં જેમ જ્ઞાનનું મંડન થઈ જાય છે, તેમ 'મૂર્તિ'નું ખંડન કરનાર પોતાની અજાણમાં પણ 'મૂર્તિ'નું જ મંડન કરી રહ્યો હોય છે, 'મૂર્તિ' કે તેની પૂજાનું ખંડન કરનારાઓ પોતાના વિચારો બીજાઓને ઠસાવવા માટે અક્ષરાકાર મૂર્તિઓનો જ આશ્રય લે છે . કારણ કે તેઓના વિચારોનું પ્રતિપાદન કરનાર પુસ્તકો નિરાકાર વિચારને સમજાવનારી એક પ્રકારની મૂર્તિઓ જ છે.

મૂર્તિ કે તેની પૂજાની વિરુદ્ધ મત ધરાવનારાઓ, મૂર્તિપૂજકોને સાચી–ખોટી અનેક રીતે નિંદવાનો ધંધો લઈ બેઠા હોય છે. મૂર્તિ–પૂજકના અનેક છિદ્રો શોધે છે અને ન હોય તો નવાં ઊભાં કરે છે. મૂર્તિ અને તેની પૂજા સત્યથી પરિપૂર્ણ છે. સુખ સંપાદન કરવાનો એથી ચઢીયાતો કે તેની બરોબરી શકે તેવો અન્ય માર્ગ હજુ સુધી શોધી શકાયો નથી. એ માર્ગને બતાવનારા જ્ઞાની પુરુષો જેટલાં જ્ઞાન બુદ્ધિ કે દીર્ઘદર્શિતા, વર્તમાન માનવીઓમાં પ્રગટ થઈ શક્યાં નથી. પરંતુ, મર્કટને રત્ન પણ એક કાચનો કટકો જણાય તેની જેમ, કાચી બુદ્ધિના મનુષ્યો મૂર્તિપૂજા જેવા સર્વોત્તમ અનુષ્ઠાનને પણ નુકશાન કરનાર જણાવીને વખોડે છે. 'મૂર્તિપૂજા નુકશાન કરનારી છે, વ્યર્થ છે, અતિશયોક્તિવાળી છે, પેટભરાઓએ પોતાના સ્વાર્થ માટે ઉપજાવી કાઢેલ છે, ગાડરની પાછળ ગાડર તણાયે જાય છે, સ્વતંત્ર વિચાર કરવાને અસમર્થ મનુષ્યો જ વિના વિચારે તેનું આચરણ કરી રહ્યા હોય છે, મૂર્તિપૂજાથી દેશની પડતી અને પાયમાલી થાય છે, મૂર્તિપૂજકોની બુદ્ધિ જડ થતી જાય છે.' એમ અનેક રીતે, કોઈપણ જાતનો અભ્યાસ કર્યા વિના જ, મૂર્તિપૂજાની વિરુદ્ધ અધુરા માણસો પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કરે છે.

આ સ્થિતિનું કારણ આજે અંગ્રેજી ભણેલાઓમાથી ૧૦૦મા ૭૫ કે ૯૦ માણસોને ઇશ્વરને માનવાની અગત્યતા -જણાતી નથી. ધર્મ કરવો, એ નવરાનો ધંધો લાગે છે. શાળાઓના શિક્ષકો પણ ૧૦૦માં

૯૯ સંસ્કાર વિનાના હોય છે અને બાળકોના કુમળા મગજ પર ધર્મ ખોટો છે એવી નિરંતર છાપ પાડતા રહે છે.

અંગ્રેજી શિક્ષણ લીધેલાઓને સારા અને મોટા માનનાર સેંકડો મનુષ્યો, તેમનાં વચનોને દેવવાણીની પેઠે સાચા માની બેસે છે. તેવાઓના અંધકારનો ભ્રમ શાસ્ત્રના પ્રકાશ વિના કદી પણ ટળી શકતો નથી. જેમ જ્યોતિષશાસ્ત્રને સમજવા માટે બાર વર્ષ કે અઢાર વર્ષ સુધી ભારે શ્રમપૂર્વક સભ્યાસ કરવો જોઈએ અને તો જ તે સમજાયઃ અન્યથા ભ્રમણા, વહેમ કે ઢગવિદ્યા જેવું લાગે, તેમ મૂર્તિ અને તેની પૂજાનું રહસ્ય સમજવા માટે પણ, વર્ષો સુધી ધીરતાપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જોઇએ. મંત્રશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર, આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ વગેરે શાસ્ત્રો અને વિદ્યાઓ જાણવા અને તેનુ ખરૂં રહસ્ય સમજવા વર્ષોના પરિશ્રમની આવશ્યકતા છે, તેમજ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર અને અંગભૂત પરમાત્મ–પ્રતિમા–પૂજન આદિનુ ખરૂં રહસ્ય સમજવા માટે પણ દીર્ઘ કાળના પરિશ્રમની જરૂર છે.

અગ્રેજી ભણેલાઓમા પણ ઘણા ઉત્તમ વૃત્તિના હોય છે, સત્યને શોધવાની જિજ્ઞાસાવાળા હોય છે અને તેઓ જે સ્વીકારે તે અંતઃકરણની ખાતરી થયા પછી જ શુદ્ધ બુદ્ધિથી સ્વીકારનારા હોય છે. પરંતુ તેવા આત્માઓ પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર માટે સત્ય શોધવાનો લેશ પણ પરિશ્રમ ઉઠાવતા નથી અને પૂર્વગ્રહ વગેરેને આધીન થઈ, પોતાની મરજી મુજબ ખડન કરવા મંડી પડે છે. જે વસ્તુનુ તેઓ ખંડન કરે છે, તેને પૂરૂ વિચારતા પણ નથી. તે ખંડનીય છે કે નહિ, તેની તપાસ પણ કરતા નથી.

એક આગેવાને ખડન કર્યું, બીજાઓ તેની પાછળ આંખ મીચીને ઝંપલાવે છે અને આંધળાના લશ્કરની જેમ એકની પાછળ બધાઓ ખાડામા પડે છે, સ્વયંહિતના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાની સાથે અનેકોને ભ્રષ્ટ કરે છે.

પેટ ભરવાના ઉદ્યમ શિખવામાં જ જેઓએ જિંદગીનો મોટો સમય પસાર કર્યો હોય, તેઓ પરમેશ્વરની ઉપાસના અને ભક્તિ માટે અત્યંત જરૂરી એવી પરમેશ્વરની મૂર્તિ, મંદિર અને તેની પૂજા માટે મનફાવતું બોલે, તેના ઉપર સુજ્ઞ મનુષ્યોએ બીલકુલ વજન મૂકવું જોઈએ નહિ.

'મૂર્તિપૂજન, એ અપૂર્વ કલ્યાણને સાધનારૂં છે'—એમ સંયમી પુરુષો શાસ્ત્રાધારે ફરમાવે છે. બીજાઓને તે ન જણાય, તો તેમાં તેઓની અપક્વ મતિનો જ દોષ સમજવો જોઈએ. શાસ્ત્રોનાં રહસ્ય સમજવાને માટે બુદ્ધિને સંયમથી પણ સૂક્ષ્મ બનાવવાની જરૂર છે.

કોઈને વીજળીમાં કશું દૈવત ન ભાસતું હોય તો તે ભલે તેમ માને, પરંતુ 'એડીશન' જેવા વિદ્વાનને વીજળીમાં જો અનંત ચમત્કારોનું ભાન થતુ હોય, તો તેની અવગણના થઈ શકે નહિ. એડીશનને ગાંડો કે ગપ્પીદાસ કહેનાર જ પોતાનું જ ગાંડપણ ઉઘાડું કરે છે; તેમ હજારો વિદ્વાનોને મૂર્તિનું જે રહસ્ય સૂઝ્યુ, તે, તેમની વિદ્વત્તા અને સામર્થ્યનો લાખમો ભાગ પણ જેમનામાં નથી તેઓને ન સૂઝ્યું, તેટલા માત્રથી તેનું રહસ્ય નષ્ટ થઈ જતુ નથી. જ્ઞાન સ્વરૂપ પરમાત્મા સંયમી પુરુષોને જ પ્રત્યક્ષ થાય છે. એમની મૂર્તિનુ સ્થાપન અને તેનુ ધ્યાન—પૂજન સઘળા સંયમી પુરુષોથી કરાયેલુ હોય છે તેથી તે સત્ય છે.

કેટલાક કહે છે કે—'પરમેશ્વર નિરાકાર છે, તેમની મૂર્તિ કેમ હોઇ શકે ?' આકારવાળાની જ મૂર્તિ હોય અને નિરાકારની ન હોય—એ કહેવુ પણ ખોટું છે. 'નિરાકારની મૂર્તિ ન સંભવે'—એમ તકરારની ખાતર એક વખત માની લઈએ, પણ આકારવાળાની મૂર્તિ સંભવે છે, શી રીતે સિદ્ધ થાય છે ? ગાય, ભેંસ કે ઘોડાનાં ચિત્રો ખરા ઘોડા, ગાય કે ભેંસને કયી રીતે મળતાં આવે છે ? ખરો ઘોડો ત્રણ ચાર હાથ ઊંચો, અને ચાર પાંચ હાથ લાંબો હોય છે, ત્યારે એ ચિત્રનો ઘોડો કેટલીક વાર બે ત્રણ તસુ પણ લાંબો—પહોળો હોતો નથી. ખરો

ઘોડો ખોંખારે છે, ઘાસ ખાય છે, પાણી પીએ છે, માણસને પોતાના ઉપર બેસાડી ઘણા ગાઉ સુધી લઈ જાય છે; ચિત્રના ઘોડાથી આમાંનું કશું જ બનતું નથી. ખરા ઘોડા સાથે ચિત્રના ઘોડાને સરખાવી શકાય, એવો એક અંશ પણ નથી.

આકારવાળી વસ્તુની જ આ રીતે ખરી મૂર્તિ બનવી અશક્ય છે, તો નિરાકારની બનવી અશક્ય હોય તેમા કહેવું જ શુ ? કોઈ પણ અંશમા મળતી ન આવે એવી મૂર્તિઓ અને ચિત્રો બનાવીને તેનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે અને તે જ્ઞાન આપવા કરેલો પ્રયત્ન સફળ થતો પણ જોવામાં આવે છે, તો પછી નિરાકારનું જ્ઞાન આપવા માટે તેની મૂર્તિ કરવાનો પ્રયત્ન ખોટો અને નિષ્ફળ છે—એમ કેમ કહેવાય ? આકારવાળાનુ જ્ઞાન આપવાનુ સાધન જેમ મૂર્તિ છે, તેમ નિરાકારનું પણ જ્ઞાન આપવાનુ સાધન મૂર્તિ જ છે.

મૂર્તિપૂજાનું ખંડન કરનારા, પોતાના આકાર વિનાના વિચારો બીજાઓને સમજાવવા માટે, મૂર્તિનો જ આશ્રય લે છે. તેઓના સઘળાં પુસ્તકો નિરાકાર વિચારોને સમજાવનારી મૂર્તિઓ જ છે. બે ચાર અક્ષરવાળા નામમાં પણ, નામવાળાને સહેજ અંશમાં પણ મળતુ આવે તેવુ શુ છે ? 'દયાનંદ' એવા ચાર અક્ષરવાળા નામમા 'દયાનંદ સરસ્વતી'ના ભગીરથ પ્રયત્નનુ, અવિરત ઉત્સાહનુ કે અપૂર્વ વિદ્વતાનું ભાન કરાવે એવું શુ છે ? છતાં એ ચાર અક્ષરોના સમુદાયથી બનેલી અક્ષર—મૂર્તિને જોઈને કેટ—કેટલા તેના ભક્તોના હૃદય અપૂર્વ ભક્તિ-રસથી ઉભરાય છે ?

વિચારો જેવી નિરાકાર વસ્તુનો અન્યને બોધ કરવવા માટે વાંકાચૂકા અને આડા—અવળા લીટા જેવા અક્ષરો કે તેની આકૃતિઓ, કે જેના સ્વરૂપને વિચારના સ્વરૂપની સાથે લેશ પણ મળતાપણું નથી, તેનો નિત્ય ઉપયોગ કરતાં છતા પણ, મૂર્તિપૂજાનુ ખંડન કરનારા દયાપાત્ર મનુષ્યો પોતાને ક્યી રીતે બુદ્ધિમાન ગણાવી શકે છે ?

આફ્રિકાના 'હબસી'ઓ આગળ આગમશાસ્ત્રોને ધરો. તો તેમને કીડી, મકોડી જેવા વાંકાચૂંકા લીટા સ્વરૂપ જ લાગશે. જગતનાં વિશ્વવિખ્યાત પુસ્તકાલયોમાં કૂતરા, બિલાડાઓને છોડી મૂક્યા હોય, તો તેમને જ્ઞાનના ભંડાર રૂપ મહામૂલ્યવાન પુસ્તકો પણ મોંઢામાં ઘાલીને તોડવા–ફોડવા જેવા જ લાગે કે રમવાના સાધન રૂપ જ ભાસે, પરંતુ જેમને ભાષાજ્ઞાન થયું છે અને તેથી જેઓ અક્ષરોની મૂર્તિ પાછળ રહેલા જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશને જોઈ શકે છે, તેઓએ પણ શું તુચ્છ મતિના કૂતરા, બિલાડાની પેઠે દાંતમાં ઘાલીને તોડવા, ફોડવા કે રમવાના સાધન રૂપ પુસ્તકો માનવા?

મનુષ્યશરીર મળ્યા છતાં અને શ્વાનથી હજારગુણી કે લાખગુણી બુદ્ધિ મળ્યા છતાં–'મૂર્તિ નિરાકાર વસ્તુનો બોધ નથી કરતી અને જ્ઞાનના રહસ્યનો પ્રકાશ કરવાને અસમર્થ છે.'–એમ બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ પણ માનવું, એના જેવુ બેહુદુ બીજુ શું છે? જ્ઞાનને જાણવાનુ દ્વાર જો મૂર્તિ છે, તો પછી જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમેશ્વરને જાણવાનું દ્વાર પણ મૂર્તિ જ હોય, એમા આશ્ચર્ય શુ છે? મૂર્તિનો આશ્રય લીધા વિના નિરાકાર વસ્તુનો બોધ કરી શકાય છે–એમ જેઓ માને છે, તેઓની બુદ્ધિ કુશાગ્ર નથી પણ બુઠ્ઠી છે.

જગતમા જડ અને ચેતન એમ બે તત્ત્વો છે. ચેતન તત્ત્વનું સામર્થ્ય જણાવવાનુ દ્વાર, જડ તત્ત્વ છે. મનુષ્યનો આત્મા પોતાના અસ્તિત્વનું અને પોતાની સર્વ શક્તિઓનું ભાન દેહ રૂપ જડ મૂર્તિ વડે જ કરાવી શકે છે. દેહ રૂપ જડ મૂર્તિનો અભાવ થતા, ચેતન આત્માએ પોતાના અસ્તિત્વનુ અને પોતાની શક્તિઓનુ ભાન કરાવ્યાનું એક પણ ઉદાહરણ આપી શકાય તેમ નથી.

વીજળી અને વરાળનું અપાર સામર્થ્ય પણ જડ યન્ત્રોને આશ્રય લીધા બાદ જ જણાવી શકાય છે અને કાર્યમા લાવી શકાય છે. કેવળ ચૈતન્ય કે કેવળ નિરાકાર અક્રિય જ હોય છે. કર્ત્તા સાકાર સાધનો વડે જ ક્રિયા કરી શકે છે. સ્થૂલ જગતમા જે નિયમો છે, તે જ સૂક્ષ્મ

જગતમા છે. નિરાકાર શક્તિનો અનુભવ કરવા ઇચ્છનાર, સાકાર મૂર્તિ દ્વારા પ્રયત્ન કરે તો જ તે સફળ થાય છે.

નિરાકાર આત્માનો અનુભવ સાકાર દેહ વિના થઈ શકતો નથી, તેમ નિરાકાર જ્ઞાન પણ સાકાર શરીર અને તેનાં હાથ, પગ, જીહ્વા આદિ અવયવો વિના પ્રગટ કરી શકાતું નથી. પુસ્તકો વગેરે આકારવાળી મૂર્તિઓ વિના નિરાકાર સિદ્ધાંતોને પ્રસારવાનો બીજો કોઈ પણ માર્ગ આજ સુધી શોધી શકાયો નથી. ભાષણો પણ આકારવાળી મૂર્તિઓ જ છે.

આ રીતે કોઈ પણ નિરાકાર દ્રવ્ય, આકારવાળા દ્રવ્યની મદદ વિના જો બુદ્ધિમાં ઉતરી શકતુ નથી, તો સર્વ રહસ્યોનાં રહસ્ય, અત્યત નિગૂઢ અને નિરાકાર પરમાત્મા, આકારવાળી વસ્તુનો આશ્રય લીધા વિના બુદ્ધિમાં ઊતરી શકે, એ શુ સભિવત છે ?

પ્રણુવ એટલે ओमकार બ્રહ્મનો વાચક છે, એમ સર્વ શાસ્ત્રો સ્વીકારે છે. તેનો જાપ, ભાવના અને ધ્યાન કરવાથી બ્રહ્મનુ જ્ઞાન થાય છે, એમ શાસ્ત્રો ફરમાવે છે. હવે એ ઓમ્કાર અને તેના બ્રહ્મમા શુ સરખાપણુ છે ?

બ્રહ્મ ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે અને તેના અનુભવથી મનુષ્ય જન્મ-જરા-મૃત્યુના દુખથી મૂકાય છે. જ્યારે પ્રણુવ એટલે ઓમકાર ઉત્પત્તિ અને વિનાશ સ્વભાવવાળો તથા જડ છે. કાગળના કટકા પર લખેલો તે, દરેક મનુષ્યને જ્ઞાન કે આનંદ આપનારો થતો નથી તથા તેને જોનાર બધાંના જન્મ-મૃત્યુના દુખોને નાશ કરતો નથી, તો પણ અનુભવી પુરુષો જાણે છે કે-એ જ ઓમ્કાર શબ્દ તેના વિધિપૂર્વક કરેલા જાપ અને ધ્યાનથી બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

અજ્ઞાન ગામડીયાને ઓમ્કાર ('ઓ ઓ' એવા શબ્દથી) પેટમા ચૂક આવવાની ભ્રાન્તિ પેદા કરનાર થાય છે, જ્યારે જ્ઞાનીને મન પરમાત્મા કે બ્રહ્મના સ્વરૂપનો બોધ કરાવવા માટે, આજ સુધી શોધાયેલા સર્વ શબ્દોમા, સર્વોપરી પદને ભોગવે છે.

પ્રત્યેક શાસ્ત્ર અને મંત્રોમા તેનુ સ્થાન પ્રધાનપદ ધરાવે છે અને પ્રારંભમાં તેનુ જ સ્થાપન કરવામા આવે છે. 'આકારવાળી મૂર્તિ નિરાકારનો બોધ કરાવવા અસમર્થ છે'—એવું ખરા અંતઃકરણથી માનનાર, ઓમ્કારનો જાપ કરી શકે નહિ; પરન્તુ જો મૂર્તિસ્વરૂપ ઓમ્કાર પરમાત્માનો બોધ કરાવી શકે, તો પરમાત્માનો બોધ કરાવનાર બીજી આકૃતિ અને મૂર્તિઓને નિરર્થક કે હાનિકર કહી શકાય નહિ. પ્રણવનુ ચિંતન પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે અને મૂર્તિ ન કરાવી શકે, એ માટે કોઈ પણ પ્રમાણ નથી.

મૂર્તિ, એ પરમેશ્વર છે—એવું મૂર્તિને પૂજનારા માનતા નથી; પણ મૂર્તિપૂજન, એ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવાનું તથા તેમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું એક સાધન છે—એમ તેઓ માને છે.

મૂર્તિપૂજકો પાષાણ, ધાતુ, કાષ્ટ કે માટી કે તેની અમૂક ઘાટની ઘડેલી આકૃતિને જ ઈશ્વર માનતા નથી. પથરા, ધાતુ, લાકડા કે માટીને જ જો તેઓ ઈશ્વર માનતા હોત; તો જગતમાં તે વસ્તુઓ જ્યા જ્યા હોય તે સર્વની તેઓ પૂજા કરતા હોત. પરન્તુ કોઈ પણ મૂર્તિપૂજક પોતાના ઘરના ઓટલાના પાષાણોને, લાકડાના સ્થંભોને, પાણી પીવાના પાત્રોને કે આગણામા પડેલી માટીને કદી પૂજતા નથી. અગર પાષાણ વગેરેની આકૃતિને જ જો ઈશ્વર માનતા હોત, તો મૂર્તિઓ વેચનારની દુકાને જઈને પગે લાગત અને વસ્ત્ર, અલંકાર કે નૈવેદ્ય વિગેરે ધરાવત પણ આ પ્રમાણે કોઈ પણ મૂર્તિપૂજક કરતો અનુભવમા આવતો નથી.

આથી સિધ્ધ થાય છે કે—મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિને જ ઈશ્વર માનતા નથી, કિન્તુ મૂર્તિરૂપ દ્વાર વડે તેઓ કોઇ અન્ય અગમ્ય વસ્તુને જ ઈશ્વર માને છે તથા તેની અર્ચના, પૂજા કે ભક્તિને કરે છે. અગમ્ય ઈશ્વરનું ભાન કરવા માટે મૂર્તિપૂજક મૂર્તિનો આશ્રય લે, તેમાં ખોટું શુ છે? લાખ્ખો માઈલ વિસ્તારવાળી પૃથ્વીનું ભાન વિદ્યાર્થીને શું એક નાની માટલી જેવડા પૃથ્વીના ગોળાથી કે ત્રણ સાડા ત્રણ—ફીટ

ચોરસ નકશાથી નથી કરાવી શકાતું ? આકાશમાં ઉગેલા બીજના ચંદ્રમાને જોવા માટે શુ કોઈ છાપરા ઉપર કે ઝાડ ઉપર જોનારની દૃષ્ટિ આરભમાં નથી સ્થાપવામાં આવતી ?

સૂક્ષ્મ વસ્તુનુ ભાન કરાવવા સ્થૂલ પદાર્થોનો આશ્રય આ જગતમાં સર્વ બુદ્ધિમાનો સર્વત્ર લે છે, તો પછી સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ એવા પરમેશ્વરનુ જ્ઞાન કરાવવા માટે અને તેમનામા ભક્તિ પ્રગટાવવા માટે શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ મૂર્તિની યોજના કરી હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવુ શું છે ? અગમ્ય વસ્તુનું ભાન સર્વદા જાણીતી વસ્તુઓ વડે જ કરાવી શકાય છે.

જે શિક્ષક વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિમાં ઉતારવા માટે અનેક પ્રકારનાં જાણીતાં સ્થૂલ દૃષ્ટાંતો આપી શકે છે, તે કુશળ શિક્ષક ગણાય છે; જેઓ આમ કરી શકતા નથી, તેઓ ગમે તેટલા વિદ્વાન છતા શિક્ષક થવાને લાયક ગણાતા નથી.

પરમેશ્વરનું જ્ઞાન સૌથી અગમ્યમા અગમ્ય જ્ઞાન છે અને તે આપવા માટે અત્યત સૂક્ષ્મ મતિવાળા મહર્ષિઓએ મૂર્તિ દ્વારા જે કુશળતા દર્શાવી છે, તેવી પૃથ્વીના કોઈ પણ દેશના ધર્મપ્રવર્તકો ભાગ્યે જ દર્શાવી શકયા છે. જ્ઞાનનાં ગૂઢતમ રહસ્યો સમજાવવા માટે, દરેક દેશના વિદ્વાનોએ સાંકેતિક ચિત્રો વડે, ગૂઢાક્ષરો વડે, ગૂઢ શબ્દો વડે, રૂપકો વડે અને કથાઓ વડે તેમજ મૂર્તિઓ વડે પ્રયાસ કર્યો છે. પરતુ એ સર્વમાં આર્ય મહર્ષિઓએ જે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ અને બુદ્ધિચમત્કાર દર્શાવ્યો છે, તેવો હજુ સુધી કોઈ પણ પ્રજા દર્શાવવાને શક્તિમાન થઈ શકી નથી. ઉત્તમ કલ્યાણકારક રહસ્યોના જ્ઞાનમા સામાન્ય મતિની પ્રજાને દોરી લાવવા તે રહસ્યોને સકેતમા ઉતારવા, તે કાંઈ રમત વાત નથી.

જેમ જેમ બુદ્ધિવૈભવ વધે છે, તેમ તેમ આ સામર્થ્ય આવે છે. થોડામાં ઘણા અર્થને બતાવવાનું કામ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિમાન પુરુષો જ કરી શકે છે. પ્રણવ અથવા ઓમ્કારના એક જ અક્ષરમાં કેટલું નિગૂઢ

રહસ્ય સમજાવવામાં આવ્યું છે, તેની કલ્પના પણ આજે કોઈથી થઈ શકે તેમ નથી. ત્રણ ચાર શબ્દથી બનેલા એક જ સૂત્રથી સેંકડો પૃષ્ઠોમાં સમાય તેટલો અર્થ દર્શાવવામાં પૂર્વ ઋષિમુનિઓ કેવા વિજયી નિવડયા છે. તે વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે ગૂઢ રહસ્યને દર્શાવનારા સંકેતો યોજવામાં અગાધ બુદ્ધિબળની આવશ્યકતા છે. અસાધારણ બુદ્ધિના નિધાન પૂર્વ મહર્ષિઓ, પ્રણવ જેવો એક જ સંકેત યોજીને અટકયા નથી, પણ અસંખ્ય ભેદવાળી પ્રકૃતિના મનુષ્યો જોઈને તે સર્વને જ્ઞાનના માર્ગમાં આકર્ષી લાવવા માટે, સેંકડો સંકેતો યોજવા પ્રયત્નશીલ થયા છે અને સંકેતો યોજવામાં તેમના આ પ્રબલ પ્રયાસના પરિણામે જ અસંખ્ય ભેદવાળી અક્ષરાદિની તથા પાષાણાદિની મૂર્તિઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે—મૂર્તિઓ ઈશ્વરના સ્વરૂપને અથવા જ્ઞાનનાં ઊંડા રહસ્યોને ન સમજવાથી અથવા કેટલાક કહે છે તેમ મનુષ્યોની બુદ્ધિની બાલ્યાવસ્થા હતી તે સમયમાં નીકળી છે, એમ નથી : પણ ઈશ્વરના સ્વરૂપને અને જ્ઞાનનાં ઊંડાં રહસ્યોને સમજ્યા પછી બુદ્ધિની પ્રૌઢ અવસ્થામાં જ નીકળી છે. એ વાત સાચી છે કે—આજે મૂર્તિઓ રહી છે, પણ એ મૂર્તિઓથી જે રહસ્ય સૂચવાય છે તે રહસ્યને શોધી કાઢવાની કળાનો મોટે ભાગે લોપ થયો છે : પણ તેમાં મૂર્તિઓનો શો દોષ કે તેમનું ખંડન કરવું ?

કોઈ ગૂઢ ભાષામાં લખેલા ગ્રન્થો આપણા અજ્ઞાનથી આપણને ન સમજાય, માટે તે ભાષા સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો એ વધારે યોગ્ય છે કે તે ગ્રન્થોનો ઢગલો કરી તેની હોળી સળગાવવી એ યોગ્ય છે ? ગ્રન્થોમા અક્ષરો અને શબ્દોની ગુંથણી વડે જ્ઞાન સૂચવવામાં આવ્યું છે અને મૂર્તિઓમાં તેમની આકૃતિ વગેરે વડે સૂચવવામાં આવ્યું છે: પણ બન્ને જ્ઞાનને સૂચવનારા સંકેત છે.

એક અપેક્ષાએ મૂર્તિ ગ્રન્થો કરતાં પણ વધારે ઊંચા અનુભવ-જ્ઞાનને સૂચવનારી છે. મૂર્તિનો વિધિપૂર્વક ઉપયોગ કરનાર, એ વાતને

સારી રીતે જાણી શકે છે. તો પછી ગ્રંથોને જ્ઞાનનાં સાધન ગણવાં અને મૂર્તિને અજ્ઞાન વધારનારી અને બુદ્ધિને જડ કરનારી ગણવી, એ કેટલી ભૂલ છે ? કોઈ કહેશે કે–ગ્રંથોથી તો જ્ઞાન થતુ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, પણ મૂર્તિથી જ્ઞાન થતું ક્યાં અનુભવાય છે ?' તેનો ઉત્તર એ છે કે–ગ્રંથોથી જ્ઞાન થતું અનુભવાય છે, પણ કોને ? જે ગ્રંથને સમજવામાં સમર્થ છે તેને, બધાને નહિ. ગાય, ભેસ, શ્વાન વગેરેને ગ્રંથોથી કેમ જ્ઞાન નથી થતું ? ગામડાના અભણ મનુષ્યોને ગ્રંથોથી કેમ જ્ઞાન નથી થતું ? મૂર્તિ સબંધમાં પણ એમ જ છે.

જેમ ભાષાનું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી ગ્રંથનુ અધ્યયન કરનારને ગ્રંથથી જ્ઞાન થાય છે, તેમ મૂર્તિનુ વિધિપૂર્વક નિયમિત અર્ચન–પૂજન કરનારને જ મૂર્તિથી જ્ઞાન થાય છે.

જેમ ભાષા ભણવામાં અનેક પગથિયાં છે અને કેટલાંક પગથિયાં ચઢી આવનારને જ ભાષાનુ જ્ઞાન થાય છે અને ગ્રંથ સમજવાનુ બળ આવે છે પણ કક્કો કે બારાક્ષરી ભણી ઉતરનારને પ્રૌઢ લેખો સમજવાનું બળ આવતુ નથી, તેમ મૂર્તિને એકલા ચંદન, પુષ્પ ચડાવનાર કે તેને પગે લાગનારને જ મૂર્તિના રહસ્યને જાણવાનુ બળ આવતું નથી.

હાલ લોકોમાં જે મૂર્તિપૂજા ચાલે છે, તે તો મૂર્તિપૂજનની પહેલી કે બીજી ચોપડી છે. એથી આગળ વધવાનું છે. જેઓ ધૈર્યથી પહેલા પગથિયાને ઓળંગી ઉપરનાં પગથિયાં ચઢતા જાય છે તેઓને મૂર્તિપૂજાનો અલભ્ય લાભ પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતો જ નથી.

મૂર્તિપૂજાના પહેલા પગથિયાનુ કર્ત્તવ્ય પણ જેઓ બરાબર કરતા હોય છે, તેઓનું અંતઃકરણ મૂર્તિપૂજન નહિ કરનાર કરતાં વધારે સાત્ત્વિક અને સમાધાનવાળું હોય છે. આગળના પગથિયાનો તેને બોધ કરાવનાર કોઇ મળ્યું નથી, તેથી તે ત્યાનો ત્યાં અટકી રહ્યો છે, પરંતુ જો તેને ત્યાં કોઈ બોધ કરાવનાર મળે અને તે પ્રયત્ન સેવે, તો તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઘણો આગળ વધ્યા સિવાય રહે નહિ.

મૂર્તિપૂજન નહિ કરનારનું અંતઃકરણ ભક્તિશૂન્ય, તામસી, અનિર્ણિત, ગોટાળાવાળું અને ઢંગધડા વિનાનું હોય છે, જ્યારે મૂર્તિને પૂજનાર સાત્વિક, ભક્તિમાન અને અધિક સમાધાનવાળી મનોવૃત્તિને ધારણ કરનારો હોય છે. મૂર્તિપૂજકને તે મંદબુદ્ધિનો ગણે છે, પણ વસ્તુત મૂર્તિપૂજક કરતાં પોતે જ અધિક મંદબુદ્ધિવાળો હોય છે. મૂર્તિને ફગાવી દઈને પરમેશ્વરનુ કાંઈ પણ અધિક જ્ઞાન તેણે મેળવેલુ હોતું નથી.

પરમેશ્વરનું જ્ઞાન કેવળ શાસ્ત્રોમાંથી તેમના સ્વરૂપને જાણવા માત્રથી થતુ નથી, પણ અનુભવવાથી થાય છે. જેણે નારંગી ખાધી નથી, તેની આગળ નારંગીનું ગમે તેટલું વર્ણન કરવાથી પણ, નારંગીના સ્વાદનું અંશે પણ ભાન થતું નથી. સ્થૂલ વસ્તુઓમાં જ્યારે આમ થાય છે, ત્યારે સૂક્ષ્મમાં તો તેમ થાય, તેમાં આશ્ચર્ય શું છે?

પરમેશ્વર જેવો છે તેવો તેનો અનુભવ શબ્દોથી લેશ પણ થતો નથી. નારંગીનો અનુભવ કરવા માટે નારંગીને જેમ ખાવી પડે છે, તેમ પરમેશ્વરનો અનુભવ કરવા પરમેશ્વરને પૂજનાદિ વડે પ્રત્યક્ષ કરવા પડે છે. જે જે વસ્તુ અગમ્ય હોય છે, તે તે વસ્તુના સ્વરૂપનું અનુભવજ્ઞાન મનથી તે તે અગમ્ય વસ્તુઓને એકાગ્ર કરવાથી થાય છે.

ગુરુત્વાકર્ષણનો અગમ્ય નિયમ 'ન્યૂટને' શી રીતે શોધી કાઢયો? 'એડીશને' વિજળીના વિવિધ ધર્મ અને તેનો ઉપયોગ શી રીતે શોધી કાઢયો? જેનું જેનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હતું, તેમાં તેમા મનને તથા વિચારને એકાગ્ર કરવાથી! રહસ્યજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનારી એકાગ્રતા એક દિવસે થતી નથી. મનની ચંચળતા અભ્યાસ વિના મટતી નથી.

આથી પરમેશ્વરનું અગમ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારે, પરમેશ્વરમા એકાગ્ર થવાની પ્રથમ આવશ્યકતા અને પછી તેનો પગથિયે પગથિયે અભ્યાસ કરવાની બીજી જરૂર છે. એકાગ્રતાનું પ્રથમ પગથિયું મૂર્તિપૂજન છે. મૂર્તિ નહિ માનનારા ભલે એમ કહે કે—'અમે મનને નિરા-

કાર ઈશ્વરમાં એકાગ્રતા કરવા શક્તિમાન છીએ અને અમારો અધિકાર માનસિક પૂજન કરવાનો આવ્યો છે.' પરંતુ તેમનાં નયન, વચન અને વર્તન સ્પષ્ટ દર્શાવી આપે છે કે–તે બધા મોઢાના તડાકા છે.

એકડે એક ભણ્યા વિના ગણિતના મોટા મોટા કોયડા છોડવા કોઈ સમર્થ થતું નથી, તેમ એકાગ્રતા સાધવાનાં ક્રમવાર પગથિયાં ઓળંગ્યા વિના કોઈથી એકાગ્રતા સાધી શકાતી નથી. પ્રત્યેક એકાગ્રતા સાધી શકતા નથી. પ્રત્યેક એકાગ્રતા સાધનારે–પછી તે વિદ્યાવિષયક હો, કળાવિષયક હો, વ્યાપારવિષયક હો કે આધ્યાત્મવિષયક હો, પરંતુ આરંભમાં મૂર્તિ લેવી જ પડે છે. અને આ મૂર્તિમાં મનને જોડવાના અભ્યાસથી ક્રમે ક્રમે અંતઃકરણનું બળ વધતાં વધારે સૂક્ષ્મ પદાર્થો કે ધર્મોમાં એકાગ્રતા સાધી શકાય છે.

મૂર્તિપૂજનમાં અંતઃકરણનું બળ વધવાના જે જે નિયમો છે, તે સર્વ આશ્ચર્યકારક રીતે યોજાઈ ગયા છે. મૂર્તિમાં ઈશ્વરની ભાવના કરી, મૂર્તિપૂજક તેનું પૂજન–અર્ચન કરે છે, તેથી તે સમયે તેના અંતઃકરણમાં વધારે ઊંચી ભાવના રમણ કરે છે. તેને સ્નાન, વસ્ત્ર, અલંકાર, નૈવેદ્ય વગેરે ધરવાથી અંતઃકરણમાં પરમેશ્વર સંબંધી પ્રેમ અને ભક્તિ પોષાય છે.

મૂર્તિરૂપ એક સ્થાનમાં પરમેશ્વરનો આરોપ કરેલો હોવાથી, તેટલા જ સ્થાનમાં તેની વૃત્તિ ઝટ એકાગ્ર થાય છે. તે જેટલી વાર મૂર્તિપૂજન કરતો કરતો હોય છે, તેટલી વાર તેની વૃત્તિઓ જો કે ઉપરથી જોતાં જડ પદાર્થનો આશ્રય કરીને રહેલી હોય છે, પણ વસ્તુતઃ જડમાં આરોપેલા ઈશ્વર–તત્ત્વનો ઘડી ઘડી સંબંધ કરવાને તલપ મારતી હોય છે. તેથી તેના અંતઃકરણમાં ઈશ્વર સંબંધી વિચારોનું એક શુદ્ધ દ્રવ્ય જામતું જાય છે અને તે દ્રવ્યમાં નિત્ય અભ્યાસની વૃદ્ધિ થતા, ઈશ્વરમાં તેનો પ્રેમ અને ભક્તિ વધતાં જાય છે.

આ સાથે જે સ્થાનમાં તે મૂર્તિપૂજન કરતો હોય છે, તે સ્થાનનું વાતાવરણ પણ તેના પવિત્ર વિચારો વડે અધિક અધિક પવિત્ર થતું

જાય છે અને નિત્ય આમ થતાં અંતમાં તે દેવગૃહની પ્રવિત્રતા અને આધ્યાત્મિકતા કોઈ વિલક્ષણ શાંતિને, ભક્તિને અને વૃત્તિના ઉચ્ચ ભાવને પ્રગટાવનાર થાય છે.

આ વગેરે અનેક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં, મૂર્તિપૂજન મનુષ્યની મતિને જડ ન કરતાં અધિક શુદ્ધ, અધિક ભક્તિવાળી અને અધિક અધ્યાત્મિક કરવાને સમર્થ થાય છે. સ્થળે સ્થળે સ્થપાયેલાં દેવાલયો અને મંદિરોથી આર્યપ્રજાનું આ આધ્યાત્મિક બળ રક્ષાઈ રહ્યું છે. જો કે મૂર્તિપૂજનના વિધિ પ્રત્યે દુર્લક્ષ્ય થવાથી તથા વ્યવસ્થાપકોના અજ્ઞાનથી અધ્યાત્મબળ ઘણે સ્થળે નામનું જ રહેલુ જોવામાં આવે છે, તો પણ નામનું પણ અધ્યાત્મબળ જ્યા મૂર્તિપૂજન નથી, એવી પ્રજાઓના અધ્યાત્મબળ કરતાં સેંકડે દરજ્જે ચઢીયાતુ છે. ઠેકાણે ઠેકાણે દેવાલયો હોવાથી અનેક વાર, રસ્તામા હાલતાં–ચાલતાં, આર્યપ્રજાને ઇશ્વર પ્રત્યે વૃત્તિ વાળવાનો યોગ આવે છે.

દિવસમા બે–ચાર વાર પણ ઇશ્વરમાં વૃત્તિને વાળવાનો યોગ જે આર્યપ્રજાને મળે છે, તે તેનાં દેવાલયોનો પ્રતાપ છે અને આ હજારો દેવાલયોને લીધે પ્રતિદિન જે હજારો ઉચ્ચ ભાવનાઓ આર્યપ્રજાના હૃદયમાં ઉમટે છે અને વાતાવરણમા પ્રસરે છે, તેથી આ ભૂમિનુ દેવત્વ ભારેલા અગ્નિની પેઠે હજી પણ ગુપ્ત રીતે રક્ષાઈ રહ્યુ છે.

કેટલાક કહે છે કે–'મૂર્તિપૂજામા બીજો દોષ નથી, પણ એને ઓથે રહી સ્વાર્થી મનુષ્યો અનેક પ્રપચ ચલાવે છે અને ભોળી પ્રજામાં નિરાંતે ચરી ખાય છે. એવા દુષ્ટોનુ ટટ્ટુ ન નભે, માટે મૂર્તિપૂજાને અટકાવી જોઈએ.'

આ વિચાર 'પાડાના વાંકે પખાલીને ડામ' દેવા જેવો છે. મૂર્તિપૂજાના ઓથે મૂર્તિપૂજકો ચરી ખાય છે અને પ્રજાને ઠગે છે, તો મૂર્તિને નહિ માનનાર કોઈ શું આ જગતમાં ચરી ખાતુ નથી? અને ભોળી પ્રજાને ઠગતું નથી? મૂર્તિ નહિ પૂજનારા સઘળા જ શું પોતાનો નિર્વાહ પ્રામાણિકપણે કરે છે? મૂર્તિને નહિ માનનારા બધા જ શું નીતિના સિદ્ધાંતોને તનમનથી અનુસરનારા હોય છે?

જો નહિ, તો અમૂર્તિપૂજકોમાં દોષ હોવા છતાં નભાવી લેવામાં આવે છે, તેમ મૂર્તિપૂજકોમાં કોઈ કોઈ દોષિત હોય, તો તેના પ્રત્યે ઘૃણા ધરાવવાથી શું ફાયદો ? અલબત્ત, તેઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમ કોઈ પણ દૃષ્ટિએ યોગ્ય વિચારથી મૂર્તિપૂજાનું ખંડન કરી શકાય તેમ છે નહિ. મનુષ્યોના સ્વભાવમાં તે વૃત્તિ રહેલી છે.

મૂર્તિને ન માનનારી પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ પણ, પોતાની પ્રિયતમાના માથા વાળની કાપેલી લટને પ્રેમથી આલિંગન આપે છે, ઇશુખ્રિસ્તના કલ્પિત દાંતને અને એવી જ સેંકડો વસ્તુઓને અત્યંત પ્રેમથી પૂજે છે, અને મૂર્તિપૂજકો કરતાં પણ વધારે બાલિશ ચેષ્ટાઓ કરે છે. મૂર્તિપૂજા તરફ તિરસ્કારથી જોનારા કબરને ફૂલ ચઢાવે છે, ધર્મનાં પુસ્તકો પ્રત્યે અત્યંત પૂજ્યભાવ ધરાવે છે, પોતાનાં રાજા-રાણી, નેતા કે મોટા સરદારના બાવલાને કોઈ દુર્જન અટકચાળુ કરે, તો મોટું અપમાન થયેલું માને છે, સ્વતંત્રતાના ઘંટના વરઘોડા ચઢાવે છે અને જે જે રસ્તેથી તે વરઘોડો જાય છે તે તે રસ્તાના સઘળા મનુષ્યો ઘંટને જોઈને પોતાની ટોપી ઉતારે છે.

આ રીતે મૂર્તિપૂજા સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલી છે અને તેમાં ઘણું સત્ય સમાયેલું છે. જેઓ તેને સેવે છે તેઓ પાપ કરતા નથી, પણ પોતાના હિતને જ સાધે છે. મૂર્તિપૂજા જાતે દોષવાળી નથી, પણ તેનો વિધિ લોકોને જેવો સમજાવો જોઈએ, તેવો બરાબર સમજાયો નથી એટલો જ દોષ છે. તે ન સમજાયાથી બીજી કોઈ હાનિ નથી, પણ મૂર્તિપૂજકો આગળ વધતા નથી એટલી જ હાનિ છે અને તેવી હાનિ તો મૂર્તિને નહિ પૂજનારાઓ પણ ભોગવી જ રહ્યા છે.

મૂર્તિપૂજકો તો એકાદ બે પગથિયાં પણ આધ્યાત્મિક માર્ગમાં આગળ વધેલા છે, જ્યારે મૂર્તિને નહિ પૂજનારાની સ્થિતિ તો કોઈ પણ પગથિયામા નથી. આથી મૂર્તિપૂજકોને પોતાના પૂજનની વિધિનો ઉદ્ધાર કરવાની જેટલી અગત્ય, મૂર્તિને નહિ માનનારાએ પોતાનું ઘર સુધારવાની છે—વગેરે વગેરે.

પ્રતિમા–પૂજન

પાનું	લીટી	શબ્દ પછી	ઉમેરીને વાંચશો
૧૧	૬	પાંચમા	તેમ સ્થાપ્યની સ્થાપના સ્થાપ્યનો બોધ કરાવે છે.
૧૯	૧૧	પાંચમા	તો તોજ બની શકે, કે જો
૨૯	૩	પાંચમા	ના.
૫૦	૪	છઠ્ઠા	એ પંથના ઉદ્દ્ભવ પછીથી થયેલા
૧૦૮	૨૪	ત્રીજા	પણ વસ્તુનો બોધ થઈ શકે છે, જ્યારે નામ જાણ્યું હોય પણ આકૃતિ ન જાણી હોય તો.

શુદ્ધિપત્રક

પાનું	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૦	૧૧	તદુપત્તિ	તદુત્પત્તિ
૧૨	૫	ઓળખાતા	ઓળખતા
૩૦	૨૪	અનંત	અનંતમા
૩૪	૩	અવતાર	આહાર
૫૬	૭	જવું	જેવું
૬૧	૭	निक्खेव निकिखवे	निक्खेवुं
૬૧	૮	निकिखवे	निक्खिवे
૬૯	૧૮	પણ	પણે
૭૩	૨૪	ધ્યાનરૂઢ	ધ્યાનારૂઢ
૭૮	૬	શકતો	શકાતો
૮૩	૨૫	लिस्वितं	लिखितं
૯૬	૧૦	જીવન	જીવને
૧૨૦	૨૩	लिंविए	लिवीए